AMINTIRI

MOMENTE ŞI SILUETE

ION GĂVĂNESCUL

AMINTIRI

MOMENTE ȘI SILUETE

CASA ȘCOALELOR
1944

PREFAȚĂ

Nu dau, în aceste pagini, o biografie — sau autobiografie.

Sunt numai clipe trăite și chipuri desprinse din fresca unei vieți, notate, fără altă legătură între ele decât a simțirii ce le-a prins, le-a păstrat și le-a rechemat în amintire.

Firul unității lor imanente nu e pus în evidență. Ințelesul lor, pe linia unei finalități dominante, rămâne nedefinit, în țesătura vie a interdependenței lor sufletești.

Șirul expunerii lor, fără a fi riguros cronologic, a fost despărțit în epoci, după fazele evoluției culturale, în a căror sferă sau contingență intrau: *copilăria, școala primară, liceul, universitatea*. Sau în raport cu ordinea diferitelor categorii de manifestări ale activității mele publice.

Dintre acestea au fost atinse, fără a fi epuizate: *In gazetărie. In politică. In literatură. In timpul inspectoratului școlar. In Cercetășie,* etc.

Ele pot servi ca trăsături documentare ale unei epoci pentru cine s'ar interesa de concretizarea trecutului.

Au rămas neatinse:

In Liga Culturală;

In timpul activității ca director al Seminarului pedagogic universitar și al Școlii Normale Superioare;

In timpul scoaterii revistei „Cultura Română";

In timpul cât am fost, aproape 30 de ani, membru în Comitetul Teatrului Național din Iași;

In comisiunea universitară de propagandă națională, la Paris, pe vremea războiului mondial precedent;

In sfera de acțiune a Coloniei Române din Paris, în acelaș timp, și ca *Președinte al ei, înainte de întoarcerea în țară,* după armistițiu; etc.

Dar pot îndrăzni, scontând viitorul, să pun, la sfârșitul acestui volum, cuvântul de nădejde al vieții pământești: *va urma?*

„Cum o vrea Dumnezeu“!

Iată ultimul gând smerit, de încheiere, al filosofiei și credinței mele.

Nu pot sfârși această pagină introductivă, fără să fac o mărturisire. Mi-o cere dragostea, mi-o dictează respectul cuvenit acelui imperativ al dreptății: *suum cuique.*

Aceste *Amintiri,* cu *Momentele și Siluetele* lor, poate n'ar fi apărut în timpul, pornit spre asfințit, al vieții mele, dacă ar fi lipsit un îndemn stăruitor din afară: acela al Ministrului Culturii Naționale, de azi, d. profesor Ion Petrovici, colegul meu universitar și bunul prieten, care, cunoscând, de mai demult, unele din ele, mi-a cerut, în repetate rânduri, să le adun pe toate și să i le dau pentru Editura „Casei Școalelor“.

Le-am adunat, câte s'au putut, din cele scrise. Am mai adăugat, la ele, alte pagini noui, câte mi-au permis timpul și apriga furtună a împrejurărilor crâncene de azi.

I le-am încredințat.

Și îi exprim și aici, din inimă, toată afecțiunea mea și mulțumirile mele cele mai călduroase.

I. GĂVĂNESCUL

Iunie 1944. Mânăstirea „Pasărea“.

I.

DIN COPILĂRIE

1. Casele „părinteşti“ şi casele „bătrâneşti“.
2. Amintiri legate de casele bătrâneşti.
3. Amintiri legate de casele părinteşti.
4. File din caetul de însemnări.
5. Primele începuturi de învăţătură. In şcoala primară.
6. Mama Profira. — „Omoiul“.

I.

CASELE „PĂRINTEŞTI“ ŞI CASELE „BĂTRÂNEŞTI“.

Amintirile copilăriei mele, pe cari nu mi le găsesc înşirate precis, în ordinea succesiunii lor, pe răbojul timpului, stau clar legate de locurile şi casele părinteşti şi bătrâneşti, de odăile, sălile, pridvoarele, galeriile, cerdacurile lor, de curţile şi grădinile lor.

Când mă întorc cu mintea spre trecut şi urmăresc cu închipuirea contururile lor, şi mă plimb prin încăperile acareturilor, văd în fiecare cameră, în fiecare colţişor de cerdac, de curte, de grădină, ceva din vieaţa mea, o întâmplare, o scenă, ce stau ca tablouri vii, aninate în spaţiu de un suport invizibil.

Toate fiinţele cari m'au crescut, cu cari am trăit; tata, mama, fraţii, sora, bunicii: tata mare, mama buna (despre mama), mama mare (despre tata) îmi ies înainte. Şi servitorii casei, argatul Nuţu, care ne-a purtat în braţe, primul şi singurul om pe care l-am văzut dându-şi sufletul, murind liniştit, de moarte bună, în cerdacul caselor mari; şi până şi vietăţile curţii, calul „Negru“ pe care am călărit de mic copil, vaca „bălaia“, câinele *Pasidon*, care venea fuga înaintea tatii ca să-i anunţe acasă întoarcerea din târg, şi drăguţele căpriţe năsdrăvane, pe

care le-am dus, plângând pe drum, cu soră-mea Mariţa, ca să fie vândute la Drăgaică, din cauză că făceau prea mari stricăciuni — toate apar din pervazul vieţii lor dispărute şi-mi trec pe dinainte, la fiecare pas şi cotitură de drum a minţii prin ogorul căminului părintesc.

De la fiecare am un semn, o zâmbire, o privire, o chemare.

Dar vecinii! In partea din faţă, ceva mai departe, finul Bocu, croitorul, pe care îl auzeam toată vara cântând tare pe prispa casei, unde lucra harnic, şi fina Luţa Boculeasca, nevasta lui, totdeauna gătită, sulemenită, care trecea, mai ales dumineca, înfoiată într'un malacov mare cât toate zilele.

Şi finul Costache, ţiganul lăutar de peste drum, un tânăr bâlbâit, dar foarte talentat viorist, care, în nopţile de vară, cu lună, îşi vestea de departe întoarcerea acasă cu surprinzătoare acrobaţii sonore ale arcuşului minunat.

Şi atâţia alţii, cari cer să fie pomeniţi, dar îi mai las să aştepte... că unii sunt nişte ţigani, interesanţi pentru antropologie, iar alţii, deşi mai de domeniul psihologiei, sunt ceva mai departe de casa noastră. Ii notez aici, numai, pentru mai târziu: *Fleondor* şi *Omoiul.*

*

* *

Casele părinteşti şi casele bătrâneşti, din Buzău, erau situate pe două străzi deosebite, dar unite între ele prin curţile caselor.

Casele vechi, bătrâneşti, azi aproape în ruină, erau pe strada numită de cetăţenii oraşului, strada Găvănescu, dar de oficialitate str. Zimbru, necunoscută de orăşeni.

Celălalt rând de case, casele mari, mai noui (azi cu totul neexistente) erau aşezate pe altă stradă, care azi se chiamă Alex. Demetriade.

Din curtea caselor bătrâneşti se trecea în curtea, mult

mai largă, a caselor mari părintești. Aceasta avea despre stradă, ca intrare, o poartă mare pentru care, căruţe, precum și o portiță. Intrând pe poartă, în stânga, era grajdul cailor, al vacilor, șoproane, și, mai departe, tot felul de dependințe. In fund era despărțită prin o îngrăditură de scânduri, de o grădină care, în amintirea mea de copil, mi se părea nemărginită. Și chiar, în adevăr, era foarte mare, dacă pe terenul ei, mai târziu, în partea despre curţile caselor vechi bătrânești, s'a ales locul pentru ridicarea unei biserici! Ce mare surpriză emoționantă am avut, când am văzut de departe, venind odată să vizitez vechile case, înălțimile unei clădiri de biserică, neterminată atunci. Nu-mi venea să crez ochilor. Azi e terminată: *Buna Vestire*.

In partea de nord, opusă laturii caselor bătrânești, curtea cea mare se despărţia, cu îngrăditură, de un mare maidan, unde se jucau copiii. La câte jocuri „de a poarca" am asistat acolo, foarte animate și zgomotoase. Nu-mi aduc aminte să fi luat parte la ele. Mă jucam mai mult „de a șodronul", „de a barul", de a „pietricelele aruncate în groapă". Și mă amuzam cu un joc, pare-se mai liniștit: făceam cu prietenii mici cocoloașe de ciară, pe cari le vâram, atârnate de o sfoară, cât mai adânc în găuri de păianjen. Păianjenul, prinzându-se cu picioarele de cocoloșul de ciară, mișca ața voind să scape; atunci, trăgeam sfoara afară, încărcată cu câte un gogiamite paianjen. Se credea că ți se iartă nu știu câte păcate de fiecare paianjen.

II.

AMINTIRI LEGATE DE CASELE BĂTRÂNEȘTI

Casele bătrânești, din strada ce purta numele tatei (popular), sau *Zimbru* (oficial), aveau trei cerdacuri: unul spre stradă, către miază-zi; altul spre curte, în partea opusă, al treilea, mergând dela stradă spre curte.

Din cerdacul despre nord, acoperit de strașina casei, spre fundul din stânga se ridica o scară simplă, dar largă care ducea la etajul al doilea, compus din o singură cameră mare, un salon larg, cu ferestre multe, și înconjurat din trei părți cu un cerdac acoperit asemenea de strașina casei.. In fundul din dreapta al cerdacului de jos, în partea opusă scării, era camera, în care mi-aduc aminte că, odată, locuia Mama Buna, despre mama. Ea mă lua să dorm la spatele ei, și îmi povestea minunatele ei basme, mai frumoase decât toate câte le-am cetit, în urmă, în cărțile de literatură poporană.

Cum stam culcat, cu fața în sus, cu ochii în tavan, acolo îmi desemna închipuirea toate chipurile și scenele de smei, de balauri, de cai ce mănâncă jăratec, de Feți-Frumoși și de Ilene Consânzene, de goana unora după alții, de drumuri nesfârșite și de lupte; de miraculoase perii care, aruncate în calea smeului, se prefăceau în păduri; de gresii, care se prefăceau în munți și stânci de piatră; oglinzi care se prefăceau în lacuri și mări nemărginite.

Și cât râdeam de năsdrăvăniile unui fel de parodie a lui Făt-Frumos viteazul, care se chema *Mihăilă*-Viteazul, prizonier la casa unui smeu pe care îl păcălea prostește.

Odată, la luptă dreaptă, când îi ieșiau ochii din cap de strânsoarea brațelor smeului, și, încovoiat pe spate, se uita vrând nevrând în sus, la cer, întrebat de smeu, la ce se uită cu ochii așa mari în sus, se lăuda:

— Mă uit să caut în care stea să te asvârl.

Și smeul, speriat, înceta trânta...

Trimis, altădată să aducă apă dela fântână, a întârziat atât că smeul, care a venit să-l caute, că nu mai sosia cu apa, l-a găsit săpând un șanț împrejurul puțului și legând o frânghie de gura puțului.

— Dar, ce faci, Mihăilă?

— Ce să fac! Dece să tot car apă cu donița? Iaca vreau să aduc odată tot puțul, să-l avem lângă casă, în curte.

— Vai de mine, Mihăilă! Dar puțul acesta e pus acolo din Moși-Strămoșii noștri. Cum să-l mutăm din loc? Lasă mai bine că aduc eu apă, cu donița.

— Bine, dacă vrei așa.

Altă dată, trimis să aducă niște lemne din pădure, iar a întârziat peste măsură, și Smeul iar s'a dus după el să-l caute. Și l-a găsit legând cu frânghia copac de copac.

— Ce faci acolo, Mihăilă?

— Ce să fac? Iaca, în loc să tot car câte un copac, doi, m'am gândit să aduc odată toată pădurea, s'o avem acolea aproape, lângă casă.

— Vai de mine! Cum să muți pădurea din loc! Pădurea asta este acolo de veacuri, din Moși-Strămoși. Lasă că mai bine car eu câțiva copaci...

— Bine, dacă vrei așa.

Și câte alte povești frumoase cu Sfânta Vineri, cu Fata

de împărat și cu cei trei frați ai ei, omorîți și prefăcuți în scânduri de pat, apoi în scântei și nu mai știu ce...

Pe tavanul casei, se jucau, în lumina lunei, umbrele ramurilor unor arbori de lângă fereastră. Printre ele se zugrăviau basmele Mamei Bune.

Mă gândesc, de câtva timp, adesea, la odaia de sus înconjorată cu pridvor din trei părți, singura cameră a catului al doilea, la care ne urcam pe o scară interioară de scânduri, de sub larga strașină a unei prispe de din dos a caselor vechi din strada ce a purtat numele lui tata, în o vreme.

Câte impresii, diferite, mi-o aduc în minte. Uneori mă gândesc la ea, când aud o muzică plăcută, cu variații romantice.

Alte ori când văd luna plină bătând liniștită balconul unei clădiri cu două etaje.

Alte ori, când văd pe cer defilând norii, fie ziua, în forme bizare, grămădindu-se, evoluând și dispărând, fie noaptea, când luna parcă fuge printre ei. De acolo, adesea, în vacanțele mari, stând culcat pe spate, pe un pat așezat la peretele din capătul pridvorului, despre stradă, contemplam cerul îndelung, visând cu ochii deschiși, la lumea cărților cetite, a vieții și împrejurărilor trăite.

Alte ori, ceeace face să-mi vină în minte „odaia de sus“, cu pridvorul ei cel lung și larg, e căldura verii.

Acolo, parcă văd pe tata culcat pe un pat afară, bolnav. Doarme înfrigurat. Din când în când se învârtește, când pe o parte, când pe alta. E cald și muștele îl supără. Eu, cu batista, le gonesc, mereu. Stau lângă el, pe un scaun, la căpătâi, cu ochii la el. Sunt mic copil, și dintr'un sentiment intim, imperios, din proprie pornire, nu mă deslipesc de lângă el. Imi place să-l păzesc, să-i fac cu batista vânt răcoritor, să-l apăr de muște.

Când deschidea ochii, îmi plăcea să mă văd acolo lângă el, să mă privească, să-mi spună din clipire, când nu din cuvinte:

— Tu ești, Iancule?

Eram fericit de mulțumirea lui. Acum sunt mulțumit de fericirea mea de atunci.

Tot aici, în cerdacul acesta, mai târziu, vara, în vacanță, mă culcam noaptea. Luna bătea în plin cu valurile ei de lumină. Mângâia cu vraja ei romantică somnul.

Uneori, mai către miezul nopții, sau mai târziu, către ziuă, s'auzia de departe, din strada ce ducea din strada Unirii spre casă, arcușul fermecat al unei viori cunoscute. Era Finu Costache, prim viorist al Buzăului, care se întorcea de la grădina de vară, unde cântase cu banda lui. Ședea peste drum de noi. Și amorezat cum era de arta lui, venia acasă aruncând, în liniștea nopții, acordurile viorii lui care mă trezia, schimbând visul somnului cu acela, mai vrăjitor, al nopții pline de armonie și de lumina lunii. Și Finu Costache, parcă știa că-l ascult cu bătăi de inimă: înainte de a intra în casă, mai sta pe prispă și mai trăgea câteva cântece din cari îi plăcea lui mai mult.

Multă muzică răsună în suflet din acel etaj, acum dispărut.

In odaia „de sus", în anumite zile, cam regulat odată pe săptămână sau pe lună, se organizau serate intime de dans, în cercuri de prieteni și de familii cunoscute. Se aduceau lăutari. Și se dansa până noaptea târziu. Aici trona, și ca stăpână de casă, și ca mare, minunată, neobosită dansatoare, sora mea Marița. Câte odată Nenea Costică, și el un minunat maestru în arta dansului. Mie îmi plăcea să stau acolo, „atârnam" ca spectator, pe un scaun, lângă o măsuță, și priveam cu ochii avizi.

apoi, treptat, somnoroşi, cum se învârteau perechile în ritmul valsului or al polcei or al cadrilului. Moţăiam, dar nu mă dam dus. Imi aplecam, într'un târziu, capul pe masă, adormiam, şi tot urmăriam, ca în vis, bătăile ritmice ale picioarelor, foşnetele uşoare ale rochiilor, şi mă treziam şi iar adormiam, în strunele viorilor, cobzelor, ce se topiau cu patimă în valurile elegante, graţioase ale unui vals.

In acea „odae mare de sus“ îl ştiu pe tata retrăgându-se cu cărţile lui de rugăciuni, şi stând multă vreme în singurătatea reculegerii lui religioase.

Acolo îmi făceam, mai târziu, şi eu lecturile, în linişte. Mă îmbătam de sentimentalismul romantic al amintirilor lui Lamartine, în Graziella, Raphaël. Cetiam poezii de Bolintineanu. Romanul „Elena“ al acestui poet. Paginile morţii *ei* îmi storceau lacrămi.

Soarele de dimineaţă
Poate nu mă va afla,
Pe această dulce faţă
Moartea vălu 'şi va lăsa.
Tu vei plânge după mine,
O, amantul meu iubit.
Dar arzândele-ţi suspine
Nu-ţi vor da ce ai slăvit.

Tot aici am trăit o perioadă sentimentală de religiozitate! A culminat în o stare de transfigurare sufletească generatoare de visări angelice. N'o pot determina cronologic, precis. Mi-o închipuesc cam în epoca studiilor gimnaziale. Lecturile de pe atunci nu-mi vin acum clar în minte.

Intre ele şi-au adus contribuţia lor, desigur, cărţile lui I. M. Râureanu pentru tinerime.

III.

AMINTIRI LEGATE DE CASELE PĂRINTEŞTI

CU „ALEXANDRIA".

Prima cameră a galeriei ce da în pridvorul despre stradă, era camera mosafirilor, salonul.

Nu sta nimeni acolo. Se deschidea numai când se primeau vizite. Era albă şi curată. Albi şi pereţii, albe şi paturile, albe şi perdelele. Scândurile pe jos, frecate curat, ca „laptele".

Acolo m'am ascuns eu odată, să citesc „Alexandria". Trebue să fi fost ceva mai măricel: prin clasa IV primară, cred, sau p'aci. E prima carte de care îmi aduc aminte că am citit-o din scoarţă în scoarţă, dintr'o răsuflare.

Mă căutau toţi în toate părţile, să mă cheme la masă. Eu n'auziam nimic, cufundat în cetirea Alexandriei. Nu simţeam nici foamea. Urmăriam, absorbit în altă lume, vitejiile lui Alexandru Machedon, luptele lui cu Por-Impărat. Pe „Ducipal", cel cu un corn în frunte, îl cunoşteam ca pe un bun prieten — era să zic ca pe un cal breaz. Trăiam cu faptele, cu oamenii, cu lucrurile lui Machedon o viaţă intimă, intensă, mai vie decât cea din jurul meu.

Când am ajuns la sfârşitul cărţii şi am cetit moartea

eroului iubit și slăvit, am început să plâng, Şi plângi, și plângi cu șiroae, ca după o rudă, după un frate, după cineva iubit fierbinte din familie. Plângeam, plângeam, și nu-mi venia să las cartea și să ies din odae. Mi se părea că trebue să mă sfârșesc și eu acolo, să mă topesc de durere, ca pe mormântul marelui meu erou.

In halul acesta m'a descoperit acolo nenea Costică, ghemuit pe un scăunel, cu capul pe marginea patului lângă *Alexandria*, închisă, plângând ca un desperat.

— Ce faci acolo, Iancule? De ce plângi?

Răspunsul meu, firesc, fără altă introducere, a fost simplu. Printre sughiţuri:

— A murit Alexandru Machedon.

Nenea Costică luă cartea, și se uită la mine, zâmbind.

— Haide, șterge-te la ochi, șterge-te pe obraz... Și haide afară, la masă.

IN PRIDVORUL CASEI

In pridvorul caselor dinspre stradă mi-au rămas câteva momente. Din ele, două.

Văz pe tata, în convalescenţă, slăbit după o boală, stând culcat, să se odihnească pe patul așezat adesea, vara, lângă peretele ce închidea cerdacul spre nord. Eu, ca și altă dată când era bolnav, stam pe lângă el, pentru vr'un mic ajutor. Pe stradă, gălăgie de copii ce se jucau cu arșice.

— Iancule, du-te și tu de te joacă cu ei.

— Nu știu.

— Nu știi să te joci cu arșicele? Să-ți arăt eu.

Și tata se dete jos încetinel din pat, luă niște arșice, nu știu de unde, le așeză pe podea, la rând, și cu ichiul în mână, dete binișor în ele:

— Uite așa. Fă și tu.

Și-am învăţat să joc arșice, jucându-mă cu el, atunci.

Tot în pridvor o altă amintire. Tristă în privirea sufletului de azi; atunci, cu altă nuanță de emoție, a lipsei de înțelegere și de experiență copilărească.

Moș Nuțu, argatul de atâția și atâția ani al casei și curții noastre, trăgea să moară, lungit pe un așternut. I se pusese lumânarea. Se aștepta să-și dea sufletul. Era primul om pe care îl vedeam murind. Auzisem că sufletul, când moare omul, iese sub formă materială, ca flacăre, ca abur, ba chiar ca o mică păsărică, porumbel, sau altceva, care se ridică în sus la cer. Și mă uitam, cu mare atenție, încordată, să văd sufletul ieșind și înălțându-se în aer. Și nevăzând încă nimic, credeam că Moș Nuțu n'a murit încă. Iar când cei dinprejurul lui spuseră hotărît:

— A murit, săracul. Dumnezeu să-l ierte!

Eu:

— Nu! N'a murit. N'a ieșit sufletul.

Și mă miram că ei tot îl cred mort.

— Nu, n'a murit. Eu m'am uitat bine, și n'am văzut ieșind încă nimic.

Atunci m'a cuprins o mare — nu îndoială — nedumerire: „Cum! Să fi ieșit oare sufletul, fără să-l văd eu?... Să-l ducă la groapă pe bietul Moș Nuțu fără să-și fi dat sufletul?"

Bătrânul om al casei, care ne-a ținut în brațe, și pe care l-am văzut cu ochii cum ducea, pe vreme de iarnă viscoloasă, în brațe la școală pe soră-mea Marița, avea, cu toată hărnicia lui, un ciudat obiceiu: de a mormăi când se apuca de treabă. Era „grognard". Când îi spuneai să facă ceva, pleca imediat să execute ordinul, mișcându-și, cu încetineală, pe cap, căciula, dintr'o parte în cealaltă, bodogănind. Mama, care-i știa cusurul, râdea.

— Ia auzi pe Nuțu cum mormăe.

Acum ar fi avut, săracul, de ce să mormăe, dacă l-ar fi îngropat de viu, cum credeam eu.

ACCIDENTE, IN CARI „AM VĂZUT MOARTEA CU OCHII". INGROPAT DE VIU IN NISIP. ŞI PRĂPASTIA MALULUI BUZĂULUI.

Primul accident e legat de amintirea străzii din faţa caselor părinteşti.

In strada aceia găsesc, din copilărie, o clipă, care putea să fie cea din urmă a vieţii, o clipă cât o „neagră vecinicie".

In dreptul casei noastre — şi, desigur, pe o întindere mai mare — strada se repara, or se refăcea din nou. Nu ştiu. Era grămădită, dela o margine la alta, o mare cantitate de nisip. O mare atracţie pentru copii. Ne jucam în nisip, făceam gropi, drumuri, movile, din nisip. In ziua aceea se vede că nu lucra nimeni la „caldarâm", — o fi fost duminică or sărbătoare, — ne lăsa toată lumea în pace să ne jucăm, să facem ce vrem în nisip, din nisip, în mijlocul drumului. Atunci, o căruţă mare, încărcată, care nu m'a văzut, a trecut repede peste mine. Putea să mă strivească. Noroc că stratul de nisip, unde mă aflam, era destul de gros. Trăsura trecând cu roatele peste trupul meu, m'a îngropat adânc în nisip. Trecerea ei mi-a lăsat o urmă în fragedul trup de copil: o claviculă ruptă, care s'a lipit apoi, mai strâmb, sau poate a fost numai dislocată din linia ei.

Trebue să fi fost atunci mic de tot, că nu-mi aduc deloc aminte, decât foarte vag, de o alarmă a celor de pe pridvor, cari au alergat să mă ridice, să mă aducă în casă. Ori poate eram leşinat de spaimă, de durere, de loviturile roţilor.

E primul accident care mi-a pus viaţa în cumpănă. De câte ori am văzut, după aceia, moartea cu ochii!

Odată am înnumărat, în glumă, de câte ori „am murit" eu de când trăesc.

O altă împrejurare de acestea a lăsat asupra închipuirii mele de copil mic o puternică impresie, încă vie, după atâția ani de atunci.

Familia mea plecase, cu trăsura, să facă o vizită afară din oraș la niște prieteni ce țineau o sfoară de moșie prin împrejurimile Buzăului. Trecând pe lângă un lan de porumb, nu departe de conac, au oprit trăsura ca să culeagă câțiva știuleți, și au scos căpestrele din gura cailor, ca să pască iarba ademenitoare a câmpului. Pe mine m'au lăsat, dormind, în trăsură. Iar pe capră a rămas un băietan al unor vecini din mahala.

Se vede că băietanul, văzându-se pe capră, și neavând ce face, a încercat să se joace cu caii de a vizitiul, și, luând biciul, a pocnit cu el de asupra capetelor cailor, ba poate i-o fi și lovit cu sfârcul biciului. Caii au pornit și au luat-o la goană de-a lungul și de-a largul câmpiei. Băietanul, văzând pozna, și că trage de geaba de hățuri ca să oprească fuga nebună a cailor, a început să țipe.

Când m'am trezit din somn, am văzut înaintea mea coamele în vânt ale celor doi cai, cari fugeau de mâncau pământul, când apropiați, când depărtându-se de oiște, gata să răstoarne trăsura. La țipetele disperate ale lui Ghiță depe capra trăsurii am adăugat și eu plânsetele mele.

Iar în urma noastră, s'auziau strigătele mamei, ale lui nenea Costică și ale celorlalți, cari alergau cât puteau, fără spor și folos, după trăsura, furată, în bălălăeli desechilibrate, de spaima înfuriată a celor doi cai ieșiți din fire.

Groaza celor din urmă era fără margini. Caii se îndreptau atunci drept spre râul Buzău, ale cărui maluri în partea locului erau foarte înalte. Și râul nu era departe. Dacă ar fi ajuns la malul lui, praf s'ar fi ales și de trăsură, și de cai, și de tot, căzând dela așa înălțime, cu așa repeziciune, în prăpastie.

Cineva din ai noştri a alergat să ceară dela conac un cal, să încalece şi să iească în goana mare înaintea trăsurii. Osteneală zadarnică! Nu mai era timp. Malul se zărea.

Atunci Dumnezeu a vrut cu noi. Ce întâmplare minunată, ca un *deus ex machina!* In drumul cailor, se ridică înaintea lor, ca un uriaş ieşit din pământ, din ordinul destinului, o mare căpiţă de fân! Oiştea trăsurii se înfipse drept în mijlocul ei. Cei doi cai, opriţi în loc, se potoliră, vrând nevrând, rupţi de oboseală; şi, încet-încet, se apropiară de căpiţa cu fân bun şi începură să mânce liniştiţi, ca şi cum nimic nu s'ar fi întâmplat.

Când au sosit ai noştri, întâi călăreţul, apoi ceilalţi, ne-au găsit întregi-întreguţi, în loc să ne adune oscioarele de sub malul Buzăului.

A fost curat minunea lui Dumnezeu, că am scăpat atunci cu viaţă.

IV.

FILE DIN CAETUL DE INSEMNĂRI

Călărețul. — Nu știu când și cum am învățat să călăresc, în copilăria mea. Mi-aduc însă foarte bine aminte de isprăvi de călăreț, unele destul de îndrăznețe, înainte de a pleca la București să intru în liceu, deci între vârsta de 8—11 ani. Și parcă nu-mi vine să cred acum. Parcă ar fi din basme, o fantezie. Și nu pot înțelege cum eram lăsat singur, să merg călare, un țînc de copil, la distanțe destul de mari Mă trimitea mama cu merinde pentru tata la moșia unde lucra, în apropierea orașului. „In apropierea orașului“, tot însemna afară din oraș. Treceam alăturea pe lângă *Crâng,* azi un parc frumos de stejari, pe atunci o mare pădure sălbatecă. Și mă duceam destul de departe, singur, călare, și mă întorceam îndărăt acasă, uneori pe înserate.

De o astfel de întoarcere în amurgul zilei mi-aduc aminte că mi-a pricinuit o spaimă grozavă.

Treceam pe drumul ce străbătea marginea Crângului, când un cioban, care sta rezemat în o bâtă mare, păzind câteva oi, mă strigă:

— Măi, băete. Ia stai puțin.

Eu am oprit calul.

— Bun e calul ăla, mă?... Ia să vedem.

Când am văzut că se îndreaptă încet spre mine, în loc să-i răspunz, am dat călcâe calului, și călușul meu Negru, înțelegând parcă primejdia, a pornit-o în goană mare spre oraș. Fugea de mânca pământul. Scăpărau pietrele căldărâmului când am intrat pe străzile Buzăului. Și nu s'a oprit din goană Negru meu decât în grajd, unde a intrat deadreptul găsind și poarta curții și ușa grajdului deschise.

Când am intrat în casă, eram galben și tremuram ca varga.

— Ce e, Iancule? mă întrebă mama.

— Hoții!...

Atât am putut spune la început. Apoi, după ce m'am mai liniștit, am povestit scena ciobanului care voia să-mi ia calul.

Nu-mi explic deloc, acum, încrederea ce aveau în „bărbăția" mea de mic călăreț.

Dar când oiu spune că, așa mic cum eram, luam parte la „botezul cailor" ce se obișnuia să se facă la Bobotează, când se luau apoi la întrecere călăreții încercați și iscusiți! De necrezut!

O ispravă de felul ăsta mi-a rămas neștearsă în minte, de parcă s'ar fi întâmplat ieri. Mă vârâsem și eu cu calul meu, pe care eram, ca toți ceilalți, mă rog, *fără șea,* în mulțimea cailor aduși la Bobotează ca să fie stropiți de aiazmă. După săvârșirea botezului, o mișcare de iureș a dat în cai, de parcă ar fi dat strechia în ei. Toți au pornit la întrecere, în diferite direcții. A pornit și calul meu. Abia am putut să-l îndrept, dela început, însă, spre străzile ce duceau pe drumul obișnuit acasă. Și îmboldit de avântul celorlalți cai, Negru a luat-o la goană nebună, pe strada mare, Carol, în direcția casei. Dar fugea Negru meu așa de nebunește, că sgomotul copitelor lui pe căl-

dărâm făcea să iasă lumea din case, afară, în cerdace, să vază întrecerea obișnuită, din acea zi, a călăreților. Nu știu dacă mai era vr'un călăreț în urma mea — înaintea mea nu mai fugia nimeni. Și lumea se uita la un țînc de copil care se clătina pe cal, fără șea, la dreapta și la stânga. Trăsesem de frâu așa de tare, fără folos, ca să mai opresc fuga Negrului, încât ajunsesem aproape călare pe gâtul lui. Și văzând că echilibrul meu pe gât e periclitat și că, din o clipă în alta, o să alunec și să caz, m'am apucat cu amândouă brațele de gâtul calului. Poziția mea de călăreț nu deveni prin asta deloc mai sigură. Tocmai când era să se cotească la stânga pe strada caselor (azi str. Demetriade), am făcut buf jos de pe cal.

Dar ce minunată înțelepciune a calului! Cum am căzut depe el, sub el, a stat, s'a oprit din fugă. Și atunci, depe prispa unei case a alergat un om de m'a urcat din nou pe cal. Și astfel am intrat în curte tot călare. Ar fi fost prea nefiresc să mă întorc pe jos, dela o întrecere de călărie!

Și mă întreb încă odată, când și cum am învățat eu să călăresc la o vârstă așa de fragedă?

Să fi fost oare începuturi de lecție de călărie acele drumuri ce le făceam cu tata, care mă punea pe cal, la spatele lui? Mă țineam cât puteam de haina lui. Și ascultam ritmul micului trap al mersului calului, care însoția, ca un ison de tact, sborul visurilor mele peste câmpuri, sau cântecul îngânat în amurg, al tatălui meu. Prindeam, din când în când, câte un cuvânt din poezia cântecului. Un început de vers:

„Din sânul maicii mele, născut în griji, necazuri,
Restriștea mi-a fost leagăn, cu lacrimi m'am hrănit.. etc.

sau:

„Pe deasupra casei mele,
Trece-un stol de rândunele“... etc.

De o astfel de călărie, așezat la spatele călărețului, mi-aduc aminte, ca de un sbor în văzduh. Nu era tata pe cal, ci un om de serviciu dela moșie. O goană ca aceea mi se părea o halucinație de vis. Calul se lungise parcă în spațiu, aproape la suprafața pământului, pe care credeai că nici nu-l atinge. Arborii drumului și lanurile câmpului fugiau în urma noastră ca umbrele unei închipuiri. O fantastică sensație de sbor, de care nu se apropia în asemănare nici goana smintită a Negrului meu, când ne întorceam dela botezul cailor la Bobotează. In cazul acesta, tot mai simția calul ceva din frâul și poate din... frica rezistentă a călărețului. Atunci, însă, totul îmboldia la fugă sălbatică, năsdrăvană: și mâinile, și călcâele, și glasul. Mă țineam, cât puteam, de cămașa, de mijlocul călărețului, să nu cad. Și mă mir că bietul animal nu s'a prăbușit atunci cu picioarele rupte și n'a plesnit pe drum, sub strânsoarea năprasnică a pulpelor ce-l împingeau parcă la moarte.

A vrut poate argatul să-mi dea o impresie de ce va să zică fugă nebună de cal? Mi-a dat. Și mi-a rămas.

DIN VIAȚA DELA ȚARĂ.

Mi-au rămas în minte câteva impresii din vieața copilăriei mele la țară. La moșia ținută de tata la Gorgănele.

Una. Dormiam cu tata afară pe câmp, unde se făceau lucrările de agricultură, se cosia, se secera, se strângea. Vreme de vară, — poate spre toamnă — cu cerul senin, semănat de stele, cu nopți răcoroase. Dormiam înveliți amândoi în o mare șubă, pe care închipuirea mea de atunci mi-o arăta uriașă. Trezit când abia se crăpa de ziuă, în răcoarea dimineții, priviam cerul ce începea să se lumineze, sorbiam aerul împarfumat de mirosul florilor de câmp, mă simțiam bine în culcușul cald al blănii

protectoare și ascultam mirat, încântat, cântecul matinal al ciocârliei, urmăream trilurile ei, ce se ridicau, se perdeau în văzduh încet.

Clipa acestei dimineți răcoroase de țară mi-a rămas neștearsă în minte, ca o poezie inexprimabilă. Iar cântecul sburător, în senine înălțimi, al ciocârliei a răsunat din ecourile sufletești totdeauna când am auzit, când am cetit, când am mai întâlnit în vieață momente de natură în dimineți fragede ale ciasului dintâiu, când se 'ngână ziua cu noaptea, și când s'aud în aer trilurile triumfătoare ale ciocârliei matinale.

La ea mă gândeam când cetiam în Depărățeanu:

...Unde mândra păsărică
Se ridică
Până 'n cerul luminos,
Și din cerul plin de soare,
Cu oroare
Abia vede omul jos.

DIN TREBILE AGRICULTURII ȘI ALE GOSPODĂRIEI.

La seceră. — Tot privind grupele de secerători și secerătoare tăind repede și frumos grâul, mi-a venit poftă să fac și eu ca ei. Mi se părea ușor. Apuci cu stânga un mănunchi de fire de grâu și îl retezi cu secera din mâna dreaptă.

Am tăiat așa de câteva ori. Dar când credeam că parcă merge mai ușor și mai repede la tăiat cu secera, m'am tăiat și eu la mâna stângă. Durerea m'a oprit din lucru, dar sângele curgea pe brazdele de grâu culcate la pământ. „Camarazii" mei de seceră alergară să-mi lege rana, să pună pe ea scrum de cârpă arsă, ca să oprească sângele. Accidentul n'a avut alte urmări. Decât una: că

a pus capăt meseriei mele de secerător, care deabia începea. Mi s'a interzis exercițiul ei mai departe.

Văcarul. — Și tot așa de repede s'a sfârșit o altă carieră începută din necesitățile gospodăriei rurale.

Ne-având ce face și ca să se libereze, pentru muncă mai grea, un om de serviciu, mi se încredințase să păzesc niște vaci, printre cari or fi fost poate și boi, la pășune, să nu le las să intre în niște lanuri de grâu și de porumb de pe acolea.

Imi plăcea. Stam rezemat „în bâtă", redusă la un băț ceva mai lung, sau culcat pe iarbă, cântând încetișor, privind cerul și câteodată uitându-mă și într'o cărticică de clasele primare.

Aveam grija însă, să mă scol repede și să alerg cu bățul după vita îndrăsneață, care nu se mulțumia cu iarba și se încerca să intre în grâu sau porumb.

Strigam la ele:

— Nea! Bălaio! Ho! Boală!

Asta a durat până când, într'o noapte, m'am simțit scuturat din somn de tata, lângă care dormiam în una din odăile conacului, și chemat să mă deștept, tocmai când, în vis, mă necăjeam să alerg după o vacă ce intrase în grâu și strigam la ea cât puteam mai tare:

— Nea! Bălaio! Ho! Boală!

— Ce este, Iancule, mă întrebă când deschiseiu speriat, la el, ochii somnoroși.

— O vacă a intrat în grâu, tată.

— Lasă că nu-i nimic... Bea de ici puțină apă. Și întoarce-te... dormi pe partea ailaltă...

Dar a doua zi nu m'a mai lăsat să păzesc vacile. S'a pus capăt, prin autoritatea paternă și carierei mele de mic văcar!

La arie. — Aria îmi evocă, în o icoană simbolică, toată viața de muncă a câmpului. Grâul adunat depe lanurile

cosite și cărat în „curte“ și clădit în căpițe; apoi adus și întins în straturi pe ogorul ariei din curte sau de pe lângă curtea conacului. Caii cari, legați de un stâlp din mijlocul ariei cu o frânghie lungă cât raza ariei, alergau, mânați, să calce grâul, să-l treere, învârtindu-se împrejurul stâlpului, până „ajungea funia la steajăr“. Paele, scuturate de boabele de grâu, ridicate cu furca și duse să clădească alte căpițe ori șire dealungul gospodăriei. Boabele de grâu, vânturate de pleavă, cărate cu banița și aruncate în hambare. Bogăția muncilor câmpului, capitalul de aur curat al gospodăriei rurale.

De fiecare fel de înfățișare a muncii de țară, clipe înșirate, una de alta, ca inelele unui lanț al vieții legate de pământ, stau presărate impresiile copilăriei mele; deasupra fiecărei din ele sboară câte un stol de gânduri cari fac să bată inima de emoțiile amintirii.

Privitor, înamorat de contemplația lor, uneori găsiam prilejul să intru și eu în scenă cu un nimica toată, numai să fac și eu ceva, să ating, să pun mâna pe roata uriașă care se învârtea mișcată de forțe nemăsurate de mintea mea.

Mânam uneori, la treerat, câte un cal, care nu se învârtia în arie mai iute de frica mea.

PE DRUM DE ȚARĂ, SINGUR. INTRE BUZĂU ȘI MAXINU.

Tata Mare și Mama Buna, părinții mamei, s'au mutat odată dela oraș la țară, pentru câtva timp. Eu, deprins cu îngrijirile și vieața bătrânilor, când mi-era dor de ei sau când aveau cei de acasă ceva să le spună, să le trimită, mă lăsau să mă duc singur, pe jos, până la ei.

Drumul acela dela Buzău până la Maxinu mi-a rămas în suflet ca un reflex de poezie a naturii. Nu mergeam pe șosele, drumuri județene ori comunale, umblate de lume multă. Mergeam pe potecuțe însemnate abia ușor de urmele pașilor, sau deadreptul pe iarba verde, moale,

a câmpului. Treceam pe lângă mici tufişuri de porumbe, din cari mă opriam să culeg câteva, pe lângă mici tufişuri de măceşi, cari, când erau înfloriţi, păreau adevărate boschete de flori, presărate, pe ici pe colo, peste covorul fermecător al câmpului verde. Când erau după scuturarea florilor, cu ramurile încărcate cu mari mărgele roşii, mă opriam să culeg şi din ele câteva măceşe, cari trebuia să ştii însă cum să le mănânci, ca să nu te usture la stomac.

Mai ici, pe lângă potecă, mai colo pe câmpia întinsă şi netedă, se vedeau pâlcuri ba de măcriş, ba de stevie, ieşite din iarbă. Le cunoşteam, şi mă opriam să culeg din ele şi să duc Mamei Mari la Maxinu, sau Mamei la Buzău, când mă întorceam acasă.

Era o plimbare deacurmezişul câmpiei înverzite şi înflorite, fără păduri cari să oprească zarea orizontului larg, închis numai de marginile depărtate ale cerului, lăsate parcă pe pământ, acolo, la sfârşitul pământului — sfârşit fără sfârşit, unde nu mai ajungeai, oricât ai fi mers spre el o vieaţă întreagă.

Cu traista încărcată de roadele câmpului, măceşe, porumbe, stevie, măcriş, cu mâinile şi sânul încărcate de flori, ajungeam vesel şi sglobiu la căminul bătrânilor, ca o rază de bucurie trimisă din seninul cerului. Mama Buna nu mai isprăvia să mă sărute şi să mă strângă în braţe, Tata Mare să mă mângâie, să mă întrebe, să mă ţină pe genunchi.

Stam acolo cât stam, nu ştiu, o noapte, o zi-două, şi mă întorceam acasă la Buzău, iar pe acelaş drum încântător, care îşi scutura tainele de cântec şi de parfum ale florilor şi ale orizontului în sufletul copilăriei însetat de frumos.

Cât timp ţinea drumul meu pe jos până la Maxinu, nu pot judeca acum, şi nici nu pot înţelege cum de mă

lăsau cei deacasă, aşa singur, să mă duc o cale aşa de lungă pe câmpuri. Le sunt recunoscător azi că m'au lăsat, având mai multă încredere, şi poate mai justificată, atunci decât astăzi, în oameni, ceeace explică libertatea de mişcări îngăduită copilului.

T A T A

Tata! L-am căutat la fostul cimitir al bisericii Broşteni, din Gârlaşi, unde a fost înmormântat. Nu se mai cunoaşte locul mormântului. Toate s'au schimbat, toate s'au dus. Cu prilejul unei reparaţii a bisericii, s'a desfiinţat cimitirul. Osămintele tuturor celor îngropaţi acolo s'ar fi pus la un loc. Unde? Nu se ştie. Crucile de pe morminte au dispărut.

Abia îmi aduc aminte, ca prin vis, de direcţia în care fusese mormântul. Şi amintirea şovăe. Odată mi se pare că a fost în dreapta, cum intri în curtea bisericii, alte ori spre stânga.

Acum, când m'am dus la biserică, nu era nimeni să-mi dea explicaţii. Biserica era închisă. Slujba de dimineaţă se terminase. M'am dus cu o trăsură acasă la preot. Birjarul îi cunoştea locuinţa. Deşi de 25 ani preot în Buzău la biserica aceia, nu ştia nimic. Nu are registru. Nici o însemnare despre cei ce odihnesc în pământul fostului cimitir din curtea bisericii Broşteni.

Şi nu avem dela tata nici măcar o fotografie. Dar îl am viu şi lămurit în minte.

Părul lui creţ, pieptănat cu cărarea într'o parte, era lăsat în chică mică, la ciafă, şi îi acoperea puţin vârful urechilor, în ondulaţii frumos retezate. Nasul, puţin arcuit şi subţire; ochii codaţi, în formă de migdale; între sprâncenele puţin ridicate, o încreţitură, cu o fină sensibilitate inteligentă; la rădăcina nasului un semn, ca un

sbenghiu vinețiu. Mersul ușor, egal, măsurat de balansarea mânei, în care purta de obiceiu bastonul.

Nenea Radu! îi ziceau cunoscuții mai de aproape, tineri. Domnul Radu, străinii. Era ascultat, considerat, stimat de toți. In oraș, vorba lui avea autoritate.

V.

PRIMELE INCEPUTURI DE INVĂŢĂTURĂ — IN ŞCOALA PRIMARĂ

Inainte chiar de a fi dat la şcoală, am fost pus să învăţ, în casă, *abecedarul*, ca să-mi fie mai uşor în primele zile de şcoală.

Din vremile acelea pre-şcolare mi-au rămas puţine amintiri precise. Una din ele este timpul când stam la Mama Buna şi Tata Mare, la ţară, în satul Maxin.

Dascălul Stroe a fost acela care mi-a pus abecedarul în mână.

Dacă o fi fost altcineva, să mă ierte. L-am uitat. Pe dascălul Stroe îl ţin minte. Un om drăguţ, delicat, bun. Il ascultam cu sfială şi urmam învăţăturile lui.

Ceea ce mă cam face totuşi să bănuiesc că n'a fost poate chiar el cel d'intâiu care mi-a pus cartea în mână, este o reflexiune a mea, de care mi-aduc acum aminte că-mi spunea Mama Buna că o repetam în zilele când luam lecţii dela dascălul Stroe.

— Ce bine e să înveţi de la străini. Eşti mai cu băgare de samă, ai mai multă grijă.

Ca să fi putut face această judecată, a trebuit să am, pentru comparaţie, şi alt termen de experienţă, anume pe acela al învăţăturii în casă, dela ai mei din familie.

Acest al doilea termin îmi lipseşte. Şi-mi pare rău. Şi ipoteze e inutil să mai fac.

Când îmi da lecţii dascălul Stroe, Mama Buna mă învăţa să pun seara abecedarul în cuibarul găinii, şi să zic în gând de trei ori:

„Cum nu-şi uită găina cuibul, aşa să nu uit eu lecţia". Şi făceam aşa în toate serile. Şi, când mă culcam, mai repetam în minte lecţia, ca să n'o uit, „aşa cum nu-şi uită găina cuibul".

Şi dascălul Stroe era mulţumit de mine. Şi mulţumirea ce-mi arăta, mi-l făcea drag şi-mi făcea dragă şi cartea.

Au fost zile plăcute zilele acelea trăite în satul Maxin.

IN ŞCOALA PRIMARĂ

Inscris la şcoală. — La „Şcoala Domnească", mai târziu „Şcoala Episcopul Dionisie".

In cancelaria şcolii intră tata cu mine, să mă înscrie. Cel care înscria pe cei nou-veniţi nu părea a fi directorul şcolii, pe care l-am cunoscut în urmă: om venerabil, cu barbă frumoasă, cu voce sonoră, mers măsurat, lin.

Indeplinia înscrierea elevilor probabil institutorul din clasa I-ia. Să fi fost vre-un secretar? Nu ştiu.

Mi-a rămas dialogul între tata şi acel domn:

— Cum te chiamă pe d--ta, întrebă el pe tata.

— Radu Găvănescu.

— Numele copilului?

— Ion.

— Atunci o să-l scriu în catalogul clasei şi al şcolii cu numele Ion Rădulescu.

— Da' de ce aşa, domnule?... Mă iertaţi.

— Păi cum altfel? Nu spui că-l chiamă Ion?

— Ba da.

— Şi pe d-ta Radu?

— Radu Găvănescu, da.

— Păi atunci, dacă pe d-ta te chiamă Radu și pe el Ion, la școală o să-i zică *Ion Rădulescu.*

— Da' de ce *Rădulescu?...* Numele familiei mele este *Găvănescu,* nu *Rădulescu.* Eu mă numesc Radu Găvănescu, el va fi Ion Găvănescu.

Institutorul se gândi puțin.

— Bine.

Și mă înscrise așa cum i-a cerut tata.

PROFESORII MEI DIN CLASELE PRIMARE

In clasele primare am avut ca institutori — pe unii îi țin minte numai din nume —, pe *Arsenescu, Ionescu, I. Drăgușescu* și *D. Băltăceanu,* care era și directorul școlii și de la care mi-a rămas amintirea unui suflet larg de educator.

Despre institutorul din clasa I-ia, *Arsenescu,* nu pot spune decât slabe și vagi amintiri, de înfățișare exterioară. Făcea, parcă, impresia că mergea cu picioarele cam întoarse cu vârfurile în afară. Și atât.

Despre *Ionescu,* de clasa a II-a, un om cu obrajii rumeni, ochii limpezi, părul cărunt tuns mic, voce sonoră cu timbru armonios, țin minte că se primbla mult, și prin sala de clasă și prin culuarul școlii, cu mânele la spate, ținând mai adesea în mână câte un jurnal, care, mai totdeauna, era franțuzesc.

Gândind la el, îmi vine în minte o atenție a lui pentru viața copiilor. L-am văzut organisând și îndrumând, în curtea școlii, un joc frumos, interesant, antrenant, *barul,* de care am luat cunoștință, firește, atunci pentru întâia oară.

Era o plăcere să vezi alergăturile la cari da naștere *barul,* și animația plină de stimulație între cele dou

echipe, puse față în față, la o bună depărtare, ca două tabere adverse. Unul din echipa eșită la sorți să înceapă jocul venia să iea *parola* dela cealaltă tabără, bătând în palma unuia din jucătorii echipei. Acesta trebuia să alerge imediat după cel care i-a lovit palma de trei ori, să-l ajungă, și cel puțin să-l atingă.

Dar să fie cu băgare de samă: să nu fie prins de un alt jucător din tabăra celui după care alerga. Cel care era atins numai, fie din o tabără fie din alta, era scos din joc, luat prisonier și dus în tabăra care l-a prins. Și era o fierbere mare și mare însuflețire, fiindcă, îndată ce un jucător din o echipă ieșia în întâmpinarea unui jucător din echipa adversă, pornia împotriva lui alt jucător, ca să-l oprească, să-l întoarcă îndărăt ori să-l prinză. Și în contra acestuia pornia altul din tabăra celui urmărit. Și așa mai departe. Și era o mare gălăgie de aprobare sau protestare. Ambiția de a învinge, de a nu fi învins, înfierbânta pe jucători și aprindea interesul privitorilor. Ceva din spiritul de disciplină și de onoare al luptelor războinice străbătea sufletele.

După terminarea jocului, îi vedeai pe băieți roșii la față, suflând puternic, în ritmuri de respirație accelerată. Mulțumiți, obosiți, fericiți de o clipă de odihnă.

Mi se pare — nu sânt însă sigur, — că începuse pe atunci, în acelaș local de școală, și o clasă de gimnasiu, și că, în mare parte, jocul *barului* îl exercitau elevii începutului de gimnasiu, cari pentru noi, cei din clasele primare, ni se păreau de o esență superioară.

Acest singur moment de educație, fie și numai fizică, aruncă asupra memoriei institutorului Ionescu o rază de lumină care îl scoate din umbra banalității absolute, acoperite de o totală uitare.

Ion Drăgușescu, institutorul de clasa a III-a, era un excelent dascăl: se ocupa serios de clasă. Era, mi se pare,

din Transilvania. Şi, mai târziu, am fost informat că avea un frate, tot aşa de bun profesor, în Ploeşti.

Vorbia puţin cam pe nas, dar avea o ţinută plină de autoritate, cu o pronunţată nuanţă de severitate. Pedeapsa lui obişnuită şi memorabilă era „cu nuiaua la *palmă*". După fiecare lovitură, copilul ducea mâna la gură, ridica un genunchiu, sau se lăsa pe vine, rugându-se:

— Nu mai fac, domnule.

Explica frumos. Lecţiile de religie, mai ales, ne înlăţuiau minţile, şi ni le înălţau.

Să fi fost un efect, — de sigur neintenţionat, — al reflexiunilor stârnite de explicaţiile profesorului? Unul din colegi, ce e drept ceva mai în vrâstă decât ceilalţi, a făcut odată o filosofie într'o convorbire intimă, care mi-a rămas ca o măciucă de logică îngrozitoare. El raţiona:

— Bine. Foarte bine. Dumnezeu a făcut lumea, a făcut tot, tot ce se vede... Dar pe Dumnezeu cine l-a făcut?

Auzi grozăvie! *Pe Dumnezeu cine l-a făcut?*

Victimă nevinovată a principiului causalităţii!

Dimitrie Băltăceanu. — Figură venerabilă, statură mijlocie: mergea cu pas rar, măsurat, intra în clasă domol, netezindu-şi din când în când barba. Vorbia tacticos, cu glas sonor, care se auzia câte o dată de departe, de prin culoarele şcolii al cării director era. Om cu trecere şi respectat în oraş, şi pentru virtuţile lui personale şi pentru legăturile strânse cu episcopul de atunci, renumitul Dionisie, cu care se înrudia. Avea la marginea oraşului,, despre Crâng, o casă cu o curte mare şi vastă grădină cu pomi roditori. Soţia lui, de origine germană, fiinţă distinsă, bună gospodină, o tovarăşă înţelegătoare şi devotată, primia ca o mamă pe copiii ce-i călcau pragul casei, chemaţi ori aduşi câte o dată de soţul ei, dela şcoală, pentru interesele lor sau ale învăţăturii lor.

Din activitatea lui în școală, mi-a rămas impresia primei ore de clasă, când am intrat în clasa a IV-a.

Suindu-se pe catedră, și stând în picioare, se adresă cu glasul lui răsunător, rar și apăsat, către elevii cari îl ascultau cu gurile căscate:

„Bună ziua, copii. Bună ziua la toți. Bună ziua vouă, domnilor miniștri, și vouă, măturători de poduri. Bună ziua vouă, domnilor deputați și domnilor senatori, și vouă, slugilor. Vouă, domnilor judecători, și vouă, pușcăriașilor. Bună ziua vouă, oameni liberi și cu stare, și vouă, robilor și cerșitorilor...

„Că asta este soarta voastră, a tuturor, după cum vă veți purta și veți învăța aici, și de aici înainte. Unii veți ajunge sus, în lume, alții veți cădea jos, în noroiul vieții. Siliți-vă să vă ridicați toți prin muncă, bună purtare, învățătură serioasă, prin cumințenie și iubire între voi".

Poate că șirul cuvintelor n'o fi fost tocmai acesta, și o fi fost și mai potrivit împrejurărilor; dar înțelesul lor, profund impresionant, acesta era.

Bălțăceanu era un educator, în toată puterea cuvântului. Nu se mărginia să dea numai învățătura cărții. Se interesa de aproape, individual, de elevii clasei lui.

Ajunsese la ideia de a se servi de unii din ei ca propagandiști ai culturii în cercurile mai largi, populare. La zile mari, cum era, bunioară, la sărbători mari bisericești, punea pe câte unul din elevii lui, aleși de el dintre cei cari i se păreau mai distinși, să țină câte o cuvântare ocazională, în biserică. Un fel de predică a școlii, în amvonul bisericii, prin graiul nevinovat al unui copil.

In anul când eram eu în clasa a IV-a primară m'a ales pe mine și pe încă un conșcolar, Ion Pantazopol, numit în urmă Otescu, după numele de familie al mamei, să ținem, la câte-o biserică din oraș, cuvântări în ziua de Dumineca Floriilor. Mie mi s'a dat însărcinarea de a vorbi în Biserica Sfinții Ingeri, lui Iancu Otescu, în biserica Banu.

Şi nu ni-a dat cuvântările scrise, să le citim. Le-am învăţat pe de rost, după manuscrisul ticluit de dânsul. Şi de câte ori ne-a pus să i le recităm numai lui! Şi de câte ori ne arăta cum să le spunem, cu ce intonaţii, în anumite locuri, ba şi cu ce anumite mişcări de mână!

Inovaţia acestui fel de „extensiune", era să zic: „universitară", după obiceiul timpului de azi, expansiune a operei de acţiune culturală primară, de atunci, a produs un efect remarcabil asupra populaţiei.

Judec aceasta după urmările ei concrete, imediate. Pe loc, ascultătorii s'au cotisat şi au adunat o sumă de bani pentru cumpărarea, de Paşti, a unui rând de haine noi micului predicator.

O altă cuvântare ocasională am fost pus să ţin în ziua distribuţiei premiilor, în faţa unei săli arhipline, cu tot ce avea oraşul Buzău mai de samă, ca oficialităţi şi fruntaşi de toate categoriile.

Serbarea şcolară era presidată de P. S. S. Episcopul Dionisie, al cărui nume îl poartă azi şcoala aceea primară, şi a fost deschisă cu o cuvântare a acelei personalităţi bisericeşti, de o prestanţă şi valoare imposantă.

Incepându-se chemarea premianţilor, a fost strigat întâiu numele meu, ca premiant I-iu; şi, în momentul când mi se întindea coroana de către Episcop şi cărţile de nu ştiu ce autoritate, Primar sau Prefect, Băltăceanu mi-a făcut semn să încep. Şi am început, cu glas tremurător, dar netulburat, cuvânţarea învăţată cu mult timp înainte. Lumea asculta nemişcată, şi ea, cu atenţie religioasă.

Iar, la sfârşit, odată cu coroana pe cap şi cu teancul de cărţi în braţe, am fost oprit de unii asistenţi, din primele rânduri, să mă mângâie şi să-mi pună în mână câte un ban de aur.

Băltăceanu ne-a învăţat şi nişte stihuri, pe care le-am spus şi eu de multe ori, în urmă, mai ales copiilor:

Ciorile, strânse grămadă,
Când fac gălăgie 'n zbor,
Iarna ne vestesc zăpadă,
Iar vara ploaie sau nor.

Şi încă una:

Când te-o mânca, cumva, nasul
Şi vei fi d'ei mititei,
Poartă-te bine 'n tot ceasul,
Vreo palmă să nu iei.

Dumitru Băltăceanu a avut, şi în alt înţeles, mai practic, influenţă asupra desvoltării mele ulterioare. El a avut grijă, ca pentru un copil al lui, în înţelegere cu tatăl meu, să-mi înlesnească trimeterea la Bucureşti, la concursul de bursă pentru Internatul „Matei Basarab".

După terminarea claselor primare, părăsind Buzău, oraşul meu natal, am lăsat în urma mea amintirile copilăriei.

Mai târziu am notat pe unele din ele.

Din acestea am dat aci câteva.

Le-am rupt din caet, ca din suflet.

Au fost scrise numai pentru mine şi pentru memoria celor dragi mie, apropiaţi cu iubire de gândurile mele.

VI.

MAMA PROFIRA. — „OMOIUL"

Silueta ei e legată de amintirile copilăriei mele din Buzău. Il ziceam „mamă", pentrucă ne era puțin rudă.

Era o femeie strașnică, olteancă vânjoasă, plină de vlagă. Cap mare, cu trăsături tari, chip bărbătesc, cu sprâncene groase, ochi mari, privire severă. Buze strânse pe o gură cam mare, pe care mijeau vizibil mai multe tulee de mustăți decât, rar, un zâmbet scurt, rătăcit.

Era măritată cu un grec, Pantazopol, arendaș, care trăia mai mult la țară, la „moșie", un om scurt, cu sprâncene groase, figură cu înfățișare aproape veselă, alături de vajnica lui tovarășe, care îl domina și-l învârtea ca pe o păpușe.

Afacerile lui, ale mai grele, ea le regula. In procesele lui, ea se amesteca; la judecățile lui, ea se ducea. Pe la magistrați, pela advocați acasă, ea umbla.

Când o vedeai, era totdeauna în fierbere de luptă în vreun proces: or se ducea or se întorcea dela vreo înfățișare la tribunal.

Ii plăcea să alerge nu numai după nevoile ei, ale casei și familiei ei, dar și după ale altora. Numai să fi auzit pe cineva că se plânge de ceva, mai ales că dorește vreo slujbă, și era gata, se simția fericită să alerge, să bată

la toate ușile, și să se roage de toate și de toți. Și nu se lăsa până nu isbutea. Măcar ceva, dacă nu tot.

N'avea astâmpăr. Veșnic în trebi, în griji, în lupte, în procese, în judecăți. Olteanca asta neliniștită, neobosită, făcea cât zece bărbați harnici. Noi, copiii, îi ziceam, între noi, „Omoiul".

In fața ei nu simțiam numai respect, dar chiar un fel de teamă.

Nu era femeie rea; dar emana din ființa ei o putere ce ne ținea încremeniți, paralizați. Ne uitam în ochii ei severi, mai ales la mișcările încruntăturii ei, ca să vedem încotro s'o luăm, ce să facem; să stăm, ori s'o ștergem binișor, pe nesimțite.

Adesea nici nu ne băga în seamă, decât dacă avea vreo nevoie, să ne dea vr'un ordin.

Mai târziu, când ne-am făcut mai mari, eu și fiu-său Iancu, și ne întorceam în vreo vacanță dela liceu, în casa lui nenea Costică, unde trăia și dânsa, îi plăcea să ne pună să jucăm, în fața ei, „bătuta", „romanul", pe cari le învățasem la liceu, dela Moceanu.

Dar de ceeace îmi aduc aminte, mai cu seamă. din zilele mai târzii de odihnă ale bătrâneții ei, trăsătura mai caracteristică a ființii acesteia excepționale, este setea ei veșnic nepotolită, de lectură. Cetea toată ziua romane — foiletoane, apărute periodic, cel puțin săptămânal.

Cu ochelarii pe nas, așezată în „moțul patului", cu spatele rezemat de perna dela perete, citea și iar citea toată ziulica. Și pe cine îl apuca, nu-l lăsa. Or trebuia să asculte ce a mai făcut Contele de Monte-Cristo. Or îl punea să-i citească mai departe.

Era foarte bucuroasă când găsea pe cineva să-i citească. Atunci se așeza mai comod în fundul patului, rezemată de perina peretelui, și asculta cu patimă, rozân-

du-şi, din distracţie şi obiceiu, unghiile, cât mai putea să le apuce cu dinţii, de scurte ce rămăseseră.

Odată, în o vacanţă de Paşte, la Ploeşti, mi se pare, unde frate-meu Costică era dirigintele Oficiului telegrafo-poştal, mi-aduc aminte că-i citeam din *Gonzalv de Cordova,* roman vechiu al lui Florian (1791), tradus în româneşte de nuştiu cine. Tocmai se descria o înverşunată luptă desperată, pe o corabie, între Gonzalv şi nişte bandiţi, piraţi. Incăerarea era groaznică, pe viaţă şi pe moarte. Parcă o văz pe mama Profira, ridicată în capul oaselor, cu ochii mari, urmărind atentă, ca şi cum ar vedea aevea, toate mişcările, loviturile, peripeţiile luptei, cu simpatie aprinsă, de mamă, pentru eroul ei, Gonzalv. Şi se ruga:

— Scapă-l, Doamne! Scapă-l Doamne!

Iar când îl vedea gata să-i răpună pe vrăşmaşi, o auzeai:

— Aha! aha! aha!

Şi ţinea minte toate persoanele romanelor cetite, cu toate împrejurările şi întâmplările lor, şi pe fiecare la locul şi la rostul lui. Odată, după isprăvirea unui roman, m'a întrebat de un personaj:

— Dar ăla (pe nume), ce s'a făcut colo... (în locul unde îl lăsasem, în lectură)?

—Nu ştiu. Autorul nu mai pomeneşte de el.

— Nu se poate. Ia vezi...

In adevăr, autorul nu mai pomenea nimic de el. Il uitase. Dar mama Profira nu-l uitase.

O singură amintire amară aruncă umbră asupra acestei figuri interesante.

Era în vremea ei de neastâmpăr, de vecinică frământare a energiei ei, în fel de fel de treburi, de afaceri, de procese. Fără agitaţie nu putea trăi.

Noi, eu şi cu Iancu, eram copii în clasa a IV a şcolii primare din Buzău. Directorul Băltăceanu, profesorul a-

celei clase, ne distinsese pe amândoi ca buni școlari, și ne dovedise distincția lui, punându-ne să ținem, în Duminica Floriilor, o cuvântare ocazională, făcută de el, învățată de noi pe dinafară, multă vreme, după sfaturile și cu conducerea lui, și rostită de noi la câte-o biserică deosebită: eu la biserica Sf. Ingeri, Iancu, mi se pare, în biserica Banu.

Dar se vede că, în felul de a ne prețui ca buni școlari, Bältăceanu făcea o mică nuanță de gradație. La sfârșitul anului a găsit cu cale să-mi dea mie premiul I, lui Iancu, al II-lea.

Asta nu i-a plăcut deloc mamei Profirii. Gelozia de vecinătate și mai ales de rudenie nu îngăduia asta. Nu se putea, în ruptul capului, să fiu eu I-ul și copilul ei al II-lea.

Eu cu Iancu ne aflam ca niște frați. Ne jucam totdeauna împreună pe marele maidan, loc viran, în colțul dintre gardurile unei părți a curților și două străzi, una ce ducea la Crâng și pe care era casa lor, și alta perpendiculară pe dânsa, pe care se afla una din casele noastre. Și nu numai că ne jucam amândoi, dar ne înțelegeam sufletește perfect. Cu niciun copil de vârsta mea n'am râs atâta în viața mea, cât am râs cu Iancu Otescu, făcând haz amândoi de toate nimicurile. Când eram împreună, eram totdeauna bine dispuși și fericiți.

Ce i-a venit însă „Omoiului“ să bage zâzanie între noi, Dumnezeu să o erte! Și l'a pus pe bietul Iancu, copil nevinovat și neștiutor, să strige și să facă scandal în ziua mare a solemnității premiilor, în momentul când vestitul Episcop Dionisie îmi punea coroana pe cap.

Doamne, ce-a fost atunci! Episcopul, o personalitate impozantă, s'a ridicat impetuos, revoltat, și, cu o înfățișare și o voce teribilă, fără să se uite la copilul ce turburase serbarea, a blestemat pe cei ce l'au împins la rătăcire.

A fost un moment înfiorător. Toată lumea cutremurată.

Eu, după programul stabilit al serbării, trebuia să spun o cuvântare ocazională, alcătuită de Băltăceanu, și învățată, după indicațiile lui, cum trebuia să fie rostită.

După ce a trecut clipa emoționantă a „blestemului". Băltăceanu mi-a făcut semn să încep.

Cu glasul tremurător, la început, am spus cuvântarea, în liniște și seninătate.

Sfântă copilărie!

Mai-mărimile orașului, prefectul, primarul, mi-au dat fiecare câte o piesă de aur. Episcopul m'a mângâiat și binecuvântat.

Eșind afară din sala solemnității, prin culoare, o verișoară a mea mă învăța să-i arăt lui bietul Iancu banii dăruiți de autorități, și să-i fac *sâc*... N'am făcut... I-am zâmbit.

Intâmplarea, pentru noi, copiii, a fost fără nicio înrâurire îndelungată asupra raporturilor dintre noi. N'a trecut mult și iar am început să ne jucăm împreună. Ba, în timpul vacanții mari, după terminarea școalei primare, am învățat împreună, ne-am preparat împreună pentru concursul de bursă la liceu. Și am avut amândoi acelaș preparator, un profesor dela Seminar, cu scârțiitori la ghete, dealtfel foarte serios și bun, care făcea metodic, cu noi, mai ales exerciții de matematici și de gramatică. Și am reușit amândoi la concursul de bursă, primii, cu aceiași medie, între cei admiși în internatul liceului *Matei Basarab*.

Dar... pentru biata mama Profira, întâmplarea dela împărțirea premiilor, — de care, dealtfel, era vinovată, săraca — a avut urmări tragice.

Impresionată adânc de „blestemul" Episcopului, a trebuit să caute pe toate căile, să ajungă la el, ca să-i ceară ertare, și să i se ridice blestemul depe capul ei.

Și asta n'a fost deloc treabă ușoară. A fost nevoită să

se ducă în toate zilele, săptămâni dearândul, să facă pocăință la ușa Episcopului, și să se roage în biserica Sf. Episcopii.

Pedeapsa asta aspră i-a muiat cerbicia.

Poate și asta a contribuit, cumva, să facă a dispărea mai repede starea nefirească de dușmănie neînțeleasă dintre noi, copiii, care ne iubeam, și ne-am iubit în urmă, toată viața ca niște frați. N'am avut prieten mai înțelegător, mai devotat și statornic ca Iancu Otescu. Am fi intrat în foc unul pentru altul.

Și dragostea mea pentru el, s'a întins, în urmă, și asupra copiilor lui.

II.

LA BUCUREŞTI

1. **Primele impresii.**
2. **In Internatul Liceului „Matei Basarab".**

I.

PRIMELE IMPRESII

Dimitrie Băltăceanu, directorul școlii primare, a profitat de venirea în Buzău a unui profesor institutor din București, Pascal, și, în înțelegere cu tata, l'a rugat să mă iea cu el, să mă înscrie la concursul de bursă. Atunci am făcut și eu primul drum cu trenul, în cl. III, lângă Pascal, un om bun, liniștit, tăcut. Am schimbat puține vorbe împreună.

Ne-am uitat amândoi, mai tot timpul, pe fereastra vagonului. Am ajuns seara, aproape pe întunerec, la București. Și m'a dus la el acasă, intrând prin curtea Pasajului Român, unde locuia, într'un apartament al etajului de jos, ce da cu ușa și ferestrele spre trecătoarea Pasajului asfaltat.

In seara sosirii, n'am văzut fațada locuinței despre Pasaj. A doua zi era Duminică. Și buna d-nă Pascal, o femeie micuță, fină, vioaie, cu o delicată atenție maternă, m'a poftit să ies cu ea și cu fica ei Lucica, o fetiță mai mică decât mine, în Pasaj, în fața ușei de geamuri a casei, ca să privim lumea cum trecea. Și în adevăr, trecea multă lume, gătită ca de Duminică. Bărbații purtau pe atunci niște gulere înalte, tari, de le ținea gâtul și capul ca în proțap. Se vede că d-na Pascal o fi observat privi-

rea mea, de mic provincial curios, îndreptată asupra modei aceleia incomode bărbătești, că, râzând, întrebă:

— Cum ți se par, Iancule, domnii aceștia gulerați? Sunt și pe la Buzău tot așa?

Dela început, oamenii aceștia drăguți, m'au primit și tratat ca acasă, m'au făcut să mă simt ca în familie. In ceasul când scriu aceste rânduri, nici una din acele adorabile ființe nu se mai află în viață, nici cei mai în vârstă, nici cei mai tineri. Gândul meu îi caută, cu un duios sentiment de recunoștință, în lumea veciniciei, pe care nu mi-o închipuiesc neagră, ca Alexandri.

Institutorul Pascal scotea un mic ziar, după cât îmi aduc aminte, de propagandă naționalistă.

Pe fereastră și pe giamul ușei se citeau diferite titluri de gazetă și anunțuri. Camera, ce da imediat spre Pasaj, era în parte amenajată ca un fel de redacție, cu unele rafturi de ziare, reviste, cărți. Ușa și ferestrele ei se găsiau imediat după scoborîrea scării din rotonda pasajului la dreapta, cum vii din Calea Victoriei, pe atunci Podul Mogoșoaiei, spre str. Câmpineanu.

Ultima dată, când l'am mai văzut pe Pascal, după ce am intrat în internatul Matei Basarab, a fost, după șapte ani, cu prilejul intrării în București a armatei biruitoare în războiul Ruso-Româno-Turc, din 1877—78. Era pe bulevard, în mare înghesuială a mulțimii grămădite să vază oștirea țării defilând prin fața statuii lui Mihai Viteazul și a Domnitorului Carol, care o dusese, cu noroc și pricepere, la izbândă. Cum l-am zărit pe Pascal, m'am dus lângă el. Emoția momentului istoric îi sguduia toată ființa lui de om conștient, de patriot. Aproape nu putea să vorbească. Mi-arăta doar cu mâna trecerea steagurilor în defilarea lor triumfală. Pieptul îi sălta în ritmul plânsului mut.

Când am ieșit din liceu, am revăzut, mai târziu familia Pascal, în altă locuință decât aceia din Pasajul Român, unde am cunoscut-o pentru întâia oară. Se mutase în o casă depe str. Icoanei departe, spre capătul ei.

Pascal nu mai trăia. Casa era zidită pe o ridicătură de teren, un fel de mal sau colină, pe care te ridicai din stradă pe niște trepte, ca să ajungi la portița ce da în curte. Mi se pare că îi aparținea mamei d-nei Pascal, sau era tot a ei, dela mamă.

Bătrâna, mama d-nei Pascal, era o femeie cu un suflet adorabil. Inaltă, sveltă, vioaie, harnică, atentă la toate nevoile gospodăriei, ea îmi aducea aminte, în multe privințe, de Mama Bună. Prinsese de mine o afecțiune, ca de un copil al ei. Mi-a oferit să stau în o cameră a casei lor, cu unul din frații mei.

Purta ochelari și perucă. O văz, lucrând la câte ceva, la umbrarul unui mic tunel lărguț, acoperit de viță de vie, unde se lua masa, în timpul verii și când mă vedea și îmi vorbia pe deasupra ochelarilor, figura toată i se lumina de un zâmbet afectuos, care înfrumuseța simpatic toate încrețiturile feței.

Casa avea o grădină destul de mare de pomi roditori. Mă plimbam câte odată prin ea, în puținul timp liber ce aveam ca student prins de munca și grijile vieții.

Pe atunci eram ocupat cu lecții particulare, cu preparații și ore la pensioane, în special la pensionul din str. Primăverii, al d-nei Elena Miller Verghi. Și ca să pot avea timp destul și pentru studiile mele, fie în legătură cu cursurile universitare, fie cu totul libere, cerute de trebuința culturii mele, recursesem la o stratagemă: curând după masa frugală de seară, mă întindeam în pat, să dorm puțin, ca să mă trezesc, după un scurt somn, și să lucrez încordat, noaptea, câteva ore, apoi iară să mă culc și să dorm restul nopții, până dimineața.

Experiența nu a reușit. Al doilea somn nu era deloc

odihnitor. Era agitat, zguduit de tot felul de coşmare, cu tresăriri şi svârcoliri. A trebuit să renunţ la metoda aceasta de a câştiga timp de muncă.

*

* *

Primele impresii ce au făcut Bucureştii asupra mea, mic provincial, venit din Buzău cu capul plin de poveşti şi de legende despre minunăţiile celui mai mare oraş al ţării, au fost foarte ciudate.

Dintre toate poveştile una îmi rămăsese în minte, ca ceva nemai văzut şi nemai închipuit: că în oraşul ăsta străzile sunt acoperite cu sticlă. Mergi pe stradă, sub geamlâc, fără să-ţi pese nici de ploaie, nici de soare.

După ce am sosit în gară, zisă azi „De Nord", şi ne-am suit cu d. Pascal, profesorul cu care am venit dela Buzău, în trăsură, şi am pornit-o pe strada Griviţei, de azi, am întrebat, după câtva timp pe d. Pascal:

— Mai e mult până la Bucureşti?

— Aici e Bucureştii.

Mă uitam pe locurile, pe atunci virane, de pe o parte şi alta a drumului, cu puţine case pe ici pe colo, şi mă miram. Nu îmi venea să crez. Aici să fie Bucureşti? Mă uitam în sus, spre cer. Nici un acoperiş de geamuri. Poate nu am intrat chiar în oraş.

Se înserase bine. Sosiţi acasă, în Pasajul Român, până să se dea masa, până una alta, s'a făcut vremea culcării. Obosit de drum am adormit dus. A doua zi dimineaţa, după gustarea obişnuită a casei, d-na Pascal spune fiicei sale Lucia, mai mică decât mine, să ieşim în faţa casei, ca să privim cum trece lumea pe stradă, pe dinaintea locuinţei lor.

Am ieşit. Cum am trecut pragul uşei despre stradă, deodată, uitându-mă în sus, ca să măsor cu ochii înălţimea caselor din faţă, văzui deasupra străzii, în toată lungimea ei, acoperiş de geamuri!...

Geamlâcul! Geamlâcul! Uite geamlâcul, îmi zisei, mulțumit, mișcat. Aici e Bucureștii! Așa, da! Acum se vede bine că am intrat în București. Pe aici nici nu plouă, nici nu ninge, nici soarele nu te arde, nici vântul nu te bate. Ce minune!

Nu mă săturam privind și mirându-mă. Dacă pe ici pe colo se vede câte un ochiu de geam spart, foarte puține, de altfel, pe atunci, asta nu însemnează nimic, n'are importanță.

Pasagiul Român salvase, în mintea mea, reputația legendară a Bucureștilor creată de imaginația copilăroasă din niște povești, prinse fragmentar, din convorbirile auzite în casă.

Dar buna doamnă Pascal, ca și cum ar fi cetit în gândul meu curiozitatea de a vedea mai departe, pe alte străzi, minunăția ce stârnise în taină, uimirea și admirația mea, spuse Lucichei:

— Du-te, Lucico, de te plimbă cu Iancu, să vadă și el, și să cunoască Bucureștii.

Lucica mă luă de mână, urcând treptele primei scări ce ducea mai întâiu în rotunda Pasajului, apoi de aci mai departe, prin Pasaj, în Podul Mogoșoaiei.

Ieșirăm, astfel, din Pasaj, în calea Victoriei de azi, și o luarăm încet spre Palat.

Deodată, ridicându-mi ochii, fără să vreau, în sus, spre cer, ce să văd! Cerul liber!

Cum se poate? Fără geamlâcul de deasupra străzii? Ce! Am ieșit din București?

— Iți place, Iancule?

N'am spus nimic. Mă uitam și în sus și de o parte și de alta a străzii, și căutam cu ochii să văz vreun crâmpei măcar de acoperiș de sticlă. Nimic. Ce deziluzie!

„Asta trebue să fie vreo stradă proastă. Nu se poate. Trebuie să fie mai departe, alte străzi, tot ca strada unde

locueşte d. Pascal, acoperite cu geamlâc. Că aşa e Bucureştii! Cu străzi acoperite", — îmi ziceam.

Dar nu se mai zărea pe nicăeri, nici în dreapta, nici în stânga, nici un semn, nici o urmă de geamlâc pe deasupra străzilor.

„Apoi, aşa e şi pe la noi, la Buzău!"

Deziluzia mă orbia. Nu mai vedeam nici o deosebire. „Tot aşa e şi la Buzău"!

Când ne-am întors acasă, în Pasaj, parcă nu-mi venea să crez ochilor. Oare adevărat să fie? E acoperit? Da, e acoperit.

Şi-a fost în mintea mea o luptă tainică, să împac ideia de Bucureşti, făcută de acasă, cu realitatea dela faţa locului.

Procesul împăcării s'a îndeplinit pe calea lui firească. Dar asta n'a şters prima impresie care a stins, cu un duş rece, flacăra ce ar fi isbucnit, la primul contact cu frumuseţile capitalei. Aceasta, în orice caz, nu era chiar la acelaş nivel cu structura străzilor, printre maidanuri, a oraşului meu natal.

Dar aşa se întâmplă totdeauna când îţi faci o idee prea mare de un lucru, dintr'un punct de vedere oarecare. Desamăgirea asupra acelui singur punct, care ţi se părea foarte important şi caracteristic, împiedică funcţiunea de apercepere obiectivă şi de discernământ natural al spiritului.

II.

IN INTERNATUL LICEULUI „MATEI BASARAB"

Amintirile mele se leagă de locurile unde am trăit. Când mă gândesc la timpul studiilor mele liceale, mă văd totdeauna în o sală de clasă, în o sală de meditaţie, în o curte de liceu ori de internat.

Cele dintâi impresii amintite la intrarea mea în sfera studiilor liceale, sunt de când am dat concurs de bursier la internatul liceului Matei Basarab.

Pe atunci (1870—71), şi internatul şi liceul, cel puţin clasele I şi II, erau în acelaş local, situat în str. Rahovei, colţ, sau aproape de colţul făcut de această stradă cu str. Filaret. In etajul de sus era internatul, cu locuinţa lui I. M. Râureanu, directorul lui şi cu dormitoarele; jos clasele. Din acestea nu ţin minte decât două: clasa I, într'o mare sală dinspre stradă, cu multe ferestre, şi cu catedra la peretele din stânga intrării, şi clasa II-a, în altă sală, mai mică, aşezată în stânga intrării principale a localului, spre curte, cu faţa la răsărit şi sud. Vis-a-vis de ea, în dreapta intrării principale, era cancelaria, cu ferestre spre răsărit, de unde se putea vedea intrarea pe poarta curţii, şi spre stradă.

In sala cea mare a clasei I-a, am trecut examenul sau concursul pentru ocuparea unui loc de bursier în internat.

Dintre profesorii examinatori, mi-aduc aminte pe cel de matematici, Elie Angelescu, bun și sever, cu un zâmbet cristalizat pe figură, exprimând parcă ceva ironic. Intreba greu, probleme, cu „reguli de trei", cu „dobândă compusă". Nu-mi mai aduc aminte ce m'a întrebat, dar se vede că a fost mulțumit de răspunsul meu, că zâmbia mereu și se mișca neastâmpărat prin dreptul tabelei și al catedrei. Și m'a mângâiat pe cap. Și a întrebat, adresându-se către publicul străin din sală:

— Al cui este copilul?

Atunci am văzut pe tata, care nici nu știam că era în sală, că se ridică, modest și emoționat, din capul unei bănci despre ușa intrării, și l-am auzit spunând:

— Al meu.

— Să-ți trăiască!

Tata, roșindu-se de satisfacție, a dat ușor din cap ca mulțumire și s'a așezat jos fericit.

Momentul acesta nu l-am uitat și nu-l voiu uita niciodată.

N'am prins atunci, firește, înțelesul lui moral: am fost numai surprins că a fost de față la întrebările examenului și la răspunsurile mele.

Și eram mulțumit că rezultatul însemna, pentru dânsul, ca și pentru ceilalți, că „m'am preparat bine".

Azi privesc clipa aceia cu sentimentul că mi-am făcut datoria de recunoștință către tata.

Profesorii din comisie și ceilalți, care asistaseră la examen, când treceau pe lângă mine, în curte, în vreo sală, țineau să mă mângâie pe cap și să-mi spună:

— Bravo! Așa să înveți și aici.

Am ieșit întâiul la clasificație. Ca și mine, pe aceiași linie a reușit Iancu Otescu.

III.

IN LICEU

PROFESORII

1. **Profesorii de limba latină;**
   Ion Bădilescu
   „Tata“ Nestor
   Ieremia Circa.
2. **Profesorii de istorie:**
   B. S.
   Lăzărescu.
3. **Profesorul de religie:** P. C. Iosif Naniescu.
4. **Profesorii de științe naturale:**
   Nanian
   C. F. Robescu.
5. **Profesorii de limba franceză:**
   Lacroix
   Raoul de Pontbriant.
6. **Profesorii de matematici:**
   Elie Angelescu
   Hârjău
   Alecu Robescu
   Alecu Boränescu.
7. **Profesorul de filosofie:** Răceanu.
8. **Profesorul de limba elină:** Demarat.
9. **Profesorul de limba germană:** Comănescu.
10. **Profesorul de limba italiană:** Giovanni L. Frollo.
11. **Profesorul de desen:** Zamfiropol.
12. **Profesorul de muzică:** Oprescu.
13. **Profesorul de gimnastică:** Moceanu.

I.

PROFESORII DE LIMBA LATINĂ.

Am avut în Liceu trei profesori de limba latină: unul pentru clasa I-a și a II-a, *Ion Bădilescu;* altul, pentru clasa a III-a și a IV-a, *Nestor* (Tata Nestor, cum îi ziceau toți); al treilea, pentru cursul superior, *Ieremia Circa.*

Toți trei erau Transilvăneni. Și, printr'o întâmplare din cele mai fericite, câteși trei erau profesori excelenți.

De Ieremia Circa, în special, se leagă cele mai frumoase amintiri ale mele ca elev de Liceu.

Ieremia Circa a fost profesorul care a exercitat, între toți profesorii de Liceu, cea mai adâncă influență educatoare, culturală, asupra mea.

ION BĂDILESCU.

Ion Bădilescu era un profesor de o solidă cultură profesională și cu o metodă care da bune rezultate, chiar excelente, de și era agrementată și de mijloace „tehnice" fisice, menite, după intenția lui, a trezi atenția și a spori înțelegerea, a intensifica funcțiunile memoriei, prin tragere de urechi și de smocul de păr de pe lângă urechi, la tâmple, și prin alte mijloace de acest fel

Meritul lui, în această privinţă, e că nu abuza, — se folosia numai la timpul oportun, şi atunci într'un chip aproape ingenios. Când un elev nu ştia vreo formă a declinării ori a conjugării unui cuvânt, ori cazul cerut de o preposiţie, spunea altui elev de lângă el:

— Pucă-l de ureche.

Când elevul hesita să-şi tragă de urechi colegul, îi striga apăsat, cu glasul lui cam înecat:

— Pucă-l, mă, de ureche, mă.

Şi elevul „se executa“ să tragă de urechi.

— Mai tare, mă.

Elevul se făcea că trage mai tare, dar se feria cât putea să-şi pună toată puterea, că se gândia că poate să-i vină şi lui rândul să-şi dea urechea pe mâna colegului de alături. Cum se întâmpla adesea.

Alte ori, procedarea era mai puţin dureroasă fisiceşte, dar destul de impresionantă la vedere. Ii scotea afară din bănci, la perete, pe toţi cari nu ştiau; lăsa în bănci numai pe cei ce răspunseseră satisfăcător.

Odată s'a întâmplat că, afară de câţiva din banca întâia, mai toată clasa era scoasă, în picioare, la perete. In banca din urmă, din fundul clasei, se afla un elev, Plopeanu, cel mai înalt din clasă. Se scosese din banca lui în picioare toţi elevii din dreapta şi din stânga lui. Rămăsese singur, în bancă, la mijloc.

Il întreabă şi pe el. Nu ştie. Plopeanu o şi pornise să iasă la perete.

— Stai, mă.

Plopeanu se opri şi se aşeză.

— Sus, mă.

Plopeanu se scoală din nou în picioare, şi stă înalt în fundul gol al clasei.

— Sus, mă.

Plopeanu se încordă să stea mai drept.

— Sus, mă.

Plopeanu se mai îndreptă din toţi muşchii, să se vază bine că e sculat în sus.

Bădilescu strigă din nou:

— Sus, mă.

Ce să mai facă Plopeanu? Ridică un picior, cu frică, şi-l puse pe scaunul unde se şedea pe bancă.

Bădilescu repetă:

— Sus, mă.

Plopeanu ridică şi celalt picior pe scaun. Era acum în picioare pe scaunul băncii.

Bădilescu nu se mulţumeşte cu atât, strigă mai departe:

— Sus, mă!

Ce să mai facă bietul Plopeanu? Incepe să-şi mişte picioarele pe loc, neştiind ce să facă cu ele?

— Sus, mă! N'auzi?

Plopeanu se încearcă să mai ridice un picior în sus şi să-l aşeze, întrebător, pe pupitrul băncii, unde sta cartea lui de latineşte, deschisă.

Glasul lui Bădilescu îl îndeamnă poruncitor:

— Sus, mă!

In fine, încet, ca un elefant morocănos şi speriat, Plopeanu îşi urcă şi celalt picior pe pupitrul băncii. Şi stă acolo, sus, în fundul clasei goale, la mijlocul băncii, ridicat ca o statuie uriaşă, dominând cu înălţimea lui vidul impresionant.

Intorcând capul, încet, din banca întâia, să văz spectacolul, pe care mă temeam chiar să mi-l închipuiesc, am prins, din o repede aruncătură de ochi, scena de neuitat a clasei pedepsite, în chip nou, original, de umorul nemilos al minunatului profesor; şi pe bietul Plopeanu cocoţat cât o namilă, singur, în spaţiul gol al clasei scoase aproape întreagă afară, la perete!

Ion Bădilescu era, cu toate acestea, un excelent pedagog. Era şi autorul unei bune cărţi de gramatică latină.

Invăţam după ea. Stăruia cu hărnicie şi pricepere să cunoaştem bine formele gramaticale de bază la însuşirea limbii latine.

Prepoziţiile care cereau casul acusativ, mai puţine, le găsiam şi le învăţam puse în versuri, în cartea lui:

Ante, apud, ad, adversus,
Circum, circa, citra, cis..., etc.

aşezate după litera iniţială, în ordine alfabetică.

Ion Bădilescu era un om înalt, cu un cap relativ mic, tuns mărunt, cu nişte musteţi mari, lungi; clipia des din ochii mici. Se plimba prin faţa clasei, şi pe părţile laterale, cu mânile la spate, întrebând când pe unul, când pe altul, pe sărite, pe negândite. Ii picnia pe neaşteptate. Era tăcere, în clasă, ca în biserică. Şi se auziau cu atât mai tare pocniturile şi uneori scârţiiturile încălţămintelor lui cu tălpi mari, largi şi groase, foarte groase. Păşia rar şi apăsat. Te stăpânia şi cu mersul. Parcă la fiece pocnitură de pas, te turtia cu piciorul.

Odată, în clasa I-ia, unui ştrengar de elev, scos în genunchi la tablă, îi trăsni în cap să-i măsoare picioarele. Pe când Bădilescu sta lângă el, cu mânile la spate, întrebând şi aşteptând răspunsurile clasei, elevul năsdrăvan, uimit şi oarecum vrăjit de mărimea, de lungimea, de grosimea încălţămintei profesorului, şi tot uitându-se, din genunchi, mai aproape, mirat, nedumerit, la picioarele lui Bădilescu, se aplecă binişor, mai pe la spate, şi începe să le măsoare cu palma. Copiii din banca întâia urmăriau speriaţi, cu ochii mari, îndrăzneaţa măsurătoare a poznaşului copil. Bădilescu a prins mişcarea cu coada ochiului. Şi, fără să se întoarcă, fără să zică o vorbă, îi trage cu mâna lui de uriaş peste capul nebunatec al neastâmpăratului elev, de l-a răsurnat cu totul pe spate, lângă tablă. Şi o porneşte

mai departe prin clasă, în plimbările lui peripatetice, întrebând pe unul și pe altul, ca și cum nimic nu s'ar fi întâmplat.

Dar, de învățat, învățam temeinic la Bădilescu.

Bazele studiului limbii latine, formele elementare gramaticale au intrat adânc în capul nostru. Ni-au rămas pentru totdeauna.

Şi făcea, de altfel, toate chipurile ca să ni se fixeze în memorie. La fiecare lecție era un fel de repetiție generală. Trebuia să știi tot ce se învățase până atunci, nu numai în timpul anului curent, dar și în anul trecut. Altfel, se supăra foc. Şi avea o vorbă:

„Mă! Voi, ce învățați în clasa întâia, uitați în clasa a doua; ce învățați în clasa a doua, uitați în clasa a treia, ce învățați în a treia, uitați în a patra. Şi tot așa înainte până la sfârșit. Şi, când ieșiți din liceu, ieșiți boi perfecți!"

*
* *

Nu știu prin ce combinație de program sau prin ce repartisări de atribuții, Bădilescu ne-a făcut să învățăm și câte ceva din literatura română.

Ne-a pus să învățăm, bunioară, pe din afară, unele poesii, pe care nu le-am mai uitat de atunci: *Umbra lui Mircea la Cozia, Boul și Vițelul* de Gr. Alexandrescu și altele. Toate bine, cu gust alese.

„TATA" NESTOR.

Profesorul de limba latină, *Nestor,* căruia băeții îi spuneau familiar: *tata* Nestor, era, ca și Bădilescu, tot un Transilvănean, și, ca mai toți profesorii transilvăneni, foarte exact la venirea la școală, la intrarea în clasă și la facerea orelor.

Aş putea chiar adăuga că, în privința asta, întrecea chiar pe toți colegii lui transilvăneni.

Cum putea să fie cineva mai exact decât exactitatea însăși?

Nu numai prin faptul că venia la școală cu câtva timp înainte de ora intrării în clasă, înaintea celor mai harnici și silitori elevi. Dar prin o împrejurare care se povestește despre el, ca de ceva extraordinar, legendar.

Nestor avea odată un copil mort în casă. O fată mare, mi se pare, la care ținea foarte mult.

Cu inima în doliu, cu ochii plânși, omul acesta, care n'a știut niciodată ce va să zică a lipsi dela școală, a lăsat pe catafalc, între lumânări aprinse și între flori, fata lui moartă, cu mânile pe piept, și a venit la școală, unde știa că-l așteaptă atâția copii, să le dea lecții.

E supra-omenesc. Este eroic.

Profesorul Nestor complecta, în programul învățământului limbii latine, pe Ion Bădilescu.

La Bădilescu învățasem regulele declinărilor, conjugărilor, etimologia, cât se poate de bine, solid.

La Nestor învățam sintaxa. Și îl complecta, continuându-l, pe Bădilescu, și în ce privește metoda.

Aceiași claritate în învățarea regulilor; aceiași stăruință în aplicarea lor repetată, prin exerciții zilnice.

Regula sintactică Nestor o explica, mai întâiu, *ex cathedra*. Nu se obișnuia, pe atunci, ca predare sistematică, învățământul activ, euristic-colectiv.

Invârtind un creion între palmele mânilor, ridicând din sprincene, Tata Nestor spunea precis, hotărît, regula sintactică. Apoi da, imediat, exemplul. Il ascultam cu ochii țintă la figura lui încadrată, de supt musteți, cu o fâșie de barbă până pe supt gușă, lăsând bărbia rasă. Urma, apoi, nu după multe zile, o aplicație, mai lungă, a mai multor regule învățate și un exercițiu mai lung. Ce mă interesa, și mă captiva mai mult, nu erau atât traducerile din latinește în românește, ci, cu deosebire, exerci-

ţiile grele de traduceri din româneşte în latineşte. Mi se părea o gimnastică a minţii, un joc de şah al spiritului, după nişte regule anumite. Căpătasem o dexteritate, care se remarca, în mod neîndoios, la extemporalele date, în clasă, cel puţin odată pe lună. Nestor avea obiceiul, când primia lucrarea terminată de un elev, să însemne pe dânsa ordinea presintării. Totdeauna mă siliam s'o dau eu cel d'intâiu, şi, când ni se întorceau lucrările văzute şi notate, pe a mea nu se găsia nicio greşeală, — în orice caz, mai niciodată vre una mare. Numai odată a găsit vre-o două greşeli, spre marea mea nedumerire. Şi atunci Tata Nestor a şi scris pe lucrare părerea şi mirarea lui, în versuri:

Te-ai grăbit, măi Găvănică,
Graba mare treaba strică!

Crescuse în mine sentimentul că stăpânesc regulele limbii latineşti aşa de mult, încât mi-a venit ideia ciudată, de o îndrăzneală comică, azi, de a traduce singur, pentru mine însumi, pentru distracţia şi plăcerea mea intimă, una din cărţile lui I. M. Râureanu: „Mielul", sau „Inelul găsit", sau nu mai ştiu care anume.

Şi am tradus mai multe pagini, în timpul ce era lăsat liber de ocupaţiile şcolare obligatorii. Ce fel de latinească o fi fost aceia, numai Dumnezeu ştie. Dar eu aveam adâncă, nesdruncinată convingerea că am aplicat bine toate regulele gramaticale şi sintactice învăţate până în acel moment.

Asta se petrecea, probabil, în clasa a IV-a liceală. Păcat că nu s'a păstrat acel caiet, ca o dovadă a temeiului de îndrăzneală al unui şcolar din clasa a IV-a secundară, care se încumeta a transcrie pe latineşte o carte românească!

Să-mi ierte păcatul acesta geniul nemuritor al limbii lui Cicerone. Să nu vază în el decât intenţia bună, cultul frumuseţilor măiestrite ale geniului strămoşesc.

Tata Nestor era om bun. Când trecea pe lângă unul din elevii cari-i plăcea lui cum învață și se poartă, ne mângâia pe cap, și se uita părintește la noi.

Dar și se supăra foc pe câte unul pe care îl vedea nesupus, leneș, destrăbălat. Atunci avea cuvinte tari:

— Măgar puturos..., cu șapte cămăși, patru sparte, trei crăpate.

Când intra în curtea școlii, cu bastonul la subsuoară, cu capul plecat într'o parte, copiii îl salutau uneori, zicându-i:

— Sărut mâna, tată Nestor.

Asta nu-i prea plăcea.

IEREMIA CIRCA.

De la niciunul din profesorii mei de liceu n'am învățat atât de multe și atât de minunate lucruri ca de la Ieremia Circa, sau Țârcă, după pronunțarea obișnuită a numelui. Nimeni nu era așa de erudit ca el, afară poate de Italianul Frollo. Zic *poate*, fiindcă, oricât de vastă ar fi fost erudiția literară variată a acestuia, totuși, în sfera vieții culturale românești și a educației naționale, nimeni nu-l întrecea, ba nici nu-l apropia pe Circa.

IșI făcuse studiile în vestitul *Theresianum* din Viena, unde avusese de coleg pe Titu Maiorescu, căruia îi zicea familiar, pe nume, *Titule*.

De și era, la Liceul Matei Basarab, titularul catedrei de *limba latină* și a scris și o *gramatică* latină, preocuparea lui pasionată era *limba română*, de care, pe atunci, nu existau catedre speciale în învățământul public al României.

Iși luase, de drag și gratuit, o oră pe săptămână pentru *limba română*, o oră de farmec intelectual, de entusiasm național, de adâncire iubitoare în tainele caracte-

ristice ale graiului românesc, deci ale sufletului românesc, ale gândirii și simțirii românești.

Găsia ocazii dese și în orele de latinește să facă excursii asupra geniului limbii românești și asupra geniului creator al poporului nostru în poesiile lui populare.

Când era ora de gramatică, elevii, șireți, ca să scape de ariditatea învățăturii regulelor de sintaxă și etimologie, pe care, firește, nici spiritul bogat și însuflețit al lui Circa nu putea totdeauna să le facă atrăgătoare, îi puneau câte o întrebare și cereau câte o lămurire asupra vre-unei chestii de limba română. Circa, tras în cursă, se „ambala" cu bucurie, parcă și el ar fi fost bucuros să lase domeniul mai rece al gramaticii. Și, din una în alta, trecea ora.

Când era, însă, rândul autorilor clasici, traducerile și interpretarea lor, era o minune de frumusețe literară și interes istoric, de viață estetică.

In clasa a V-a se traduceau, pe atunci, *Catilinarele* lui Cicerone. Avea oroare de buchiniselile fragmentate, care sfărâmau fraza în bucățele, căutând subiectul și predicatul, ca să dea pe românește, frântură cu frântură, cuvântul și gândul oratorului, într'o limbă jumătate latinească, jumătate românească, din care nu se vedea nimic din ce a putut să facă din Cicerone un mare orator. Ne cerea să dăm înțelesul întreg pe românește al unei fraze ori al unei perioade întregi. Ne lăsa să ne gândim, după ce, mai întâiu, cetisem frumos, cu rost logic de întonare, textul latinesc.

Nu era ușor, firește. Dar, când se reușia, era interesant, mișcător.

Pasagiile textului original erau preparate mai întâiu acasă.

Adesea, ca să ne dea o normă de traducere frumoasă, ne spunea:

— Uitați-vă în carte. Și ascultați-mă cum se traduce pe românește.

Și începea. Atât de naturală ni se părea vorbirea, atât de curgătoare, și tonul, accentul cuvintelor atât de viu, încât, de la o vreme, furați de frumusețea emoționantă a discursului, elevii, având ilusia că acum vorbește profesorul însuși, supt flacăra inspirației, ridicau capetele, se uitau la el, nu mai urmăriau rândurile textului.

Atunci Circa se supăra:

— Ce vă uitați la mine? Uitați-vă în carte!

Culmea impresiei datorite frumosului clasic al elocvenței ciceroniane se atinsese. Clipa caldă, neuitată, a inspirației oratorice trăise în suflete, le înfiorase..

In clasa în care se traducea Virgiliu ne da să învățăm pasagii frumoase, celebre, pe din afară. Ni le explica și ni le cetia mai întâiu, el, ca să ne rămână în suflet impresia lor caracteristică. Sau ni le *recita* însuși, lăsându-ne, de data asta, să ne uităm la el ori în carte, cum vrem.

Mi-au rămas și acum în minte unele frumuseți poetice, ca aceea din cântul al patrulea al Eneidei:

Conticuere omnes intentique ora tenebant.
Tum pater Aeneas sic orsus ab alto:
Infandum, regina, iubes renovare dolorem...

Și nu numai din Virgiliu, ci și din alți autori învățam părți strălucite, demne de memorat.

Incepuse să ne pasioneze și pe noi literatura latină. Unii din noi ajunseserăm să cetim de-a dreptul, fără pregătire, *à livre ouvert*. Incercam acest excelent exercițiu chiar la Horațiu, cel mai greu poet. Ovidiu era foarte accesibil; ne jucam cu el.

Și, ce era mai greu, căpătasem dexteritatea de a scanda odele lui Horațiu, cu ritmul lor atât de variat și capricios, fără a mai cântări, buchinind, măsura silabelor. De-odată, prin un instinct câștigat al ritmului, al măsurii.

Memoria literară a lui Circa era uimitoare, nu numai în câmpul literaturii latine.

Mi-a rămas în minte, în special, o impresie puternică de recitare a unei lungi poesii. Dar nu a unei poesii latinești, ci a unei poesii populare românești. Și asta către sfârșitul unei ore de latinește.

Ca un mare virtuos al artei didactice, Circa știa să presare fel de fel de cunoștințe, de asociații, de „corelații", cum am numit eu unul din principiile didactice, în planul viu al unei lecții. Prin ce legături de idei a ajuns, nu știu, de la subiectul lecției de latină la literatura populară română, atrasă în cercul explicațiilor lui de căldura pasiunii lui dominante Poate făcea vre-o comparație, sugerată de vre-o bucată literară latină, dacă nu chiar numai de vre-un exemplu dat la vre-o regulă gramaticală. Sau poate voia să ne înfățișeze vre-o lature a sufletului românesc concretizat în creațiile lui poetice.

Și Circa a început să ne reciteze poesia populară *Mihu Copilul.*

Era vară. Ușa clasei, mi se pare a V-a, din șirul de camere ale vre unei vechi mânăstiri rămase în curtea Bisericii Sfinții Apostoli, era deschisă. Fără declamație, cu ton natural, dar captivant, cu cea mai fină artă a unei rafinate dicțiuni, se desfășura epopeia în peripețiile ei impresionante.

Nu cunoșteam poesia. Era o revelație. Elevii o ascultau cu ochii holbați, cu gurile căscate, abia răsuflând de emoție:

La dealul bărbat,
Pe drumul săpat,
Merge hăulind,
Merge chiuind,
Mihu copilaș,
Mândru Păunaș,
Păunaș de frunte,
Copilaș de munte...

Dar Murgu, cal năzdrăvan, care știe și presimte o primejdie în drum, lasă drumul și o iea pe colnic, ca să nu dea de ceata lui:

Ianoș Ungurean
Vechiul hoțoman
Cu barba zburlită,
De rele 'nvechită,
Până 'n brâu lungită,
Cu brâu 'nvelită.
. . . .

Și mai are încă
Pe 'mprejur de stâncă
Voinicei levinți
Cu armele 'n dinți...
. . . .

Mihu, însă, îi spune Murgului să lasă colnicul, să apuce iar drumul și să nu-i fie teamă.

Și urmăriam fermecați întâlnirea lui Mihu, singurel, cu ceata lui Ianoș de

Voinici levinți
Cu armele 'n dinți...

Urmăriam vraja cântecului din fluier a lui Mihu, care face pe Ianoș, îmblânzit, să poftească pe Mihu la banchet. Urmăriam apoi cum s'au luat, după masă, amândoi vitejii la luptă, pe viață și pe moarte:

Cum Mihu de-odată
Pe Ianoș sucește,
Sus îl opintește
Și 'n genunchi îl pune
Și capu-i răpune.

Şi apoi încercarea la care supune Mihu:

Pe ungurii toţi
Lui Ianoş nepoţi,

să-i ridice de jos:

Durduliţa mea
Cât este de grea
Şi zalele mele
Cât îmi sânt de grele,

ca să vază dacă merită să-i iea în haiducie.

Şi, cum Ungurii nu pot şi cum Mihu îşi bate joc de ei. Şi atunci:

Mihu cel voinic
Cu degetul mic,
Armele-şi ridică,
Plecând pe potică
Cu murgul voios
Prin codrul frunzos...

Şi, spunând aceste din urmă versuri, Circa, după ce face gestul ridicării cu degetul mic a armelor, se îndreaptă puţin spre uşa deschisă a clasei, şi cu vorbele din urmă:

Armele-şi ridică
Plecând pe potică, etc.,

iese pe uşă.

Noi, duşi cu mintea la scenele descrise, care ne răpiseră toată atenţia, de nu mai ştiam unde ne aflăm, rămaserăm pironiţi în bănci, aşteptând, parcă, să se întoarcă şi să ne spuie mai departe ce s'a mai întâmplat. Numai după câtva timp ne-am trezit ca dintr'un vis. Şi ne-am sculat să plecăm şi noi din clasă.

Circa intrase acum în cancelarie care era alături de clasă.

A jucat un act de artist.

Povestea și balada ni-au rămas la inimă.

Când aud de *Mihu Copilul*, când recitesc poesia, mi-aduc aminte totdeauna de chipul, de tonul, de gestul lui Circa.

*

* *

Ieremia Circă a fost un mare Român. Naționalist de înaltă cultură, el și-a îndreptat agera lui inteligență, ca specialist, la cunoașterea limbii românești, în adevărata ei făptură și funcțiune firească.

A scris prima *Gramatică românească* supt dictarea originală a geniului limbii românești.

El a fost primul, și nu știu dacă n'o fi, cumva, până acum, încă singurul autor de gramatică română care să-și dea samă de unele forme de exprimare, de unele reguli de sintaxă sau etimologie, cu totul speciale și particulare graiului românesc. Cei mai mulți gramatici au alcătuit gramatica limbii românești având înainte schematismul gramatical al vre-unei alte limbi străine.

De aceia, formele specifice ale vorbirii românești, care nu-și găsiau modelul sau analogia în codul gramatical al altor limbi, ori nu *erau văzute*, ori, dacă erau băgate în samă, erau diformate și silite a intra în clișeul formelor altei limbi străine.

Astfel a fost, bună oară, cazul cu cele două *moduri* ale conjugării verbelor în limba românească, numite de Circă *presumtivul* și *oblicul*, care nu se găsesc în altă limbă.

Presumtivul: „o fi dormind", „o fi învățând", „o fi văzut" lupul, „o fi ieșit" din casă, etc.

Oblicul: Ci-că Ion „ar fi văzut" pe Dumitru sărind gardul, etc.

Forma presumtivului adesea e redată ca o formă de

viitor: „va fi dormit“, ba chiar, cu non-sens, *„va fi* dormind“.

Un tânăr scriitor talentat, victimă a gramaticelor române, care nu cunosc bine limba românească, scrie: „Rușii *vor fi fabricat* multe tractoare și *vor fi înființat* multe cantine de Kolhozuri“. (In loc de *or fi înființat, or fi fabricat).*

Un mod necunoscut în limba reală a poporului, mod născocit de „procopsiți“, cum îl numia Circă, în loc de *modul presumtiv.*

*

* *

Când ni-a vorbit întâia dată, în clasă, de presumtiv, mi-aduc aminte de un moment emoționant pentru mine. Era în clasa V. Parcă văz și acuma clasa și locul meu în o bancă de la părete, în rând cu catedra, perpendiculară pe adâncimea sălii de clasă. Arăta cum e compusă forma presumtivă, din *o fi* și gerundivul present *cântând: o fi cântând;* sau *trecut: o fi cântat.*

Și ne întreba să-i spunem: în forma presumtivului popular *o fi,* scurtată, nu lipsește nimic? Ce lipsește? E forma întreagă, ori eliptică? Toată clasa tăcea. Se gândia. Circă insista.

— Haide! Haide! Gândiți-vă. — Tăcerea continua.

— Nu vede nimeni?

Și repeta:

— In forma simplă, scurtă, *o fi,* nu lipsește nimic? Ce lipsește? Cum ar fi întreagă?

Și aștepta răspunsul, uitându-se în bănci.

— Să vedem. Nu găsește nimeni?

Atunci, de-odată, din bancă, mă ridicaiu, ca împins de un resort.

— Lipsește „fiind“.

— Cine a spus?

Mă sculaiu din nou în picioare.

— Cum ai aflat?

— După asămănarea cu „o fi *cântând*“, „o fi *dormind*“... Forma întreagă ar fi: „o fi *fiind*“.

— Bravo! Cum te chiamă? Și își notă numele în catalog, unde a mai scris nu știu ce. Rămăsese mai mult decât mulțumit: mirat, uimit.

De atunci „m'a luat la ochi“. De câte ori se ivia câte o problemă de filologie românească, de gramatică, de sintaxă, etc., se uita la mine.

Aș putea spune, cu oarecare înțeles „școlăresc“, care exclude presumția, că de atunci am început să ne „împrietenim“.

Circă a început, adecă, să mă cucerească.

Când am trecut în clasa a V-a, am venit față de spiritul și influența lui Circă — și aici iar întrebuințez un cuvânt mare, cu înțeles „școlăresc“ — ca un *adversar* ireductibil. Colegii mei îmi spuneau:

— Să te vedem acum, când îi veni la Circă. Ce o să faci?

Colegii mă știau din clasele inferioare, mai ales, firește, din clasa a IV-a, că eram un *heliadist* fanatic. Scriam *cele*, cu *quelle*, *nație* sau *națiune*: *natio*. Toate caietele mele erau scrise după sistemul ortografic al lui Heliade-Rădulescu. Profesor de limba română în cursul inferior, — ca și în cel superior, de altfel, nu aveam. Eram lăsați de capul nostru, în ce privește *ortografia*. Nu ne controla nimeni. Scriam fiecare cum vream, cum credeam, cum văzusem prin cărți.

Eu cetisem pe Eliade (sau Heliade) și mă convinsesem de argumentele lui. Altele, să i se opună teoretic, nu cunoșteam.

Și mă făcusem un adept, până'n vârful unghiilor, al marelui „Părinte al literaturii române“.

— O să te vedem noi, când îi veni la Circă!

Intre Circă și Heliade era un antagonism formidabil. Pentru mintea noastră școlărească, conflictul spiritual filologic dintre Circă și Eliade se concretisa în o anecdotă.

Ci-că odată Eliade, întâlnindu-se cu Circă, i-ar fi spus, în loc de „bună ziua“:

— Ciune, ciune, ciune, ciune —, pune-mi-te-aș p'un *tăciune.*

Iar Circă i-ar fi răspuns, ,în forma sistemului filologic al lui Eliade:

— Țio, țio, țio, țio, — pune-mi-te-aș pe *titio.*

Eliade, după regulele lui de limbă, ar fi trebuit, adecă, să zică *titio* în loc de *tăciune,* cum zicea *natio* în loc de *națiune.*

Aici Circă avea tot dreptul unei biruințe. Românul zice *tăciune,* nu *titio.* Dar el mergea cu analogia transformării cuvintelor din latinește în românește, punând *ciune* la toate substantivele în *țiune,* sau în *țio,* ori *ție.* Așa, în loc de *națiune* sau *nație,* pe care Eliade o scria *natio,* el zicea *năciune,* în loc de preposiție sau proposiție: *prepusăciune, propusăciune.*

Dintre contimporanii mei, cari să nu fie filologi, un singur om de carte, profesor, am auzit spunând: *prepusăciune* sau *propusăciune.* Și asta nu în glumă, serios: Coco Dimitrescu-Iași.

Lupta între mine, ca represintant al sistemului heliadist, și Circă a fost de scurtă durată.

Incet, treptat, am capitulat în fața argumentelor vii, logice, totdeauna gata și nouă, atacând, prompt și solid, formele variate ale realităților limbii.

N'am ajuns, e drept, să zic *năciune, prepusăciune,* etc., nici să scriu așa. Dar mi-a rămas, din influențele lui Circă, forma ortografică a chiar numelui meu de familie: *Găvănescul.*

Argumentele mi s'au părut hotărîtoare.

Articolul, care nu se aude la sfârșitul numelor proprii, cum nu se aude, de altfel, nici la substantive comune, ca *omu*, în loc de *omul*, există și apare în alte forme ale declinației cuvintelor: zici: *omului, omule*. Tot așa: *Ionescule*. Ba și numele vechilor boieri ai țării se auzia și se scria și la nominativ: *Văcărescul*, și se menținea în *Văcărescului*.

Am avut curagiul să-mi pun convingerea în practică și să-mi scriu numele cu articolul la urmă.

Mi-a urmat fratele meu Vasile (Constantin), generalul. Ceilalți frați, nu. Nici nenea Costică, firește; dar nici Pompilie.

A trebuit să înfrunt cu argumente întrebările mirate ale multora.

S'au legat, când în formă glumeață, când serioasă, de această ortografie unele personalități marcante ale culturii noastre.

Hasdeu, la întoarcerea mea de la studii din străinătate, argumenta radical:

— Articolul de la urmă nu se scrie, că nu se aude.

— Dar cum scrii *omul*, de și nu se aude *l*?

— *Omu*.

— Dar articolul?.... Unde e?

— E *u!*

— U!

— Da! Asta e faza evoluției limbii.

Iar *Odobescu*, în glumă, după reușita mea la concursul pentru catedra de psihologie, pedagogie și estetică de la Universitatea din Iași, îmi spunea, pe drum, venind cu el de la Universitate, după darea rezultatului comisiei din care făcuse parte:

— Eu îți dau catedra, cu o condiție...

— Anume?

— Să-ţi laşi articolul de la sfârşitul numelui. Să-ţi scrii numele ca noi toţi.

A învins încăpăţinarea deprinderii, — după tăria vechilor argumente iniţiale.

O mai mare legătură spirituală cu amintirea unui profesor care a lăsat urme în formaţia sufletului, greu să găseşti.

Cum nu-mi uit iscălitura numelui meu, nu uit pe acela care mi-a fixat ortografia lui.

Raporturile mele cu Ieremia Circă deveniseră mai strânse decât acele obişnuite dintre elev şi profesor.

Mă duceam câte-odată pela el pe acasă. Ii plăcea să locuiască, de ordinar, pe la marginea oraşului, în regiuni cu aier mai curat. A stat odată în regiunea Filaretului. Altă dată la Şosea. La locuinţa lui de la Şosea l-am găsit odată cetind, lungit pe canapea, o poesie nouă a unui tânăr mare poet, pe atunci, mi se pare, a lui Coşbuc, sau poate a lui Eminescu.

Era în curent cu producţiile literare ale momentului. Ni-a vorbit odată, cu o deosebită satisfacţie estetică, de poesiile *lei* (în loc de *lui,* după *ei,* la feminin) *Matilda Cugler-Poni.* „Au multă gingăşie aceste flori graţioase ale simţirii delicate".

Cam aşa.

De şi m'am dus de puţine, foarte puţine ori în casa lui, mi-a rămas cazul ăsta în minte, adânc săpat, probabil pentru că niciun alt profesor nu mi-a deschis un astfel de drum sufletesc spre fiinţa lui.

Ţin minte în special ce m'a făcut, odată, să-i bat în uşă. Nu mai locuia atunci în marginea oraşului, ci chiar în centru. Era în 1877. O zi de toamnă frumoasă. In curtea liceului băieţii, în o pauză prelungită dintre ore, şedeau pâlcuri, aşteptând venirea şi intrarea profesorului în clasă. Profesorul aşteptat era C. F. Robescu, de ştiin-

ţele naturale. Excelent profesor, exact, serios şi delicat, de mare autoritate, dar distant. Un neclintit devotat şi om de încredere al lui Ion Brătianu, şeful partidului liberal, şi al guvernului de pe atunci. Ocupa postul de director general al Poştelor şi Telegrafului.

Ne aflam în toiul războiului ruso-român-turc. Se înteţiau marile lovituri finale de la Plevna, cari trebuiau să aducă sfârşitul războiului. Profesorul C. F. Robescu, ca director-general al Poştelor, era în situaţia cea mai avantagioasă de a fi pus în curent, minut cu minut, cu ultimele faze ale luptelor din Bulgaria.

Il vedem venind din spre poarta curţii şcolii, cu pasul lui de o grabă totdeauna măsurată şi demnă. In loc să intre în cancelarie, direct, se opreşte, şi „degnează" să ne spună:

— Băieţi, a căzut Plevna!

Cu tot respectul ce aveam pentru el, izbucnirăm:

— Ura!

Nu mai era chip de făcut clasă. Am alergat cu toţii, în toate părţile, să ducem marea veste.

Eu m'am gândit atunci, înainte de orice, să alerg să duc ştirea asta uriaşă lui Circă. L-am găsit acasă. Ce bucurie!

Nu-mi aduc aminte ce mi-a spus atunci, cum s'a revărsat entusiasmul marelui Român şi bunului educator.

Imi pare rău. Amintirile mele despre Circă trebuia să mi le notez mai de mult. Până 'n momentul de faţă al vrâstei s'au şters multe din ele.

Motivul ce m'a împins atunci să mă duc, într'un suflet, să duc unui profesor marea veste înălţătoare luminează adâncimile unor sentimente de iubire şi de recunoştinţă ce mă legau de Ieremia Circă.

Circă ni-a destăinuit adesea secretul metodei lui de a prinde adevărata fire a graiului românesc, „geniul limbii".

„Să știți. Dacă vreți să pătrundeți în structura și legile *proprii* ale limbii noastre, să nu vă luați după *cum* și după *ce* scriu și spun cărturarii. Să trageți cu urechea la cum vorbește poporul. Să ascultați cu băgare de samă. când își spun țăranii la drum, unul altuia, păsurile, supărările, năcazurile. Să vă apropiați discret, când se ceartă, în piață, două precupețe. Și să vă notați în minte formele vii, nemeșteșugite, ale limbii. Veți învăța mai mult decât din toate studiile filologice ale „pricopsiților". — Așa numia Circă pe cei cari frunzăriau superficial și pretențios, după procedarea compilărilor ușoare, fondul caracteristic al realităților vii.

II.

PROFESORII DE ISTORIE.

B. S.

Am avut, în Liceul Matei Basarab, doi profesori de istorie: unul de cursul inferior și altul de cursul superior.

Profesorul de istorie din cursul inferior, B. S., era un om scurt și gros, greoiu la mers, dar cu un ritm care părea potolit de voință, și lua aparența unei stăpâniri de sine, unui tact al personalității.

Și chiar avea profesorul acesta un tact și o energie statornică și concentrată. Nu ieșia din limitele unei manifestări potolite. Nu-și arăta expansiv și impulsiv puterile lăuntrice. Nici inteligența pe care o avea, de altfel, nu și-o arăta, cel puțin în clasă, prin nimic altceva decât expresia privirii. Și eram înclinați să credem că și știință, pe care iar nu și-o arăta prin nimic, trebuie să aibă.

Nu explica niciodată lecția. La sfârșitul orei, cerea o carte, o răsfoia, întreba:

— Până unde ați avut?

Și, înumărând mai departe un șir de foi, cât i se părea lui potrivit pentru clasă și cu rostul capitolelor cărții, ne spunea:

— Luaţi de aici, de la pagina cutare, până aici, la pagina cutare.

Lăsa cartea închisă, pe catedră, şi pleca potolit, tacticos, pe uşă în cancelarie.

De vre-o două-trei ori tot l-am auzit „explicând“, în cursul celor patru ani de gimnasiu.

Ziua când explica, era o serbătoare. Vorbia tot liniştit, fără a ridica de loc glasul, dar cu şir, cu înţeles, interesant, impresionant chiar. Şi asta dura vre-o cinci-zece minute din oră. Dar nu se mai uitau.

Era inteligent, dar, — ce păcat! — era de o lene împărătească. Ţinea un pension de băieţi. Nu ştiu cum s'o fi ocupat de sarcina aceia. Poate mai mult decât de catedra lui de istorie. Mai puţin, însă, în tot cazul nu se putea.

Catedra era, pentru el, un loc de odihnă — dacă s'o fi ostenit cumva în altă parte, cu altceva. Tot timpul, de când se urca pe catedră şi până suna clopoţelul de ieşire, şedea cu ochii pe o hârtie, pe care măzgălia ceva cu creionul. Nu calcula, asta ar fi fost muncă. Desemna. Ce? Nimic. Cărcălia, făcea rotocoale, trăgea linii, le tăia, le închidea în cercuri. Şi se gândea la ceva? Dumnezeu ştie la ce.

In timpul ăsta „asculta“ lecţia. Toată ora, adecă de când intra, pe la jumătatea orei, câte-odată, şi până ieşia —, *asculta*. Asculta? Vorba vine. Nu „asculta“ nimic. Elevul vorbia, spunea lecţia, dar profesorul nu auzia nimic din ce spunea elevul. Se gândia aiurea. O fi avut, poate, şi vre-un mijloc tainic de a dormi, fără să bagi de samă? Cine mai ştie! Dormind, nu l-am văzut niciodată. Dar se trezia brusc când elevul se opria din spusul lecţiei.

— Atât?

— Am isprăvit.

Zâmbia ironic, şi-i punea notă mică.

Trebuia să nu te opreşti de loc din spusul lecţiei, până nu-ţi zicea el „destul“. Atunci îţi punea notă mare. Dacă

știai lecția și o isprăviai și el nu-ți spunea „destul", trebuia s'o iei de la capăt, s'o repeți mereu, până se trezia el din reveria lui misterioasă, și-ți zicea „destul". Altfel, să fi știut lecția dumnezeește, căpătai notă mică.

Cunoscând obiceiul ăsta al profesorului, unii elevi, îndrăzneți, cari, neștiind lecția, nu riscau nimic mai mult decât tot o notă rea, încercau să spună, în vârtejul de vorbe, și alte lucruri afară cu totul din cuprinsul lecției. Și, văzând că nu se bagă de samă și că încercarea lor se prinde, căpătau curaj, și mergeau cu îndrăzneala până departe, până la hazardate năzdrăvănii, pline de risc și de primejdie.

Mi-aduc aminte de un caz, al unui drac de școlar, deștept, dar leneș, care nu învăța niciodată nimic. La Istorie căpăta totdeauna note mari: nouă și zece. Dar îi toca gura, când spunea lecția, de nu se mai opria; și odată am rămas speriat, cu ochii mari la el, și la profesorul „absent", de pe catedră, când l-am auzit, la Istoria Romanilor, înșirând nume de generali cari, după ce muriau în bătălii, în anumite localități inventate, câștigau alte victorii în alte localități, pe unde n'a călcat picior de Roman. Mai trăgea cu urechea lui fină, prindea un nume din dreapta, altul din stânga, le combina în povestiri născocite atunci, cu un tupeu extraordinar; și băieții nu mai puteau de haz, dar nu crâcnia nimeni nici pâs, că profesorul era foarte sever. Și astfel izbutia (Urdăreanu) să obțină nota zece, fiindcă nu se opria decât atunci când profesorul îi zicea:

— Destul!

Dar și acest tip ghiduș de copil, neastâmpărat la năzdrăvănii și leneș la învățătură, era o excepție. Tot el a făcut un gest de o îndrăzneală nebună, la alt profesor, foarte serios, capabil și autoritar, Ion Bădilescu, de limba latină. El este micul ștrengar care, scos în genunchi la tablă, a voit să măsoare cu palma lungimea cizmelor

zgomotoase ale uriaşului profesor. Dar cu Bădilescu nu i-a mers aşa de uşor.

LĂZĂRESCU

Profesorul de Istorie din cursul superior (L.) era opusul celui de la cursul inferior. „Explica" lecţia şi o „asculta" real. Dar nu avea nici calităţile — inteligenţa — celuilalt. Ştia ca şi cel mai bun elev lecţia dată. Nu era chip să te abaţi o iotă de la ea. Te urmăria vorbă cu vorbă. Pentru că şi el o învăţase tot vorbă cu vorbă din o carte cunoscută, pe atunci, de Istorie, tradusă din nemţeşte de Meşotă, după *Pütz*. Din causa papagalismului lui, dracii de băieţi, acum măricei, de curs superior, mă rog, îi scorniseră o poreclă: îi făcuseră un nume din forma augmentativă a lui Pütz, românizându-l, fără tremă pe *u*, de la rădăcina numelui autorului german. Şi, când vorbiau de el, nu-i ziceau decât aşa.

Săracul bietul L. era un profesor sârguitor, exact: intra în clasă cum suna de intrare, nu ieşia decât după ce suna de ieşire. Muncitor, conştiincios, toată ora se ocupa ori cu ascultarea, ori cu „explicarea". Amândouă părţile orei foarte serioase, pline. La ascultare, criteriul era cunoscut. Buchea cărţii. Nu te ţineai de dânsa? Erai pierdut, dacă spuneai prăpăstii. Erai inferiorisat, dacă mai adăugai, din alte cărţi, ceva, chiar ceva serios.

La examenele de fine de an, cel care învăţa toată materia anului ca un desperat, vorbă cu vorbă, de pe carte, era bietul profesor. Iţi era mai mare mila de el, când îl vedeai venind, în ziua examenului de istorie, slăbit, galben, ca după o boală.

Băieţii mai recurgeau la trucuri, ca să înveţe numai o parte din materie. Era obiceiul pe atunci că se făceau bilete cu chestii din materia de examinat, ca să tragă din ele elevii scoşi la examen şi astfel să nu se bănuiască nimic despre imparţialitatea profesorului la punerea întrebărilor.

Biletele acestea se scriau, firește, de unii elevi însărcinați cu treaba asta de profesor. Și, prin complot comun, se scriau biletele ori pe hârtie liniată cu diferite linii verticale, orizontale, ori pe un număr anumit de rânduri în formularea lor. Se făceau apoi liste de chestiile scrise pe un fel de bilete și de cele scrise pe alt fel. Și, la examen, elevul, având voie a-și căuta norocul, răsfira pachetul de pe catedră și alegea unul din biletele categoriei lui de chestii învățate. Se întâmplau, firește, și bucluclucuri: greșeli, păcăleli; dar acesta era sistemul general.

De această fericită combinație meșteșugită bietul profesor nu folosia nimic. El trebuia să știe și deci să învețe pe de rost, vorbă cu vorbă, *toată* materia predată în cursul anului. Operația de eliminare a detaliilor, de formulare liberă a ideilor, nu știa s'o facă slaba lui inteligență. Și nu o admitea nici la altul.

Papagalismul lui de tipicar a dat naștere la o scenă comică, în timpul unei explicări de lecție. Vorbia despre religia la Romani. Și ținea să spună numele tuturor zeilor și zeițelor, nu numai așa cum se zicea la Romani, ci și așa cum se zicea și la Greci.

La zeița *Venus* s'a încurcat.

— Venus se zicea la Greci... ă... ă... Se zicea la Greci... ă... ă... (El *ăăia* adesea)... Și nu-și mai aducea aminte.

A lăsat-o încurcată, cu vădită nemulțămire de sine, și a trecut mai departe, tot gândindu-se, probabil, din când în când, la numele grec al zeiței Venus.

După vre-un sfert de oră, pe când era vorba cu totul de altceva, de-odată se oprește radios, cu mâna întinsă către elevi, și cu un glas triumfător.

— A... ă... ă. *Afrodita*, domnilor!

Noi uitasem despre ce fusese vorba.

*

L. era Moldovean. Pronunța vorbele cu accent moldovenesc și cu forma lor moldovenească.

Odată spune supărat tare unui elev:

— Iți pun *notă ră*.

Un elev, Notara, distrat, se ridică în sus, speriat, și răspunde tare:

— Prezent!

Profesorul se uită la el.

— Ce te-a găsit?

— M'ați strigat.

— Eu? Pe d-ta?

— Da, Notara.

— Nici n'am gândit.

— Ba da, ați strigat Notara.

— Am zis: *notă ră*.

— Păi, eu sânt Notara.

Elevii, ca să-l descurce, îi șoptiră: notă *rea*, măi, *notă rea*.

— Notă *rea*, mie? Da' de ce?

Profesorul, supărat:

— Stai jos, domnule, am spus *notă ră* dumnealui.

Elevul s'a așezat jos nedumerit, mormăind: Notara, dumnealui?

In pauză s'a descurcat quiproquoul.

*

* *

La Istorie n'am avut parte de profesori cari să ne miște sufletul, să facă din studiul acesta ceia ce trebuie și poate să fie: un mijloc de educație din cele mai puternice. Auziam că la Liceul Sfântul Sava era pe atunci un profesor de istorie, Dragomir, care entusiasma clasa. Când explica el și erau, vara, ușile deschise ale claselor ce dau în același coridor, elevii ascultau cu nesaț, și din alte clase, explicația cu glas tare a talentatului profesor. Iar, dacă vre-o clasă avea oră liberă, elevii, în loc să se ducă să se joace, se grămădiau pe lângă ușa clasei în care ți-

nea Dragomir lecţia. Noi, cei de la Matei Basarab, ascultam poveştile astea ca nişte minuni de pe altă lume. La noi nu se pomenia aşa ceva. Nu se pomenia la Istorie. In schimb, aveam la alte obiecte de studiu forţe didactice remarcabile.

Bună oară, la latină, la ştiinţele naturale, la religie, şi la altele.

III.

PROFESORUL MEU DE RELIGIE, PREA CUVIOSUL IOSIF NANIESCU [1])

Nu poate fi vorba, firește, de educația religioasă. Educația religioasă, în strictul înțeles al cuvântului, nu se putea găsi atunci în școală, cum nu se dă nici astăzi. Educația religioasă mi-au dat-o părinții acasă, în famielie, prin exemplul de fiecare zi, de fiecare clipă, al credinții lor, al fricii și iubirii lor de Dumnezeu, al evlaviei serioase, profunde, fără paradă și fără șovăire. Tata, mai ales, care își avea ceasurile lui regulate de rugăciune, de izolare, în odaia închisă, păzită de zgomot turburător de către toți ai casei, și își avea cărțile și lecturile lui religioase, *Biblia, Ceaslovul*, cu litere vechi, și ne ducea pe copii, de mici, regulat la biserică, Dumineca, la serbători mari, ținându-ne de mână, în tăcere respectuoasă, impresionantă [2]).

Tot ce se putea da atunci, ca și acum, în școală, era instrucție religioasă, învățământ.

Și era un mare noroc când se întâmpla ca profesorul de

---

1) Ajuns în urmă Mitropolit al Moldovei și Sucevei.

2) Am notat aceste impresii din copilărie mai amănunțit, în partea *Amintirilor* mele despre părinții mei și familie.

Religie să facă studiul său interesant, înţeles, atrăgător; şi un noroc şi mai mare, când putea să arunce din flacăra credinţii o scânteie care să aprindă adâncimile sufletului şi să-ţi dea o clipă de cutremur al apropierii cugetului de fiinţa infinită, eternă, necuprinsă, a Dumnezeirii.

Norocul ăsta rar l-am avut în liceu, nu pentru multă vreme, în personalitatea de elită sufletească a aceluia care s'a urcat mai tărziu, la Iaşi, în Scaunul mitropolitan al Moldovei, Prea Cuviosul, apoi Inalt Prea Sfinţitul *Iosif Naniescu.*

*

Amintirile mele despre lecţiile de Religie sânt legate, în spaţiu, de una din sălile de clasă din partea din spre Str. Filaretului a localului liceului şi internatului Matei Basarab de pe Strada Rahovei.

Localul întreg, pe vremea aceia, era compus din două corpuri de case, ale căror curţi mari erau despărţite cu un zid, mai mult gros decât înalt. Treceai din o curte în alta prin un fel de poartă deschisă în zidul despărţitor. Alături de uşa aceasta de trecere se afla, spre stradă, o sală lungă, sufrageria.

Sălile celor două corpuri de case au avut atâtea diferite întrebuinţări. Ba săli de clasă, ba săli de meditaţie.

Sala în care Părintele Iosif Naniescu ne da lecţii de Religie era aceiaşi în care Ion Bădilescu, de Latină, a pus pe elevul Plopeanu, cel mai înalt din clasă, să se urce pe cea din urmă bancă, în picioare, după ce scosese din bănci pe elevi, afară, la părete, pentru neştiinţă.

Orientându-mă după lecţiile lui Bădilescu, care ne-a făcut clasa I-a în altă sală, cred că lecţiile de Religie de care îmi amintesc făceau parte din studiile clasei a II-a. Sala în care le-am audiat era în partea stângă a intrării principale din clădirea de pe Strada Rahovei, colţ cu strada ce ducea la Filaret.

Catedra era în lumina ferestrelor despre Răsărit ce dădeau în prima curte a localului. Cum şedeam în capul

băncii întăia, drept în fața catedrei, am în minte întipărit chipul bunului, blândului nostru profesor de Religie, cu barba lui venerabilă, cu privirea lui luminoasă, pătrunzătoare, plină de bunătate și evlavie.

Explicațiile lui erau interesante. Spuse cu voce dulce, familiară, aveau un efect de liniștire sufletească, de reculegere. Tonul lui blajin înșela pe unele firi zburdalnice: îl luau ca semnul unei slăbiciuni de voință. Credeau că se pot sustrage ușor de supt jugul autorității. Incepeau să șoptească între ei. Atunci, Părintele Iosif Naniescu imediat se întrerupea din explicație, și le atrăgea atenția delicat:

— Domnilor!

Fără să le spună nimic mai mult, își continua explicația, cu aceiași dulce bunătate liniștitoare, care producea asupra celor ușurei același efect. Atunci Părintele Iosif Naniescu iar se opria și iar, acum cu puțin ton de dojană:

— Domnilor!

Când se repeta micul început al zgomotelor de șoapte, Părintele Iosif Naniescu, cu un ton ceva mai pronunțat de părintească dojană, în care intra oarecare nuanță de ironie, le spunea, despărțind silabele:

— Domnișorilor!

După care urma, cu o potolită umbră de supărare și de ironie mustrătoare:

— Domni-șorilor. Și apoi mai lămurit și apăsat:

— Domni-ușorilor! Domni-ușorilor!

Dacă, nici după această încă blajină și destul de delicată admonestare, nu se obținea liniștea desăvârșită, dorită de înțeleptul profesor, atunci deodată izbucnia sentimentul revoltei în cuvinte tari, aspre, tăioase, care cădeau usturătoare ca niște plesnituri de biciu ale mâniei îndelung înfrânate:

— Jigănii! Jigănii! Jigănii!....

Apărea, din adâncimile necunoscute ale caracterului,

stăpânul. Puterea voinţii cârmuitoare. Rău-nărăviţii clasei se treziau asupra realităţii nebănuite. Supunerea şi ascultarea erau cucerite, şi pentru present şi pentru totdeauna.

A fost destul un moment ca acesta, plin de nuanţe şi de ecouri sufleteşti inexprimabile:

— Domni-uşorilor...

— Jigănii! Jigănii...

Moment pe care l-am trăit.

Geniul blândeţii, al ironiei glumeţe, al dojanei aspre, al mustrării usturătoare, care caracterisau autoritatea iubită şi temută a dreptului, milostivului, demnului Mitropolit al Moldovei Iosif Naniescu, l-am simţit ca elev pe banca liceului, stând drept în faţa catedrei lui, luminate de soarele de răsărit al şcolii.

*

S. S. Iosif Naniescu, viitorul Mitropolit, atunci numai profesor de liceu, avea o voce minunată de cântăreţ, pe care o făcea uneori să fie auzită şi admirată în slujbele bisericii Sf. Mitropolii, unde mă duceam câte odată. Şi mă duceam acolo, fiindcă un călugăr al Mitropoliei, celebrul cântăreţ bisericesc Bălănescu, îmi era „corespondent" la şcoală. Nu ştiu cum şi în ce fel a făcut tata, de unde şi cum l-a cunoscut pe acel cântăreţ Bălănescu, şi a obţinut dela el să primească a-mi fi corespondent şi a îndeplini pentru asta formalităţile şi obligaţiile cerute de regulament. Era un om gras, cu bune disposiţii de simpatie veselă. Şi bine apreciat, fireşte, pentru rarele lui însuşiri de cântăreţ, de toată lumea, în special de Părintele Iosif Naniescu.

Mi se pare că odată, nu ştiu din ce cauză şi împrejurări, Părintele Bălănescu a făcut să fie suplinit de Părintele Iosif Naniescu, în sarcina şi atribuţiile lui de „corespondent" al meu la liceu.

Bănuesc că Părintele Bălănescu trebuie să fi făcut par-

te, cândva, din personalul călugăresc al Episcopiei din Buzău, pe unde a trecut, de altfel, și S. S. Părintele Iosif Naniescu. Și poate că, astfel, tatăl meu, fie direct, fie prin mijlocirea directorului Băltăceanu, rudă cu Episcopul Dionisie, care mi-a pus pe cap coroana de premiant în clasele primare, să fi făcut cunoștință cu părintele Bălănescu și să-l fi hotărît a se interesa de mine în primele clase ale liceului.

IV.

PROFESORII DE ŞTIINŢELE NATURALE

NANIAN

Ca profesor de ştiinţele naturale, în cursul inferior, mi-aduc aminte de *Nanian*. Persoana lui, de un optimism dus până la indiferenţă şi indolenţă fatalistă, parcă voia să te împace cu neplăcerile, pe atunci inevitabile, ale învăţării pe de rost a botanicei, zoologiei, mineralogiei, geologiei, cu înşirarea atâtor feluri de familii de plante, de animale, de pietre, de minerale, de roce.

Botanica, azi atât de frumoasă şi plină de viaţă, şi zoologia, tot aşa, ba şi mineralogia, atât de instructivă şi plină de interes, ca şi geologia, erau pe atunci pietre de moară, instrumente de tortură.

Bietul Nanian, om milos, făcea toate chipurile să ne uşureze nenorocirea.

Cum ne explica el, cu cartea în mână, aproape tot aşa ne asculta şi pe noi la *lecţie*. Examenul dela sfârşitul anului, care ar fi putut deveni prilej de tâmpire sau de sinucidere, era la el aproape o jucărie, o recreaţie. Chema patru, cinci elevi la catedră, să tragă, din teancul de bilete, chestia ce le cerea norocul să ştie, dar nu-i punea să spuie numai decât subiectul tras la întâmplare. Ii lăsa

câteva minute să se gândească, să-și aducă aminte mai bine, în liniște, îi trimetea să stea în banca întăia, golită înadins pentru aceasta. In banca întăia, mă rog, erau, doar, supt ochii profesorului. Nu puteau să-și schimbe biletele, adecă, mai just, nu era nevoie să și le schimbe, că, de putut, ar fi putut în toată voia, fiindcă, în acest timp, profesorul ori era ocupat cu ascultarea rândului de elevi precedent, ori, dacă rândul era cel de la început, se ocupa cu altceva: cetia vre-un jurnal ori se plimba prin clasă, cu mânile la spate, gânditor și absent.

Dar, schimbate între ei, ori neschimbate, chestiile căzute la sorți erau de o potrivă de bine venite și ușor de rememorat, nu de alta, dar pentru că profesorul avea grijă să le ajute băieților aducerea aminte, cu un mijloc foarte simplu și ingenios: le da voie să aibă fiecare în bancă, fără nicio jenă, cartea după care învățase. Căci, își zicea, cu mult „reson", *dascălul,* dacă n'a învățat în cursul anului, n'o să fie în stare să învețe chestia aceia în câteva minute, pănă îi vine rândul s'o spună. Și apoi și oratorii mari au nevoie să se uite pe o hârtie, când țin discursul, ba și profesorii să se uite pe carte când explică lecția.

Principalul este s'o înțeleagă și să știe s'o spună lămurit. Bunăvoința „părintească" a unei astfel de judecăți indulgente se mai perfecționa, apoi, și de inițiativa ingenioasă a elevilor, cari găsiau, știau mijlocul să corecteze fatalitatea tragerii biletelor la sorți. Aveau semne cunoscute, încă dela alcătuirea biletelor, de când se scriau, tot de ei, pe ce fel de hârtie, cu ce fel de scris, se aflau anumite chestii. La toate aceste „nimicuri copilărești" nu da atenție profesorul ocupat cu alte chestii, mai înalte și permanente.

Și, astfel, toate mergeau perfect de bine, în cea mai perfectă organisare de examen a unor studii predate cu cea mai... ineptă metodă din lume.

Nanian, cu o tainică jovialitate lăuntrică imperturba-

bilă, cu statura lui mijlocie în mers legănat, cu chipul lui roşcovan, pe care se răsfrângea beatitudinea sufletească a beatei (de la *beatus)* sale bune dispoziţii habituale, trecea prin situaţiile, une ori greutăţile vieţii cu o stoică, dacă nu epicureică, linişte şi resemnare, care ar fi putut să-şi găsească izvorul inspiraţiei în vre-un sistem filosofic, dacă el n'ar fi preferat să se urce mai sus, la inspiraţia unui zeù. Şi, din tot Olimpul, Nanian prefera anume mai des pe fiul lui Iupiter cu Semele, pe care Grecii îl numiau Dionysos, iar Romanii Bacchus. Poate pentru înrudirea lui cu Harmonia, mama Semelei.

Dar, cu toate că tatăl zeului său familiar era stăpânul fulgerului, nu ştiu cum se făcea că niciodată nu izbutia Nanian să scoată din maşina electrică scânteia anunţată mereu de el şi aşteptată totdeauna în zădar de elevi. Fireşte, de vină era numai încăpăţinarea maşinei. Peste astfel de incidente capricioase, optimismul nezdruncinat al fericitului dascăl trecea nepăsător. El îşi găsia satisfacţia într'o lume de alte armonii, imperceptibile.

Micimile lumii înconjurătoare nu-l atingeau, chiar atunci când *îl loviau*. Cum s'a întâmplat în o împrejurare nu tocmai banală.

*

In o stare de beatitudine a unei obişnuite inspiraţii olimpice a ţinut odată Nanian un discurs politic, care a avut efectul căderii unui trăsnet din senin asupra lui.

Era în vremea alegerilor. Erau la putere conservatorii, şi Nanian era conservator. Ca să combată pretenţiile opoziţiei liberale de a veni ea la putere şi să convingă publicul adunat în marea sală din gura Cişmigiului, azi Teatrul Liric, ca să voteze cu Guvernul şi să rămână tot conservatorii la putere, Nanian, cu chipul lui roşcovan, iluminat de o veselă mulţămire cu sine însuşi şi cu logica, spuse cam aşa publicului, pe şleau:

— „Domnilor, hoţi sânt şi unii, hoţi sânt şi alţii. Dar, măcar, cei de acum, conservatorii, s'au săturat. Liberalii,

flămânzi, când or veni, or să zvânte pământul. Aşa, mai bine să rămâie mai departe cei sătui, că n'au de ce să mai fure atât".

Guvernul, ingrat, după o astfel de apărare, l-a mutat pe Nanian în alt oraş.

C. F. ROBESCU

In cursul superior am avut ca profesor de ştiinţele naturale pe *C. F. Robescu*, fratele lui Alecu Robescu, profesor de matematici la acelaşi Liceu. Amândoi, oameni cu multă autoritate.

Costică Robescu a jucat un rol mai important în viaţa publică decât Alecu. Şi prin inteligenţa lui şi prin legăturile lui cu marele Ion Brătianu, şeful partidului liberal, Costică Robescu a fost, în timpul războiului Independenţii, director general al Poştelor şi Telegrafelor, post de mare încredere în acele vremuri. Era un devotat personal al şefului guvernului şi mai totdeauná în apropierea lui. Cum a fost atunci când s'a întâmplat un aşa-zis „atentat" asuprá marelui om de Stat.

Pe noi, elevii, nu ne interesau raporturile politice şi nici nu ne impresionau poziţiile de înălţime ierarhică ale situaţiei lui publice. Am profitat totuşi de ele, în timpul războiului, când Costică Robescu, ca director general al Telegrafullui şi Poştei, ni-a adus la şcoală ştirea căderii Plevnei.

Am fost cei dintâi din generaţia şcolară cari am aflat marele eveniment!

Ca profesor, *C. F. Robescu* se bucura de un mare prestigiu. Serios, de o rece afabilitate, cumpănit la vorbă nuanţându-şi gândul doar cu spirituale priviri şi clipiri dese din ochi, simţiai că din toată personalitatea lui radia o concentrată energie de voinţă. Fără asprimi, stăpânia clasa în mod natural, prin superioritatea cuceritoare a

inteligenţei, a ştiinţei. Nici nu puteai concepe o altă atitudine faţă de el, decât de supunere, de respect.

Explicaţiile lui erau lumini ce străbăteau minţile, le treziau, le orientau, le organizau. Lecţia lui asupra „circulaţiei sângelui", cu simple desemnuri trase cu creta la tablă, mi-au rămas adânc în memorie. Le-aş fi putut reproduce, aproape în întregime, după treizeci, patruzeci de ani. Impresia-mi stă şi acum neştearsă în spirit.

PROFESORII DE LIMBA FRANCEZĂ

LACROIX.

In cursul superior am avut profesor de limba francesă pe *Lacroix*. Cu totul lipsit de autoritate, ora lui era pentru elevi aproape numai prilej de distracție răutăcioasă, crudă. Se încerca, bietul om, să-și facă lecția interesantă; și ar fi putut s'o facă. Știa carte. Dar nu era chip. Băieții ori vorbiau între ei, ori îl maimuțăriau.

— *Allons, allons, messieurs!* îl auziai mereu. Iar dacă, în scop de a le atrage atenția prin simpatie și de a și-i apropia oarecum prietenește, presăra în explicație câte o anecdotă, câte o glumă, ca să mai râză băieții și de altceva decât de el, băieții râdeau, în adevăr, dar așa de zgomotos și de discordant, că-i pieria bietului profesor pofta de a mai glumi. Devenia de-odată serios, încruntat.

— *Allons, allons, messieurs!*

Dar degeaba. Clasa râdea mereu, fără rost, cu exclamații.

Atunci, câte odată, se deschidea ușa și apărea directorul. Se făcea liniște.

De apariția directorului era nevoie de multe ori.

Avea și bietul Lacroix, ce e drept, multe laturi comice, peste care cruzimea băieților nu se gândia de loc să trea-

că așa ușor, fără să le exploateze, în folosul trebuinții lor de amusament.

Venia, une ori, tuns proaspăt, dar tuns cam neglijent, cu scări visibile. Băieții spuneau că-l tunde nevasta. Și atunci nu mai era chip de făcut clasă.

Incepea unul din fund, tare:

— L-a tuns!

Și răspundea, pe rând, unul din dreapta și altul din stânga clasei, tare:

— L-a ras!

Și nu știai de la cine pornia glasul. Toți erau cu capul în jos, cu ochii în carte. Apoi se pornia aproape toată clasa, în unison:

— L-a tuns, l-a ras!

— L-a tuns, l-a ras! L-a tuns!

De mai multe ori, după o măsură de tact, bătut une ori cu picioarele:

— L-a tuns! L-a ras! — L-a tuns, l-a ras, l-a tuns!

Ce să mai facă, ce să mai zică nenorocitul de Lacroix?

Se ridica în picioare, se încrunta, se așeza jos, ofta, roșu la față.

Iți făcea milă. Mai interveniam, unii din noi, către conșcolari, să-l lase, să-l ierte.

Era o jale. Dar ce făcea, ce dregea bietul dascăl de franceză, că, cu toată jalea, nu te puteai opri de a râde, măcar discret.

Avea o mutră caraghioasă, făcea niște gesturi stângace, până la comic. Mimica lui, și când era supărat și când era vesel, era ridiculă.

Nu, săracul, nu făcea de profesor public.

In particular, era de o politeță, de o afabilitate cât se poate de bine intenționată. Și, dacă nu le-ar fi însoțit și de oarecare grații, cel puțin de prisos, ți s'ar fi părut că sânt aproape distinse.

Dacă însă ca profesor public Lacroix nu avea de loc succes, nu din causa neştiinţei, ci a lipsei lui, să zicem, de metodă, în orice caz a lipsei lui de autoritate, apoi, de sigur, ca profesor privat era foarte căutat. Avea aşa de multe lecţii prin familii şi aşa de multe ore de preparaţie, că nu le mai putea dovedi. Alerga ca un desperat de la una la alta. Şi chiar *alerga:* vorba e la „propriu". Il vedeai fugind pe stradă. Apoi, de-odată, încetinind mersul, în pas rar, potolit, apoi iar rupând-o la fugă.

Câte odată se opria să scoată din buzunarul hainei un pachet cu demâncare. Şi mânca frumos pe stradă, tot mergând, ca să nu piardă timpul.

Acasă nu avea când să stea la masă, ca toată lumea.

Fireşte că elevii, cari-l vedeau în astfel de situaţii, râdeau între ei, povestiau la şcoală. Şi asta îi scădea şi mai mult din prestigiul pe care nu-l avea de loc, — de altfel.

Econom şi muncitor, cum era, trebuie să fi făcut bani. De asta, probabil, o fi şi venit în România, unde, cred, o fi fost angajat provizoriu ca profesor.

De la acest profesor eu, personal, am şi o bună amintire, pentru care îi păstrez o notă de simpatie şi gratitudine.

Din ce sugestii nu-mi dau bine samă, mi-a venit gustul, într'o epocă în care nu se pomenia de studiul limbii engleze în şcoli, să învăţ, singur, această limbă. Cu profesor, era imposibil. Nici prin gând nu-mi trecea. N'aş fi avut cu ce să-l plătesc.

Auzisem că Lacroix ştia englezeşte, ba că da şi lecţii. L-am întrebat într'o zi, pândindu-l în curtea şcolii, să-mi recomande o carte, după care să învăţ singur limba engleză. Cu o extremă amabilitate, repede şi precis, mi-a recomandat: *L'anglais à la portée des enfants* de Robertson.

Am luat-o numai decât. M'am pus cu temeiu să studiez. Avea o procedare care s'ar putea numi *directă.*

Incepea de-a dreptul cu o poveste, în englezește, împărțită în mici bucăți. Supt fiecare cuvânt era pus înțelesul în franțuzește, și indicația modului de a-l pronunța prin analogii de sunete. La urmă, câteva regule și orientări gramaticale.

Resultatul ultim? M'am ales numai cu limba scrisă, cetită. Limba vorbită, auzită? Zădarnică încercare, fără profesor. Numai *linguafonul poate să-l înlocuiască,* întru câtva, cu multă sârguință și muncă străruitoare. Pe atunci, metoda linguafonului nu exista.

RAOUL DE PONTBRIANT.

Raoul de Pontbriant, profesor de franceză de la cursul inferior de Liceu, era de altă esență umană și intelectuală decât Lacroix. Nobil autentic, om distins, era orientat, prin tradiție, în arta de *savoir vivre* și *savoir faire.*

Nici dela el, de altfel, nu se învăța multă franțuzească. Dar după altă ...metodă. Căci sânt mai multe metode de a nu învăța decât de a învăța pe cineva ceva.

La Raoul de Pontbriant nu se întâmplau, în clasă, desordini zgomotoase ca la bietul Lacroix. Dar ordine de muncă disciplinată tot nu era, cum se vedea, bună oară, mai târziu, în orele memorabile de învățământ al limbii franceze ale lui Filibiliu, pe care l-au avut profesor frații mei mai mici. Departe de asta.

Băieților nu le trecea, de sigur, prin cap să-i facă pozne și boroboațe supărătoare lui Pontbriant. Din manierele distinse, de o nobilă amabilitate serioasă, ale personalității lui se degaja un fel de imponderabil care impunea, o ținută ce sămăna, măcar de departe, cu mărturia involuntară a unui respect.

Dar un fel de oarecare desordine, așa, în surdină, tot era în clasa lui. Se adunau, unul câte unul, elevii, îndestul de mulți, la catedră, împrejurul profesorului, unul cu o întrebare, altul cu alta. Lui Pontbriant îi plăcea să le dea

lămuriri. Era inițiat în sfera de pe atunci a literaturii române. Se ocupa cu chestii de limba română. Scrisese chiar un mare dicționariu româno-francez, care se dăruia la premii. Carte voluminoasă, ce făcea impresie, când o vedeai abia dusă în brațe de premianți. Și ciudată prin unele creări de cuvinte românești; bunăoară verbe neobișnuite făcute din substantive: a *scărui* de la *scară,* și altele.

In timpul conversațiilor particulare dela catedră, Pontbriant nu pierdea cu totul din vedere liniștea clasei. Când se auzia vre-un zgomot mai persistent, ridica serios capul, privind clasa, și striga pe nume pe câte un elev.

— Cutare... *Je vous marque!*

Se făcea, câtva timp, liniște. Dar și pe el se vede că-l interesau mai mult subiectele conversațiilor și câte odată discuțiile dela catedră. Ora se pierdea, fără prea mult folos apreciabil. Ieșia încunjurat prietenos de elevi, cari îl conduceau, cu mulțămire, până la cancelarie; iar, după ultima oră, până departe în stradă.

Locuia la marginea orașului, în regiunea Filaretului, unde avea o casă cu o vastă grădină. Am fost odată acolo, invitat și condus de un fiu al lui, colegul meu de clasă, un băiet drăguț și foarte simpatic. Pontbriant mai avea un copil mai mare, ofițer superior, un om de frumoasă prestanță, care purta cu multă eleganță și demnitate uniforma gradului său.

Raoul de Pontbriant purta în suflet mândria îndreptățită a patriei lui glorioase, dar și resentimentul adânc al jignirii aduse Franței, prin modul cum s'a ticluit insidios, provocator, războiul franco-german de geniul diabolic barbar al lui Bismarck, și mai ales de resultatele lui Nutria o ură ireductibilă în contra poporului german și mai ales a Prusiei.

Se povestia că, odată, vizitând Domnitorul Carol liceul Matei Basarab, și intrând în clasa lui Raoul de Pont-

briant, acesta, văzând în Carol de Hohenzollern numai un German și uitând că e Domnul Țării Românești, l-a primit stând pe scaunul catedrei nemișcat, fără să se ridice în picioare. Și că Domnitorul, înaintând cu pași repezi spre catedră, i-ar fi șoptit poruncitor:

— *Lève-toi!*

Nici măcar „levez-vous“!

E o legendă, de sigur, pornind dela vre-un fapt, care s'a înflorit prin fantesia povestitorilor, și nu se mai știe la ce se reducea în realitate.

VI.

PROFESORII DE MATEMATICI.

Dacă nu-ți rămân dela profesori anumite amintiri precise de cunoștințe, îți rămân urmele, greu de descifrat, ale unor influențe, des, statornic repetate, săpate în inconștient; îți rămân formele caracteristice ale înfățișării, ale manifestării personalității; chipul, care te urmărește cu trăsăturile lui cioplite de gânduri stăpânitoare, cu mimica lui care vorbește fără cuvinte, și te mustră, te mângâie, te ispitește; cu gestul propriu, destăinuitor de adâncimi nepătrunse ale sufletului. Iți rămâne darul lui de a te stăpâni, ori slăbiciunea de a se poticni în fața clasei.

O întâmplare, un incident ori accident memorabil, ce-ți desvălește o întreagă situație a felului de educație și de învățare.

Un cuvânt de spirit, un îndemn, o procedare, care s'au înfipt ca puncte de lumină în memorie. O bazaconie, care te înveselește toată viața.

Din toate acestea am păstrat câte ceva dela profesorii mei de matematici: dela unul una, dela altul, alta; dela unul mai mult, dela altul mai puțin.

ELIE ANGELESCU.

Profesorul din cursul inferior, *Elie Angelescu*, nu era un om lipsit de importanţă; scrisese ori tradusese, ori şi una şi alta cărţi în specialitatea sa. Cu elasticitatea de mişcări a unei staturi svelte, îşi purta pretutindeni, totdeauna, zâmbetul ironic al figurii lui inteligente. Poate o fi fost bun la inimă, dar expresia zeflemistă descurajá timiditatea. Amintirea mea îmi înfăţişează, însă, surâsul lui înţepător supt lumina unei mari bunătăţi de suflet.

L-am avut examinator când am dat concurs pentru o bursă la Internatul Liceului Matei Basarab. Mi-a dat o regulă de trei compusă, cu oarecare complicaţiuni, înadins ticluite, pe semne, ca să vază dacă mă pot ţinea bine şi la matematici, cum mă dovedisem la întrebările din celelalte materii. Şi se vede că a fost mulţămit de cum m'am descurcat din complicaţiile problemei. Şi, oprindu-se din mişcările lui neliniştite dintre catedră şi tablă, s'a apropiat de mine şi m'a mângâiat.

— Bravo!

Ce dulce părea atunci bunătatea părintească ascunsă în tăişul de ghiaţă al zâmbetului său ironic!

In gestul lui de satisfacţie, întorcându-se către publicul din sală, a întrebat tare:

— Al cui e copilul ăsta?

Şi s'a sculat atunci din capul unei bănci, emoţionat, tata, a cărui presenţă în sală nu o ştiam.

Bucuria ce i-am pricinuit atunci tatei a rămas, pentru duioşia zilelor de mai târziu, ca o luminiţă neuitată a pietăţii de fiu, aprinsă la icoana înţeleptului meu părinte.

Şi asta o datoresc acelui profesor dela care mi-e de ajuns o amintire atât de impresionantă.

Mai departe nu mai ştiu de el, nici măcar dacă l-am avut şi în altă clasă decât întâia, când am intrat în gimnaziu.

HÂRJĂU.

Un alt profesor, de care îmi aduc aminte, din cursul inferior de Liceu, este un tânăr, de sigur simplu suplinitor, nu titular, al catedrei: *Hârjău*.

Plăcută amintire, distinsă apariție. Deși tânăr, și cu un aier de o politeță sfioasă, atâta respect de sine și de clasă radia din toate manifestările lui, încât inspira, din primul moment, un sentiment serios de ascultare și supunere. Imbrăcat totdeauna cu îngrijire, cu maniere distinse de om de lume, bine crescut, intra în clasă cu mers de o eleganță naturală, fără afectare, ca într'un salon Privia clasa cu o privire de binevoitoare atenție. Ne plăcea să-l privim și noi cu același sentiment, oprindu-ne ochii asupra chipului totdeauna proaspăt ras, împodobit de o mustață de supt care mijia, în colț, surâsul lui plin de o caldă și serioasă afecție.

A fost primul profesor care ne-a strigat la catalog punând înaintea numelui *domnul*, cu serioasă politeță cuceritoare:

— Domnul Ionescu.

— Domnul Popescu...,

privind pe fiecare în ochi, ca la o recomandare de societate și la o recunoaștere prietenească.

Impresia ce a lăsat această inovație în viața noastră — eram, cred, prin clasa a IV-a —, a fost de o zguduitoare trezire a personalității, a respectului de sine, a demnității umane. Ceva cu totul nou. O revoluție în raporturile dintre școlari și profesor.

Natură de o delicată sensibilitate, îl vedeam câte odată roșindu-se ușor, când ieșia să explice la tablă sau când întreba la lecție pe vreun elev mai puțin pregătit, și căuta să-l descurce, să-l pună pe cale, fără să-l umilească. Jena asta a lui făcea să se nască și în elev o stare de jenă pentru situația în care neștiința lui îl punea și pe el și

pe profesor. Sânt sigur că pe mulți sinceritatea acestei simpatii compătimitoare îi durea mai mult decât o mustrare.

Nu l-am avut multă vreme profesor pe domnul Hârjeu, — îi zic *domnul*, involuntar, prin contagiune imitativă, — dar, cât l-am avut, a lăsat în sufletele noastre urme mai prețioase decât toate frumoasele lui demonstrații matematice, care s'au șters din memorie.

Dacă n'o fi rămas în învățământ, cum bănuiesc, școala a pierdut în el o mare forță de adevărat educator.

ALECU ROBESCU

In cursul superior al liceului am avut profesor pe *Alecu Robescu.*

De statură mai mult scundă, nu gros, cu ochii rotunzi, deschiși, când severi, când ironici, uneori, mai rar, prietenoși, iar, în lumina rubicondă a figurii ce încadra capul rotund, un nas cârn se armonisa, în o expresie de box, cu buzele gurii gata să rânjească, dacă nu să muște. Vorbia repezit, sacadat, tăios, scoțând uneori scurte șuierări printre dinți, ce amintiau inconștientului organic asămănări, dătătoare de fiori, cu șuieratul șerpilor. In fața lui, o teamă fizică inexplicabilă dicta atitudinea respectuoasă a elevului.

Și omul acesta nu era un om rău. Avea uneori condescendențe de un fel de gentileță repede trecătoare, ca o rază de soare furișată din nor; de familiarități surprinzătoare, păzite totdeauna strașnic de garda neadormită a severității, gata să iea posiție de atac.

Cred că în fondul lui sufletesc era un om bun. Aparențele bunătății lui cu ghimpi erau un capriciu al naturii, care a îngrădit cu spini frumuseța rozelor.

Ca profesor, ne făcea să învățăm. Explica, nu explica, — indiferent. Noi ne preparam temeinic. Ne da imboldiri.

Ne controla munca şcolară. Profitam, într'un cuvânt.

Nu avea genialitatea didactică a fratelui său, Costică, de ştiinţe naturale. Câte odată chiar ne făcea impresia că lasă unele demonstraţii cam neisprăvite, cam încurcate.

Dar, lucru ciudat: de o încurcătură de acestea se leagă amintirea uneia din cele mai vii, impresionante, educătoare lecţii de matematică.

Alecu Robescu explica la tablă *binomul lui Newton*. La un moment, după câteva consideraţii demonstrative care se învârtiau pe loc, vedem că rostul raţionamentului nu prea înaintează spre ţintă. Alecu Robescu nu-şi pierde cumpătul. Bun actor, şi-a schimbat deodată rolul de profesor ce explică *ex cathedra* în acela de profesor ce vrea să pună pe elevi la o încercare, să-i vadă cum ar judeca ei, cum ar raţiona: să caute unde e greşala, să găsească ei punctul de plecare, să se descurce singuri.

— Haide! Să vă văd!

Ne-am ambiţionat. Unul spunea una, altul alta. Se trăgeau conclusiile. Se vedea că nu merge. Se zvârcoliau minţile. Se căutau alte drumuri. Până ce, după încordări eroice ale minţii, am ajuns la rezultat. Am răsuflat radioşi. Profesorul a rămas mulţămit de noi.

— Ei, vedeţi? Bravo!

Am avut cu toţii impresia că *noi am descoperit* binomul lui Newton.

S'a îndeplinit atunci, întâmplător, ceia ce astăzi arta învăţământului, — a învăţământului educativ, — recomandă ca procedare statornică, sistematică. Adevărul, să nu-l dai de-a gata inteligenţei copiilor. Să-i stimulezi să-l caute, să-i pui în condiţii prielnice de a-l găsi singuri.

Efectul metodei active euristice asupra minţii nu se mai uită. Rămâne ca forţă câştigată organic.

Deşi Alecu Robescu era, ca şi frate-său Costică, din-

tre profesorii exacți, punctuali, se întâmpla aproape regulat că, toamna, la începutul anului școlar, lipsia, își lua concediu. Se ducea să-și cultive și să-și culeagă via lui dela Focșani.

In locul lui ne trimetea ca suplinitor pe colegul său de la Liceul Sfântul Sava, Alecu Borănescu.

ALECU BORĂNESCU

Era titularul catedrei de matematici dela liceul Sf. Sava.

Noi, cei dela Matei Basarab, l-am cunoscut numai ca locțiitor temporar al lui Alecu Robescu.

A lăsat, în amintirea túturor cari l-au cunoscut, imaginea unui om original. Situațiile hazlii, anecdotele amusante, boroboațele și poznele buclucașe, apostrofele ambarasante și replicele desarmante câte se povestesc despre el, sânt fără număr.

Se vorbia că e neam de boier. Deși originalitatea lui era uneori cam comică, Borănescu nu era un om ridicul. Iși păstra prin inteligența lui, prin o echilibristică de atitudini ceva din acea favoare publică pe care o câștigă omul sincer, în stare și gata să provoace încurcături prin adevăruri ce nu îndrăznește oricine să le spună.

Era un fel de *enfant terrible.*

Se povestesc multe lucruri nostime despre metoda și modul lui de a explica, despre felul raporturilor lui cu clasa, cu profesorii și cu alte persoane.

Multă vreme după ce am terminat liceul, când întâlneam foștii colegi, povestiam, ca să ne amuzăm, fiecare câte ceva hazliu din ale lui Borănescu.

Cel dintâi contact al lui cu clasa mea dela liceul Matei Basarab, clasa V-a, atunci, a fost de un comic desăvârșit.

Așteptam să intre în clasă profesorul nostru de mate-

matici, Alecu Robescu, un om mititel de statură, îndesat, roșcovan, vioi, energic, sever. Intârzia, în contra obiceiului. Așteptându-l, elevii se distrau, vorbiau tare, săriau pe bănci, se băteau, glumiau, râdeau. Mai ales, se repeta jocul lui Millo din „Paraponisitul", pe care îl văzusem mulți din noi, în seara precedentă, pe scena unui teatru improvizat la un circ, construit pe un loc liber, cam unde se află astăzi palatul Poștelor.

Cuvintele care se auziau atunci când dela unul, când dela altul dintre noi, cu rost și fără rost, erau:

— Apoi bine e?... Frumos e?... Să nu fii paraponisit? Ba să fii. Și sunt!

Băeții imitau pe Millo, pronunțând întrebările paraponisitului pe nas.

Tocmai când era hărmălaia mai mare, și nu se mai vedea în clasă de praf, iacă se deschide ușa încet, și intră un om, pe care nu-l mai văzusem niciodată și nu știam cine este. Intră, înaintează încet, se oprește, iar înaintează.

Mulți dintre băeți nu-l vedeau. Strigau, râdeau, răcneau, se alergau, înainte.

Omul, cu părul la ceafă lung, în formă de chică mică nu zicea nimic. Se uita la elevi, și da mereu din cap. Cei cari îl văzuseră, se așezară liniștiți la loc și se uitau și ei la el, curioși să vază ce vrea, ce caută. Câte puțin, și ceilalți elevi, văzând cumințenia fixă a celor așezați în bănci, băgară de seamă că un străin a intrat în clasă, și că se uită la ei dând mereu din cap, în semn de mirare mustrătoare, fără să zică nimic.

Se făcu deodată mare tăcere, ca în fața unei minunății. Toți îl măsuram cu privirea întrebătoare. Cine este? Ce caută? Ce vrea?

Străinul, cum se făcu tăcere desăvârșită, începu pe nas, tot dând din cap:

— Apoi bine e?... Frumos e?

Atât a fost de ajuns, ca dracii de copii, în cor, și tot pe nas, ca Millo, să complecteze monologul *Paraponisitului:*

— Apoi să nu fii paraponisit? Ba să fii! Și sunt!

Și larma, și râsul, și hohotele, și balamucul începu din nou, într'un grad și mai accentuat.

A fost imposibil să mai restabilească liniștea. Borănescu a fost nevoit să iasă din clasă.

Abia atunci am aflat că străinul acela era un profesor de matematici de la S-tul Sava, care venise să țină locul lui Alecu Robescu, plecat pentru mai multe zile la vie... Era toamnă.

Clasa a fost dată în conferință. Mai mulți elevi au fost dați, pentru câtva timp, afară din școală.

De atunci, de câteori îl vedeau, școlarii ziceau încet: „Apoi, bine e? Frumos e?" Și râdeau, dar pe înfundate, să nu bage de seamă Borănescu.

*

* *

Explicațiile lui erau originale.

La o lecție de Cosmografie, bunăoară:

— Mă (în loc de „băeți" ori de „domnilor"). Mă, soarele răsare la răsărit. Și se urcă, și se urcă, și se urcă, până ajunge deasupra capetelor noastre. Apoi, haide-haide, haide-haide, haide-haide, până ajunge la apus. Ați înțeles? ori să mai spun odată?

Intrebările din urmă sunt adăogate de răutatea copiilor.

*

* *

Când făcea calcule, rar se servea de cretă la tabelă. Scria cu degetul în aer (A+B) să se înmulțească cu (A+B). Și făcea semnele literilor, semnul înmulțirii, al egalității, parantezele, toate, cu degetul în spațiu. Câte-

odată greșia, atunci ștergea spaţiul repede cu mâna, ca să refacă alt calcul.

Când scria însă la tablă, atunci să fi văzut ce va să zică a lucra cu creta. Nu întrebuința bureţele, ştergea tabla cu mâna. Se umplea de cretă pe mâini, pe mânecele hainei, pe pulpană, pe piept. Ieșia din clasă mândru de semnele hărniciei lui de calculator și intra în cancelarie cu aer triumfător. Nu degeaba spunea el că numele tuturor marilor matematicieni începe cu litera B: Bertrand, Briot... Școlarii complectau lista cu numele lui Borănescu...

*

* *

Boränescu, cu sinceritatea lui, punea pe mulţi în încurcătură, câteodată.

Vodă Carol, vine, într'un an, să inspecteze liceul în timpul examenului. Găsește în clasele din urmă foarte puțini elevi. Se înființase, din inițiativa lui V. A. Ureche, o așa zisă „fabrică de bacalaureat", unde se duceau elevii din cursul superior și se preparau de bacalaureat, având, prin mijlocirea potentaților „fabricii", oarecari avantajii în ce privește trecerea claselor. Părinții făceau tot ce puteau ca să-și dea copii la „fabrică", unde li se asigura, în mai scurt timp, luarea diplomei de bacalaureat. Asta golea liceul, în cursul claselor superioare.

Vodă, impresionat de sălile lipsite de elevi, întrebă:

— De ce așa de puțini elevi?

Unii profesori, și directorul, se sileau să dea fel de fel de explicații și lămuriri, mai mult sau mai puțin potrivite cu realitatea, pe care se sileau să o acopere. Dar Boränescu nu putea să rabde mușamalizarea asta a adevărului.

— Să vă spun eu, Măria Ta, dece sunt așa de puțini elevi în cursul superior de liceu...

Ministrul, Chițu, mi se pare, văzu negru înaintea ochilor: o prăpastie se deschidea. Se dete încetișor pe lângă

Borănescu şi-l trase puţin de haină, ca să-i facă semn să nu spuie...

Borănescu, fără să se întoarcă, îi dete peste mână.

— Ce mă tragi de haină, Domnule Ministru? Lasă-mă să spun Măriei-Sale adevărul, să ştie şi Măria-Sa pentru ce nu avem elevi în clasele astea de liceu...

Şi începu să-i spună pe şleau lui Vodă toată istoria cu „fabrica de bacalaureat". Vodă rămase surprins şi nemulţumit.

Urmarea a fost că s'au luat măsuri în contra acelei „fabrici" dăunătoare învăţământului.

*
* *

Un alt moment hazliu, din poznele lui Borănescu.

Pe vremea ministeriatului lui V. A. Ureche, căruia îi plăceau pompele spectaculoase, se luase dispoziţia ca examenele de sfârşit de an ale liceului să se ţină în sălile Universităţii, în asistenţa delegaţilor ministeriali, aleşi din oamenii de seamă ai timpului.

Pentru matematici, unul din delegaţi era Generalul Manu, om politic de mare suprafaţă şi importanţă.

Generalul Manu vine, fireşte, să asiste la examenul de matematici al lui Borănescu. Se aşează în banca întâia în capătul dinspre tabla la care erau scoşi elevii ca să scrie problemele şi să facă demonstraţiile.

Un elev trebuia să caute, pentru necesităţile calculului, un logaritm în „tabla de logaritmi". Se tot chinuia în tot felul, bietul băiat, învârtea foile „tablei" dela început la sfârşit şi de la sfârşit la început, şi nu putea găsi pe afurisitul ăla de logaritm.

Generalul Manu, ca să vină în ajutorul elevului, mai ales că principalul era calculul ce urma după scrierea logaritmului, deschide o carte de logaritmi dela un elev de lângă el, şi-i dictează elevului:

— Scrie, domnule, logaritmul...

Borănescu, cu mâinile la spate, vine încet mai aproape de elevul dela tablă, tot clătinând, supărat, din cap, mirat de neștiința lui, și-i zice, pe nas, batjocoritor:

— Vezi, dobitocule? Și domnul General Manu știe mai bine decât tine!

Generalul Manu era un om cuminte, bun cunoscător de oameni, cu amplă și suplă inteligență. Zâmbi discret. Și se interesă, călăuzind mai departe, cu tact, calculul elevului.

Dar pozna, aproape inconștientă, a lui Borănescu, a rămas de pomină.

De sigur, în cazul acesta, Borănescu, n'a vrut să jignească pe Generalul Manu. A fost numai o stângace formulare a mustrării adresate elevului pentru neștiința lui, care a deranjat pe general, făcându-l să intervină, ca să-l scoată din încurcătură. Dar se povestește un alt caz în care se vede lămurit că Borănescu știa să lovească spiritual și să rănească dureros, până la sânge.

*
* *

Borănescu era mare șahist. Ii plăcea să joace șah, cu cine găsia, la cafeneaua Fialcovschi, lângă Teatrul Național, unde îl vedeai regulat, la anumite ore.

Odată, pe când juca o partidă de șah cu un iscusit adversar, se adunase, ca de obiceiu, multă lume împrejurul mesei, ca să urmărească lupta. Intre observatori erau și jucători pricepuți. Unul din aceștia, nu se mulțămea să se uite, făcea și pe „chibițul“, și spunea destul de tare adversarului lui Borănescu, ce mișcări să facă, oprindu-l de la mutările ce-i păreau greșite.

Borănescu, la început, domol, fără să se întoarcă să vază cine dă sfaturi, i-a spus, în formulă generală:

— Galeria să tacă!

„Galeria“ însă parcă nici nu auzia. Continua.

Borănescu repetă de mai multe ori ,pe un ton liniștit,

dar cu o nuanță de supărare și mirare care creștea, treptat:

— Mă rog, mă rog. Galeria să tacă!

Văzând că chibițul tot nu vrea să înțeleagă, și plictisit că i se dejucase tocmai un plan de lovitură decisivă, se întoarse pe jumătate, clătinând din cap, supărat:

— Apoi... galeria.. să nu mănânce ce nu-i place!

Scandal mare. Chibițul, care era un ofițer superior, isbit astfel ca de o palmă pe obraz, în fața lumii, strigă la el că l-a insultat, cerându-i socoteală pentru vorbele adresate. Se adunase lume și mai multă.

Atunci Borănescu, flegmatic:

— Ce, domnule! Ce strigi așa la mine? Ce vorbe rele ți-am spus? Ți-am spus să nu mănânci ce nu-ți place. Asta te supără? Iaca îmi retrag cuvintele... Mănâncă, domnule, ce nu-ți place, cât îi vrea, și lasă-mă în pace să joc.

Ce a urmat după asta, nu mai știu. Dar nici nu ne interesează. Hazul n'a fost mic, de sigur.

VII.

PROFESORUL DE FILOSOFIE.

RĂCEANU

Am ieșit din liceu cu ideia că filosofia e ceva ce nu se poate înțelege.

Invățam de pe o carte de *Charma,* tradusă în românește, nu-mi aduc aminte de cine. O carte abstractă, lipsită de înțeles, fără legătură cu puterile inteligenței noastre, cu ce știam despre lume, despre lucruri și oameni. Fără viață.

Și profesorul, Răceanu, nu se prea silea s'o facă mai înțeleasă, mai interesantă.

Dar nici nu ne măria chinul mintal. Ar fi putut să ne tortureze, să ceară să învățăm pederost obscuritățile cărții.

Era un om care mi se prezintă în amintire sub două aspecte: or îl văz râzând, or făcând ochi mari, serioși, în o expresie prietenească, demnă.

Intra târziu, foarte târziu, în clasă. Făcea spirite. Când vedea cartea lui *Charma,* spunea râzând:

— *Charmé!*

Era franțuzit. Din *mes enfants* nu ne scotea. Și când vorbea distrat, două-trei cuvinte de explicație — ce explicație! — or când ne asculta, scurt, familiar, prietenos,

dar totdeauna cu aer părintesc, superior, isprăvea totdeauna cu:

— *En voilà... ci.*

Acest *ci,* era probabil, finalul rezumativ al lui *merci.* Nu ne necăjia cu nimic. Nici cu note rele, nici cu explicații pedante, nici cu memorări tâmpitoare. Se amuza de toate. Un sceptic deștept și leneș. Cu multă cultură literară, și modernă și clasică.

Ne recita, cu și fără legătură, versuri din Virgil, din Orațiu, din Racine, Corneille.

*

* *

Cam tot prin vremea aceea, sau puțin după, a fost la liceul *Sfântul Sava* un profesor de filosofie, care cred a reprezintat în liceu filosofia în mod inteligibil și interesant: Dem. Laurian, sau Mitică Laurian, cum îi ziceau prietenii. Un om plin de duh și de talent, scriitor și vorbitor distins.

Ziarist de forță. (A scos, împreună cu Ștefan Mihăilescu, *România Liberă,* la care colabora și *Delavrancea).*

L-am avut și eu, câtva timp, — puțin, — profesor, dar nu de filosofie, și nu la liceu. Ci de *literatură latină,* la Universitate. Suplinea pe tatăl său, marele tribun *August Treboniu Laurian,* pe când acesta era bolnav de gât.

Lecțiile lui erau delicioase. Deși ca fond nu se depărtau de textul autorului de Istoria Literaturii Latine, *Teufel,* ca formă însă, era de o fermecătoare originalitate, împodobită de imagini și situații închipuite ce concretizau creațiile poetice, și le dedeau o viață ca de actualitate.

Acelaș dar de expunător elegant și interesant o fi făcut și din lecțiile de filosofie ore de atrăgătoare și instructivă înțelegere.

Norocul acesta l-au avut elevii dela liceul S-tul Sava.

*

* *

Intâmplarea a făcut ca la catedra de filosofie a liceului Matei Basarab să trec și eu, scurtă vreme, după întoarcerea mea dela studii din străinătate, înainte de a ocupa, prin concurs, catedra mea dela Universitatea din Iași.

Organizasem ore de discuții filosofice, — în afară de orele programului oficial, — la care elevii veniau cu plăcere.

VIII.

PROFESORUL DE LIMBA ELINĂ

DEMARAT

Alt obiect de studiu, din care nu m'am ales cu nimic din liceu. Și așa am rămas toată viața.

Profesorul Demarat, era un om deștept, fin, spiritual. Și, judecând după câte ne spunea din filologie, la Liceu, în anul de limba elină, era învățat, desigur. Aflam dela el formule savante pentru explicarea formării cuvintelor grecești din limba sanscrită: *Eimi* din *asmi,* etc.

Și când venia, la examene, câte un asistent mai erudit, și ne scotea, pentru demonstrație, pe unul care se putea produce în mod onorabil, era un spectacol impresionant de savantlâc filologic dat de niște elevi de liceu.

Așa de mult ne deprinsesem cu felul ăsta de transformare a unor cuvinte din altele, cu regulile trecerii unor vocale, după cum sunt lungi or scurte, accentuate or neaccentuate, și a unor consune în altele, după cum sunt în urma unor cuvinte începând cu vocale, încât ne creiasem un joc distractiv, cu înfățișare bizară de filologie fantastică. Ne încumetam să arătăm cum trece orice cuvânt din unul în altul, ba și numele proprii din unul în altul. Din orice limbă, în oricare altă limbă. Ne amuzam.

Dar, vorba e, grecește n-am învățat. Limba lui Sofocle,

Euripide, Platon, Aristotel, mi-a rămas afară din cercul culturii mele liceale.

Şi, ce mă miră, e că n'am simţit nevoia să repar, ulterior, lacuna. N'am prins gustul ce dă impulsiunilor dorul de înaintare. Scurtimea timpului, puţinătatea orelor, neajunsuri de metodă, toate astea n'au fost biruite de un entusiasm idealist, care să rupă vălul ce acopere frumuseţile neperitoare ale clasicismului elin, şi să-ţi deştepte în suflet râvna nepotolită de a le cunoaşte, de a te apropia de ele, învingând toate greutăţile.

Ca om de spirit, ca bunătate de suflet, Demarat ne-a lăsat plăcute amintiri.

Mai târziu, când liceul s'a mutat în localul lui propriu din Labirint, el a fost director. Găseai la el totdeauna sfat înţelept, prietenos, şi era tot aşa de gata la o glumă veselă, la o replică promptă de floretă, cu sau fără vată la vârful ei ascuţit. Asta şi în clasă, şi în lume.

Unui elev care venise la catedră să se plângă că i-a scăzut nota, şi care îşi preciza situaţia:

— M'aţi făcut din cal măgar....

Ii răspunse repede, cu un râs de capră:

— He! He! He! Vezi că nu ştiu dacă ai fost vreodată cal.

IX.

PROFESORUL DE LIMBA GERMANĂ

COMĂNESCU

In liceu, pe vremea mea, erau obiecte facultative germana și italiana.

M'am înscris să le urmez pe amândouă. Dar de una din congenital al limbii române, s'au adăugat greutățile unei limbi așa de deosebite, în vocabule și sintaxă, de felul congenital al limbii române, s'au adăugat greutățile unei metode lipsite total de spirit pedagogic. Profesor era un advocat care știa bine nemțește. Dar, cum proceda în clasă, era nefolositor și ridicul, declama cele mai elementare reguli gramaticale, până și simpla enumerare a formelor articolului după gen: *der, die, das*.

N'a fost chip să rezist. Am dat bir cu fugiții, fără să mă hotărăsc, măcar să învăț și limba germană, fără profesor, cum am făcut cu limba engleză. Și ar fi fost mai ușor: nu aș fi avut de luptat cu greutatea nuanțelor de pronunțare și cu acel caprițios tradiționalism al ortografiei, care fac imposibilă învățarea limbei engleze, fără ajutorul unui profesor.

Nu puteam să prevăd că, după ieșirea din liceu și curând după intrarea în Universitate, va trebui să mă duc a-mi continua și termina studiile, în străinătate, și a-

nume chiar și tocmai în Germania. Dar chiar de aș fi știut viitorul, tot n'aș fi rămas să-mi pierd timpul la orele plicticoase de tâmpenie ale advocatului care își exercita, pe gramatica limbii germane, arta declamației de care avea nevoie la barou și la jurați.

Dacă aș fi avut norocul să învăț, într'un fel or altul, cât de puțin nemțește în liceu, de câte neajunsuri aș fi fost scutit în drumul predestinat culturii mele!

Mai întâiu n'aș fi avut din partea lui Anghel Demetriescu, când s'a hotărît trimiterea mea ca bursier la Universitatea din Berlin, acea notiță răutăcioasă, scrisă în ziarul „Națiunea", unde, chipurile, eram și eu acolo un mic colaborator: că Statul mă trimite în Germania „la icre verzi", fiindcă nu cunosc limba germană. Și cu toate că îi eram drag și ținea la mine — ba poate tocmai din cauza asta — făcea prinsoare și mă asigura că n'o să pot lua doctoratul la Berlin, și, dacă l-oi lua, el îmi pune chipul la icoană și se închină la mine. Vorbea din experiență și în cunoștință de cauză! Fusese prin Germania și văzuse la Lipsca, ce pretențioși sunt nemții cu profesorii lor pedanți. Nu m'am speriat de fatalitate. M'am supus lui *alea jacta est*. Și nu-mi pare rău. Profeția lui Anghel Demetriescu nu s'a izvodit.

Dar numai eu știu ce nopți de muncă istovitoare mi-a mistuit învățarea grăbită și intensivă a limbei din care nu pricepeam o *iotă*. O jumătate de an a fost un chin care mă făcea să mă gândesc cu părere de rău că n'am avut mai multă răbdare și stăpânire de sine, să-mi țin capul sub loviturile ciocanului declamator al advocatului, care striga cât îi lua gura *der, die, das*, ridicând extasiat ochii în tavan.

Când, după un semestru de câinească trudă canonită, fără profesor — că n'aveam cu ce-l plăti — am crezut

că mă pot încumeta să asist mai des la cursuri, m'am concentrat mai special și am urmărit mai regulat prelegerile lui Zeller, de istoria filosofiei grecești, fiindcă avea, ca text scris și tipărit pentru acest curs, un compendiu (Grundriss) rezumativ al marii lui *Istorii a filosofiei grecești;* și la prelegerile de *Istoria artei Vechi,* ținute de Ernst Curtius, în Muzeu, fiindcă vorbia rar, repetând cuvintele și arăta totdeauna, numindu-le, chipurile în ghips pe cari le descria: un fel de învățământ intuitiv și direct al limbii.

Și ce făceam, ca să-mi ușurez înțelegerea prelegerilor lui Zeller? Căutam în manualul rezumativ titlul viitoarei lecții, și dedesubtul sau deasupra fiecărui cuvânt scriam după dicționar înțelesul lui pe românește. Desigur, profesorul nu se servia în expunerea cursului tocmai și numai de acele cuvinte. Și le întrebuința în altă legătură. Dar mie tot îmi folosia învățarea aceasta a vocabularului filosofic.

Dar ce chin! Odată întâlnesc în textul german cuvântul *sogen.* Il caut în dicționar, nu-l găsesc. Il caut în altul mai mare, tot nu-l găsesc. Mi-a fost ciudă și rușine și am râs singur de mine, când am aflat că acel cuvânt, nu e un cuvânt întreg, e o prescrutare din *sogenannt,* care, firește, nu se pune în dicționar.

Nu mai spun câte boațe și boroboațe am făcut și pățit, când m'am hazardat la început, să-mi formulez gândul și dorințele, în nemțește.

Dar numai așa se învață o limbă străină, vie: la fața locului, în mediul social care o vorbește. Greșești azi, greșești mâine; dar urmările posnelor, mai mici ori mai mari, te fac să ții minte sub îngrădirea, îmboldirea și călăuzirea sancțiunilor lor, și să mergi mai sigur pe calea cea bună.

X.

PROFESORUL DE LIMBA ITALIANĂ

GIOVANNI L. FROLLO

Profesorul de italiană, cealaltă limbă străină facultativă, pe atunci, în liceu, *Frolllo,* era un om de mare, vastă și adâncă erudiție.

Un adevărat „învățat". Dar, pe cât de învățat, pe atât de modest. Și de o delicatețe de simțire și de simpatie umană, că se punea, dela început, la nivelul celui cu care vorbea.

Deși foarte apropiat și familiar, or cine simțea că se află în fața unui om superior. Il iubeai cu respect. Ți se impunea prin sinceritatea interesului ce punea în tot ce vedea că poate să-ți fie de folos în lămurirea și aprofundarea culturii tale intelectuale.

Se apropia intim de tine, când îți vorbia, și vorbia potolit, clipind mereu și des din ochii lui de miop, cu ochelari.

Am prins drag de limba italiană, nu numai pentrucă era o limbă înrudită cu limba românească și ușoară și frumoasă, ci pentrucă ne da putința să înțelegem cuvântul profesorului nostru superior. Și am prins admirație de literatura italiană, nu pentru — și numai pentru —

înalta ei valoare estetică și filosofică, dar pentrucă trecea în mintea noastră prin mintea clară, luminoasă, gânditoare, erudită, a dascălului nostru, de o eminentă orientare și atrăgătoare elocvență familiară.

De altfel, n'a trecut mult și Frollo, impunându-se tuturor prin valoarea lui culturală superioară, împodobită de o demnă modestie, care nu făcea umbră nimănui, ci numai lumină tuturor, a fost găsit potrivit să fie ridicat la o catedră a Universității, înzestrat cu daruri menite a o ilustra.

Dela el mi-a rămas, în învățătura din liceu, cunoașterea pe de rost a unor pasagii ilustre din „Divina Comedie" a lui *Dante*. Pot recita și acum, între altele, partea cântului închinat Francischi da Rimini, care se termină cu versurile:

Mentre che l'uno spirito queste disse
L'altro piangea si che di pietade
Io venni men cosi com'io morisse
E caddi, comme corpo morto cade.

Celebre, versurile din urmă, și prin efectul lor onomatopeic.

In practică, limba italiană mi-a servit, firește, la lectura cărților și ziarelor ce-mi cădeau în mână, sau le căutam spre consultare.

In raporturi de convorbire, mai puțin și mai rar. Doar câteodată, când vizitam Italia.

Și atunci, tocmai marea apropiere a limbii italiene cu cea românească am văzut că ridică unele greutăți și duce la greșeli.

Odată, la Roma, în o vacanță a Paștelui, fiind unele zile cam reci, am vrut să spun femeii de serviciu, la hotel, că focul s'a stins, nu arde în sobă.

Am făcut în minte întrebarea simplă. Dar nu eram si-

gur cum se zice *arde*. Am făurit un cuvânt, închipuit dintr'un cuvânt german și i-am spus:

— Il fuoco non brene.

Nu m'a înțeles. I-am arătat soba:

— A! il fuoco non arde....

— Da, i-am răspuns eu râzând, direct pe românește. *Focul nu arde.*

Dacă i-aș fi vorbit dela început românește, m'ar fi înțeles repede.

Acest caz de înțelegere, între un român și un italian, care vorbește fiecare în limba lui, mi s'a întâmplat odată, tot la Roma.

Doi mici lazzaroni, care voiau să facă pe „ceronii", se țineau după mine să-mi dea explicații și să mă conducă prin Roma. N'aveam nevoie de ei, și nu știam cum să mă scap.

Am vrut să-i plictisesc, vorbindu-le românește.

— Cum se cheamă strada asta? i-am întrebat.

Și ei deodată, repede, pe italienește:

— Questa strada si chiama...

Fiind vorba de un punct de cotitură a unei străzi unde voiam să mă duc, le-am spus:

— Nu se vede, — tot pe românește.

Dar ei repede, pe italienește:

— Si vede, si vede, signore.

A trebuit să le dau ceva, și pentru deșteptăciunea lor, și pentruca să mă lase singur.

XI.

PROFESORUL DE DESEN

ZAMFIROPOL

In sala cea mare despre stradă, în timpul clasei 1-a de liceu, îmi ies lămurit în minte profesorii *Ion Bădilescu* de l. latină, *B. S.* de Istorie, *Zamfiropol* de caligrafie și desen, *Elie Angelescu* de matematici.

De ceilalți profesori se vede că nu s'a legat nimic particular, nici ca metodă de dascăl, nici ca procedare impresionantă de educație, nici ca „fapt divers“.

De Zamfiropol, profesorul de desen și caligrafie, s'a asociat amintirea vocii lui sonore și declamatoare, un fel de dramatism ciudat în cel mai mic sfat, gest, chemare.

Am fost foarte mirat când l-am văzut odată plângând, cum a intrat în clasă. Printre lacrimi ne spuse:

— *A murit marele Heliade-Rădulescu*, copii!

Numele de *Eliad* îl știam din clasele primare dela Buzău. Era al unui revizor școlar. Nu auzisem însă că îi mai zice și Rădulescu, și nu înțelegeam dece nu-i zice curat numai Eliad nu· *Eliade-Rădulescu*. Mai ales nu înțelegeam dece *profesorul de caligrafie din București*, plângea de moartea revizorului din Buzău și mă surprindea că-i zice „marele“. Așa „mare“ să fi fost oare acel domn

revizor școlar *Eliad,* care a venit de câteva ori la școală la noi și, când venia sta liniștit pe scaun, lângă catedră, tot clipind din ochi și mustăcind din mustăți?

Curând am aflat însă să e vorba de un alt Eliad, care se chiamă *Eliade-Rădulescu,* și de care eu nu auzisem încă până atunci nimic.

Și am văzut că ăsta trebue să fi fost în adevăr așa mare, fiindcă ne-a dus pe toți la înmormântarea lui. Și nu numai pe noi, cei din clasa 1 dela Liceul „Matei-Basarab", dar toate clasele dela acest liceu, ba chiar toate școlile din București. Tot Podul Mogoșoaei (Calea Victoriei de azi) era plin dela capătul despre Dâmbovița până la șosea, de rânduri de elevi, de profesori, de tot felul de oameni.

Și nu știu cum am pătruns noi câțiva elevi — poate ne-am dus mai devreme — chiar în curtea Bisericii Mavrogheni dela Șosea, unde a fost îngropat „Marele Eliade-Rădulescu". Și am fost destul de bine așezat, ca să pot vedea — poate și auzi, dar nu țin minte — pe Ministrul Instrucției de atunci, generalul Christian Tell, ținându-și discursul. Și mă uitam mereu, hipnotizat, la acest ministru, care tot timpul cât a vorbit, a clătinat mereu din cap. Și n'a încetat de a clătina din cap, nici după ce a isprăvit de vorbit .

Și îmi ziceam în sinea mea, că așa fac Miniștrii de Instrucțiune când vorbesc la înmormântarea oamenilor mari.

Acum începeam să cam înțeleg de ce a plâns Zamfiropol, când ne-a spus că a murit „Marele Eliade-Rădulescu".

După aceea, curând, am mai găsit o explicare, specială pentru dramaticul profesor de desemn și caligrafie. Zamfiropol scrisese o poemă eroică, o epopee, în versuri, inspirată de războiul franco-german: *Franciada.*

(Ce bubue și tună cu atâta ne-încetare?..)

Şi se spunea că i-o citise în manuscris lui Heliade, care poate i-o fi şi sugerat-o, şi că acesta i-o revăzuse.

Am făcut haz, mai târziu, de impresia ce-mi lăsase Generalul Christian Tell, cu datul lui din cap, ca ministru în timpul discursului său la mormântul lui Heliade Rădulescu, când am auzit ce a spus Cuza-Vodă de el, lui Cogâlniceanu, care îl recomanda să-l facă ministru:

— Să-l fac ministru pe Tell? Ia vino încoa Mihalache. Aşează-te colea pe scaunul ista... Aşa... Şi acum, dă din cap.

Cogălniceanu dete din cap de câteva ori, şi se opri.

— Nu te opri. Mai dă....

Cogălniceanu mai dete de câteva ori din cap, şi iar se opri.

— Mai dă, mai dă, Mihalache.

Cogălniceanu iar mai dete de câteva ori şi iar se opri.

— Mai dă, mai dă mereu, Mihalache.

— Nu mai pot, Măria-Ta. Am ameţit.

— Apoi vezi, Mihalache? Tu ai dat din cap numai câteva minute, şi zici că ai ameţit. Şi-mi recomanzi să fac Ministru pe Tell, care dă mereu din cap, toată ziulica?

Alte asociaţii de idei cât de depărtate şi de streine de activitatea profesorului meu de desemn, Zamfiropol, nu mai am.

XII.

PROFESORUL DE MUZICĂ

OPRESCU

Profesorul nostru de muzică, Oprescu, beteag de un ochiu, om bun de altfel, ne învăța să cântăm solfegii frumușele. Le cânta el, și noi după el.

Ne punea, chipurile, notele de muzică înaintea noastră, ori le scria mare pe tablă, or le aveam copiate de noi în caete, or în vreo rară cărțulie de cântece.

Și le descifram *pe note,* tot *după el.* El cânta cu numele notelor, *do, mi, sol...* Și le cânta apoi, punând, în loc de note, cuvinte. Și noi îl imitam. Memoram, asociind sunetele melodiei, legate mecanic în succesiunea lor repetată cu numele notelor, cum asociam apoi, sunetele melodiei cu ordinea logică a cuvintelor din poezie.

Cine ținea minte numirile bizare ale notelor, în ordinea lor succesivă asociate exact cu sunetele lor corespunzătoare din melodie, și le cânta ținând ochii pe foaia de note misterioasă, și bătea tactul cu mâna ori cu piciorul, și făcea pauzele la timp, avea perfect aerul că *citește* muzica notelor. Dar din cântarea lor nu înțelegea și nu învăța nimic, ca lectură muzicală.

Dacă s'ar fi pus aceeași bucată muzicală sau acelaș solfegiu înaintea elevilor, fără să li se spună cum se chia-

mă, despre ce este vorba, și fără să li se vină în ajutor cu un început de cântare, nici unul n'ar fi putut descifra nimic din ieroglifele inpenetrabile pe cari, cu o zi mai înainte, știa să le cânte așa de exact, pe de rost.

A! Dacă ar fi intonat profesorul numai câteva sunete și note dela început, acestea ar fi tras repede tot restul în memoria „muzicală“ chinuită a copiilor. Cel mai simplu solfegiu scris cu note și cu semnele obișnuite pe portativ, rămânea o taină indescifrabilă pentru noi.

Succesul meu la muzică se datora memorării notelor cu sunetele lor învățate din cântarea profesorului, se datora unei bune urechi muzicale, care mă făcea în stare, mai târziu, să prinz melodii complicate din operă; și se mai datora unei voci frumoase.

Toate astea le spunea cu elogii profesorul de muzică, încântat.

Dar încântarea și aprecierea lui n'au ajutat la nimic să învăț *muzica*, în marele sens al *citirii* notelor.

Deaceea, darul acesta pe care totdeauna l-am admirat, la cine îl vedeam, mi-a lipsit în urmă aproape total, cu toate unele încercări ale mele, tardive și sporadice, de a-l căpăta. Și lipsa asta am simțit-o toată viața, ca o lacună supărătoare în cultura mea.

*

* *

Metoda profesorului meu de muzică am constatat, în urmă, când eram inspector școlar, că era aproape generală. Și cred că mai durează și astăzi.

Cunoscând procedura și rezultatele ei, din experiența mea școlară, am căutat să o corectez, pe cât se putea, în învățământul muzicei, întâiu ca inspector, dând sfaturi, arătând defectele. Apoi ca Director al „Seminarului Pedagogic Universitar“.

Lipsa intuiției pedagogice în predarea muzicei, am văzut-o, cu ocazia inspecțiilor, și în alte cazuri.

Notez unul: *trierea elevilor după voce,* nu ca „soprani, altişti, etc.“, ci pur şi simplu: *dacă au sau nu au voce.*

Un spectacol foarte obişnuit, aproape general, când intram într'o clasă de muzică, era: elevii despărţiţi în două categorii, una cu elevii care *cântau,* şi a doua, în fund, cu elevii care nu cântau.

— Voi, dece staţi acolo retraşi şi nu cântaţi?

— Noi n'avem voce, Domnule Inspector.

— Cum n'aveţi voce? Sunteţi muţi? Văd că vorbiţi?

— Sunt unii din ei care au vocea *în schimbare,* îmi explica profesorul.

— Bine, dar ceilalţi?

— Alţii n'au nici ureche, Domnule Inspector, îmi adauga uneori câte un maistru.

— Sunt surzi?...

— Ureche muzicală, vream să zic, se înţelege.

— Ia să vedem... scoate pe unul care n'are *ureche muzicală.* După ce îl cunoşti?

— Nu poate să facă gama.

— Incearcă.

Profesorul începea: *do, re, mi...*

— Zi după mine, Ionescule.

Do...

Elevul zicea *do,* dar sunetul era al lui *mi,* sau al altei note.

— Repetă, insistam eu.

Acelaş rezultat.

— N'are ureche muzicală... Nu prinde sunetul, Domnule Inspector.

— Bine. Incearcă altfel. Incearcă o gamă cu do, dela sunetul emis de elev, ca pentru do, dar care în realitate, cum ai început D-ta gama, nu e *do,* e *mi.*

Zi-i şi D-ta, *do* lui *mi,* şi mergi înainte cu gama până la sfârşit. Să vedem, merge?

A mers.

— Acum coboară-te dela *do* de sus al gamei asteia improvizate, în jos, până la *do*, și apoi mai în jos până la nota primului D-tale *do*, care acum e *mi*.

— A mers? A mers.

— Acum. Urcă-te din nou în sus pe o nouă gamă, începând dela *mi* al gamei a doua, dar zicându-i *do*, ca întâia dată... Merge?

— Merge, D-le Inspector.

— Să se mai repete încercarea gamei găsite astfel... Ei, merge? Face gama elevul?

— Așa, o face.

— Prinde sunetul? Are *ureche?*

— Are.

— Dar voce?

— Văz că are...

— Treci, băete colea între colegii cari au ureche muzicală și voce și cântă... Și acum încearcă, D-le Profesor, și cu ceilalți, tot așa. Poate mai găsești buni să cânte.

*
* *

Când se trecea la solfegierea bucății muzicale a acelei ore de clasă, știam mai dinainte ce are să se întâmple. Lăsam la început să se procedeze după obiceiul metodei papagalicești. Când profesorul cânta solfegiul și elevii se luau după el, și cântau ca el, odată cu el.

Puneam să se repete. Dar atunci, rugam pe profesor să tacă. Spuneam copiilor să descifreze singuri bucata cântată mai înainte.

Tăcea profesorul? Tăceau și elevii.

Ceream să se încerce cu cel mai bun elev la muzică. Se ridica, numit de profesor, cel mai bun elev. Cânta o notă două, din memorie, dacă bucata mai fusese exercitată, și se încurca. Iar dacă era nouă, n'o putea lua din loc. De geaba intervenia cu explicații, profesorul oprit, în mod hotărît, de a intona felul și valoarea notelor:

— Ia vezi! Ce notă e asta? Uită-te bine la ce loc se găsește pe portativ. Ce valoare are?

Când s'o traducă în sunet corespunzător — nimic. Falș! Maestrul, fără voe, intona, cum era deprins, supărat pe elev. Elevul repeta, ca și cum s'ar fi trezit. Dar mai departe, fără ajutor, nimic.

Câteodată puneam să se scrie pe tablă un șir de note, ca un mic solfegiu elementar pentru începători, deși experința se făcea uneori la o clasă mai înaintată.

— S'o descifreze acum elevii singuri, fără ajutorul profesorului.

Tăcere.

— Să încerce un elev, să încerce altul, să încerce cel mai bun.

Nimic.

Maestrul, în fața muțeniei muzicale a clasei, rămânea uimit, nedomirit, revoltat, el care a descifrat cu elevii bucăți grele...

In cancelarie, îi explicam greșala metodei, și cum trebue să procedeze.

XIII.

PROFESORUL DE GIMNASTICĂ

MOCEANU

Moceanu, un transilvănean cu înfățișarea simpatică, serioasă, a fost o ilustrație a catedrei de Gimnastică din țară.

Chipeș, purtând o chică potrivită la ciafă, avea un mers de voinic, puțin legănat în echilibrul formelor atletice ale trupului, cu elegante săltături armonice ale forței.

Vedeai în mersul lui nu numai ritmul puterilor unui corp de gimnastic, dar și urmele jocului obicinuit al mușchilor elastici ai unui dănțuitor de mare artă.

Adesea la piesele cu subiect național ce se reprezentau pe scena Teatrului, când coprindeau în ele și danțuri vechi românești, Moceanu era nelipsit în fruntea și conducerea echipei de danț. Și totdeauna ropotele de aplauze făceau să se repete figurile caracteristice, de sensație, ale *Romanului* sau ale *Bătutei*.

Intre actorii de seamă ai Teatrului Național, era pe atunci un mare talent de dănțuitor, ilustrul *Iulian*. Când se anunța că, în vreun act al vreunei piese, vor veni să joace Moceanu și Iulian, numai încăpea lumea în teatru. Era un deliciu, de eleganță, agerime, elasticitate și armonie uimitoare de mișcări și salturi combinate, ale unuia, ce

răspundeau la salturile şi mişcările graţioase şi voiniceşti ale celuilalt.

Adevărate creaţii ale artei coregrafice.

Pe acest atlet al gimnasticei și poet al euritmiei jocului l-am avut „maistru de gimnastică" în liceu.

*

Despre partea gimnasticei, în care Moceanu era în adevăr un „maistru", eu n'am prea profitat în liceu.

Sala de gimnastică, nu e vorba, era bogată în tot felul de *aparate*. Erau și *paralele*, și *fus* și *trapez*, și *cal* de sărit pe el și peste el, și *scară* de urcat în mâini până sus în tavan. Și afară din sală mai era, în curte, o *prăjină* înaltă, să te urci, cu mușchii brațelor și ai picioarelor, până la cer.

La niciunul din aceste aparate nu m'am ilustrat, n'am făcut nicio ispravă. Eram mediocru, chiar sub-mediocru. La unele, ca la prăjină, la cal, la trapezul sburător, nici nu mă încercam. Puțin la paralele. Și aproape atâta tot.

Dar la ce mă distingeam și căutam să-l imit pe „maistru", era la dans. La dans nu mă întrecea nimeni.

Ajunsesem să execut, singur, multele, variatele și complicatele figuri ale *Romanului* — fără a mai vorbi de acelea ale *Bătutei,* mai puține și relativ mai simple — cu tot rostul succesiunii lor, neîndrumat de nimeni.

Asta m'a făcut să trec odată, la un sfârșit de an, examenul de gimnastică, în mod miraculos.

Eram în sala de gimnastică, — din care se scoseseră afară aparatele, pentru examen în aer liber, — cu mai mulți conșcolari, cari îmi ceruseră să le arăt cum se joacă una din cele mai grele, dar și mai frumoase, figuri ale „Romanului": *Impletita.*

Și eu, ca să le fac plăcere, am executat de câteva ori figura aceasta, după dorința lor.

Deodată auz din ușa sălii o voce strigând cu entusiasm:

— Bravo, Găvănescule.

Era Moceanu, care, fără să-l vedem, venise, nu știu pentru ce, să intre în sală, şi se oprise în prag să privească.

Pentru tot examenul meu de gimnastică, *Impletita* a fost destul atunci...

*

Natural, pentru îndeplinirea scopului *educației fizice* complecte, numai gimnastica și danțurile nu erau deajuns.

La ele s'au adăugat, cu timpul, jocurile și sporturile.

Jocurile se practicau şi înainte. Unul din ele, vechiu, *Barul,* l-am văzut, încă pe când eram la Buzău, în clasele primare, jucat de elevii de Gimnaziu, în curtea aceluiaș local de școală.

Imi plăcea. Era interesant, antrenant. L-am jucat și eu câteodată, mai târziu. Avea o tactică și stratagemă atrăgătoare.

„Luarea parolei" dela grupa adversă. Prinderea și desrobirea prizonierilor. Lupta și alergarea pentru scoaterea prizonierilor și „atingerea" apărătorilor. Multă viață de mișcare și atenție.

Dealtfel, chiar și în afară de sfera școlii, am văzut copii de toate vârstele jucându-se între ei unele jocuri destul de răspândite, ca „Poarca", bunăoară, și altele.

Ceeace s'a adăugat *nou* în programul exercițiilor fizice în școală, au fost apoi *sporturile*. Nu se prea făceau în timpul meu de liceu.

Au fost însă, câteodată, organizări interesante de „luptă dreaptă".

*

* *

Ceeace m'a preocupat pe mine, mai târziu, când am reflectat asupra scopului și mijloacelor *educației* fizice a fost întrebarea: cum își ating toate aceste exerciții fizice variate, făcute numai în anumite zile și ore pe săp-

tămână, scopul întăririi sistematice a puterilor și agerimii corpului?

Educația este opera unei acțiuni de continuitate sistematică, îndreptată treptat, îndelung și hotărît către o țintă clară.

Pot duce acele exerciții, făcute numai în anumite zile și ore, întrerupte de pauzele celorlalte zile ale săptămânii prinse în program cu studii și îndeletniciri sedentare, — pot ele realiza, pentru toți elevii unei școli, scopul unei educații fizice complecte?

Nu are școala o modalitate ca, într'un fel și o măsură oarecare, să exercite, în fiecare zi, cât de puțin, o influență în cadrul și scopul educației fizice?

Micile cauze, repetate des, continuu, fără întreruperi lungi, sunt acele cari produc efectele cele mari și durabile.

*

La această întrebare am căutat răspunsul practic, când am condus instituția pregătitoare de profesori secundari „Seminarul Pedagogic Universitar" din Iași.

S'a găsit atunci modul ca, în fiecare zi, în toate orele de clasă, să se îndeplinească, după un plan și program variat, cu toți elevii, anumite mișcări, câteva minute chiar în clasă; iar în pauzele dintre ore, afară, în curte, în aer liber.

Despre aceasta am pomenit aiurea, în legătură cu alte preocupări și amintiri.

IV.

AMINTIRI DIN INTERNAT

1. **O sală de „meditaţie".**
2. **Altă sală de meditaţie.**
3. **Raporturile cu colegii.**
4. **Un elev unic în felul lui. — „Controbonţ, răcanilor!".**

I.

O SALĂ DE „MEDITAŢIE“

In sala de clasă a lui Badilescu (de latină) şi a P. C. S. Părintelui Iosif Naniescu (Religia), îmi aduc aminte şi de unele ore de muzică şi anume de unele exerciţii muzicale colective, al căror refren îmi sună şi acum în urechi:

Clopotul răsună
Ora cea din urmă
Bim, bam, bum...

Incepea cu:

Iubiţi fraţi
Şir plecaţi...
(bis)

Iar refrenul se repeta de fiecare bancă, una după alta. Aşa ajungea că toată clasa să cânte, dar fiecare bancă sau grupă de elevi, altceva:

Una

Iubiţi fraţi
Şir plecaţi

alta:

Clopotul răsună
Ora cea din urmă.

alta:

Bim, bam. bum,

pe care, ca final, îl intonau toate băncile și grupele, când ajungea la el.

Așa că la urmă toată clasa s'auzia cântând:

Bim, bam, bum!

„Canon“ muzical impresionant.

Profesor era Ion Cart, care trecea de un excelent profesor de muzică. Avea și lucrări școlare de specialitate.

Afară de *bim, bam, bum,* al lui Cart, alte amintiri, de vreun profesor, n'a mai rămas legat în mintea mea cu această sală, ca sală de clasă.

Au rămas însă atâtea legate de ea ca sală de *meditație,* probabil după ce s'au mutat toate clasele de studii ale liceului în localul din curtea Bisericii S-ții Apostoli, un local cu toate odăile la parter, cu pragurile intrărilor la nivelul pământului.

Această *sală de meditație* era luminată seara cu lumânări de seu.

Aveam grijă să adun „mucurile“ de lumânări, micile bucățele rămase, la sfârșit, nearse. Mai erau câțiva interni cari făceau ca mine. Făceam provizie, să ne servim de ele, când ne coboram, dimineața, în meditație, cu mult înainte de ora sunării clopotului de sculare. Pe furiș, cu îngăduința tacită a pedagogilor, pentru unii din noi, ne strecuram binișor în meditație și unii își învățau lecțiile, apoi scriau, prelucrau, copiau temele; alții citeau cărți interesante.

Iarna era mai greu. Dar, în complicitate cu servitorii, ne procurau lemne de încălzit sala.

Ce de cărți de literatură, ce de numere de reviste am sorbit în felul acesta.

Tot ce publicase Eliade-Rădulescu în „Curierul“ lui, și proza lui și traducerile lui în versuri din *Méditations poétiques* ale lui Lamartine; sau din Victor Hugo, anume

din teatrul acestuia și din romanele lui, sau din romanele lui Alex. Dumas-père.

Mizerabilii, Contele de Monte-Cristo, ni-le treceam unul altuia, când am început să îndrăsnesc a citi operele franceze în original.

In acea sală, în o zi de iarnă, privind pe fereastră niște vrăbii, am auzit răsunând în mine primele acorduri ale unei lire copilărești, și am așternut pe hârtie primele versuri.

Mi-a rămas în minte numai începutul:

Vrabie, pasăre tare, numai tu nu părăsești
Al tău cuib și a mea țară,... etc.

*

* *

In sala asta, mă văz la o tablă mare, înconjurat de colegi, demonstrând vreo teoremă sau căutând să desleg vreo problemă, sau făcând vreo altă lucrare cerută de programul zilei. Repetându-le câteodată pentru vreunul, care nu le prinsese rostul dela prima expunere.

Aci, cu prilejul ăsta, am săvârșit, odată, fără voe, o nedelicatețǎ dureroasă față de un coleg. Căința ei și acum mă mustră. O povestesc aiurea, la raporturile mele cu colegii.

Dar ceeace se ridică pe deasupra tuturor clipelor trăite în această sală de meditație, este o amintire muzicală. Imi servește totdeauna ca un exemplu de puterea muzicei la redeșteptarea în minte a situațiilor de tot felul, cu cari s'au asociat în viață.

Un coleg, Plopeanu, cânta din flaut. Ajunsese a descifra destul de bine, după note, compoziții de diferite feluri, romanțe, polci, valsuri, etc. Din toate, ce s'a legat mai puternic în sufletul meu cu toate feluritele momente trăite în acea epocă a vieții, a fost un vals de Iohann Strauss: *Fire de artist.*

Şi astăzi, după atâta vreme, când îi auz primele sunete ale începutului, mă simt mişcat, transportat, deodată ca prin un farmec, în acele zile pline de rezonanţă emoţională covârşitoare. Şi deodată se desfăşoară înaintea mea lumina uitată a vieţii de studiu din gimnaziu şi liceu. Şi ceeace este imposibil de redat în cuvinte, ceva din vibraţia unei note emoţionale, de o nuanţă ascunsă în adâncimile nepătrunse ale inconştientului, ceva din vraja trecutului tânăr, pe care îl credeam mort. Ecoul lui răsună. E viu. Il recunosc, îl retrăiesc.

Invierea aceasta mi-o produc uneori intenţionat, punând la gramofon placa pe care e înregistrat valsul lui Strauss: *Fire de artist*. Nu-e mai frumos decât *Dunărea albastră*. Dar el îmi vorbeşte mai adânc, mai simpatic, mai dulce de o clipă a trecutului meu. Iar când întâmplarea face să-l aud pe neaşteptate, surpriza mă străpunge ca un glas de chemare al unui prieten pierdut.

II.

ALTĂ SALĂ DE MEDITAŢIE

Sunt în cursul superior. Mă văz la locul meu, la o masă, în altă sală de meditaţie, în partea opusă a clădirii. O sală mai mică.

Gândul întors spre acea epocă a vieţii, mă găseşte frământat, aş putea zice azi, cu multe preocupări, în direcţii diferite. Orcât de diferite, însă, ele trăiau cuprinse armonic de acelaş clocot sufletesc firesc al puterilor de expansiune ale vârstei.

In evocarea momentului stării generale de suflet de atunci, tremură fiorul apariţiilor de umbre ale tatălui lui Hamlet şi Banco. Cetiam mult din Shakespeare.

Incepusem să mă servesc de limba franceză în lecturile mele. Cunoşteam mai tot ce apăruse în *Bibliothèque Nationale* din literatura franceză, din Shakespeare, din Goethe, din Schiller. Umblam pela anticari să găsesc cărţi de valoare cu preţ mai eftin. Eram un client foarte cunoscut al lui Alcalay, pe care îl găsiam totdeauna plimbându-se prin faţa rafturilor de cărţi vechi aşezate într'un colţ al clădirii, cam în apropiere de locul unde este azi Socec şi Palatul Poliţiei.

De acolo mi-am procurat, între altele: *Méditations poétiques* de Lamartine. Notele explicative, puse după sfârşitul fiecărei poezii, unde se arăta în ce împrejurări

au fost scrise, mă fermecau cu intimitatea lor ce mă transpunea în emoţia ce dicta poetului strofele lui mişcătoare.

Graziella şi Raphaël îmi apăreau ca o continuare a confesiunilor lui palpitante din notele creaţiei lui poetice.

Alături de vibraţiile sentimentului, se încordau puterile gândirii să prinză ceva din înţelesul lumii în cărţile ce ocupau atunci atenţia timpului, ca *Force et Matière* de Büchner, operele lui Haeckel, şi altele. Temeiurile subversive ale materialismului ispiteau spiritul, suflau să stingă luminile credinţei vechi. Trebuinţele inteligenţei, nebăgate în seamă de oficiul catedrei de filosofie, îşi căutau mulţumirea firească în mijloacele ce le punea în cale întâmplarea. In haosul logic pretenţios al confuziilor şi contrazicerilor inconştiente, veniau cu licăririle lor de fulgere ale gândirii ,profundele cugetări ale lui Blaise Pascal, cari lărgeau mintea să cuprinză concepţiile infinitului mare şi infinitului mic.

O gimnastică curajoasă a spiritului exercita puterile de pricepere, mai mult decât figurile de sărituri şi contorsiuni la aparatele sălii de gimnastică întăriau puterile corpului.

N'au fost fără folos nici alunecările greşelilor, nici căderile în absurd ale iluziei şi încrederii oarbe în sine.

*

Printre toate frământările minţii în căutarea unui luminiş spre adevăr, se înfiripau trebuinţele constructive ale muncii şi ale creaţiei.

Acolo, în acea sală mică de „meditaţie", am început să învăţ, din o pornire proprie, limba engleză, la care nu îndemna nimic din cerinţele organizării învăţământului.

Probabil, din trebuinţa curiozităţii de a ceti pe Shakespeare în original, am întrebat pe profesorul de limba

franceză din cursul superior, Lacroix, care da lecţii particulare şi de englezeşte, să-mi recomande o carte, de pe care să pot învăţa singur, fără profesor, limba engleză. El mi-a recomandat *L'anglais à la portée des enfants,* de Robertson. Şi m'am chinuit, cu răbdare de mucenic, să prinz din explicările cărţii, modul de a pronunţa cuvintele englezeşti. O aproximaţie foarte aproape de nimic, la urma urmelor.

*

Dar altă faptă mai îndrăzneaţă se conturează înaintea mea cu un zâmbet întrebător: „Iţi aduci aminte?"

Da, îmi aduc aminte. In sgomotul acelei săli de internat am început să scriu o dramă în cinci acte, cu subiect istoric luat din o nuvelă a lui N. Gane: „Timuş şi Domniţa Ruxandra".

Chipurile şi scenele acelei drame m'au urmărit pretutindeni şi se zugrăviau, în ochii şi auzul meu, în orele libere şi de recreaţie.

Am purtat-o cu mine, în mine, şi după ce am eşit din liceu. Şi mă găsesc scriind la ea, uneori, în câte un colţ al sălii de disecţie a Facultăţii de Medicină, la care m'am înscris în primul an de Universitate.

— Ce faci tu acolo?

Mă întreba unul din colegii mei din liceu, care a studiat medicina cu sârguinţă şi a ieşit un mare doctor de copii, Pană (Pandele) Vlădoianu.

Şi când a văzut ce făceam — tocmai scriam o scenă de dragoste între Timuş şi Domniţa, în o grădină a palatului:

— Cu de astea te ocupi tu? N'ai mai isprăvit? Aşa o să ajungi tu doctor? Hai, mai bine, până o veni profesorul, să terminăm disecţia, începută, a antebraţului.

III.

RAPORTURILE CU COLEGII.

Ating aci o problemă de psihologie cu date din experienţa vieţii: efectele emulaţiei.

Ce raporturi de stări sufleteşti face să se nască în conştiinţă acea emulaţie ce se produce în mod firesc între caracterele puse fatal în faţa aceleiaşi ţinte de atins, în perspectivele vieţii? E totdeauna un sentiment de trufie şi îngâmfare în cel care trece înainte, şi unul de umilinţă şi invidie în cei rămaşi în urmă?

Găsesc în notele caetului depe vremuri, cu caracterul lor de date *trăite*, unele elemente de *reflexiune* asupra acestei întrebări. M'a făcut să mă gândesc la ea o pagină din Alfred de Vigny, care m'a surprins.

Rândurile pe cari le citez din *Alfred de Vigny,* mă pun cu mintea în o situaţie sufletească, deosebită de a lui, ba chiar contrară, din anii mei de şcolar în liceu.

„Timpul cel mai nenorocit al vieţii mele, zice el, a fost acela din colegiu, pentrucă, întrecând pe colegii mei la studii, ei se simţeau umiliţi, văzându-se inferiori unuia mai tânăr decât ei, şi aveau pică pe mine, mă urau. Asta m'a făcut morocănos, trist şi neîncrezător".

Probabil, A. de Vigny nu distanţa pe conşcolarii săi numai prin superioritatea studiilor, *se distanţa* singur de ei şi prin simţul înnăscut de mândrie al unei aristocraţii

istorice reale, desigur, dar poate cam exagerate de dânsul ca vechime şi însemnătate.

Trufia „sângelui" s'o fi manifestat astfel că a putut provoca în camarazi o aversiune, pe care el o lua drept ură născută din invidia pentru superioritatea lui intelectuală.

Raportul sufletesc determinat de diferenţele valorilor aşezate pe scara ierarhiei meritului, nu produce întotdeauna, în mod necesar, acel sentiment de invidie şi ură, de care se plânge A. de Vigny, şi care, cred, că în adevăr, poate reduce viaţa de şcoală la un adevărat infern. In amintirile mele de şcolar nu găsesc această tristă experienţă.

In tot cursul liceului am fost întâiul sau pe linia întâia a clasei. In cursul inferior mă întrecea un singur elev, cu care eram, de altfel, în buni termeni de prietenie. Mă sileam să-i iau înainte, fără izbândă. Aveam amândoi cele mai mari note, aproape egale, dar de undeva răsăria un *plus* de valoare şi de merite, care îl menţinea la locul de întâietate nediscutabilă. Era, ce e drept, ceva mai în vârstă decât mine, dar, pe deasupra, era muncitor, conştiincios, inteligent şi mă lăsa totdeauna, măcar cu o liniuţă, în urmă, al doilea la clasificaţia generală.

In cursul superior, însă, deodată s'a prăbuşit. A rămas în urma mea, dinceînce mai în urmă. Am luat locul întâiu în clasă, până la sfârşitul liceului: cu premiu şi coroană nu numai la clasificarea generală a studiilor programei şcolare, dar şi la obiectele facultative, cum erá atunci limba italiană, predată de neuitatul învăţat Frollo, ba şi la unele dexterităţi, mai ales la muzică.

Cu toată situaţia mea stabilită de întâietate, între colegi, timp de un şir de ani, în tot cursul liceului, n'am simţit din partea lor cea mai mică ostilitate. Luau situaţia distanţării ca ceva de sine înţeles, ca ceva natural.

şi mulţi din ei căutau să se folosească de ea. In sălile de meditaţie ale Internatului Liceului Matei Basarab, atunci pe Calea Rahovei, adesea se adunau împrejurul meu, mai obişnuit seara, câteodată şi dimineaţa, înainte de a pleca la Liceu, colegii mai slabi, unii cu câte-o nedumirire de moment, să le explic lecţia mai ales la matematici, câteodată să le traduc la latineşte. Şi o făceam bucuros. Nu-i jena deloc distanţa întâietăţii dintre mine şi ei.

Şi nu-i supăra, aşa ca să mă ostilizeze, nici o altă distanţă, pe care o punea între mine şi ei un fel de *rezervă, de retragere în mine*. Efect inofensiv şi nevinovat, nu al mândriei, ci al temperamentului. Nu luam parte la jocurile lor, decât foarte rar. Şi atunci se releva faptul cu sgomot, ca un eveniment. Dar asta, dacă era o meteahnă — şi era de sigur una pentru educaţia mea fizică — ea era veche; aş putea zice organică. Din fragedă copilărie nu prea mă jucam cu cei de vârsta mea. Imi găseam distracţia singur.

Din cauza puţinelor mele raporturi personale cu mulţi colegi, era natural să nu le cunosc particularităţile individuale, mai ales când ei aveau cât de puţin interes să nu şi le dea în vileag. Nu aveam nici o dorinţă de a le iscodi defectele, încă şi mai puţin de a-i necăji şi a le face sânge rău, atingându-i la coarda simţitoare a slăbiciunilor lor.

Situaţia asta „abstractistă", m'a făcut odată să comit o „gafă" jignitoare, pe care nu mi-am iertat-o niciodată, şi la care şi acum mă gândesc cu părere de rău.

Explicam lecţia de matematici, în sala de meditaţie, pentru mai mulţi colegi adunaţi în jurul meu la tablă, pe care scriam. După explicaţie, unul din ei — mi-aduc aminte numele lui, Alexandrescu — cere să repete şi el demonstraţia, ca să vadă dacă a înţeles. Ia creta cu

dreapta, şi, văzând că tabla nu e bine ştearsă, lasă creta din dreapta, şi ia buretele cu aceiaşi mână, fără să se servească deloc de mâna stângă. Se pierdea timp şi nu înţelegeam dece.

— Dar iea, Alexandrescule, buretele cu mâna stângă... şi dă mai repede... Parcă ai fi ciung!

Alexandrescu, se făcu roşu. Nu zise nimic. Dete mai repede, nervos, cu mâna dreaptă, să şteargă tabla. Ceilalţi colegi îmi făcură semne. Mă uitai mai bine la el. Săracu! Era chiar ciung de mâna stângă! Mi-am muşcat buzele de ciudă pe mine însu-mi. Mi-a fost ruşine să-mi cer atunci scuze. Mi se părea că atrag atenţia mai tare asupra beteşugului ascuns. El a înţeles că n'am vrut să-l jignesc, că nu ştiam nimic de infirmitatea lui. O jenă, fireşte, s'a coborît, între noi. Şi multă vreme nu ştiam cum să mă port cu el mai delicat, mai amabil, ca să-i dovedesc simpatia mea colegială, sentimentul meu de atenţie, de prietenie.

IV.

UN ELEV UNIC IN FELUL LUI. — „CONTROBONȚ, RĂCANILOR“!

Era în cursul superior. Numele aproape mi s'a șters din memorie. Spirescu mi se pare. Dar cuvintele, pe care le striga cu glas de bucium, îmi răsună și acum în ureche, — „Controbonț, răcanilor“!

„Răcanii“, erau toți elevii din cursul inferior, „Controbonțul“ era contribuția zilnică la care îi supunea pe toți, pe rând ori odată, după cum îi dictau interesele momentului.

„Contribuția“ consta, mai întâiu de toate, din o parte a tainului de pâine ce se da fiecărui bursier ori solvent la masa comună a internatului. La „controbonțul“ ăsta trebuia să se supună, la nevoie, și colegii lui din cursul superior. Dela masă, poruncea să-i aducă fiecare nu numai pâine, dar și ce se mai putea pune deoparte: brânză, fructe, etc.

La strigătul „controbonț, răcanilor“, toți alergau și-i aduceau porția păstrată pentru dânsul. Și mânca controbonțierul după masă, mai mult decât mâncase la masă. Masa era pentru el un mezelic.

Era voinic, trup mijlociu, puternic, cel mai tare la gimnastică. Săriturile la cal, sborul dela un trapez la altul,

ridicarea în mâini pe scări, învârtita peste cap la fus, erau celebre. Toţi le priveau cu gurile căscate.

La trântă nu se lua nimeni cu el. Trântia la pământ doi-trei, deodată.

Avea un semn la degetul mare dela mâna dreaptă: puţin mai jos de unghie, era despărţit în două, lăţit, cu două unghii neisprăvite, împreunate.

La toţi le era frică de el. Toţi i se supuneau ca robii. Nimeni nu crâcnia. Erau supuşi, răbdători, muţi.

Când „controbonţul" dela masă întrecea trebuinţele lui, măsurate fatal de natură, nu da îndărăt nimănui partea ce nu-i mai folosea. Era în curtea internatului o căţea, rea de mama focului. Ii ducea ei şi puilor ei tot ce prisosea. Şi căţeaua, cu puii ei din două generaţii, din cari unii mari şi răi tot ca mama lor, se bucurau grozav când îl vedeau. Vreo şapte cozi, unele stufoase ca nişte steaguri turceşti, se ridicau în sus şi se bâţâiau prietenos, anunţând şapte guri deschise, rar sătule.

Căţeaua şi puii ei aduceau servicii internatului, că păzeau zidurile, să nu sară nimeni peste ele, din afară ori dinnăuntru. Singurul ce avea liberă trecere, era „controbonţierul", care nici atunci nu trecea cu mâna goală printre ei.

„Controbonţul" nu era numai din lucruri de mâncare. Ii lipsea vreo dată creion, peniţe, toc, cerneală, hârtie, compas, linii? Cerea cui are. Da ordin să i se aducă. Avea aghiotanţi devotaţi, credincioşi. Ar fi intrat şi în foc pentru el, când le-ar fi poruncit — de frică să nu-i bată. Ii executau poruncile cu sfinţenie, ba şi intenţiile. Şi câte odată treceau dincolo de ele, din zel, ca să-i câştige încrederea. Nu şi prietenia. La asta nu aspirau. El era „stăpânul", ei supuşii, robii. Cel mult se aşteptau să-i primească în cercul lui, ca să-i vază „lumea" cu el la sfat, la plimbare, la împărţirea poruncilor.

V.

IN GAZETĂRIE

1. La ziarul lui Dumitru Brătianu „Naţiunea".
2. Redactorii ziarului. Articolele mele.
3. Personalitatea lui Dumitru Brătianu.
4. Colaborări la alte ziare.

I.

LA ZIARUL LUI DUMITRU BRĂTIANU „NAȚIUNEA"

La două ziare am colaborat mai permanent în tinerețea mea cea dintâi, ca student. La unul serios, foarte serios: „Națiunea" lui *Dumitru Brătianu,* și la un ziar umoristic: „Scaiul" condus de *Atanasiade,* celebrul advocat și profesor la Facultatea de Drept, un om care, cu toate neajunsurile diformității lui fizice — mic, cocoșat, cu picioarele strâmbe, un fel de Triboulet, — învingea toate inconvenientele înfățișării sale trupești, cu deșteptăciunea spiritului său ager.

Deosebit de ziarele de mai sus, am mai scris, fără continuitate de colaborare, și la alte ziare de pe atunci, la *Românul,* la *Binele Public,* la *România Liberă,* etc.

Amintirile mele dela „Națiunea" se leagă de numele marii personalități a lui *Dumitru Brătianu.*

Eram student la Litere. Unul din profesorii mei, Petre Cernătescu, de Istorie, m'a recomandat lui Dumitru Brătianu, „să dau ajutor" la ziarul pe care distinsul om politic, fost șef de guvern, îl scosese, ca să lupte contra fratelui său Ion Brătianu, și el, la rândul său, șeful guvernului în acel moment.

Primul gând, al chemării mele, pornit din nevoie stringentă, a fost... să mă ocup de administrația ziarului.

— Dar nu mă pricep.

— Nu face nimic, zise Brătianu, zâmbind cu atrăgătoare cordialitate. Cu atât mai bine. Nici noi nu ne pricepem. Ne vom învăţa unii pe alţii.

Am făcut haz de glumă şi am primit însărcinarea.

Cu spiritul lui de o fineţe vioae, pătrunzătoare, D. Brătianu se exprima uneori în ironii muşcătoare. Am asistat odată la o executare spirituală, fulgerătoare, a lui Ventura, care făcea parte din redacţie. Autorul celor „Doi ochi am iubit în a mea viaţă", (a cărei parodie, inspirată din chipul autorului, vorbia de „doi ochi..." unul chior şi altul cu albeaţă, —) era socotit, se vede, de Brătianu ca unul ce-i cam place să ia propria-i fantezie drept adevăr obiectiv. La o şedinţă de redacţie, Ventura vroia să raporteze ceva dela o manifestaţie sau întrunire publică. Inainte de a începe povestirea, el întrebă pe cei de faţă:

— A fost cineva din Dvs. acolo?

— Nu?

Atunci, Dumitru Brătianu, repede, luându-i înainte:

— Acum poţi să spui ce vrei, fără teamă de contrazicere.

Administrator de ziar!

Mi-a tocmit ca profesor un francez, să-mi dea lecţii de contabilitate.

Am învăţat ţinerea socotelilor, m'am ocupat de aproape, serios, de administraţia ziarului. Şi D. Brătianu părea mulţumit. Avusese înainte un administrator priceput, care i se păruse, pe semne, că-i *prea* priceput, şi că, din cauza asta, mergeau treburile cam rău. A voit să recurgă la un tânăr *fără experienţă*. Şi pentru asta ceruse prietenului său politic devotat, prof. Cernătescu, să-i recomande un student pe care-l cunoaşte ca băiat de treabă, serios, muncitor.

Dar când am dat ochii cu el întâia oară, nu mi-a vorbit nimic de ziar.

Mi-a vorbit numai de prepararea băieţilor lui, dintre care mi-aduc aminte foarte bine de Dan, băiatul cel mare, un caracter delicat, bun, blând, prietenos, şi de copilul cel mic, Stroe.

Cu Dan m'am întâlnit în urmă, puţin, în treacăt, în Parlament. El era pe atunci deputat, eu, senator.

Azi nu mai ştiu nimic de nici unul.

II.

REDACTORII ZIARULUI. ARTICOLELE MELE.

Imi aduc aminte cum am început să iau parte și eu la *redacția* ziarului. Nu făceam chiar parte, cu rol și rost hotărît, din alcătuirea „redacției“, care era compusă din Bordeanu, prim-redactor, Ventura și profesorul Anghel Demetriescu ca scriitori de temeiu, și încă unul, mai tânăr, Simionescu, (cu adausul, mi se pare, de Râmniceanu).

N. Bordeanu, vechiu devotat al lui Dumitru Brătianu, fusese cu acesta la Constantinopol, în timpul când Brătianu era ministru al țării acolo, și se întorsese cu el la București, nedespărțit soldat în luptele lui politice, supus credincios al directivelor date de marele patriot, pentru care avea un cult.

Statornicia caracterului lui Bordeanu era o trăsătură constitutivă a naturii lui întregi. In micile arătări ale vieții zilnice, el era o fire tabetlie.

Venia de dimineață la redacție, de obiceiu exact, la aceiași oră. Se așeza pe acelaș scaun la masa de lucru, își așeza bastonul sau umbrela în acelaș colț al odăii, își lua regulat cafeaua neagră, câteodată și o plăcintă cu carne proaspătă.

Și așa de legat era de aceste mici tabieturi, că cea mai neînsemnată schimbare îl deranja în funcțiunile lui mintale.

Odată găsește fotoliul dela masa lui de lucru, ocupat de o persoană străină. Nu-i venia să-i zică să se scoale. Se plimba de colo până colo prin cameră, nerăbdător, grăbit a se apuca de lucru, tot privind la scaunul lui. — Dar nu-i venia nici să se așeze și să se apuce de lucru pe alt scaun.

Până a băgat de seamă cel care îi luase locul, din privirile lui, din răspunsurile lui distrate.

— Mă iartă. Ți-am luat locul, mi se pare...

Bordeanu, râzând jenat, afirmă discret din cap și se repezi să-și ia locul în primire, concentrându-se asupra scrisului.

Articolele de fond făcute de redactori, adesea chiar de Bordeanu, treceau toate pe sub ochii scrupuloși ai lui Dumitru Brătianu, care uneori le schimba, ștergând, adăugând, de nu și le mai cunoștea autorul.

Chiar pe Bordeanu, care intrase în modul de a gândi al lui Brătianu, și era deprins cu felul lui de censură tranșantă, l-am văzut uneori coborîndu-se dela controlul autoritar al lui Brătianu, cam schimbat la față, încurcat, nemulțumit, probabil de sine, trebuind să-și refacă articolul.

Ce să mai zic de ceilalți?

Uneori articolul, refuzat, nu mai era timp să fie înlocuit cu altul.

Pentru cazuri de acestea, Brătianu, care, de altfel, scria și el din când în când câte-un articol — recunoscut prin vigoarea stilului înalt, energic, înflăcărat, — a recurs la un mijloc de prevedere: să aibă un articol de rezervă, scris de mai înainte, despre o chestie oarecare, mai generală, potrivit pentru orice împrejurare.

Și pentru treaba asta, el a crezut că poate să mă însărcineze pe mine.

Mai publicasem înainte, în „Națiunea", unele mici no-

tițe, recenzii, dări de seamă de ședințe academice. Dintre acestea, de una, mai lungă, îmi aduc aminte. Am reprodus din memorie, fără să fi luat un rând de note, exact, un discurs ținut la Academia Română de profesorul fizician Bacaloglu, cu ocazia Recepției lui în acea instituție. Faptul a fost remarcat. Probele acestea și, poate, laudele lui Petre Cernătescu, profesorul universitar, care mă recomandase lui Dumitru Brătianu, au determinat, pe semne, pe dificilul publicist și scrupulosul om politic să-mi dea o sarcină așa de onorătoare, dar și atât de grea.

M'am achitat de ea, se vede, convenabil, în bună parte.

Dar mi-aduc aminte de impresia ce a lăsat, în special, unul din articolele mele, asupra „presei", era să zic asupra „opiniei publice".

In rubrica de recenzie a ziarelor, am citit în unul din „confrați", cam următoarea apreciere:

„Națiunea" a isprăvit cu toate chestiile depe pământ la ordinea zilei, și s'a ridicat în sfere siderale, mai presus de necazurile și grijile noastre de toate zilele. N'o putem urmări la înălțimile astrale unde planează. Suntem nevoiți să ne coborîm și să trecem la ceilalți confrați mai terestri".

Despre ce tratam? Nu mai știu.

M'am cam rușinat în sinea mea. Dar nimeni nu mi-a spus nimic în „redacție", — nici Dumitru Brătianu.

De o singură, fină și glumeață observație a lui mi-aduc aminte, relativ nu la aceste articole de fond, ci la o notiță critică, în care șfichiuiam, se pare, cam ințepător pe autoarea unei teze de licență. Rudele sau prietenii autoarei s'au plâns lui Brătianu.

Acesta nu mi-a spus nimic, atunci. Dar după câtva timp, deschizând odată ușa redacției, și dând cu ochii de mine, îmi spuse repede, din prag, cu ton de glumă usturătoare:

— Ei, pe cine ai mai săgetat?...

Şi râzând scurt, a trecut la altă vorbă, cu altcineva.

Curios aş fi să răsfoesc acum colecţia ziarului *Naţiunea*, să văz dacă mai recunosc partea mea de contribuţie la redactarea acelui ziar; să văz, în special, articolele mele de fond, cu subiecte, unele afară din actualitatea politică imediată, altele tratate în mod abstract, filosofic.

Dintre redactorii *Naţiunii,* deosebit de N. Bordeanu, am cunoscut mai de aproape pe Anghel Demetriescu şi pe Simionescu (Râmniceanu).

Anghel Demetriescu era un profesor eminent, un scriitor distins şi, mai ales, un „causeur" extraordinar. Citise şi citea multe, şi ştia să povestească. Era un erudit, cu un fermecător dar de vorbă, în tonul familiar al intimităţii. Cu el, nu ţi se mai ura să-l asculţi şi nu te obosia niciodată. Distractiv şi instructiv, totodată, trecea dela o chestie la alta, cu o legătură de idei, al cărui secret era în spiritul lui enciclopedic şi plin de imagini concrete.

Dela el mi-a rămas, în coloanele „Naţiunii', o amintire personală. Deşi „colegi", dragă doamne, — de redacţie — Anghel Demetriescu a combătut în ziar trimiterea mea ca bursier al Statului la studii în Germania, pe cuvântul că nu cunosc bine limba germană.

E drept că nu ştiam nemţeşte. In liceele noastre, pe atunci, limba germană era obiect *facultativ,* ca şi italiana. Pe când la limba şi literatura italiană, însă, am urmat până la sfârşit — o preda învăţatul Frollo, de o erudiţie fermecătoare şi cu o metodă inteligentă, vie, — la limba germană am urmat numai un an. Profesorul care o preda, un advocat, avea o metodă din cele mai plicticoase, lipsită de rezultate cât de puţin apreciabile. Declama regulele gramaticale, fără aplicaţii şi exerciţii practice.

Cu toate acestea m'aş fi chinuit să învăţ şi *singur* limba germană, cum am făcut cu limba engleză, dacă

aş fi prevăzut că odată, ba în curând, voiu avea nevoe să mă servesc de dânsa. Şi Anghel Demetriescu scria, din cauza asta, cu aparenţă de dreptate, că Statul mă trimite în Germania „la icre verzi". Şi spunea cunoscuţilor:

— Dacă s'o întoarce Găvănescul dela Berlin cu diplomă de doctor în filosofie, eu îl pun la icoană şi mă închin la dânsul.

Bietul Anghel Demetriescu vorbia din experienţă. Fusese şi el în Germania şi se întorsese fără nici un titlu.

Plecarea mea la Berlin a fost în toamna anului 1883. Deci amintirile mele despre „*Naţiunea*" datează din acea epocă.

Eram de 23—24 ani.

III.

PERSONALITATEA LUI DUMITRU BRĂTIANU

Asistam uneori la câte o ședință de redacție, în biuroul lui Dumitru Brătianu.

L-am auzit odată citindu-și un articol.

Doamne! Cu ce profundă, vibrantă emoție!

Și fondul și tonul convingerii, și înlănțuirea faptelor, a ideilor, a imaginilor, te cuceriau, te sguduiau, te cutremurau. Era ceva supraomenesc în flacăra marelui suflet al genialului patriot, care aprindea sufletele auzitorilor. Pentru un tânăr, mai ales, era ceva cu totul nou și de neuitat. Atâta sinceră înfiorare a simțirii, nu-mi aduc aminte să mai fi văzut la alt om. Mi-a rămas ca amintirea înfrigurată a unui contact dumnezeesc cu *sublimul*.

Și trebue să observ că impresia produsă de personalitatea lui Dumitru Brătianu, atunci, asupra mea, nu era mai deloc crescută din ecoul asociațiilor de idei urzite din amintirea peripețiilor vieții lui de mare patriot, de adevărat erou al luptelor naționale, în timpuri grele de deșteptare și îndrumare a conștiinței neamului.

Tineretul, în genere, ignorant față de trecutul oamenilor mari cari ocupă scena politică a prezentului, măsoară valoarea lor personală aproape numai după efectul acțiunii lor asupra momentului actual.

Ce știam eu despre enorma desfășurare de energie na-

țională a lui Dumitru Brătianu, înainte de 48 și după 48, în străinătate, în Anglia și în Franța, mai ales; de legăturile lui curajoase, chiar prea îndrăznețe cu revoluționarul italian Massini, refugiat pe atunci la Londra, care voia să înjghebeze un front internațional al popoarelor mici subjugate, pentru cucerirea libertății lor, plan așa de temerar, în acel timp, încât de inițiatorul lui, deochiat, nu prea îndrăzniau să se apropie, pe față, ca de un ciumat, alți luptători naționali de ai noștri?

Ce știam de neliniștitele lui alergături și intervenții, parte directe, personale, parte prin Scrisorile și Memoriile lui, azi ilustre, adresate personalităților mari politice, din Anglia și Franța, scrisori cari provocau în Anglia interpelări în Camera Comunelor, în favoarea cauzei românești, iar în Franța făceau să se cutremure de emoție sufletele marilor scriitori, profesori, oameni de stat?

Ce știam de exilul lui de 9 ani, după 1848, întrebuințat tot în serviciul intereselor neamului său; de intrarea lui pe furiș în țară, la 1854, de fuga lui din nou la Londra, de toată sbuciumata viață a unui mare suflet de român închinat cu totul aspirațiilor naționale?

Despre tot ce au lucrat, au suferit, au biruit, în parte, luptătorii neamului, tineretul rar dacă aude ceva mai pe șir despre ei înainte de moartea lor. La înmormântarea lor, când mai tac invidia și gelozia, se adună, în sinteză grăbită, frânturile de viață risipită, atât cât permite sau îndeamnă egocentrismul vorbitorului de ocazie.

Târziu, după moarte, începe să se ridice și să se limpezească chipul dispărutului, să i se lămurească trăsăturile scoase la lumină din negura patimilor, din ceața uitării.

Și atunci începe uimirea, mirarea și admirația. Se înfiripează gloria. Ca un titan iese la suprafață, din valuri, geniul, apoteozat de admirația noilor generații.

Aşa este acum, când scriu aceste rânduri (Mai 1934), ceasul lui *Dumitru Brătianu.*

Ce uriaşă se înalţă fiinţa lui morală în vieaţa politică a României!

In emoţia ce stârnea glasul simţirii lui curate şi profunde asupra mea, nu răsuna însă nimic din armonicele glorioasei lui înfăţişări istorice de azi. Era efectul direct al forţelor sufleteşti ce radiau, în mod firesc, din personalitatea lui superioară.

Şi cât de puţin era judecat în valoarea lui politică de generaţia mea, atunci, o constat din faptul că moartea lui, la 1892, s'a întâmplat la 4 ani după întoarcerea mea în ţară dela studii din Berlin, pe când eram profesor la Iaşi; şi cu toate acestea, nu-mi aduc aminte de vreo mişcătoare atenţie a spiritului public în zilele de doliu ale încetării lui din vieaţă.

Oricât aşi fi fost de absorbit de munca primilor ani ai profesoratului meu, când a trebuit, în cei trei ani, dela 1889—1892, să croiesc clădirea celor trei cursuri ale celor trei ştiinţe constitutive ale catedrei mele — psihologia, pedagogia şi estetica, — pe o temelie personală, unitară, sistematică, tot mă mir şi nu înţeleg cum de n'am căutat să-l văd după întoarcere, aşa cum l-am vizitat la plecarea în străinătate. Poate din jena unei timidităţi a firii mele? Ori l-am căutat şi am uitat? Asta ar fi explicabil numai în cazul că n'am avut prilejul de a-l revedea. Căci o întâlnire cu el ar fi rămas neştearsă în amintire.

IV.

COLABORĂRI LA ALTE ZIARE.

Afară de „*Națiunea*“, și deosebit de colaborarea maĭ regulată la ziarul umoristic *Scaiul*, despre care voiu vorbĭ mai departe, notez aici, în treacăt, — pentrucă îmi vin în minte și ca să nu le uit — câteva trecătoare, scurte raporturi ale mele cu alte ziare.

Pe când eram încă la studii în Berlin, am scris la „Românul“, unde cunoșteam puțin pe Gion, un studiu asupra lui Friederich cel Mare intitulat: *Filosoful dela Sans-Souci*, apărut în mai multe numere, cu prilejul unei comemorări a marelui rege al Prusiei, când s'a publicat în Germania numeroase scrieri omagiale amănunțite, în special o monografie însuflețită a filosofului *Ed. Zeller*, autorul celebrei *Istorii a Filosofiei la Greci* și profesor cu mare autoritate la Universitatea din Berlin.

Micul meu studiu ocazional trebuie să fi apărut în 1884 sau mai sigur între 1885—1887.

Am mai publicat, n'aș putea preciza nici asta când, și probabil tot în *Românul*, un alt studiu critic asupra unuĭ *Proect de reformă a învățământului*, pus pe atunci în discuție.

*

* *

In *„România Liberă“*, ziarul lui Dim. Laurian, Ştef. Mihăilescu, etc. de astădată desigur înainte de a pleca la Berlin, am publicat, prin mijlocirea lui Delavrancea, redactor la acel ziar şi pe care îl cunoşteam şi din întâlnirile noastre la Institutul Internat de Domnişoare, condus de D-na Elena Miller-Verghi, o dare de seamă despre *Desvelirea Statuei Libertăţii dela Ploeşti.*

Intr'un alt ziar *„Binele Public“* am publicat impresii, cu aluzii usturătoare şi întâmplări personale, dela o zi de examen la o şcoală primară de fete (din Clemenţa), ca să pun în evidenţă prostia unei profesoare. In neastâmpărul meu juvenil, instigat nu ştiu de ce îndemnuri „extra-şcolare“, am intervenit în examen — cum se obişnuia pe atunci — din public, cu întrebări, cari au pus în mare încurcătură pe profesoară — o vajnică olteancă artăgoasă — şi au scos-o din sărite.

Tocmai atunci s'a întâmplat să vină şi să asiste mai departe la examen însuşi Ministrul Instrucţiei, V. A. Urechie. Acesta, după ce a stat cât a stat, când s'a sculat să plece, a fost interpelat, cu ton răspicat, de profesoară.

— Aţi fost mulţumit, Domnule Ministru?

— Dar dece mă întrebi?

— Fiindcă, uite, domnul de colo (arătându-mă pe mine) mi-a făcut aici boclucuri cu nişte întrebări...

Ministrul, care era şi profesor la Universitate, cunoscându-mă, poate, din vedere la cursuri şi văzându-mă, zâmbind, poate chiar gata de a da replica:

— De, Domnişoară... Părerea mea de moment?... Eu viu, stau puţin şi plec. Publicul, care asistă mai îndelung, e mai în măsură să judece.

Şi ieşi.

Ce am scris atunci în acel articol, nu-mi mai aduc aminte. M'ar interesa nu numai, şi nu atât ca fond şi cu-

prins. Puţin, fireşte, şi din acest punct de vedere, ca momente de stări de suflet şi de gândire din acea epocă. M'ar interesa însă, mai mult din punctul de vedere al formei.

Dam, în special, o mare atenţie şi îngrijire stilului. Darea mea de seamă asupra desvelirii *statuiei Libertăţii* (publicată în „România Liberă"), a fost mult preţuită de scriitorii redacţiei, mai ales de Delavrancea, care se relevase, de pe atunci, ca unul din marii stilişti ai epocii.

Eram absorbit de curentele literare venite din Franţa, cu repercusiuni puternice asupra mişcării literare dela noi. Erau la modă fraţii Goncourt, Flaubert, Alphonse Daudet, Zola. Acesta nu numai ca romancier, ci, în deosebi, ca critic.

Urmăriam regulat criticile viguroase ale lui Zola apărute săptămânal în *„Figaro"*. Şi ce mă preocupa în toate lecturile mele, era cu deosebire forma, stilul.

Mă entuziasmam de o frază bine turnată, plină, plastică, precisă, lapidară. O relevam, o reciteam, îmi rămânea în spirit.

Preocupările acelea stilistice de atunci, şi-au găsit o exteriorizare şi concretizare în acele debuturi literare ca *„Darea de Seamă"*, de care am pomenit, publicată în „România Liberă", şi probabil şi în pamfletul şcolar pedagogic în contra institutoarei dela Clemenţa.

S'or mai fi găsind?

LA „SCAIUL". — ASUPRA PERSONALITĂŢII LUI HASDEU

Ne adunaserăm mai mulţi împrejurul lui *Atanasiade*, profesor la Facultatea de Drept, şi avocat cu renume. Dintre colegi era Dumitru Stănescu, un tânăr plin de spirit, care s'a stins de timpuriu, dupăce a încercat să îmbrăţişeze cariera didactică, şi Anton Lupu Antonescu. Dintre ceilalţi, mai în vârstă, îmi aduc aminte de N.

Țincu și de un avocat înzestrat cu darul humorului, Ghițescu.

Se țineau ședințe regulate, în care venia fiecare să-și citească ce adusese pentru „Scaiul".

Ce mi-a rămas din timpul campaniei duse de acest ziar umoristic, a fost șarjele îndreptate mai ales încontra lui *Hasdeu,* pe care îl prezentau cu barba mare ca pe un Faust, îndrăgostit după o fată dela mahala. Nu știu cine anume alimenta și cine inspira această descărcare de săgeți în contra marelui scriitor, care a deșertat, și el, multe tolbe de săgeți în contra altora.

Dându-se poziția intelectuală sus pusă în ochii tuturora a genialului om de știință și de litere, se făcea mult haz de glumele pipărate, scrise în contra lui; și asta, pe cât se pare, lui Hasdeu îi făcea mult sânge rău.

Eu, personal, n'am scris un rând în „Scaiul" la adresa lui Hasdeu.

Cu toate acestea, nu știu dece, Hasdeu avea mai multă ciudă pe mine decât pe toți ceilalți.

Și când am cerut, odată, dela Facultatea de Litere să mi se elibereze un certificat de studii, trebuitor la cererea unui post în învățământ, Hasdeu, care era Decan, a refuzat să-l iscălească.

A aruncat petiția cât colo.

— Să se ducă să-și iea certificatul dela „Scaiul".

Și doar Hasdeu nu avea, principial, nimic în contra ziarului *Scaiul,* ca gen de literatură umoristică. Scosese și el astfel de ziare, în tinerețea lui, unul *Aghiuță* și altul *Satirul.*

•

Necazul lui Hasdeu în contra mea cred că mai venia și dela alt fapt. Se prezentase la *Teatrul Național,* adusă de poetul G. Sion, membru în comitet, o piesă istorică a

mea, începută încă din liceu și terminată în Universitate, pe când studiam, în anul întâiu, la Facultatea de Medicină.

Singurul meu an de studii medicale dealtfel.

Odată cu piesa mea „Ruxandra și Timuș", sau *Domnița Ruxandra*, a prezentat — ce coincidență fatală — și Hasdeu o piesă cu acelaș subiect.

Unii membri din Comitetul teatral, nu se mulțumiau să laude lucrarea teatrală a unui tânăr începător, susținută nu numai de Sion, care o adusese (fără știrea mea) în Comitet, dar chiar de președintele Comitetului și Directorul Teatrului, ilustrul Ion Ghica.

Dar, având, probabil, vreun dinte în contra lui Hasdeu, care nu-și ținea nici el colții și mușca amarnic în dreapta și 'n stânga, au vrut să-i facă o manifestație ostilă.

Și, în o ședință a Comitetului, în care i se citise și i s'a discutat piesa, unul din membri ar fi zis către ceilalți, așa ca să auză și Hasdeu:

— Apăi, e mai bună, zău, piesa băiatului ăla...

Știind că „băiatul ăla" sunt eu, Hasdeu numai bucuros nu era să-mi auză numele. Și închipuindu-și, desigur, că nu se poate ca un băețel „ambițios", care îndrăsnise a-i ieși în cale la teatru cu o piesă cu acelaș subiect, să nu se fi legat de el în nerușinatul ăla de *„Scaiul"*, nu avea ochi să mă vadă, și urechi să auză de mine.

Pe nedrept însă.. Incă odată, n'am scris *nimic* contra lui Hasdeu în „Scaiul".

VI.

DIN TIMPUL STUDIILOR LA UNIVERSITATEA DIN BERLIN

1. **In cadrul unei epoci glorioase.**
2. **Câțiva profesori:**
   Leopold Ranke
   Hermann von Helmholtz
   Theodor Mommsen
   Dubois Reymond
   Heinrich von Treitschke
   Ernst Curtius.
3. **Georg von Gizycki.**
4. **Friedrich Paulsen.**
5. **Câțiva colegi de studii:**
   Colegul japonez: Tejuiro Inoue.
   Colegul american: Stanton Coit.
   Colegii români: Nicolae Barbu
   Gheorghe Maior.
   Colegii ruși: Plato Simirenco
   Gregor Itelson.

I.

IN CADRUL UNEI EPOCI GLORIOASE

Amintirile iar mă cheamă, cu gestul lor de tinereţe ce nu cunoaşte noaptea vremii.

Din lanţul lor, legat cu vraja simţirilor de altă dată, a fost destul doar o verigă s'ating, şi iacă vor să curgă şir, una după alta, verigile de aur, prinse de zilele ce n'au pierit: s'au adunat clădind o lume în care cauţi câteodată refugiu şi azil, când viaţa îţi dă răgaz, îndemn şi doruri de alte orizonturi, mai paşnice şi mai senine.

Anii mei de studii la Berlin s'au desfăşurat în o epocă de mărire şi de strălucire a Germaniei. Capitala imperiului devenise centrul vieţii politice europene. Universitatea ei, centrul de atracţie şi de radiere culturală a Germaniei întregi.

Marii protagonişti istorici ai întemeierii unităţii şi imperiului german erau încă în viaţă.

Puteai încă să vezi pe Bismarck, Cancelarul de Fier, călărind voiniceşte în Thiergarten, săltându-şi în şea înaltul bust uriaş, ca un tânăr, la vârsta de peste 70 de ani.

Puteai încă să vezi, din când în când, apărând la fereastra Palatului său, pe bătrânul Impărat Wilhelm I, atunci la vârsta de peste 88 de ani, aclamat de mulţimea

care îl slăvia și se uita la el cu evlavie, ca la icoana sfântă a gloriei naționale.

Și acelaș sentiment îl simțiai și la pătura cultă.

De câte ori, la orele de curs, când se auzia cântându-se imnul național, la schimbarea gărzii dela Palatul din fața Universității, profesorii își întrerupeau prelegerile, și toți, în tăcere pioasă, îl ascultau până la sfârșit. Iar pe figura profesorilor vedeai semnul emoției și al unui gând tainic ce se auzia câteodată formulat încet în popor:

— Cine știe cât o vrea Domnul să ni-l mai țină pe bătrânul nostru Tată!

In adevăr, mult n'a trecut, și la 1888, gloriosul Impărat Wilhelm I a închis ochii la vârsta de 91 de ani. Și odată cu suirea pe tron a impetuosului Wilhelm II, duhul ambiției despotice și al aventurilor riscate a înlăturat dela cârma statului și geniul jenant al Cancelarului de Fier.

In toată durata anilor mei de studii la Berlin — de unde m'am întors în 1887 — am apucat în toiul ei epoca marii glorii istorice a celor doi făuritori ai Germaniei moderne, după 1870—71, cu toate urmările de strălucire ale vieții unui popor în plină ascensiune de consolidare a victoriei și unirii naționale.

La Universitatea din Berlin, metropola culturii germane, sau în raza cercului ei spiritual, se întâlneau somitățile intelectuale, de valoare universală, în toate direcțiile activității științifice.

A-i înșira pe toți, cu notarea aureolei lor speciale, ar fi să fac un adevărat compendiu enciclopedic al unei mari epoci.

Interesul viu al amintirilor personale, însă, selectiv din firea lui, și, poate, uneori părtinitor, se oprește, din toată fuga gândului, la unele chipuri, cari, într'un fel sau altul, au impresionat sfera de atenție a preocupărilor și activității mele intelectuale de atunci.

II.

CÂȚIVA PROFESORI

E natural să mă opresc mai mult în fața profesorilor ale căror cursuri le-am urmat sau pe cari i-am audiat, măcar atât, ca să-mi rămână în spirit o imagine precisă. E natural, asemenea, să nu uit pe aceia cari au fost examinatorii mei la *examentul de doctorat* și cari, astfel, și-au întipărit adânc în plasticitatea memoriei modul lor de a fi și de a se manifesta în astfel de momente.

E natural, mai presus de toate, să rechem cu drag în amintirea mea pe acei profesori cari mi-au fost nu numai îndrumători *ex cathedra* în căutarea unei concepții generale mai temeinice despre lume și viață, sau în stabilirea adevărurilor de bază nesdruncinabilă a unei științe, ci mi-au devenit, prin larga lor simpatie umană și prin intima lor apropiere sufletească, isvoare de energie ale vieții mele morale, adevărate puncte luminoase de sprijin spiritual personal, cum a fost profesorul *Paulsen,* sau adevăratul prieten ideal, de neistovită dragoste călăuzitoare și încurajatoare a vieții, ca profesorul *Georg von Gizycki.*

Dar nu pot lăsa ne-amintiți nici pe aceia cari, fără să-mi fi fost profesori, au lăsat, întâmplător, o dâră de lumină în cartea amintirilor, prin simpla trecere a per-

sonalității lor pe câmpul de intuiție al interesului meu intelectual.

E un noroc rar, bunăoară, câte-odată, și o mare favoare a hazardului, să fi putut numai zări, încă în viață, o celebră ilustrație intelectuală, care a pus temeliile unei științe.

L'am văzut — și nu mai uit momentul — pe marele istoric *Leopold Ranke*, la vârsta de peste 90 de ani, trecând în o trăsură, îmbrăcat comod numai în halat, privit cu atâta respect și salutat până la pământ de toată lumea.

Am văzut adesea pe marele fizician *Helmholtz*, atunci la vârsta trecută de 85 ani, întâlnindu-l în plimbările lui regulate prin Thiergarten, cu statura lui mijlocie, vânjoasă, plină de vitalitate, privindu-te cu niște ochi mari, a căror atenție urmăria o abstracție dincolo de zări.

Din categoria iluștrilor bătrâni ai gloriei științifice — *un adevărat amurg al geniilor* — l-am văzut mai de aproape, aș putea zice în legătură cu sfera activității universitare, pe marele *Mommsen*, bătrân, pe atunci, de peste 70 de ani. Nu mai ținea prelegeri. Conducea numai activitatea unui Seminar de lucrări științifice originale din domeniul istoriei.

Imprejurarea în care l-am văzut mai de aproape, am povestit-o într'o amintire despre colegul dela Berlin, Niculae Barbu.

Urmează apoi șirul atâtor celebrități universitare, științifice, filosofice, al căror portret sufletesc se precizează în trăsături vii, adâncite în atâtea ceasuri de atentă încordare ale anilor de studii.

Eduard Zeller, marele istoric al filosofiei Grecilor, care, deși la vârsta de peste 70 de ani, își ținea cu neobosită vigoare prelegerile de Logică și de Filosofie greacă, și a știut să-și prelungească seninătatea vieții filosofice până la 94 de ani. A fost unul din examinatorii mei la Doctorat.

Fiziologul *Dubois Reymond,* cu scrierile și prelegerile lui de înaltă cugetare asupra „Celor șapte taine ale lumii“ (Die sieben Weltretzel).

Il văz filosofând impresionant, în poză de Faust pe catedră, cu degetul pe tâmplă, sau de Hamlet în cimitir în fața unui craniu.

Sau furtunosul arătos *von Treitschke,* istoriograful Curții, care, cu impozanta lui prestanță și atitudine Gambettiană, transforma, cu tunătoare elocință cuceritoare, catedra în tribună răsunătoare a naționalismului german. Trebuia să te duci cu o oră două înainte, ca să poți găsi loc la discursurile lui în cea mai mare sală de cursuri a Universității.

Notez, numai, ca să nu lipsească din tabloul de amintiri, pe prof. *Ernst Curtius,* directorul Muzeului de Antichități, finul și mult simpaticul învățat, fost preceptor al înțeleptului Prinț de Coroană Frideric, pe care boala și moartea prea timpurie l-au răpit Germaniei dela întemeiata speranță a unei frumoase cârmuiri.

Și mă opresc, acum, numai anunțând pe alții, mult mai apropiați de sfera gândurilor și impresiilor mele, cum e, bunăoară, filosoful *Dilthey,* al doilea examinator al meu la doctorat, împreună cu filosoful *Zeller* și cu alți doi profesori, numiți pentru specialitățile secundare, alese de mine: economistul Prof. *Wagner* și filologul Prof. *Tobler.*

III.

GEORG VON GIZYCKI

Intâiul care îmi atrage gândul, cu magnetismul sufletesc al unei iubiri aproape supra-umane, este *Georg von Gizycki*, din a cărui cugetare și viață am înțeles, am simțit nobila superioritate a *ideii* de „om", așa de imperfect realizată în mulțimea ființelor omenești de pe pământ.

Din armonioasa îmbinare a însușirilor lui trebue să ne închipuim plăsmuită, în lumea ideilor lui Platon, *ideea de om*, ca *homo sapiens*.

Și, în gândirea creatoare a Ziditorului lumii, acest prototip ideal trebue să fi fost însemnat ca țintă finală, către care să-și îndrepte legile firii mersul lor, ca să realizeze ființa morală după chipul și asemănarea lui Dumnezeu — *omul*.

Iubirea lui curată, prin nimic motivată din raporturile concrete cu oamenii, avea ceva din transcendența unei vieți suprapământești, coborîtă imponderabil pe pământ, ca spirit de înălțare a realității către forme superioare, pe cari ea le simte ca aspirații nedeslușite, dar nu știe, nu poate să le atingă.

Iubirea lui era mai mult decât ce înțelegea Spinoza prin *amor Dei intelectualis*.

Fără să aștepte, în schimb, nimic dela viața de aici,

sau dela cea de apoi, având totuși credința în progresul, în „mai binele“ moral al viitorului ființelor pământești, precum și în eternitatea puterii de perfecționare a infinitului cosmic, iubirea lui se dăruia totală, ca o fericire a *datoriei împlinite*, pentru ea însăși, ca o notă de armonie proprie în armonia totală a infinitului cosmic, pe care intuiția lui metafizică o presimția, o apercepea, dar nu sunt sigur dacă tainic o punea ca sprijin al speranței în o viață viitoare de fericire personală, negată de altfel fățiș de schematismul logicei sale mintale.

Cu atât mai mișcătoare e atitudinea de perfectă desinteresare etică a vieții unui suflet care, și prin cugetarea sa filosofică, a fost un mare etician teoretic al catedrei.

De câte ori privesc, în biroul meu de lucru fotografia lui G. de Gizycki, o liniște sufletească și o încurajare de viață îmi străbate ființa, cu o inspirare de energie a credinței în Dreptatea imanentă, dela o putere invizibilă, de dincolo de hotarele lumii sensibile.

Caut în trăsăturile chipului impresiile amintirii. Caut bunătatea lui în privirile ochilor, în zâmbirea senină, atrăgătoare, ce luminează bărbăteasca înfățișare a figurii încadrate în podoaba unei bărbi negre, resfirate plin pe partea de sus a pieptului.

Văzând acest frumos cap arătos, de bărbat plin de viață și de voinicie, cine și-ar putea închipui că omul acesta era un *infirm?*

Da! Covârșitoarea energie morală a puterilor lui sufletești sta într'un contrast isbitor, nebănuit, cu slăbiciunea, din naștere, a făpturei lui fizice.

Georg von Gizycki a venit pe lume cu o iremediabilă infirmitate trupească: nu putea să umble pe bietele lui picioare slabe. Era adus de acasă la Universitate și dela Universitate acasă într'un cărucior, tras de un vechiu servitor devotat.

La Universitate, servitorul, după ce îi curăța praful de pe haine, depus din drum, îl așeza într'un fotoliu special, cu rotile, îl aducea în sala de curs, și, ridicându-l cu fotelul în brațe, îl punea pe catedră.

Starea aceasta de fatală slăbiciune fizică, fără leac, profesorul de Gizycki o suporta cu o răbdare filosofică în adevăr stoică. Urmările ei, câteodată accidentele inevitabile, nu-l desperau, nu-l descurajau, și nici măcar nu-l tulburau. Le lua ca ceva firesc, cu o profundă liniște și supunere desăvârșită la hotărîrile Naturii, în acel sentiment superb de cult al Destinului din cugetările lui Marcu Aureliu.

Odată — îmi spunea el, ca de ceva fără importanță, iar vărul său Paul de Gizycki ca de un accident ce putea să aibă urmări serioase — i s'a întâmplat, stând singur la birou și întinzându-se să apuce o carte, să cază, răsturnându-se jos, cu fotel cu tot.

Ce a făcut? N'a strigat. De sunat, nu putea să sune. S'a mișcat, târându-și, oarecum, încet corpul, cu greu, până a ajuns să pună mâna pe o carte din biblioteca ce era aproape, în spatele biroului. Și a început să citească, acolo jos. Și a citit, până a venit servitorul de unde era dus. Intrând în birou, nechemat, servitorul l'a găsit lungit la pământ, și l'a ridicat de jos.

Din partea profesorului nicio plângere, de nici un fel.

— Dar dacă, în cădere, răsturnai, cumva, lampa, și se făcea vreun circuit... îl întrebă, îngrijorat, vărul său Paul?...

— O, nici nu m'am gândit la așa ceva.

GEORG. v. GIZYCKI, LA CURS ȘI IN DISCUȚII.

Infirmitatea naturală a profesorului nu ieșia la iveală prin nimic bătător la ochi.

Urcat și așezat, de servitorul lui devotat, cu fotoliul

lui special, pe catedră, Georg v. Gizycki, salutându-și ușor din cap auditorii, cu o zâmbire îngerească și cu un prietenos „Meine Herren", își începea interesanta și totdeauna profund instructiva sa prelegere, cetind-o, la început mai încet, apoi din ce în ce mai cu putere, și câteodată cu ton vibrător de interes intelectual, când avea de precizat formularea vre-unei idei fundamentale.

Avea, de regulă, puțini auditori.

Odată, îmi aduc aminte, s'a întâmplat ca, la intrarea lui în sala de curs, să fie un singur auditor. Acela eram eu, în prima bancă, din dreapta catedrei, despre fereastră.

Profesorul și-a început prelegerea, întorcând puțin capul spre mine. Și, în loc să zică „Meine Herren", ca de obiceiu, a zis, pur și simplu:

— „Herr Găvănescul".

Eram foarte jenat. Mă simțiam parcă vinovat că eram singur.

Curând a intrat în sală, într'un suflet, și colegul american Stanton Coit.

Și după el alții.

Numărul mic de auditori nu era explicabil, și nu era deloc în raport cu valoarea excepțională a prelegerilor.

Nici faptul că Georg v. Gizycki nu era încă profesor *plin*, ci numai *ausserordentlicher Professor*, nu era o explicare suficientă.

Și Paulsen era, pe atunci, tot numai *ausserordentlich*. Dar în sala cea mai mare de cursuri a Universității, *auditorium maximum*, nu mai încăpeau studenții la prelegerile lui de *Introducere în filosofie*.

Să fi fost, poate, pentrucă Paulsen vorbia liber, iar Gizycki cetia?

Am avut și noi, în experiența noastră universitară, în care oratoria de catedră n'a lipsit, cazul unui profesor celebru, care își cetia cursul — și sala lui era plină — Alexandru Odobescu.

Cine l-a apucat, însă, pe Odobescu ca profesor, n'a uitat desigur că o prelegere a lui, de arheologie, era o strălucită pagină literară pe care făcea s'o asculți numai pentru frumusețea stilului.

Și mai intră, ca element, în efectul lecturii și vioiciunea tonului ce dă iluzia improvizării.

Secretul succesului oratorului de catedră stă, în genere, în arta de a ști să prezinte adevărul științei nu numai clar și temeinic, dar și emoționant, într'un fel sau altul.

Tânărul intelectual se grămădește împrejurul acelei catedre, unde, pe lângă cunoștințe, găsește și o emoție. Nu o caută, dar îl atrage.

Cei care urmăresc, la o catedră universitară, numai fondul științific sau filosofic, sunt puțini.

Avea și profesorul Georg v. Gízycki ocazia să arate câtă putere de atracție are asupra sufletului adevărul încălzit de o emoție.

In ședințele lucrărilor lui de *Seminar*, unde se discutau probleme filosofice, cu prilejul analizei unei opere clasice de filosofie, se grămădiau studenții de nu mai încăpeau în sală.

Acelaș om, cu aceleași slăbiciuni isvorîte din adâncimile unei infirmități fizice, — și cari, probabil, influențau, imperceptibil, tonalitatea potolită a cursului — era alt om, când își ridica glasul să accentueze o idee, să documenteze o convingere, să respingă o eroare, să arunce lumina principiilor în calea unei discuții. Atunci se vedea câtă bogăție de informații izvora impetuos din tezaurul erudiției, ca să-și grămădească puterile lor de lumină la puterile logicei, care strângea, în cleștele ei implacabil, absurditatea unei afirmații ce-l nemulțumia.

Nu mai era profesorul care își citește tihnit foile de curs. Era oratorul combativ, care răstoarnă sub valurile elocvenței piedicile insidioase puse în drumul adevărului.

Am asistat odată la o discuţie, acasă, între el şi vărul său Paul.

Ce tranşant ştia să fie bunul, blândul profesor, cu toată seninătatea figurii lui zâmbitoare.

La un moment, Paul, încolţit de argumentele profesorului, exclamă, familiar:

— Jesus Maria!

— Cu „Jesus Maria", replică scurt şi tăios profesorul, încetează orice discuţie.

IN OPERA LUI DE CRITIC, DE PROPAGANDIST ŞI IN RAPORTURILE LUI PERSONALE.

Privind numai mulţimea raporturilor lui personale cu oamenii de ştiinţă, din toată lumea, rămâi uimit de enorma activitate ce desfăşura şi care trecea parcă peste limita puterilor structurii lui plăpânde. Din ce isvor de energie, invizibil, trăgea el această vitalitate supranaturală numai el ştia, şi Dumnezeu care îl inspira.

Ce neistovită cheltuială de atenţie ca *critic* filosofic! Aproape nu apărea o carte, un studiu de filosofie din condeiul vr'unui gânditor, care să nu fie remarcat de prof. v. Gizycki, să nu fie trecut prin lumina criticei lui obiective, şi fixat în cadrul problemelor filosofice şi în evoluţia cugetării.

Se aştepta părerea lui ca o necesitate logică.

In zilele şi orele lui de primire, se succedau intelectualii de toate vârstele, interesaţi, într'un fel oarecare, de problemele etice, ca la un isvor de informaţii, de încurajare, de inspiraţie.

Oamenii de valoare filosofică mondială, din alte ţări, în trecerea lor întâmplătoare prin Berlin, nu uitau să-l viziteze. Un caz între atâtea altele.

Odată îmi spune el radios:

— Dacă veniai cu zece minute mai înainte, găsiai pe *Mister Bain* aici.

Mister Bain, domnul *Bain*, era ilustrul filosof și psiholog *Alexandre Bain*, dela Universitatea din Aberdeen, autorul atâtor opere fundamentale ce au contribuit la formarea gândirii contimporane.

Dar ce era, în adevăr, cu deosebire uimitor, în manifestările activității lui von Gizycki, erau extraordinarele lui relațiuni de *scrisori* cu oamenii de știință din toată lumea, cu autorii, publiciștii, cu prietenii.

Corespondența prin scrisori cu oamenii era parcă pentru el o trebuință sufletească cerută vital, spre a împlini lipsa puterilor fizice pentru punerea în contact cu ființele la cari se ducea gândul și dragostea lui.

Măcar prin câteva rânduri, scrise așa cum scria el, frumos, mărunt, fin, caligrafic — fie și pe o carte poștală — căuta să afle de cutare prieten sau cunoscut, ce mai face, ce mai lucrează, ce mai știe de alții. Și el, la rândul lui, le spunea ce știa și el despre unul sau altul.

Iși ținea prietenii în curent despre cărțile apărute, despre polemicile științifice, filosofice, despre proectele de lucru ale celor cunoscuți de aproape sau de departe.

Ca exemplu de astfel de scrisori, dau o parte din scrisoarea primită, la un an după întoarcerea mea în țară (cu data de 30 Oct. 1888, în preajma ocupării catedrei dela Iași).

„Dr. Coit pare a avea în Londra un mare succes.

„D-șoara dr. Druskowitz a publicat o frumoasă lucrare despre Dühring.

„O operă excepțional de valoroasă este *Etica* lui Höffding, apărută nu de mult. Și ea stă tot pe baza utilitarismului.

„Aștept cu încordată nerăbdare *Etica* lui *Paulsen*, care trebue să apară în curând. Se zice că și Lazarus va termina, în iarna asta, o Etică, și că și Siegwart lucrează la una. Döring de aici a publicat o „Doctrină filosofică a

bunurilor". (Nu e pentru mine). Cum vedeţi, în timpul acesta n'a fost lipsă de producţie pe acest teren. In săptămânile următoare trebue să apară şi vol. II (ultimul) din excelenta istorie a Eticei de *Jodl*".

Când afla ceva ce ştia că poate să te intereseze şi să-ţi facă plăcere, se grăbia să ţi-o aducă la cunoştinţă. Cu data de 27 Ian. 1892, îmi scrie:

„Prof. Hasdeu, din Bucureşti mi-a trimis opera sa „*Sic cogito*". — Ce este viaţa? Ce este moartea? Ce este omul? — O cunoaşteţi?"

Şi mai departe:

„De câtva timp am un Symphonion, în care poţi să pui note de muzică ce doreşti. Se pot procura dela fabricant peste 200 de bucăţi. Intre ele sunt şi următoarele bucăţi româneşti. (Date în *româneşte)*: 1. Suspinul, vals; 2. Ca la Breaza; 3. Bătuta; 4. Româneasca; 5. Hora moldovenească; 6. Romanul. — Le cunoaşteţi, şi pe care mi le-aţi recomanda?"

Ceeace făcea să se înmulţească şi mai interesant prilejurile de corespondenţă, erau cazurile când i se părea că ar fi mai bine să-şi spună, pe calea discretă a unei scrisori particulare, părerile asupra vreunei chestii expuse de vr'un autor în o carte sau articol de revistă.

Iată, bunăoară, ce-mi scrie la 8 Mai 1891:

„Mein lieber Freund". In *James* Psychologie...

O dau în româneşte. „In Psychologia lui *James* se găseşte o informaţie interesantă a unui surdo-mut, Mr. Ballard. Am arătat d-lui James îndoiala mea privitoare la absoluta siguranţă a acelei informaţii; dar am primit azi dela James trei certificări, strânse *ad-hoc* din Washington, cari pun „autenticitatea şi integritatea" lui Ballard mai presus de orice îndoială".

Un alt caz de discuţie pe cale de corespondenţă particulară îl găsesc în scrisoarea lui dela 19 Sept. 1892. Se pregătia pe atunci la Berlin, sub inspiraţia lui G. v.

Gizycki, întemeierea unei „Societăţi pentru *Cultura Etică*“ în Germania. In contra acestei mişcări etice, un scriitor, dr. Brunno Wille — pe care îl cunoşteam personal, mi-a fost unul din oponenţii la „tezele“ puse pe lucrarea de doctorat, spre a fi discutate în ziua promoţiunii; şi, mai târziu, a fost şi prin România, ca profesor în o familie sus pusă — a publicat o aspră critică.

Despre asta, prof. v. Gizycki îmi comunică:

„Verehrter Freund. Dr. Bruno Wille, den Sie, wie ich glaube, kennen...

In româneşte. „Dr. Bruno Wille, pe care cred că-l cunoaşteţi, — azi şeful „Socialiştilor independenţi“, — a îndreptat, în revista berlineză — „Freie Bühne“ (din August), o straşnică critică în contra „Mişcării Etice“ a noastră (sub pseudonimul Stochman). I-am răspuns la asta prin o scrisoare particulară pe care el (cu autorizaţia mea), a publicat-o în numărul din Septembrie al revistei „Freie Bühne“, adăugând la ea observaţiile sale.

„Critica d-rului Wille este foarte utilă, deşi nu-şi atinge totdeauna scopul“.

Consultând vasta corespondenţă a lui G. v. Gizycki cu atâtea persoane din toate ţările, s'ar documenta nu numai unele părţi interesante din unitatea spirituală a filosofului şi eticianului nostru, dar şi unele trăsături caracteristice de viaţă, în sinteza culturală a epocei, pentru a cărei structură ideală şi tendinţă evolutivă G. v. Gizycki a contribuit atât de mult — vizibil şi invizibil.

Asta se va vedea din activitatea lui de *propagandist*.

G. v. GIZYCKI, PROPAGANDIST.

Chiar numai din cuprinsul corespondenţei lui G. v. Gizycki, se poate vedea remarcabila dispoziţie lăuntrică a sufletului său pentru o vie activitate de propagandist al filosofiei practice, al Eticei.

G. v. Gizycki nu era numai un spirit superior al teoriei în domeniul cugetării, era un geniu creator de realități culturale noui în evoluția socială, un propagandist, cuceritor, al ideilor și în acelaș timp realizator practic al lor, smulgându-le din lumea abstracțiunilor moarte spre a le plăsmui în formele concrete ale vieții timpului, și ale desvoltării morale ale omenirii.

In niște simple note de *Amintiri* personale, nu e locul să arăt larga temelie a profundei lui capacități filosofice, pe care se ridică să privească legile vieții și ale lumii, în devenirea și menirea lor naturală.

Ar fi să fac — ne-la-locul lui — un tratat de filosofie contemporană.

Cine voește să se informeze despre direcția și înălțimea cugetării lui G. v. Gizycki, poate găsi isvorul de informație în operele lui. Citez câteva:

1. *Consecințele filosofice ale teoriei Lamarck-Darwin asupra evoluției.*
2. *Moralphilosophie* (Filosofia moralei).
3. *Etica lui David Hume.*
4. *Kant și Schopenhauer.*
5. *Filosofia lui Shaftesbury,* etc.

Și nu vreau să las neamintită

6. *Ideile fundamentale ale Moralei (Grundzüge der Moral).*

Această lucrare din urmă, o cărticică de înfățișare puțin voluminoasă, cuprinde un conținut filosofic de morală, pe atât de condensat și de complect, pe cât de clar expus, popular, interesant, convingător.

Chiar cred că pot considera această operă ca gestul spiritual care a deschis larg sfera de manifestări intelectuale practice ale lui G. v. Gizycki, acela *a propagandei lui etice.*

„Ideile fundamentale ale Moralei" au ieșit la lumină în

împrejurări culturale, care însemnau o trebuință generală a conștiinței publice.

O societate culturală, „Lessing-Verein", publicase un concurs pentru cea mai bună operă, care să arate, lămurit și pătrunzător, înțelesul și importanța celor mai elementare și curente, dar și mai însemnate noțiuni morale, ca *datorie, drept, nedrept, bine, rău, virtute, ideal de viață, merit, nemerit*, etc. Lămuriri cari, luminând inteligența, să dea directive și motive de acțiune voinței.

Era un apel grav al conștiinței umane adresat spiritului filosofic. El găsia un ecou natural puternic în sufletul și în cugetarea eticianului G. v. Gizycki, care adâncise teoretic aceste noțiuni și probleme și ardea de dorința vie de a le face să pătrundă în cugetul omenirii.

Premiul lucrării puse la concurs l'a obținut filosoful nostru. Și cu ea își începe marele etician al catedrei opera lui practică de propagandă morală.

Această mică lucrare substanțială de Morală, care, la apariția ei, a produs o puternică impresie, poate fi și azi cetită cu folos.

Chiar marea operă clasică a lui G. v. Gizycki: „Filosofia Moralei", posedă, pe lângă profunde considerații teoretice pentru întemeierea principiilor etice, însușiri rare de mișcătoare elevație a sufletului, de puternică motivare a voinței, pe calea ascensiunii morale — un efect considerabil de propagandă pentru *îmbunătățirea morală a omului.*

Dar opera propriu zisă de propagandist al filosofiei practice o găsesc în alte momente ale activității lui G. v. Gizycki.

O găsesc în acțiunea de pregătire și organizare a unei *Societăți de Cultură Etică în Germania.*

O găsesc în inspirația și munca uriașă de organizare a unui *congres de etică.*

O găsesc în întemeierea și conducerea unei publicații periodice, unei reviste de orientare, a *„Culturii etice“* — ultima fază glorioasă a febrilei sale activități, cu care și-a încheiat și încoronat opera scurtei și frumoasei sale existențe.

Despre toate aceste momente găsesc puncte călăuzitoare în prețioasele lui scrisori.

1. Inceputurile pregătirilor pentru înființarea „Societății de Cultură Etică“, mi le-a anunțat în scrisoarea dela 17 Aprilie 1892, din care extrag:

„Mein lieber guter Freund. Eine erfreuliche Mitteilung... (Pe românește).

„O știre îmbucurătoare am să-ți comunic. La Berlin e pe cale înființarea unei societăți de Etică. Iată cum s'a întâmplat...“

După ce amintește de o conferință a lui Felix Adler, ținută în Martie, despre „Societățile de cultură etică“ din America, și vorbește de vizita eticianului englez Henry Sidgwick, relatează propriile eforturi pentru înființarea societății Etice în Berlin.

„La 9 Aprilie s'a convocat o adunare de domni și doamne cari au ascultat o conferință a mea despre *societățile etice,* după care s'a discutat chestiunea între cei de față. Erau vreo 80 de persoane. Adunarea a ales o comisiune care să se sfătuiască mai departe. Ieri ne-am adunat pentru prima oară (6 persoane, printre cari două doamne: d-ra Helene Lange și d-na Schroeder, o amică intimă a împărătesei Friederich), și după 8 zile ne vom consfătui din nou. La 7 Mai va fi o nouă adunare... Intemeierea propriu zisă a societății se va face la toamnă. In fruntea mișcării se va pune — așa sper și cred — directorul *Observatorului Astronomic,* actualul *Rector magnificus* Prof. *Wilh. Foerster,* care de ani de zile s'a dat din tot sufletul, cu cea mai mare căldură, de partea ideii. In persoana lui se găsesc unite, în o frumoasă armonie

(ideile lui Kant) *„Cerul instalat deasupra mea și legea morală în mine“*.

In 19 Sept. 1892 scrie: „Lărgirea cercului „Societății germane pentru Cultura Etică“, a făcut, în timpul acesta, un progres însemnat. In adunările generale din Octombrie se vor discuta numai *chestiuni de organizare a societății etice*“.

La 13 Nov. însă comunică: „Succesul nostru a întrecut mult așteptările mele. La 19 Octombrie *„Societatea Germană pentru Cultura etică“* s'a constituit cu 200 membri, și azi are deja 500. Am luat asupra mea „Comunicările“ Societății; în curând apare primul caet, pe care îmi voiu permite a vi-l trimite. In el se cuprinde și comunicarea oficială despre *Congresul* de Etică, precum și un mare număr de *„Voci din Presă“* despre *Mișcarea Etică*, etc.“

Iar în 12 Februarie 1893, îmi scrie că Societatea Etică, înființată de curând *„are acum mai mult de 1000 de membri“*.

O însemnată operă socială de propagandă morală a luat astfel ființă, din înflăcărata activitate, inspirată, fără răgaz, a filosofului, care în acelaș timp își revărsa energia practică și în alte direcții.

PUBLICAȚIA PERIODICĂ SĂPTĂMÂNALĂ „CULTURA ETICĂ“.

Opera de propagandă filosofică, pentru lămurirea ideilor morale și transpunerea lor, din sfera abstracțiunilor cugetării, în funcțiunea lor dinamică de organizatoare a societății și de perfecționare a vieții omenești, G. v. Gizycki căuta s'o realizeze în acelaș timp, în mai multe direcții.

Pe când se pregătia și se constituia, sub inspirația lui, înființarea „Societății de Cultură Etică“, se plănuiau și se discutau mijloacele convocării unui mare *Congres de*

Etică, precum și înjghebarea unei reviste săptămânale, pentru orientarea în problemele vieții morale, „Ethische Kultur“.

In aceeași scrisoare (7 Iunie 1892), în care îmi spune: „Din publicația noastră despre *Mișcarea etică* în Germania, s'a și comandat în comision, peste 5000 exemplare“ — îmi dă știrea, foarte importantă: „Avem intenția ca, pentru zilele dela 17 până la 20 Octombrie, să convocăm la Berlin un *Congres de Etică*“.

Și, imediat, adaugă rânduri de mișcătoare atenție prietenească:

„Prof. Foerster (Rectorul de atunci al Universității Berlin) mi-a spus eri că ar trebui să vă invit și pe D-voastră“.

Și urmează un întreg plan al Rectorului Foerster, cum să facă, prin amicul său Dimitrie Sturdza, să mi se dea putința participării la Congres.

Iar în scrisoarea dela 13 Noembrie 1892, în care îmi comunică înființarea „Societății pentru Cultura Etică“, mă ținea în curent și cu mersul *Congresului*.

La acea dată Congresul de Etică se și terminase. Se ținuse în patru zile din luna Octomvrie, cum se anunțase.

Eu n'am putut să mă duc la Berlin, la acea epocă.

Din rândurile ce-mi scrie G. v. Gizycki despre ținerea congresului (10 Nov. 1892), se vede la câtă muncă, excesivă chiar pentru puterile unei organizații robuste, a fost supusă pasiunea de propagandist moral a unui om, a cărui vitalitate sta mai mult în viața sufletească decât în resursele constituției lui șubrede.

„Am regretat foarte mult, iubitul meu prieten, scrie el, că n'ai putut veni la Congresul de Etică.

„Cele patru zile ale Congresului de Etică, urmează el, au fost foarte interesante, dar și *istovitoare*. Diminețile, se țineau la mine ședințe de comitet, de mai multe ore; iar serile urmau adunări publice de câte 4—5 ore“.

Te întrebi, de unde își trăgea atâta energie sufletul unui trup infirm, lipsit de vlagă fizică? Te duci cu mintea, fără voe, la închipuirea acelor concepții propovăduite — ca să mă raportez numai la ai noștri — de Hașdeu în „*Sic cogito*“. Sufletul ar fi o substanță eterică, imponderabilă, fluidică, sau orcum altfel — *independentă* însă de *trupul în care trăește...*

Ceva înainte de întețirea activității lui practice până aproape de începutul ei, G. v. Gizycki a fost greu bolnav. Bietele lui picioare slăbănoage au început să-l doară, să se umfle, întâiu dreptul, apoi și stângul. Nu a mai putut să iasă din casă, și, în câteva rănduri, a fost nevoit să-și întrerupă prelegerile la Universitate.

Și boala asta, care mocnia de mult în trupul lui firav, a venit așa deodată, ca din senin. Nici un incident, nici un accident n'a provocat-o. Doctorii i-au spus că răul s'a strâns treptat, încet, și a isbucnit deodată ca o criză organică.

Din cauza durerilor, neputând dormi noaptea, cetia atunci, lucra mai mult decât ziua, când îl ajungea oboseala. Deși trebuia să stea cu picioarele întinse în sus, după prescripția medicului, asta nu-l împiedica să-și continue însemnările scrise, corespondența. Scria, cum putea, pe genunchi. Și, cu toate greutățile poziției incomode, literele rândurilor lui scrise își păstrau forma lor citibilă, trăsătura lor estetică. Tremurăturile condeiului, de cari se plângea, nemulțumit, aproape nu se observau.

Este impresionantă liniștea suverană cu care filosoful își stăpânea situația, plină de dureri și îngrijorări.

CUM PRIMEȘTE FILOSOFUL SUFERINȚA BOLII ȘI IDEIA MORȚII.

Prima știre despre boală mi-a dat-o în scrisoarea dela 26 Oct. 1891.

După două pagini de reflexiuni și noutăți filosofice, se ocupa, în alte două pagini, de starea sănătății lui.

„Despre mine, nu pot, de astă dată, să spun nimic bun. Un rău, care se pregătia lăuntric de ani de zile, a izbucnit ieșind deodată la iveală... De oarece boala va dura probabil mai multe luni, e problematic dacă acest organism slab va fi în stare să suporte pierderea puterilor ce i se cere. Doctorul spune că da, însă pune înainte și pcsibilitatea că totul merge spre sfârșit.

„Deși am trăit mulțumit (sau poate tocmai pentrucă am fost fericit) posibilitatea acestui sfârșit face asupra mea o mică, foarte mică impresie.

„Am așa dar ocazia să confirm în suferință filosofia.

„Sunt, de altfel, bine îngrijit de servitorul meu credincios, și primesc adesea vizitele cunoscuților mei“.

Dupăce, în scrisoarea următoare (11 Nov. 1891), dă speranța că „boala va putea fi învinsă cu totul în câteva săptămâni“, în altă scrisoare spune, mai puțin încurajator: „Sunt acum 10 săptămâni de când sunt bolnav, în alte 10 săptămâni sper să fiu sănătos“, (26 Dec. 1891).

Sănătos! Credea el oare în realizarea, cât de aproximativă, a unei stări care să semene cu ceeace se poate numi a fi *sănătos* la ceilalți oameni?

Când a mai pomenit, în altă scrisoare, despre sănătatea lui, a adăugat parentetic, ca în surdina gândului: „sau ceeace la mine se poate numi așa ceva. Și toată experiența neplăcută va putea fi și ea bună la ceva“.

Acestei ființe de fină elită morală, cu o constituție fizică, dela început, condamnată unei scurte dăinuiri pământești, după cruda încercare a unei boli grele suportată cu atâta superioară stăpânire sufletească, — moartea, înduioșată parcă, i-a îngăduit o prelungire a delicatei lui existențe, ca să-și termine isvodirea unui gând drag și să se bucure și el o clipă de binecuvântarea divină a

cele mai sfinte fericiri lăsate omului pe pământ în iubirea adevărată.

Gândul lui drag, ce-i încălzia puterile inteligenței, era înființarea unei reviste pentru „Cultura Etică“.

In acelaș timp cu atingerea acestui ideal, i-a venit, ca un dar ceresc, și mângâerea celei mai înalte iubiri.

Talentata scriitoare *Lily von Kretschmann*, colaboratoarea inimoasă și devotată a revistei, pe care au înființat-o amândoi, a devenit tovarășa vieții lui prin căsătorie.

A unei vieți ce era ursită să se termine repede, după licărirea acestor clipe de culme ale perspectivelor visului lui de viață.

Cu câtă emoție culeg din scrisorile lui destăinuirile acestor sclipiri de armonie ce precedau — dar nu prevestiau — sfârșitul apropiat!

INCEPUT DE FERICIRE, SFÂRȘIT DE VIAȚĂ.

Apropierea acestor două evenimente nu are niciun înțeles de raport cauzal. Exprimă o simplă succesiune, căreia, poate, punctuația îi adaugă sugestia rapidității ce dă iluzia unei confundări.

Sunt ispitit a lăsa întâmplărilor din urmă, unele plăcute, altele dureroase, ale vieții ilustrului etician, cuvântul însemnărilor lui încredințate din iubire, venerației mele. A vorbi eu însumi de ele, ar fi a cere inimei mele de azi o încercare peste măsura obișnuită a sbuciumului de toate zilele.

„Mă bucur, iubitul meu amic, îmi scrie el (la 29 Dec. 1892), că revista săptămânală *Ethische Kultur* are aprobarea Dv. Apariția ei îmi dă multă bucurie, dar și multă muncă. Munca o împart însă cu un coredactor care este o doamnă, un membru inspirat al *Societății Etice* și foarte venerata mea prietenă: Domnișoara Lily von Kretschmann“.

La 12 Iunie 1893. „Astăzi vă scriu ca să vă aduc la cunoştinţă că m'am logodit cu domnişoara Lily von Kretschmann, al doilea redactor al „Culturii Etice“, şi în curând voiu fi soţul ei. Ea este întâia mea iubire şi o venerez mai presus de orice în lume“.

La 5 Iulie 1893: „Verehrter, lieber Freund. Herzlich Danke ich Ihnen.... (româneşte). Vă mulţumesc din inimă pentru felicitările amicale...

„Acum sunt, de mai bine de o săptămână, căsătorit, şi aşa de fericit, ca niciodată în viaţa mea.

„Călătoria noastră de nuntă a constat în asta, că soţia mea, în dimineaţa zilei de nuntă, m'a însoţit prin Thiergarten până la Universitate, şi acolo a asistat la prelegerea mea“.

Sunt nevoit să mă opresc aci cu amintirile mele despre G. v. Gizycki, tocmai la începutul fazei luminoase a fericirii lui visate.

Oprirea o fac cu acea strângere de inimă cu care te opreşti, covârşit de durere, la tradiţionalele popasuri de „vămi“ pe drumul spre locuinţa de veci a unei fiinţe scumpe.

Căutând în pachetul corespondenţei lui G. v. Gizycki, nu mai găsesc nicio scrisoare de ale lui, după aceea în care îmi anunţă căsătoria şi îmi descrie mişcătoarea simplitate a călătoriei lui de nuntă.

Niciuna! Şi totuşi, într'un an şi jumătate, dela căsătoria lui, am avut dela el multe alte scrisori interesante. In locul lor, la sfârşitul pachetului, ceeace găsesc, legate împreună, deosebit, e, pe lângă anunţul *oficial* de căsătorie, o carte poştală şi o lungă scrisoare îndoliată, amândouă scrise de altă mână. Iar, dintre ele, aceea care vine la rând, în ordinea de timp, după ultima scrisoare de fericire a lui G. v. Gizycki, este carta poştală, cu data de 3 Martie 1895, scrisă de soţia profesorului, de Doamna Lily

von Gizycki, în laconismul lapidar al unei înștiințări sfâșietoare:

„Profesorul v. Gizycki azi la 3 Martie a adormit în liniște, de veci. Boală scurtă, moarte fără dureri.

Berlin, 3 Martie 1895.

Lily von Gizycki
născută v. Kretschmann

Cuvintele din titlul cuprinsului acestor relatări: „Inceput de fericire, sfârșit de viață“, parcă au fost scrise într'un ceas rău.

Ciudată, inexplicabilă prevestire a destinului! Anunțarea căsătoriei și cartea poștală cu anunțarea morții, puse la un loc împreună. Un semn prevestitor al fatalității?

Ce puteri incomprehensibile, în afară de sfera puterilor de cunoaștere ale experienței, au poruncit mânei mele și au îndreptat-o să lege la un loc, deosebit de restul corespondenței, știrea căsătoriei, începutul zilelor lui de fericire, cu știrea morții?

Ceeace mai aveam de povestit din momentele visului lui, în proces viu de isvodire, se aflau notate în scrisorile trimise după căsătorie, în toiul activității lui dinamizate de exuberanța gândirii stimulate de imboldul stării lui de fericire.

Acele scrisori nu le-am mai găsit.

In locul lor, alături de cartea poștală cu știrea morții, o lungă scrisoare a d-nei v. Gizycki, plină de sfâșietoarele ruperi sufletești ale unei inteligențe superioare. Mă opresc și azi, cu inima în lacrămi, asupra rândurilor ei îndoliate.

Extrag din ea numai ceeace se raportează la moartea filosofiului. (9 Mai 1895) „Hochverehrter Herr Professor. Mein Mann war... (românește). Soțul meu a fost toată iarna foarte bine. Obrajii plini rotunzi aveau o coloare sănătoasă, vie, și eram fericită la gândul că mă voiu bucura mulți ani de existența lui. Poate că fericirea noastră

a fost prea mare, prea fără umbre. Niciodată n'am avut împreună un ceas tulbure, niciodată n'a fost întreruptă armonia unităţii noastre sufleteşti. Soţul meu era pentru mine totul: prieten, îndrumător, pildă.

„Luni s'a dus încă la Universitate. Marţi l'am oprit să se ducă, tuşea şi avea temperatură. Avea „influenţă". Totuşi, până Sâmbătă, nu i-a fost prea rău. Se scula, era liniştit şi bine dispus.

„Sâmbătă dimineaţa doctorul, pentru prima oară, a atras atenţia că s'ar putea să vină primejdie, şi iubitul meu soţ, deşi nu credea într'un sfârşit al său atât de apropiat, a vorbit cu mine despre ultimele lui dorinţe, foarte liniştit. Seara se părea că-i merge mai bine. Noaptea a dormit mult. Natural, eu nu m'am depărtat o clipă de el.

„Pe la 2 jumătate, răsuflarea i-a devenit neregulată. Şi curând după asta îmi zise: „Acum vine moartea". Apoi vorbi, cu o perfect de clară conştiinţă cu mine, şi chiar când nu mai putea vorbi, ochii lui, din ce în ce mai strălucitori, vorbiau încă. S'a stins fără chinuri, cu totul liniştit, în braţele mele.

„A fost, până la clipa lui din urmă, adevăratul înţelept care îşi trăeşte doctrina".

„Indată ce voiu pune totul în regulă, vă voiu trimite câteva mici amintiri dela soţul meu".

Astfel s'a sfârşit marele etician G. von Gizycki, încă tânăr, în vârstă de 44 ani (1851—1895).

Dar scrisorile lui, primite de mine după căsătoria lui până în ziua morţii, ce s'au făcut? S'au pierdut? Nu.

Curând după moartea soţului său, Doamna Lily von Gizycki mi-a scris rugându-mă să-i pun la dispoziţie scrisorile ce ştia că profesorul şi prietenul meu venerat mi-a trimis atâţia ani dearândul, pentru că voia să le consulte la scrierea biografiei lui, asigurând restituirea.

N'am hezitat o clipă. Am ales tot ce mi s'a părut mai

interesant pentru biografia filosofului, toate scrisorile de după căsătorie, şi altele dinainte.

Incercările repetate de-a afla mai târziu, ceva de soarta lor, au rămas fără rezultat.

Văduva nemuritorului G. v. Gizycki, după nu ştiu cât timp dela moartea lui, a contractat o nouă căsătorie.

Despre apariţia unei biografii a filosofului n'am putut afla nimic. Asta nu însemnează că n'o fi existând.

IV.

FRIEDRICH PAULSEN.

PERSONALITATEA LUI CA FILOSOF ŞI PROFESOR.

Nu am intenţia să fac un *studiu* asupra marelui profesor al Universităţii din Berlin şi finului filosof al Germaniei contimporane. *Fr. Paulsen* se găseşte încă [1]) în toiul activităţii sale de cugetător şi pedagog. Dar la 16 Iulie 1906 a atins al 60-lea an al vârstei sale, şi lumea intelectuală din Germania, ba nu numai din Germania, ci din toată Europa şi din alte continente, a luat această zi ca prilej de a-şi arăta simpatia şi sentimentele ei de recunoştinţă pentru acest apostol al ideii, pentru acest scriitor de elită al filosofiei, pentru acest orator clasic al catedrei.

Ca fost elev al lui *Paulsen*, m'a mişcat sărbătorirea entusiastă ce i s'a făcut, şi am luat din suflet parte la dânsa, de departe. Nu pot lăsa să treacă ocazia acestui moment istoric, fără să adaug la celebrarea lui, ecoul dragostei şi admiraţiei atâtor spirite ale intelectualităţii române, asupra cărora s'a răsfrânt, direct sau indirect, la unii mai mult la alţii mai puţin, din razele minţii cugetătorului german.

---

1) In 1906, când am scris aceste pagini publicate în „Cultura Română".

O fac aceasta, mai întâiu de toate, ca unul care am simţit de aproape înrâurirea însuşirilor marelui gânditor, timp de mai mulţi ani dearândul. Sufletul mi-e plin de amintiri frumoase din vremea studiilor la marea universitate a capitalei imperiului german, după cum e de altminteri plin de dragoste pentru toate spiritele — prietenii ori străini — dela cari a trecut o rază de lumină în conştiinţa mea.

Nici odată n'am confundat independenţa individuală cu nerecunoştinţa, căci de sigur nici recunoştinţa nu înseamnează deloc anihilarea propriei individualităţi morale.

Pentru toţi profesorii mei, dela modeştii dascăli de clasele primare până la înalţii demnitari ai ştiinţei universitare, simţ un adânc respect de pietate filială.

Mai presus de toţi însă găsesc în cugetul meu, începând cu reminiscenţele copilăriei, pe *Dumitru Băltăceanu* şi *Ion Drăgoşescu*, institutori de învăţământ elementar în Buzău; din liceu, pe *Erimia Circa*, neîntrecutul naţionalist, cald şi luminat, minte enciclopedică, împodobită cu însuşirile unei culturi clasice alese, puternic isvor nesecat de cugetări înălţătoare, ţâşnite din fundul sincerităţii lui devotate şcolii şi educaţiei.

La universitate, lăsând la o parte pe cea din ţară, unde n'am urmat până la sfârşit, găsesc între cei dintâi pe *Fr. Paulsen*, alăturea de neuitatul *G. v. Gizycki*, cel mai uman suflet mare de om superior, — de sfânt, aş putea zice, — care s'a apropiat cu dragoste, s'a lipit cu prietenie neclintită şi pentru vecinicie de inima mea.

Prelegerile lui *Paulsen* la universitatea din Berlin erau cele mai frecuentate, dintre cursurile filosofice.

Pe vremea mea, numai cele ţinute de *Zeller*, renumitul istoric al filosofiei grece, se apropiau ceva în astă privinţă de ale lui *Paulsen*, şi anume de cele *private* ale lui.

Cursurile publice ale lui *Paulsen* — pe atunci numai profesor *extra-ordinar*, echivalent cu *agregatul* nostru —

găsiau un emul numai în vestitul *v. Treitschke*, a cărui elocuență impetuoasă transformase catedra de istorie într'o tribună înfocată a naționalismului german, aproape a șovinismului prusian. Lumea, chiar în afară de studențime se îndesa, nu mai găsia loc, asculta de prin culuoare, în picioare, torentele de imagini și înlănțuirea de argumente, comparațiile seducătoare, considerațiile spirituale, aluziile fine, glumele istețe ale pasionatului istoric — un adevărat orator mare, care și în atitudine și în prestanță îți amintia pe *Gambetta*.

Adesea prin ideile, totdeauna prin rauca vâjieala aspră a organului său anti-muzical putea să-ți displacă, să-ți fie antipatic. Veniai poate chiar prevenit în contra lui, să'l asculți. Farmecul vorbirii lui era irezistibil. Iți învăluia mintea pe nesimțite, ca într'o casă fină de păianjen, care se prefăcea curând, fără să prinzi de veste, în lanțuri ce te strângeau ca niște odgoane de oțel de toate părțile, și-ți luau libertatea de mișcare a spiritului.

Fusese bolnav de gât, și vocea lui răgea. Asurzise, în războiul franco-german din 1870, se zice, și nu se putea auzi pe sine însuși, ca să-și controleze și să-și îndrepteze modulațiile vocei. Când vorbia, mai mult urla, parcă; abia prindeai la început articulația cuvintelor, înnecate într'un răget continuu de torent spart de stânci. Parcă-l aud tunând cu glasul lui de tobă sinistră de războiu, când își desfășura perioadele mărețe, ca niște batalioane eroice, și lăsa din culmea lor să explodeze vr'una din acele bombe puternice ale pasiunii, ce te înghéța de groază ori te făcea să tresari de admirație.

Cu totul altfel era elocuența lui *Paulsen*. Era modelul adevăratei *elocuențe de catedră*. Nici un alt sentiment nu-l mișcă și nu te mișcă, auzindu-l, decât plăcerea pur intelectuală; nici-o emoție alta, decât emoția adevărului. Liniștită și limpede se desfășoară și curge vorbirea lui na-

turală, ne-afectată, aproape familiară, și străvezie, străvezie ca unda clară și curată, prin care zărești dincolo, departe, în fund o lume întreagă de idei, o lume armonic așezată în raporturile ei, și întemeiată pe temelii trainice și largi.

Dar acea plăcere intelectuală, acea emoție a veritații, ce te stăpânește în decursul șirului de prelegeri, nu se mai uită toată vieața. Ceva înalt și subtil străbate cu încetul tot organismul intelectual, ca o renaștere sufletească.

Or cât de liniștite în formă, prelegerile lui aveau ceva dramatic. Drama se petrecea în domeniul senin al inteligenței. Nici o urmă, și nici măcar umbra vr'unei impresii de declamație, în expunere. Numai mintea vedea, prin spiritul lui, cum apar și cresc în toiul lor, sistemele cugetării, cum se ridică în culmea lor dominantă și cum cad în luptă eroică și dreaptă cu alte sisteme, cari prezintă cugetului omenesc o icoană mai seducătoare a universului și a vieții.

Toată emoția se datora marii lui sincerități în căutarea adevărului. Când îți expunea, în cursul de *Introducere în filosofie*, sistemul materialist, dacă nu erai mai dinainte format și cristalizat în gândirea filosofică, ieșiai din sală convins nu numai că *Paulsen* este un materialist profund și neatacabil, dar că materialismul însuși, în perfecta lui dreptate, va rămânea neclintit pe niște baze așa de solid și magistral așezate acum pentru totdeauna.

Credința aceasta se întăria și mai mult, când îl vedeai pe *Paulsen*, în prelegerea următoare, respingând victorios obiecțiile cele mai obișnuite și plausibile, aduse încontra materialismului.

Și totuși, o întorsătură fatală a cugetării te făcea să presimți cataclismul. Amintirea unor adevăruri sigure, nediscutabile, axiomatice, ca, bunioară, permanența for-

ței în univers: cantitatea de materie nici nu crește nici nu scade în lume — și altele — îți îndrepta mintea către punctul central vulnerabil, unde s'ar putea da, și unde i se și da, lovitura mortală, sistemului așa de tare și triumfător până eri, până mai adineauri.

Dar din distrucție chiar, ieșia construcția unei noi lumi de gândiri; din moartea unui sistem, se ridica în acelaș timp altul, susținând pe temeliile lui mai puternice deși mai subtile, mai coprinzătoare deși mai impalpabile, lumea și viața, cu esența lor eternă și cu destinul lor veșnic enigmatic.

Când demonstra că esența lucrurilor nu poate fi decât ceva de natură sufletească și când identifica gravitația materială cu voința, în sensul larg, metafizic, al lui *Schopenhauer*, ce lumină se făcea de odată în conștiințe!

Nu erau simple vorbe și lecții de învățat pentru examene: erau gândiri trăite; și le ascultai cu palpitația nerăbdătoare a omului care caută un sprijin intelectual în priceperea lumii și a vieții.

Și nu era nici numai simpla alergare a curiosității după adevăr, acea vânătoare a inteligenței, de al cărui deliciu spune *Lessing* că valorează mai mult decât adevărul însuși.

Era sentimentul mântuirii sufletești și acel entusiasm ce te coprinde, când regăsești ceva neprețuit de scump, pe care îl perduseși, dar pentru aflarea căruia ți-ai da totul. Era ceva din viața ta însăși: regăsirea ta proprie, în haosul amețitor al vârtejului de idei și lucruri, de credințe și lumi, clădite și dărâmate la suflarea atâtor curente ce se încrucișează în calea ta și în drumul istoriei.

Și de aceea prelegerile lui *Paulsen* aveau ceva dramatic. Și de aceea sălile Universității, unde vorbia el tinerimii, gemeau de ascultători.

Toţi câţi şi-au pus, cu tot seriosul, o întrebare interesantă despre lume şi viaţă, aleargă acolo să capete lumină, sau măcar o sugestie şi îndemn pentru căutarea răspunsului.

Nimeni n'a ştiut să dea mai multă *actualitate* emoţionantă problemelor vechi, problemelor vecinice ale spiritului omenesc.

Paulsen, se poate zice, a dat viaţă filosofiei în învăţământul public al universităţilor germane. A scos filosofia din izolare şi a strâns împrejurul ei corul mundan al tuturor ştiinţelor la modă. A pus în relaţii filosofia cu ştiinţele.

A scoborît filosofia la ştiinţe? A ridicat ştiinţa la filosofie?

Indiferent — şi tot una.

Mai întâiu şi mai mult decât toate, a făcut să *se simtă* apropierea firească dintre ele.

Şi a mai făcut să *se simtă* rolul filosofiei ca *vitae dux*.

Aceasta e mult, e colosal; e de o mie de ori mai mult, de cât dacă ar fi făcut „şcoală" într'o doctrină personală, particulară lui. A trezit interesul şi spiritul filosofic în mulţimea studenţilor serioşi dela toate facultăţile universităţii. A dat ştiinţei în toate ramurile, probleme şi preocupări, dacă nu direcţii şi rezultate; ba s'ar putea zice chiar că i-a dat şi o direcţie, în mintea viitorilor cercetători: direcţia filosofică, deci larg metodologică.

Una din amintirile mele plăcute din timpul studiilor la universitatea din Berlin, o formează ceasurile de meditaţie şi de încordată cercetare ştiinţifică în şedinţele exerciţiilor seminariale de filosofie. Cele mai rodnice şi mai mult decât instructive, aş putea zice *educative*, erau ale lui *G. v. Gizycki* şi *Fr. Paulsen*, deşi cu procedări şi din puncte de plecare deosebite: mai mult analitic primul, mai sintetic cel de al doilea.

G. v. Gizycki, în special, își releva, cu prilejul exercițiilor, o calitate mai mult, pe care nu i-ar fi bănuit-o nimenì din auzitorii prelegerilor lui. El, care își *cetia* cursul, desfășura ocazional, în timpul discuțiilor seminariale, o adevărată artă oratorică, cu totul spontană, cu totul naturală și necăutată: — simplă revărsare a supra-plinului și supra-plusului de simțire înaltă și de știință profundă, ce umplea sufletul lui mare. Improvizațiile libere ale lui *G. v. Gizycki*, provocate de vre-o întrebare adusă întâmplător, dar necesar, de cursul discuțiilor asupra vre-unei chestii în legătură, uneori chiar mai depărtată, cu obiectul imediat al cercetării, rămân nestinse din amintirea celor cari au avut norocul să-l urmeze. Și aceștia n'au fost niciodată așa de mulți, ca la *Paulsen*.

Paulsen lua de ordinar *Kritik der reinen Vernunft* a lui *Kant*, uneori *Etica* lui *Spinoza*, ca text de studiu în ședințele seminariale.

Ceasuri frumoase de încordare liniștită a minții în coprinderea și lămurirea marilor probleme eterne. Mi-aduc aminte totdeauna de ele, ca de o epocă de farmec a vieții intelectuale.

Seara la lumina lămpilor mari cu gaz aerian, îi văz pe toți preocupați, uneori discutând înainte de a intra magistrul, alteori așteptându-l în tăcere, fiecare la locul său, cufundați în gânduri, unii cu capul în mâni, meditând asupra paginelor de interpretat din *Kant*, alții privind vag în văzduh, cu mintea prinsă de o idee; alții, întorși într'o rână, căutând în pământ, cu sprincenele încruntate.

Paulsen intră. Se începe darea de seamă, critica, discuția. Vorba se încinge. Toți au ceva de spus.

Paulsen aruncă, sub formă dubitativă, o idee. Răspunsul se pare ușor. Repede îl dă unul sau altul. *Paulsen*, tot sub formă dubitativă, arată obiecțiile posibile. Mintea auzitorilor stă ca în fața unei piedici neașteptate, care crește

uneori tot mai insurmontabilă, ca un zid, ce trebue spart. De trecut, de ocolit, imposibil.

Se face tăcere. Una din acele tăceri îmi stă clară în memorie. Se auzia numai fâşiitul continuu al lămpilor ce măsurau, consumându-se, cu un sfârâit monoton, timpul fără realitate concretă al vieţii pur spirituale. Mărimea problemei, greutatea ei erau prea mari, ca şi însemnătatea ei. Clopotul tramvaiului depe stradela învecinată, ce duce în Dorotheenstrasse, suna din când în când, aproape la timpuri regulate; şi, în tăcerea meditativă a atâtor gânditori, îţi făcea impresia clopotului ce s'aude în altarele catedralelor catolice în timpul slujbei, când credincioşii, cu cărţile deschise, cu minţile ridicate spre cer, îşi deschid cugetele, ca să primească lumina dumnezeiască. *Paulsen*, cu ochii lui mari, plin de geniu, deschişi de parcă vor să coprindă lumea, priveşte fix, învârtind un creion în mână. şi plecând uşor capul într'o parte. In sfârşit, îl auzim:

— „Nun, also!..."

Şi o idee uşurătoare urmează — ori suspendarea soluţiei şi căutarea ei mai departe pe altă dată.

Insuşirile frumoase ale spiritului lui *Paulsen* le găsim, în bună parte, şi în operele lui. Nici odată operele unui om mare nu sunt la înălţimea valorii lui personale. Şi totuşi scrierile lui *Paulsen*, or cât ar fi de departe de înălţimea or: adâncimea isvorului lor sufletesc, au cucerit admiraţia publicului gânditor.

Sunt clasice. Cugetarea se vede limpede în forma şi structura simplă a frazei. Inlănţuirea paginilor, capitolelor, părţilor operei întregi e străvezie pentru ochiul spiritului logic. Provoacă pe cititor la reflexie; îl stimulează îl tulbură, pentru ca să-l liniştească, mulţumindu-i trebuinţele intelectuale, în mare parte deşteptate tot de el, cu o artă socratică rafinată, dar ascunsă.

Şi totuşi, în cărţile lui se vede parcă mai puţin din arta

emeutică a pedagogului, desfășurată în prelegeri. Auzitorii, și mai mult încă decât cititorii lui *Paulsen,* au iluzia că ei singuri au găsit adevărul ce li se comunică și că vorbitorul de pe catedră nu face decât să le formuleze gândul, „să le ia înainte“ cu vorba.

Din scrierile lui reese desigur acelaș dar superior. Cine l'a ascultat și apoi îl citește, i se pare în cele din urmă că-l aude vorbind; dar, firește, mai concis, mai condensat.

Mai fiecare din operele lui a repurtat succese uimitoare de librărie. *„Introducerea în filosofie“* și *„Sistemul de Etică“,* apărut în două mari volume, au ajuns repede, chiar atunci, prima la ediția a 16-a, a doua la ediția a 6-a. Pentru niște scrieri filosofice, mersul lor este un simptom al timpului și o dovadă despre puterea talentului de scriitor al autorului.

Ca și *Fechner,* unul din maiștrii spiritului său, *Paulsen,* știe să-și păstreze calmul și seninătatea stilului și a cugetării sub mormanul de fapte și cercetări de detaliu, pe cari le grămădește, le ordonează și le manevrează cu ușurința elegantă a unui *Taine,* făcându-le să se așeze singure în sistem natural de cugetare, ca atomii unui corp fizic ce se rânduesc singuri după principiul lor firesc de cristalizare, dând naștere unor forme mărețe, abia visate de închipuirea cea mai bogată. Astfel faptele, fără nici o siluire, vorbesc armonic în tonul general filosofic al unei concepții unitare.

Un exemplu splendid de această putere a lui *Paulsen* de a strânge materialuri vaste de date positive și de a le dispune în ordinea unui sistem de principii și idei, ne-o dă mult cunoscuta sa operă: *„Istoria învățământului superior în Germania“.*

Cu altă ocazie voiu schița gândirea eminentului pedagog contimporan. *Paulsen* se găsește în plină activitate și productivitate.

Nu poate fi vorba de a face studii conclusive asupra coprinsului și valorii filosofiei lui în cugetarea modernă. Conturul locului său în istoria filosofiei nu e dat nimănui să-l desemneze de pe acum. Nimeni, nici el însuși, nu-l cunoaște. Numai Dumnezeu, în ale cărui taine stă de veci coprins viitorul, îl știe dela începutul veacurilor.

Ideea din urmă îmi îndreptează gândul către geneza educativă a cugetării lui *Paulsen*. In filosofia lui se vede lămurit urma influenței a două spirite mari: *Spinoza* și *Fechner*, panteismul cu *deus sive natura:* totul e D-zeu și D-zeu e în tot; și panpsihismul: în toată natura e suflet. Ce viață nouă dă lumii, ce viață nouă dă chiar *vieții*, această concepție, când se ridică la înălțimea sufletească a credinței!

Și dacă vedem așa de des pe *Paulsen* fermecat de poezia clasică a lui *Goethe*, cauza nu stă numai în ispita amețitoare a vrăjitorului, care creiază lumi de imagini încântătoare și sublime cu bagheta magică a închipuirii și a versului, ci, mai ales, și în faptul că poezia marelui maestru al limbii germane se înalță din gândirea panteismului. *Goethe* filosof este *Spinoza* poet. De asta, poate, mai mult, îl iea un gânditor ca *Paulsen* adesea de călăuză și-l numește scurt și simplu *„Geleitsmann“*, în frumoasa scrisoare de mulțumire trimisă tuturor ce l-au sărbătorit în ziua de 16 Iulie.

Nu mă pot opri de a reproduce aci, ca încheere, aproape în întregime, acest duios document al unei stări sufletești superioare — schimb de iubire și recunoștință între atâtea spirite contimporane cu spiritul de elită desăvârșită al lui *Paulsen*.

„Ca să mulțumesc așa cum ar trebui și aș dori, prin o scrisoare particulară tuturor iubiților și bunilor, de aproape și din depărtare, bătrâni și tineri, cari și-au adus

aminte de mine cu prietenie în ziua de 16 Iulie, pentru asta nu mi-ar ajunge puterile mele acum. De aceea rog să mi se îngăduie a spune în acest mod tuturor în comun și totuși fiecăruia în parte, cât de mult simt fericirea că sunt iubit și prețuit de atâția. Nu pot să fac altceva, de cât să primesc totul cu recunoștință și să-l așez lângă celelalte multe bunuri ce mi s'au dăruit în viață, și mi s'au dăruit fără să le merit.

„Căci, în adevăr, dacă privesc astăzi îndărăt la vieața mea, mi se pare o minune, înjghebată mai mult de un destin decât de propria mea pătrundere și prevedere. Nimic voit nu s'a întâmplat în ea; nevoită și necăutată a venit, și mai plină și mai bogată decât aș fi visat-o vreodată. Am trecut peste strâmtorări, fără să sufer nici o vătămare, și chiar din rătăciri și nebunii a crescut în cele din urmă rodul binefăcător, așa că aș putea să zic cu patriarhul: „Sunt nevrednic de atâta milă și bunătate ce ai arătat robului tău; căci nu aveam decât acest toiag, când am trecut Jordanul și acum sunt stăpân peste două turme".

„Dacă totuși trebue să spun o vorbă despre ceeace am voit, două *leit-motive* m'au călăuzit din capul locului, mai mult sau mai puțin conștient. Unul: să se scoată filosofia din izolarea în care se găsia, și să se pună din nou în legătură vie cu cultura și problemele timpului. Filosofia mi se părea pentru viața totală un element indispensabil, fără de care nu putea fi sănătate și armonie.

„Celălalt: departe de spiritul de partide și facțiuni, departe de preocuparea de „a face școală" și de a organiza clici; cu o vorbă a lui Erasmus din Rotterdam: „*Semper solus esse volui nec quicquam pejus odi quam juratos et factiosos*". Filosofia trebuie să emancipe conștiința omenească, nu s'o lege; pe cel ce o propovăduește, să-l învețe a gândi prin el însuși, nu să-l deprindă a repeta papagalicește spusele altuia.

„In ce privește însă viitorul, din amintirea zilei de azi îmi vor crește un nou curaj și o nouă mulțumire de a-mi face și mai departe slujba cuvenită de muncă credincioasă — atât timp cât mi-o mai fi dat — pentru convingerile și scopurile comune, dar tot odată să mă fac personal și mai demn de iubirea și încrederea, cu care am fost întâm-

pinat în mod așa de generos. Până la sfârșitul zilelor mele nu voiu înceta de a zice și crede cu *Goethe:*

Că lumea, or-cum,
E plină de iubire și recunoștință.

Și astfel, tot sub inspirația acestui *Geleitsmann* [1]) voiu saluta cu sufletul liniștit vârsta ce a sosit și, „ein höflich Mann“ [2]), a bătut în anul acesta pentru prima oară la ușa mea.

„Anii îți iau, spui tu, așa de multe:
Plăcerea vie a simțurilor toate,
Și amintirea celor mai scumpe lucruri
De ieri. Și perindarea în lung și 'n lat
A lumii nu-ți mai râde, nici chiar
Onoruri date de sus și lauda, altădată
Izvor de bucurie. Și din activitate
Deliciul nu mai curge. Iți piere îndrăsneala.
Zău, nu știu după astea ce-ți mai rămâne?“
O, mie îmi rămâne destul: ideea și iubirea“.

Fie ca „ideia și iubirea“ să-și poată izvodi încă mulți, mulți ani pe pământ ursita lor cerească, prin mijlocirea sufletului frumos și puternic al lui *Friedrich Paulsen!*
(Scrise în Oct. 1906).

DOUĂ SCRISORI, DIN CORESPONDENȚA MEA CU PAULSEN

I.

Steglitz bei Berlin
Fichtestr. 31. 2/1.1906

Liebster Collega!

Meinen herzlichsten Dank für Ihr mit so viele Liebe gezeichnetes Bild; geht es auch über die Ahnlichkeit weit hinaus, so sehe ich darin doch die Züge, denen ich nach-

1) Călăuză.

2) Ca un om politicos.

strebe, seitdem ich akademischer Lehrer bin. Dass ich als solcher das Glück gehabt habe, mir Freunde aus vielen Völkern zu erwerben, betrachte ich als einen der schönsten Gewinne meines Lebens. Auch das freut mich, dass Sie des guten Gizycki gedacht haben, er war eine redliche und treue Seele, die ich sehr schätzte.

Meine Photographie, die Sie wünschen, lege ich bei, sie stamt freilich aus alterer Zeit, ist aber immer noch, meine Frau versichert es wenigstens, das beste Bild, das es von mir giebt.

Kennen Sie Prof. Ionescu in Bukarest? Er was vor ein paar Jahren hier; ich schätze ihn sehr, ein tüchtiger und rustig thätiger Mann.

Überhaupt habe ich den Eindruck, dass Ihr Volk in rüstigem Aufsteigen ist. Sicherlich ist ihm in der untere Donau welt noch eine bedeutende Rolle beschieden.

Mit herzlichen Grüssen und Wünschen zum neuen Jahr

Ihr sehr ergebener

Paulsen.

Steglitz bei Berlin
Fichtestr. 31. 2/1/906

Prea iubite coleg,

Mulțumirile mele cele mai călduroase pentru portretul personalității mele, ce mi l'ați făcut Dvs. cu atâta dragoste; chiar de trece mult dincolo de limita realității, am regăsit totuși trăsăturile către care tind, de când sunt profesor universitar. Faptul că am reușit, ca profesor, să-mi câștig prieteni din mijlocul mai multor popoare, îl consider ca unul din cele mai frumoase succese ale vieții mele.

Mă bucură deasemenea că nu l-ați uitat pe bunul Gizycki, un suflet nobil și cinstit, pe care îl prețuesc mult.

Vă alăturez o fotografie de-a mea, care cu toate că

este mai de demult, totuși — cel puțin o susține soția mea — ar fi cea mai bună poză a mea.

Cunoașteți pe profesorul Ionescu din București? A fost aci acum câțiva ani; îl prețuiam foarte mult, un om foarte capabil și extraordinar de activ.

In general, îmi face impresia că poporul Dvs. se află într'o fază de ascensiune. Desigur că îi va fi rezervat un rol important în regiunea Dunării de jos.

Cu salutări cordiale și urări de bine pentru Anul nou.

Al Dvs. prea devotat,

Paulsen.

II.

Steglitz bei Berlin
Fichtestr. 31. 16. Nov. 1906

Lieber Herr Collega!

Haben Sie herzlichen Dank fűr Ihr freundliches Gedenken, es ist mir ein grosses Glück zu wissen, dass innerhalb und ausserhalb der Grenzen des Deutschen Volkstums so viele Männer und Frauen mit unverdienter Liebe meiner gedenken.

Darf ich mir gestatten den Dankesgruss, den ich nach dem 16. Juli verschickt habe, Ihnen noch beizulegen?

Zu meinem lebhaften Bedauern bringt mich meine Unkenntnis Ihrer Sprache um die Freude Ihren Artikel zu lesen. Vielleicht fügt es sich, dass einmal ein Landemann von Ihnen herkommt, der mir einiges daraus übersetzt.

Vor zwei waren Jahren ein paar Landsleute von Ihnen hier, die ich ein wenig näher kennen lernte, Prof. Ionescu aus Bukarest und Prof. Flavian aus Ploesti. Wenn Sie Ihnen einmal begegnen, bitte ich ihnen einen Gruss von mir zu bestellen; ich habe viel Freude an dem Verkehr mit ihnen gehabt.

Leider geht es in letzter Zeit mit meiner Gesundheit nicht gut, sonst hätte ich einige Hoffnung gehabt, über Siebenbürgen, wo ich manchen guten Freund habe, auch nach Rumänien zu kommen.

Mit nochmaligem Dank und herzlichem Gruss

Ihr sehr ergebener

Paulsen.

Steglitz bei Berlin
Fichtestr. 31. 16 Nov. 1906

Iubite Domnule Coleg!

Primiți mulțumirile mele cordiale pentru gândurile Dvs. prietenești; e o mare fericire pentru mine de a ști că atât în interiorul granițelor poporului german, cât și dincolo de ele, gândurile atâtor bărbați și femei se îndreaptă cu multă dragoste în spre mine.

Imi permiteți să vă transmit acum salutul și mulțumirile, pe cari le-am trimis după 16 Iulie c.

Spre marea mea părere de rău, necunoașterea limbii Dvs. îmi răpește bucuria de a citi articolul Dvs. Poate că va veni cândva vre-un conațional al Dvs. care îmi va traduce câte ceva din el.

Acum doi ani au venit aici doi conaționali ai Dvs., pe care i-am cunoscut mai bine: prof. Ionescu din București și prof. Flavian din Ploești. Dacă îi veți întâlni cândva, vă rog a le transmite salutul meu.

Mi-au făcut multă plăcere raporturile cu ei.

Din nenorocire, de câtva timp, nu prea îmi merge bine din punct de vedere al sănătății; altfel aș fi avut speranța ca, trecând prin Ardeal, — unde am câțiva prieteni — să vin în România.

Vă mulțumesc încă odată și vă salut din inimă,

Al Dvs. prea devotat,

Paulsen.

LA MOARTEA FILOSOFULUI.

Când scrieam, acum doi ani paginele de omagiu pentru *Paulsen*, cu prilejul serbării ce i se făcea la împlinirea a 60 ani de vârstă, cine s'ar fi gândit că nu va trece mult și presa filosofică, pedagogică și literară din toate țările va trebui să înregistreze doliul cugetării contimporane pentru stingerea uneia din stelele cele mai luminoase ale ei?

„*Paulsen* se găsește în plină activitate și productivitate, ziceam atunci. Nu poate fi vorba de a face studii conclusive asupra coprinsului și valorii filosofiei lui în cugetarea modernă. Conturul locului său în istoria filosofiei nu e dat nimănui să-l desemneze de pe acum. Nimeni, nici el însuși, nu-l cunoaște. Numai Dumnezeu, în ale cărui taine stă de veci coprins viitorul, îl știe dela începutul veacurilor“.

*

Friedrich Paulsen s'a stins în ziua de 1/14 August 1908 în liniștita și modesta sa locuință din Steglitz, lângă Berlin.

Deși era de câțiva ani suferind și puterile lui fizice scădeau văzând cu ochii, moartea lui a lovit, cu sfâșietoarea durere a unei nenorociri neașteptate, pe toți mulții lui școlari și nenumărați prieteni din Germania și din toată lumea.

Paulsen era extraordinar de mult *iubit*. Marea lui inimă, adînc simțitoare, deștepta în alții dragostea pe care o radia însuși din focarul nesecatei sale umanități blânde, largi, senine.

Vigoarea vizibilă a înfățișării sale trupești lăsa să se creadă într'un fond de energie nesfârșită, chiar în timpul când boala se lupta să-l doboare mai mulți ani de-a rândul; iar activitatea lui ne-întreruptă, agerimea și limpezimea spiritului, arătată în cursurile lui universitare, în

scrierile lui de doctrină, de propagandă, de luptă, obișnuise lumea cu ideia că geniul lui Paulsen se ridică d'asupra condițiilor materiale comune ale făpturii omenești, că mintea lui o va putea duce înainte, mereu și mult înainte, fără termen, luminând căile vieții și ale naturii, — cu toată paloarea crescătoare a chipului, cu toată încovăiala penibilă a trupului, cu toată greutatea șovăitoare a mersului.

Spirit pur, în legătură directă cu izvorul vecinic al înțelepciunii supreme, ca toate geniile inspirate de intuiția tainică a naturii lucrurilor, parcă se credea că n'o să aibă nevoie decât de a cugeta, ca să fie.

Și în adevăr, în anul din urmă, Paulsen a trăit aproape numai prin cugetare și ca fapt de cugetare. Arătarea lui fizică, cu care se obișnuiseră cei ce îl vedeau des, lăsa o impresie din cele mai deprimante asupra acelora cari îl cunoscuseră, mai de mult, în floarea puterilor lui, și nu avuseseră prilejul să-l vază în trecerea lui treptată către slăbiciunea finală.

*

* *

In vara anului 1907, la începutul vacanței noastre, înainte de a se fi închis cursurile Universităților germane, trecând prin Berlin, am căutat să-l vizitez. M'am dus la cursul lui. Nu-l mai văzusem de pe vremea când îl audiasem ca student.

Cu ce emoție așteptam să-l văz intrând! Sala cea mare, unde își ținea prelegerile, era plină de auditori. Semestrul fiind la sfârșit, studenții veniseră și mai mulți, decât de obiceiu, ca să li se iscălească inscripțiile.

La cât nu mă gândiam, așteptând în tăcere apariția iubitului profesor! Se împlineau tocmai două zeci de ani de când părăsisem acele bănci, pe cari mă așezam atunci din nou — eu însu-mi albit mai mult de muncă poate decât de vârstă, — ca să privesc și să ascult, din mulțime,

pe maistrul pe care-l lăsasem în perioada de strălucire a talentului și forțelor. Cum l'oiu găsi? Auzisem, știam, că fusese bolnav.

Cunoscutele aplause repezi ale studenților, îi salutară intrarea. Am simțit că mi se strânge inima, când am văzut că se urcă încet, obosit, pe catedră, un chip palid și slab, așa de palid și de slab, că părea o apariție fantomatică. E Paulsen? E masca lui mortuară? E umbra lui? E spiritul lui abia materializat, venit din altă lume și așezat acolo pe catedră, ca să vorbească celor de față? E vis, or aievea?

Ce moment penibil! Ce coșmar neuitat, ziua namiaza mare! Timp de vre-o câteva minute, care mi s'au părut atâtea ciasuri de chin, Paulsen, ca să-și poată porni prelegerea, tușì în sec, voind parcă să alunge o piedică internă a sonorității vocale. Cum îl vedeam din profil, din partea luminoasă a unei ferestre — afară de momentele când se întorcea și spre noi — chipul galben, străveziu, da slăbiciunii glasului o tonalitate stranie, ce suna ca accentele unui trimis din alte sfere.

Când cursul își luă mersul său în largul orizontului întins al cugetării lui străvăzătoare, recunoscui pe Paulsen de altă dată. Vocea își recăpătă timbrul elocvenței înlănțuitoare și persuasive; chipul se lumină de o viață internă prodigioasă. Paulsen reînvia.

După curs, așteptai mult până să isprăvească de iscălit inscripțiile, apoi mă apropiai de el, pe când tot mai ședea pe fotoliul catedrei, odihnindu-se.

Nu m'a recunoscut, firește. Ii spusei cine sunt. Cu o mișcare prietenească mi-a mulțumit pentru cele ce-i trimisesem din țară, în special pentru articolul omagial [1]).

---

1) L'a cetit într'o traducere, publicată de traducător în *Bukarester Tageblatt.*

Cu ocazia aceasta Paulsen îmi scria:

„Mulțumirile mele cele mai cordiale pentru portretul zugrăvit

La întrebarea obişnuită, care pentru el avea un înţeles vital:

— Dar D-voastră cum vă aflaţi?

— *O, ich bin bei Kräften!* [2]) răspunse el. Sunt vesel că se sfârşeşte semestrul.

Ieşirăm împreună din sală; la despărţire ne deterăm întâlnire la el acasă, la Steglitz, pe la 4—5 după prânz.

Ne aştepta şi ne primi — pe mine şi pe nevasta mea — în camera lui de lucru, încălzită, deşi în Iulie, de o sobă de faianţă. Vremea se cam răcise puţin după câteva zile ploioase. Temperatura priincioasă stării lui de slăbiciune trebuia restabilită în casă, prin ajutorul sobelor, ca iarna

Vorbirăm de multe. Când se atinse în treacăt şi modul cum va întrebuinţa lunile de vacanţă universitară:

— Nu ştiu încă, zise. Cât o ţine vremea asta, nu mă depărtez de soba mea.

După o jumătate de cias, una din fiicele lui veni să ne invite la cafea. Ne coborîrăm în salon, unde ne aştepta D-na Paulsen, şi cu toţii trecurăm în sufragerie. Cât steterăm la cafea şi, după aceea, în salonaşul de alături, ce de chestii la ordinea zilei, unele dela noi din ţară — în prima linie, fireşte, răscoalele ţărăneşti — altele din toată lumea, se perindară în conversaţia plăcută, luminată de spiritul larg al filosofului! Câtă linişte în seninătatea lui profundă; câtă dragoste blândă, înălţătoare, în adânca privire a ochilor lui mari, buni, atrăgători!

Se interesă în mod deosebit de mişcarea culturală din România; cunoştea situaţia întreagă a neamului nostru; cunoştea raporturile de nedreptate şi absurdă barbarie în cari se svârcolesc fraţii noştri în Ungaria.

---

de D-ta cu atâta iubire; deşi trece cu mult peste asemănarea realităţii, totuşi recunosc în el trăsturile, către care am tins totdeauna, decând sunt dascăl universitar. Faptul că am avut norocul să-mi câştig astfel prieteni în multe popoare, îl consider ca unul din cele mai frumoase bunuri ale vieţii mele".

2) *Nu mai pot.*

Avea — despre puterile de viață ale poporului român — o idee înaltă, pe care mi-a comunicat-o și în scris [3]), și mi-a repetat-o și atunci oral; și de mult hrănia în sufletul lui dorința de a veni odată să ne viziteze țara.

— Am și în Transilvania mulți prieteni, cărora le-am promis să mă duc să-i văz; și atunci voiu trece și în România.

L'am invitat cu toată cordiala insistență ce-mi insufla iubirea mea plină de venerație pentru el.

— Puneți în planul de vacanță al anului viitor venirea D-voastră la noi. Ne veți face o nespusă bucurie și mare onoare. Aveți atâția prieteni, necunoscuți de D-voastră, în România.

— Mă simt fericit de asta. Da, am intenția și dorința să vin. Dar — adăugă el, tărăgănând vorbele, cu glasul mai încet, ca și cum ar vorbi singur — *cine știe... ce va fi?...*

Stă și acum viu în spirit tonul stins al acelor cuvinte și atitudinea întreagă a gânditorului, așezat în fotoliu, cu capul întors spre lumina ferestrei și plecat puțin în pământ.

Ce înduioșare se revarsă din amintirea acelei clipe, acum, când înțelesul vorbelor trece prin reflexul tainei sguduitoare a morții, în fața căreia îngheață puterea înțelegătoare a omului!

Și acum, tocmai când gândiam că-mi va fi dat să pot vorbi despre vizita marelui pedagog și filosof în România, ca de un fapt împlinit, mă plec cu durere înaintea datoriei triste de a vorbi de sfârșitul lui pământesc.

O, desigur, nu e o simplă vorbă goală, că oamenii mari

3) Tot în scrisoarea citată mai sus: „Eu am, în general, impresia că poporul D-voastră se află la o vânjoasă urcare. Cu siguranță, în lumea Dunării de jos e menit să joace un rol însemnat".

sunt nemuritori. Prin cugetările lor date lumii, dacă nu şi altfel, sufletul lor trăeşte în omenire. Paulsen are în România destui admiratori, ca să putem spune că spiritul lui a intrat pe pământul ţării româneşti, şi că privirea geniului său a căzut asupra poporului, despre a cărui fire aleasă avea de mai înainte o părere atât de bună.

Revistele, ziarele germane scriu toate şi vor scrie încă mult despre însuşirile înalte ale sufletului ce a lăsat în urma sa atâtea dulci sentimente frumoase în inimi, şi atâta lumină în minţi.

Se citesc în ele lucruri emoţionante despre ultimii paşi şovăitori ai gânditorului în calea datoriilor lui profesionale. Asupra lor mi se fixează mai mult, deocamdată, spiritul.

Eşirea lui Paulsen din scena activităţii universitare, în care a strălucit ca un luceafăr al catedrei şi al cugetării, a fost unul din acele momente dramatice de neîntrecută poezie sfâşietoare, ce sgudue şi întinde puterile sufletului, până la limita elasticităţii lor, gata parcă să le sfarme în silirea de a le face să coprindă vastitatea realităţii ce le copleşeşte sub măreţia ei.

Redau, după un jurnal [1]), coprinsul unei notiţe despre ultima lui prelegere. Un student român, care a fost de faţă la dânsa, mi-a povestit la fel scena.

„Deşi cu desăvârşire slăbit, Paulsen, abia reîntors dela Riviera, îşi începu cursul semestrului de vară, şi-l ţinu, cu greutăţi tot mai vizibile, până aproape de sfârşit. Abia mergea, însoţit de soţia lui îngrijorată, către *auditorium magnum,* unde vorbia despre psihologie. Din când în când, în mijlocul prelegerii, îi revenia vechea lui vioiciune, şi fără îndoială, trebue să fie adevărat ceea ce a observat singur odată, că după curs e totdeauna mai bine dispus".

1, *Tägliche Rundschau*, No. 388 din 19 Aug. 1908.

Pot afirma cu siguranță că era așa. Asta mi-a spus'o însuși:

— Pe catedră mă însuflețesc.

„Adesea părea însă că e gata să-și dea sufletul. Ultima mulțumire a vieții sale academice a fost primirea plină de dragoste ce-i făcură auditorii la ziua nașterii lui (16 Iulie s. n.) — cea din urmă, din nenorocire. Catedra îi era împodobită cu roze, și aplause, care nu se mai sfârșau, îl întâmpinară. Multă vreme nu putu să vorbească, și îi trebui oarecare timp de reculegere, până să-și recapete liniștea, ca să poată pronunța emoționat, cuvinte de mulțumire către tinerimea ce-l sărbătoria. Câteva săptămâni după aceea, tot mai lupta cu fatalitatea ce-l chema acolo „de unde nimeni nu s'a mai întors". In *ultima săptămână* a semestrului, însă, fu nevoit să întrerupă cursul.

— „Sperasem, zise el la sfârșitul prelegerii de luni 27 Iulie, să pot duce împreună cu D-voastră, doamnelor și domnilor, lucrările semestrului până la capăt. Dar nu mi-a fost dat aceasta. Sunt la sfârșitul puterilor mele. Păstrați-mi și d'aci înainte o amintire prietenească!

„Lacrămile îi înnecară glasul și nu mai putu vorbi. In tot marele auditor nu era unul care să nu plângă. D-na Paulsen își privia soțul cu ochii plini de lacrimi.

„Pentru toți cei de față va fi o amintire de neuitat, acel rămas bun luat de sărbătoritul filosof dela școlarii săi, cu deplină conștiință că d'aci încolo o revedere cu ei nu va mai fi, și că a oficiat atunci pentru ultima oară înalta slujbă culturală, de care se simția legat cu mii de legături sufletești".

Septembrie 1908.

V.

CÂȚIVA DIN COLEGII DE STUDII DELA UNIVERSITATEA DIN BERLIN

COLEGUL MEU JAPONEZ: TEJUIRO INOUE.

Când am ținut, nu de mult, conferința mea la „Ateneul Român“, în ziua de 18 Aprilie 1943, la Duminica Floriilor, despre „Minunea Japoneză“, ajungând la expunerea transformărilor prodigioase ale Japoniei vechi în Japonia Nouă, în Japonia modernă, am fost nevoit să omit o amintire a mea personală, legată întâmplător de evenimentele acelei epoce, în care elita tineretului japonez era trimisă să vază și să învețe spiritul și formele civilizației occidentale. la toate instituțiile de cultură europeană, spre a se îndeplini unul din cele trei puncte ale jurământului și ordinului cetit de marele împărat, Tenno al Japoniei, Mutzo-Hito din „domnia luminilor“ — Meiji, la urcarea sa pe tron: „Japonia va căuta știința la toate popoarele, ca să ajungă la zenitul propășirii sale“.

Și, sub imboldul nevoii de a face să încapă măsura expunerii acelor transformări epocale în proporțiile îngăduite de cadrul general al subiectului, am spus:

„Și îmi pare, cu atât mai rău că, astfel, sunt nevoit să omit o amintire personală, legată, prin o întâmplare neașteptată, de evenimentele acestei epoce. Amintirea ra-

porturilor mele colegiale, în timpul studiilor la Universitatea din Berlin, cu un student japonez, din pleiada de tineri trimiși atunci să asimileze spiritul culturii europene, și care a devenit una din personalitățile istorice remarcabile ale Japoniei moderne — Tejuiro Inoue.

Voiu povesti-o cu altă ocazie, aiurea".

Indeplinesc aci promisiunea dată, ascultătorilor mei dela Ateneu, scoțând și expunând aci, din cuprinsul amintirilor mele din timpul studiilor la Universitatea din Berlin, partea din capitolul cu însemnările privitoare la colegul meu japonez *Tejuiro Inoue.*

Relatarea lor, în legătură cu cele spuse la conferință, ar fi putut trece deosebit, ca o pagină de sine stătătoare, sub titlul, după limbajul obișnuit al timpului: *Pe marginea unei conferințe,* cum se zice „pe marginea unui decret-lege", or „pe marginea unei recenzii, unor polemici literare", etc.

Capitolul amintirilor din timpul studiilor la Universitatea din Berlin, cuprinde firește și alte părți. Cuprinde însemnările, cu o rază de privire mai largă, asupra mișcării culturale a timpului, figurile marcante ale profesorilor de atunci dela Universitatea berlineză. Și nu mă îndur a despărți chipul colegului meu japonez, de amintirile altor colegi de studii, în special de acelea ale unui american, ale unui român, etc., cari, deși nu sunt legate între ele obiectiv, stau strâns unite, subiectiv, în sentimentul imaginei acelor zile de tânără frământare sufletească pe tărâmul ideilor.

Deci le voiu da drumul să iasă împreună la lumina zilei, așa cum sunt prinse pe pânza amintirilor, în repezi trăsături, de condeiul ritmului grăbit al vieții.

Pe când studiam la Universitatea din Berlin, între anii 1883—1887, un tânăr student japonez a ținut să mă cunoască mai de aproape, fiindcă observase că vecinii mei

de auditoriu, caşi alţi colegi germani, consultau sau împrumutau notele mele dela cursuri spre a-şi complecta pe ale lor, sau spre a lua cunoştinţă de continuarea cursurilor, când întâmplător lipsiau dela vre-o prelegere.

Imi făcusem un fel de sistem stenografic din abrevieri de cuvinte şi termeni filosofici, cari îmi permiteau să notez la nevoie prelegerile aproape în întregime. Din această cauză şi, probabil, ca să cunoască mai deaproape pe unul din studenţii străini ce frecventau Universitatea berlineză, tânărul japonez, după ce ne-am recomandat unul altuia, a venit să-mi facă vizită acasă. I-am întors şi eu politeţa. Mi-a arătat, în rafturile şi sertarele odăii lui de lucru, multe manuscrise ale lui, de filosofie şi literatură.

Am păstrat dela el o carte de vizită, pe care, alături de numele lui scris cu litere europene, pusese semnătura lui cu litere japoneze, în linie verticală.

Am dat peste ea, după câţiva dela întoarcerea mea dela Berlin, printre hârtii. Acum, nu ştiu pe unde s'o mai fi aflând.

Se chema *Tejuiro Inoue.*

Acest nume mi-a produs mai târziu unele surprize.

In timpul marelui războiu mondial precedent, pe când eram la Paris cu misiunea de propagandă a celor 10 profesori universitari, am cunoscut, la întrunirea unei mari recepţii de intelectuali, de diferite naţionalităţi, organizată de Rectoratul Universităţii din Paris, un grup de Japonezi.

Intrând în vorbă cu ei, le-am spus că am cunoscut la Berlin un compatriot a lor.

Le-am spus numele.

Când au auzit de *Tejuiro Inoue*, deodată, ca la o comandă, şi-au schimbat poziţia, au luat o atitudine de gravă seriozitate, ca şi cum ar vedea înaintea lor pe

cineva de mare autoritate, pe care s'ar pregăti să-l salute cu respect. Repede s'a dus vestea dela unul la altul, între toţi Japonezii răspândiţi în marele salon de recepţie.

Am rămas uimit de efectul ce a produs asupra lor numele lui Tejuiro Inoue şi am înţeles că, desigur, fostul meu coleg dela Berlin trebuie să fi ajuns o mare personalitate în ţara lui.

Şi în adevăr, acum în urmă, am constatat, din scrierile cetite asupra Japoniei noui şi din informaţiile luate, că Inoue a fost o mare personalitate care a jucat un rol de căpetenie în viaţa culturală şi politică a ţării sale. Şi că familia lui este o veche familie ilustră în istoria Japoniei.

Am înţeles atunci efectul de tresărire al unui fel de sentiment de religiozitate ce a produs numele fostului meu coleg dela Berlin, când l'am pronunţat în cercul de Japonezi dela recepţia universitară din Paris.

Numele lui era sfânt pentru conştiinţa solidarităţii naţionale japoneze, întărită prin cultul milenar al descendenţii lor supraterestre.

COLEGUL MEU AMERICAN: STANTON COIT.

Era un tânăr, ceva mai în vârstă decât mine, înalt, voinic, bine legat, cu părul bătând în roşu. In acord cu prestanţa lui fizică, mişcările libere, degajate. In toată atitudinea lui, un aer de îndrăsneală, ba chiar de oarecare tupeu.

Am făcut cunoştinţă cu Stanton Coit la cursurile profesorului Georg von Gizycki, mai ales la cele de Etică, prelegeri de un fond filosofic şi de o consecinţă logică impunătoare.

Stanton Coit urma regulat, cu un interes statornic prelegerile marelui etician, a cărui valoare ştiinţifică superioară era cunoscută şi recunoscută în toată lumea filosofică din Europa şi de peste Ocean. Ai fi zis că venise

din America înadins să cunoască dela isvor, părerile ilustrului profesor asupra problemelor ce, pe vremea aceia, se discutau cu pasiune, în special în sferele intelectualilor americani.

Avea pentru puterea de gândire și pentru personalitatea morală a profesorului von Gizycki o mare admirație, aproape un cult. Vorbia totdeauna de el cu o profundă venerație emoționată. Ii lipsia atunci cea mai ușoară nuanță din acel humor și din acea ironie, cu care se exprima când vorbia de unii din profesorii celebri ai Universității berlineze. Dar pofta lui de zeflemea nu venea din răutate, ci dintr'un simplu spirit ghiduș de glumă, care căuta să prindă și să scoată în relief câte o particularitate caracteristică, a vreunui mare profesor, fie în ținuta lui, sau în modul lui de a-și formula ideile pe catedră.

Era amuzant în convorbirile lui intime. Parcă-l văz cum imita, bunăoară, pe Dilthey, gânditor al cărui renume crește mereu cu timpul; cum se scula repede și drept de pe scaun, așa cum făcea Dilthey, după ce termina de dictat o parte din prelegere, ținând degetul cel mare unit cu cel arătător, în gest demonstrativ, și începea explicarea celor dictate, cu: *Meine Herren!*, spus apăsat, cu privirea serioasă, aproape încruntată.

Și lui Paulsen, pe care știa că îl iubiam, — cum nu se poate să nu-l fi iubit și el, — îi zicea, mai mult, poate, ca să mă tachineze, „*Herr man kann sagen*". Ii găsise această poreclă pentrucă, în adevăr, Paulsen, totdeauna circumspect și prudent, în expunerea părerilor lui filosofice, și dintr'un exces de autocritică, se feria de formulări prea categorice și întrebuința adesea expresia, de o înțeleaptă modestie, foarte sugestivă pentru stimularea propriei gândiri, „*man kann sagen*", — „s'ar putea zice".

Lui Stanton Coit care, în fond, trebue să fi aprobat atitudinea aceasta respectuoasă a minții în fața complexității problemelor, i-a dat prilej să-și exercite spiritul lui

zeflemist, şi — pe cel mai mare orator *de catedră* al Universităţii, la ale cărui prelegeri despre *Introducere în Filosofie,* nu mai încăpeau auditorii în cea mai mare sală de cursuri — să-l boteze cu numele de *„Herr man kann sagen"*.

Când ne întâlniam, mă întreba zâmbind:

— „Când ţine azi curs *Herr man kann sagen?"*

Ei bine, acest iremediabil ironist niciodată n'a întrebuinţat nici umbra unui cuvânt de uşoară glumă, când era vorba de eticianul von Gizycki.

Respectul şi veneraţia lui nu s'au desminţit niciodată faţă de magistru.

De altfel, şi profesorul avea despre Stanton Coit o părere de o preţuire excepţională. Imi vorbia de el cu laude, de câte ori mă duceam să-l văd acasă. Auzise de el, de sigur, din corespondenţa cu eticianii din America. Poate cunoştea şi ceva din manifestările lui de propagandist. Căci Stanton Coit făcea parte din cercul acelor eticieni practici, cari, în frunte cu Salter şi Felix Adler, tindeau în America la înfiinţarea unei religii, pe bazele legilor Moralei.

Iar profesorul von Gizycki urmăria nu numai cu interes filosofic, dar cu o vie simpatie personală, această mişcare etică, mai întâi de toate pentru influenţa ei educativă asupra pornirilor morale omeneşti. El însuşi a înfiinţat, mai târziu, o revistă care mergea în acelaş sens de intensificare a puterilor morale în natura omenească: revista *Etische Kultur*.

Din activarea interesului pentru răspândirea ideilor morale în mulţime, firea lui Stanton Coit căpătase ceva din deprinderile de predicator, de propovăduitor, de apostol.

Efectul acestui talent al lui, am avut ocazia să-l simt şi eu, când l-a aplicat odată asupra mea, într'o împrejurare pe care n'am uitat-o.

Intr'o zi m'a văzut stând cam indispus în sala de curs, înainte de intrarea profesorului, fără poftă de vorbă.

— Ce ai D-ta, mă întrebă el cu prietenie.

— N'am nimic.

— Pari cam tras la față. Ești bolnav, poate?

— Nu.

— Atunci ai lucrat prea mult. Ai stat tot timpul în casă.

In adevăr, ghicise.

— Ia spune-mi te rog, continuă el, fără să aștepte răspunsul. Ieși d-ta regulat la plimbare, la aer?

— Da, câteodată, când am timp.

— Nu câteodată, când ai timp. In toate zilele, regulat, spuse el apăsat.

— In toate zilele?

— Da. In toate zilele, regulat, repetă și mai hotărît.

— Nu.

— Nu? întrebă el mirat.

Și măsurându-mă de sus până jos, mustrător, cu încruntarea unei căutături aspre, strigă:

— Ce fel de filosof ești d-ta, domnule, că nu ții nici cele mai elementare reguli de viață?

M'am uitat la el cam nedomirit. Avea o expresie mai strigătoare decât un răcnet. Parcă îl jignisem cu ceva. Era un alt om. Cuvintele lui, cu tonul răstit de dojenitoare revoltă, i le auz și astăzi.

Chiar așa de străin de acele „elementare reguli de viață", de cari vorbia cu patos simpaticul meu coleg, nu eram eu. E drept că educația mea fizică fusese cam neglijată în școală, mai ales în liceu, atât din cauza sistemului obișnuit școlar, cât și din vina mea. Dar căpătasem, mai târziu, unele bune deprinderi, învățate din sugestiile luate în special din Macrobiotica lui Hufeland: precum, între altele, exercitarea respirației profunde în aer liber, — pe care, mi se pare, o practica și voinicul

meu coleg american, judecând după unele șuerături de aer ce le auziam uneori în respirația pieptului său larg de atlet.

Dar, e adevărat, plimbările regulate în aer, nu mi le însușisem cu automatismul unui program de fiecare zi. Impulsiei lui, poate, datoresc în parte, că ajunsesem în urmă să suspend la ora fixă lucrul, chiar când lucram intens la teza de doctorat, și să ies la plimbare în *Thiergarten*, unde întâlniam pe unii din marii profesori, ca Helmholtz, făcându-și ora lor de recreație întăritoare, în aer curat al pădurii parcului imens.

Timpul, rupt din orele muncii, nu era pierdut. Intors acasă, la vremea ceaiului, restul lucrului reluat, mergea și mai cu spor.

Stanton Coit și-a terminat studiile la Universitatea din Berlin cu o strălucită teză de doctorat, care a adus un contingent propriu de lumină în o problemă capitală a științei Eticei: „Scopul final al acțiunii morale".

Măsura impresiei produse de această lucrare, o dă faptul că punctul de vedere al autorului ei a fost adoptat de însuși marele lui profesor de Etică. Georg von Gizycki îl citează adesea pe Coit în marea sa operă clasică „Moralphilosophie". In prefață mărturisește că dintre filosofii aflători atunci în viață, între cei cărora le datorește o înrâurire din cele mai hotărîtoare asupra formării cugetării sale etice, este și *Stanton Coit*, punându-l alături de celebrii contemporani ca Bain, Spencer, Sidgwick și Salter.

La câțiva ani după întoarcerea lui Stant Coit în America, am aflat că și-a strămutat câmpul de acțiune al mișcării morale în Anglia.

De atunci — și mai ales după încetarea din viață a profesorului von Gizycki, care, în scrisorile lui, mă ținea în curent adesea și cu activitatea lui Coit — i-am pierdut cu totul urma.

COLEGUL MEU NICOLAE BARBU

Neculai Barbu, un distins profesor de limba latină la liceul Sf. Sava, venise cu o bursă la Berlin, să se perfecționeze în specialitatea sa, ceva înaintea mea. Muncitor, conștiincios, corect, îndatoritor, era un om de plăcută colegialitate, întreținută de felul lui de a fi, vesel, original, mucalit.

Amintirile ce le am legate de bunele noastre raporturi de atunci, mi le deșteaptă în minte, în special, două împrejurări, pe cari, pentru hazul lor, le-am povestit de mai multe ori în intimitate, dar nu le-am scris până acum.

Una se raportează la surprizele neplăcute la cari te expui, când te servești, în treburi, cu oameni de afaceri, de o limbă străină, pe care n'o stăpânești destul de bine.

Având fiecare din noi câte o încurcătură penibilă din această cauză, ne-am povestit unul altuia amărăciunea, ca să ne consolăm reciproc și să ne amuzăm, făcând haz de necaz.

I-am spus, mai întâi, eu pe a mea.

Cum știa și el, și cum am povestit cu altă ocazie, aici, eu nu cunoșteam limba germană, când am venit să studiez la Berlin. Numai eu știu ce muncă mi-a dat, de zi și de noapte, ca s'o învăț mai repede și cum am recurs la toate mijloacele practice ce-mi stăteau la îndemână: ba la lecturi de piese de teatru ușoare; ba la ascultarea lor pe scenă, când se ivea ocazia să le văz la reprezentație; ba la audiere de cursuri, după ce le citeam, când se putea, acasă, cum făceam la prelegerile lui *Zeller*, căutând în dicționar, vorbă cu vorbă, în *Grundiss*-ul după care își făcea el cursul — cuvinte ce nu se potriveau, firește, cu acelea de cari se servea autorul în expunerea lui liberă...

Acela dintre profesori, cari m'a învățat, la curs, limba germană, mai bine decât unul angajat pentru aceasta, a

fost *Curtius*, de *Istoria Artei Antice*. Când ne plimbam prin muzeu și ne explica figurile statuelor vechi, arătând, cu o nuelușă, trăsăturile caracteristice ale chipului, ale trupului; îmi rămânea numele lor, ca dela o lecție intuitivă de lucruri, aplicată în predarea limbilor.

Când, după tot felul de exerciții și osteneli, am crezut că mă pot bizui să mă hazardez a încerca să vorbesc nemțește în treburi practice, am intrat în prima librărie ce am întâlnit în drum, ieșind de acasă. Locuiam pe atunci în Weidendamm, în apropierea imediată de capătul despre Sprea al străzii principale Friedrichstrasse. La vitrina acelei librării de pe Friedrichstrasse, zărisem niște fotografii de vederi și de oameni mari. Am stat câtva timp în fața vitrinei, să-mi aleg mai înainte pe cari să le cumpăr. Imi făcui în minte, cum am crezut mai bine, forma corectă a propozițiunii cu care trebuia să adresez negustorului întrebarea, și intrai.

Era în prăvălie chiar stăpânul, singur. M'am dus drept la el și l-am întrebat răspicat:

— Mein Herr, haben Sie Bildung?

El se uită la mine, parcă n'ar fi auzit bine.

— Wie? Was wollen Sie sagen?

Eu repet:

— Haben Sie Bildung?

El mirat:

— Was meinen Sie?... (Ce vreți să spuneți?...).

Eu corect:

— Ob Sie Bildung haben...

El încurcat, neștiind ce atitudine să ia:

— Wie so?! (Cum așa?...).

Dar băgase de seamă, desigur, că sunt străin. Altfel... Am simțit că am făcut o greșală de limbă. Nu-mi dam seama care. Și neștiind cum să mă explic, m'am întors către vitrină:

— Sie haben dort...

— Ah, so! *Bilder* wollen Sie... (A, da, fotografii voiţi...)

— Ja, Bilder... Bilder...

Am căutat acasă în dicţionar *Bildung*. *Cultură* şi *bunăcreştere*. Il întrebasem, dacă are *cultură şi bună-creştere*. Aproape o insultă... Noroc că a înţeles că eram străin.

*

M'am dus la Barbu să-i povestesc păţania. Barbu a râs cu lacrimi. Chiar mai mult decât trebuia. Ceeace trecea „peste cât trebuia", provenia din nostimada unei păţanii a lui proprii, de care-şi aducea aminte atunci.

Dupăce îşi şterse bine ochii de lacrimi:

— Să-ţi spun eu, ce mi s'a întâmplat mie. Una mai boacănă. A ta e floare la ureche. Am crezut că înebunesc. Şi eram desperat că nu voiu putea vreodată să zic că ştiu limba asta nemţească.

„Primisem dela un librar de aci nişte cărţi, pe cari i le comandasem. Şi i-am scris o scrisoare de mulţumire. La sfârşit, am pus formula de politeţe obişnuită: *achtungsvoll* (plin de stimă). Inainte a închide scrisoarea, mi-am adus aminte că este un cuvânt mai lung, care exprimă un sentiment mai pronunţat de stimă. Şi, în loc să-l caut în dicţionar, mi-am închipuit că-l pot formula eu încumi, după analogia altor cuvinte. M'am gândit aşa: cuvântul *sterken*=a întări, îşi intensifică înţelesul, dacă pui înaintea lui prepoziţia *ver*, = *versterken*. Şi am desfăcut scrisoarea şi am pus înaintea lui *achtungsvoll*, un *ver*. Am închis scrisoarea şi m'am dus de am pus-o la cutia poştei.

„Pe drum, când mă întorceam acasă, îmi tot repetam în gând cuvântul format de mine: verachtungswoll... *verachtungswoll*... Şi mă întrebam: oare aşa o fi? Oare l-am făcut eu bine?

„Cum am ajuns acasă, repede la dicţionar, să verific isprava.

„Ce găsesc? Verachtungsvoll — *plin de dispreț!* Nu-mi venea să cred ochilor. Cum! *Sterken,* a întări; *versterken,* a întări și mai mult. Dar achten, a stima, iar *verachten,* a dispreţui? Nu a stima *şi mai mult?* Nu! Iacă poznele ce poate să facă o prepoziție, ca blestemata asta de *ver!*

„Ce să fac? Să scriu librarului o scrisoare de scuze? Ar fi fost prea lung și mi-era teamă să nu fac alte greșeli. M'am dus chiar eu în persoană să mă desvinovăţesc cum oiu putea. Și să-i plătesc datoria.

*

A doua întâmplare hazlie, legată de amintirea lui Nicolae Barbu, m'a făcut să râz, cât n'am râs în tot timpul şederii la studii în Berlin.

Barbu ar fi vrut să asiste la cursurile lui *Mommsen,* ilustrul autor al *Istoriei Romanilor.* Il interesa, pentru raporturile lor cu studiul specialității lui proprii. Dar a aflat că Mommsen „nu mai citește“, adică *nu mai ține prelegeri* — „Er liest nicht mehr“. In loc de cursuri, bătrânul profesor, marele Mommsen, ţinea însă niște ședințe de seminar. Barbu era așa de vrăjit de gloria științifică a vioiului bătrân cu părul mare, alb, încadrând o figură uscăţivă roșcovană, din care scăpărau niște ochi fulgerători, că se ţinea după el când îl vedea trecând prin curtea Universităţii, iar câteodată și pe stradă. Dacă idolul ține ședințe în seminar, dece nu s'ar duce și el să-l vază acolo?

Ședințele lucrărilor de seminar, la cari lua el parte în ramura filologiei clase, ca și acelea la cari luam eu parte în ramura filosofică, erau libere. Putea să asiste la ele oricine.

— Hai, dragă, să mergem și noi la ședințele de seminar ale lui Mommsen, îmi zise el odată.

Am primit să-l însoțesc. Eram și eu curios să am o idee

de cum vorbeşte Mommsen şi cum lucrează el cu studenţii specialităţii istorice.

Ne interesarăm unde îşi ţine şedinţele. Era în o sală a unei clădiri laterale, în curtea Universităţii.

Când ajungem acolo, urcând o scară interioară, Mommsen intrase în sala de lucrări. La uşa sălii găsim stând nehotărît, dacă să intre sau nu, pe un englez înalt. Se ocupa cu citirea unui anunţ lipit pe uşă. Steterăm şi noi pe gânduri, ca şi englezul: să intrăm? să nu intrăm?

— Profesorul n'a putut să intre decât de un minut, zise Barbu în şoaptă. E chiar ora fixată. Vom păşi încet.

Apăsă clanţa şi intră el întâi, eu după el şi englezul cel înalt, după noi, al treilea.

Văzurăm în faţa noastră o masă mare, în formă de potcoavă, cu Mommsen în centrul părţii ei concave.

Zărirăm câteva locuri goale, în stânga părţii ei scobite. Ne îndreptarăm spre ele încet, în vârful degetelor.

Din clipa când am intrat, Mommsen s'a întrerupt din vorbă. Ne-a urmărit cu ochii, până ne-am aşezat. Se făcuse o tăcere apăsătoare în sală. Toţi se uitau cu ochii mari, întrebători, la noi. Mommsen ne privia mereu, fără să zică o vorbă. Scoase o batistă albă ca zăpada, se şterse cu ea, o puse pe masă, fără să ne slăbească din privirea ochilor lui mari, încadraţi în mari ochelari de aur, strălucitori pe figura lui roşie, plină de viaţă.

Situaţia începea să fie penibilă. Deodată îl vedem pe Mommsen că se scoală de pe scaun şi vine repede către noi. Ne sculărăm în picioare. Cu o voce piţigăiată, cum nu mă aşteptam, şi puţin cam înţepată, se adresă celui mai apropiat de el, care era Barbu:

— Meine Herren, wollen Sie hospitiren? (să asistaţi ca oaspeţi).

— Ja, Herr Professor.

— Nein, nein. Bitte! bitte! Es ist nicht erlaubt... nicht erlaubt... (Nu e voie)...

O pornirăm binişor, spre ieşire, în ordine inversă: în cap, englezul cel înalt, apoi eu, la urmă Barbu.

Afară, înălţimea capului de coloană a englezului se coborî tacticos pe scară. Barbu, cel din urmă din coloană. cum închise uşa pe care ieşisem, o porni ca din puşcă, murmurând pe scară. Trecurăm repede pe lângă englez. Abia ajunşi în curtea Universităţii, Barbu începu să tune şi să trăsnească. N'am văzut o descărcare de furie mai sgomotoasă, în cuvinte mai tari. Pe mine m'a apucat o criză de râs, imposibil de stăpânit, şi care creştea cu cât grindina şi potopul furiei lui Barbu se revărsa mai violent.

Când am ajuns în Unter den Linden, zărirăm pe englezul cel înalt, aşezat, cu o carte în mână, în faţa statuiei lui Friederich cel Mare. O cerceta cu deamănuntul. Era, probabil, pus în programul lui de excursionist, să vază în acea zi pe ilustrul Mommsen şi pe filosoful dela Sans-Souci. După scena trăită cu un minut mai înainte, silueta liniştei lui indiferente, înfiptă în spaţiu ca un mare punct de mirare, aducea o notă de ironie în tabloul realităţii trecătoare.

Nicolae Barbu a trebuit să recunoască mai târziu că furia lui nu fusese aşa de îndreptăţită. Vina era a lui că nu luase la timp informaţii destul de lămurite. Seminarul lui Mommsen nu era un seminar obişnuit, ca cele pe cari le frecventam noi, în specialităţile noastre. Era destinat unui număr restrâns de tineri muncitori ai ştiinţei istorice. Nu se putea intra la el, decât îndeplinind anumite condiţii şi spre a face lucrări originale, sub îndrumarea marelui profesor, bătrân, dar plin încă de vigoare fizică şi intelectuală. Din experienţa vieţii universitare dela noi, din ţară, n'avusesem ocazia să cunoaştem o astfel de organizare a muncii ştiinţifice, în cadrul Universităţii, cu profesori cari au încetat de a ţine cursuri. Ştiam că un profesor scos la pensie, e scos din cadrele vieţii oficiale a culturii naţionale.

ALT COLEG ROMÂN: GHEORGHE MAIOR

Am mai avut câțiva colegi români, peste care n'aș vrea să trec, fără să-i amintesc cât de puțin. Dacă nu pe toți, pe unul în orice caz. Am avut de coleg pe *Gheorghe Maior*, care studia Agronomia.

Era căsătorit. Venise cu soția. Ba norocul i-a dăruit și un copil, pentru care mi-a făcut cinstea de a-mi cere să-l botez. Am ținut, ca naș, în brațe, pe micuțul românaș în biserica ortodoxă rusească din Berlin, unde am spus pentru el Crezul și alte mărturisiri ale credinței creștine, în asistența multor invitați români.

Am avut cu Gheorghe Maior excelente raporturi colegiale, care au continuat și după întoarcerea noastră în țară, unde ne-am despărțit activitatea, el în conducerea școlii de Agronomie, eu la o catedră de filosofie la Universitatea din Iași.

La Berlin, Gheorghe Maior venia câteodată să mă caute la cursuri, ca să mă ia să merg cu el acasă. Ba uneori, când mai aveam ore de audiat, asista lângă mine și la vreo prelegere. S'a întâmplat odată să asiste la două prelegeri succesive. Și parcă a fost un aranjament experimental, plănuit înadins de mai înainte: Cei doi profesori la cari a asistat, au tratat, unul după altul, despre acelaș subiect, despre *ideia de spațiu*, fiecare din punctul lui de vedere.

Unul l-a tratat din punct de vedere empiric, explicând spațiul ca produs al experienței, celălalt din punct de vedere inneist, ca o formă înăscută a perceptibilității.

Trăgeam cu coada ochiului la Maior să văz ce mutră face. Chestiile acestea erau străine de preocupările profesiunii lui agronomice.

Mă amuzam în mine, închipuindu-mi ce o fi gândind prietenul meu de alături, de harababura asta filosofică a

explicării ideii de spaţiu. Chipul lui făcea o strâmbătură de mirare, cu gura puţin căscată şi cu o încreţitură între sprincene, de concentrare a cugetării profunde.

La ieşire n'a putut să-şi mai ţină impresia.

— Ce fel de ştiinţă faceţi voi aici, frate? Un profesor spune într'un fel, altul vă spune contrar. Cu ce vă alegeţi?

N'am putut nici eu să-mi ţin râsul.

— Ne alegem cu orizonturi de gândire. Căutăm să înţelegem şi o părere şi alta, şi să vedem cum se pot împăca, sau de ce nu se pot împăca, şi către care ni se înclină părerea.

Dete din cap nemulţumit.

Au mai fost şi alţi colegi români, cu cari am avut mai puţine legături. Ii las, căci îmi fac semne repetate cei doi *colegi ruşi,* să nu-i dau uitării.

Şi drept să spun, tocmai pe aceştia aş vrea să-i las. Dar nu mă lasă ei pe mine. Sunt unele obsesii de amintiri, de care nu te poţi scăpa decât povestindu-le, aşa cum se uşurează sufletele numai prin spovedanie. Trebue să-i pun pe hârtie, cum ai pune pe carton, înfipte cu bolduri, gâze de păstrat în „insectar"; or în o cutie închisă, de unde nu le mai auzi bâzâitul.

COLEGUL RUS, PLATO SIMIRENCO

Unul din ei, *Plato Simirenco,* era crez rus sadea. De celălalt nu sunt sigur. Chiar numele lui, *Itelson,* dă de bănuit. Intrebarea asta, despre originea lui, nu mi-am pus-o până acum. Şi tocmai de acest fel de rus, de origine suspectă, am ceva mai multe de prins cu bolduri în cutia gâzelor insectarului.

Plato Simirenco, un rus cu barbă mare, avea o patimă: îi plăcea să vorbească mult. Şi vorbea prost şi încâlcit. Pronunţa greoiu cuvintele, le mojmolia, îngânându-le şi

răsucindu-le nesfârşit în gură. Trecea un veac până să termine o propoziţie. Imi da prilejul, nu tocmai dorit, de a mă învăţa să rabd, ascultându-i gângăvirile mai în toate zilele.

Locuia cam în acelaş cartier cu mine. La ieşirea dela cursuri mă aştepta, mă pândia, mă căuta şi mă lua în primire, să mă conducă până acasă. Şi era aşa de amabil, că mă ducea chiar până la intrare.

Tot drumul vorbia, mestecându-şi vorbele, rumegându-şi ideile, ca să-mi spună ce a înţeles el dela cursuri, ce crede el despre cutare problemă. Şi mergea cât mergea şi se oprea ca să-mi explice mai clar, stând pe loc. Ba se mai întorcea îndărăt câţiva paşi, ca să reia o ideie sau o expresie, pe care parcă o pierduse pe drum.

Şi cum nu înainta mersul pe drum, aşa nu înainta nici mersul cugetării în vorbăria lui nesfârşită. Intârziam totdeauna sosirea acasă, cum întârzia şi mintea lui să termine aşezarea în cuvinte a unor idei ce nu voiau să iasă la iveală; nu se dădeau duse din capul lui stufos, cu păr lung, ca şi barba lui mare.

După câţiva ani dela plecarea din Berlin, mi s'a arătat odată, acest fel de Plato asiatic, ca o vedenie aievea, în carne şi oase, întrupată în chipul unui alt rus, care îi semăna ca două picături de apă. Tot aşa de înalt, tot aşa de pletos, tot aşa de bărbos, tot aşa de vorbăreţ.

Era la o staţiune climaterică şi *higienică*, „Weisser Hirsch“, lângă Dresda, unde mă dusesem de curiozitate, să cunosc în ce constă particularitatea unei staţiuni „higienice“. M'am dus acolo pentru două, trei zile şi am stat de plăcere, vreo două săptămâni şi ceva.

Il aveam vecin de masă pe rusul-vedenie a lui Plato Simirenco dela Berlin. Şi pentru ce venise această apariţie la staţiunea aceia higienică? Venise *să înveţe să mestece*. Spunea că auzise, cetise, ori îi spusese doctorul

că trebue să mestice dumicatul de nu știu câte ori în gură, înainte de a-l înghiți, ca să se sfărâme, să se macine bine și să se se îmbibe de salivă, care ajută mult și face bine, la digestie.

Și în asta semăna cu compatriotul lui dela Berlin. Și acela mesteca mult în gură și rumega mereu ideile. Bune operații de higienă personală și la unul și la altul. Numai să nu fii sortit a-i avea tovarăși de drum și vecini de masă.

COLEGUL RUS, GREGOR ITELSON.

Celălalt coleg rus, sau pseudorus, *Gregor Itelson,* se distingea și el prin o mare poftă de vorbărie. Dar nu se încurca în căutarea cuvintelor ca Plato Simirenco, le găsia ușor, chiar foarte ușor. Și își da toată osteneala și grija să fie elocvent.

Avea și el o ciudățenie. Se credea nu numai orator, dar și mare logician. Nu zic *gânditor*. Accentul pretenției lui de superioritate îl punea pe meșteșugul *logicei*. E primul om pe care l-am găsit obsedat conștient de minunile prestidigitației spirituale, pe care le poate îndeplini măestria figurilor logice manevrate cu artă de om deștept.

Era în stare să-ți demonstreze, negru pe alb, că doi și cu doi nu fac totdeauna patru; uneori fac cinci, alteori trei. Atârnă de valoarea unităților adunate. Așa, se poate întâmpla ca doi plus doi să facă și mai puțin de doi; poate chiar zero. Idealul minții lui era să ajungă a despărți firul de păr nu în patru, ci în zece, și a-l face odată să dispară în nimic, or să-l vezi cât un stâlp de telegraf, prin o scamatorie logică.

El spunea că în fiecare zi, cum se scoală, face exerciții de logică, așa cum ar face unii gimnastică, ori cântăreții game muzicale. Gamele mintale, cu cari trebue să se exercite orice filosof și poate orice intelectual, în fiecare zi, erau, după el, *figurile* logicei formale. Atâta

le învârtise în exemple și exerciții zilnice aceste figuri logice, încât într'adevăr, căpătase oarecare dexteritate a spiritului și oarecare abilitate în discuții, care te surprindea cu câte o considerație secundară neașteptată, pusă deacurmezișul concluziilor și care arunca un moment de umbră și îndoială, ca praf în ochi, întârziind vederea înțelegerii clare.

Căuta printre studenți ocazii de astfel de reprezentații, în cari să uimească cu arta scamatoriei lui logice.

Nemulțumit de succesele, care i se păreau ușoare, în discuțiile cu colegii, cutreera ședințele de seminar, unde se amesteca în discuții cu profesorii.

Imi aduc aminte de câteva scene dela ședințele lucrărilor de seminar ale lui Paulsen.

Itelson se așeza în una din băncile din față, și, la prima ocazie, sărea cu câte o observație ori cu câte o întrebare adresată profesorului. Și orice răspuns de lămurire i-ar fi dat profesorul, el nu se da mulțumit. Căci el nu căuta sincer o lămurire, ci numai ocazia să-și exercite talentul de a despica firul de păr în zece și de a dovedi că doi plus doi nu fac totdeauna patru. Și când, după ultimile lămuriri ale profesorului, nu mai avea nimic de spus, tot nu se da convins, nici învins, și, ca să nu tacă, zicea totdeauna:

— Und doch! (și totuși...).

Când a înțeles Paulsen cu cine are de a face, ori îi înlătura întrebările, lăsându-le fără răspuns, ca și cum nu le-ar fi auzit, continuându-și înainte vorbirea cu ton ceva mai ridicat și uitându-se aiurea, la ceilalți studenți; ori îndrepta întrebarea lui Itelson către ceilalți auzitori:

— Ce zic ceilalți domni de această idee?

Și transpunea astfel discuția, făcând-o să urmeze între Itelson și colegii lui. Un amuzament care nu dura mult. Paulsen știa să-l facă să înceteze la timp.

Mi-au rămas în minte particularitățile acestui coleg ciudat, fiindcă, întâmplător, ele sunt legate, în mod neașteptat, de amintirea unui moment important din viața mea academică dela Universitatea din Berlin.

Nu știu cum s'a făcut că acest cavaler bătăios al unei ciudate logice, prefăcute în damă voalată plină de capriții vecinic nesatisfăcute, s'a găsit înscris între *oponenții* cari trebuiau să discute, în public, în ziua *promoțiunii*, tezele puse de mine pe lucrarea de doctorat, alegându-și una din ele.

Solemnitatea promoțiilor doctorilor, însemnată prin ea însăși, devenea o zi de emoții uneori palpitante pentru viața Universității, mai ales în trecut, din cauza tradiționalei lupte dialectice dintre oponenții ce atacau tezele formulate de candidat în lucrarea lui pentru doctorat și între candidatul ce trebuia să le apere.

Cu toate normele disciplinei universitare, care ținea să reducă lupta contradictorie la formele decorative ale unei adevărate *discuții academice*, cu atenții reciproce de respectuoasă considerare personală între combatanți, încrucișarea spadelor spirituale, în fața publicului, nu era lipsită uneori de surprize.

Amorul propriu, trezit și îmboldit de prezența atâtor spectatori, ințeția mișcările ambiției: și, uneori, unul sau altul din combatanți, poate chiar amândoi, se alegeau măcar cu o sgârietură simțitoare, dacă nu cu o rană serioasă, care, pentru că nu avea grave urmări practice, amuza mult pe asistenți.

Spectacolul acesta, dat în ziua festivității solemne a promoțiunii doctorilor, cu timpul s'a redus, treptat, la o simplă formalitate tradițională. Rolurile actorilor academici în scena combativității logice și dialectice, desfășurate în public, s'au obișnuit a se ține în o măsură și atitudine a spiritului, care trebuia să ducă la o conclu-

zie de armonie mulţumitoare pentru ambele părţi, ca şi pentru publicul din sală.

Dar asta presupunea, fireşte, să fie combatanţii oameni de bună înţelegere, respectuoşi de solemnitatea momentului în care se desfăşura discuţia şi de normele disciplinei universitare.

Ce te faci însă, când intră în arenă, părăsit de Sancio Pansa, un cavaler năbădăios al unei pseudo-logice buclucaşe, doritor de a se ilustra cu efecte de prestidigitaţie silogistică, aruncând în aer figuri şi formule sgomotoase, fabricate în atelierele şcoalei de scamatorie sofistică? Ar fi în stare să facă, dacă ar vrea, harcea-parcea pe bietul candidat, numai cu două lovituri de premise neconcludente, schimbând, prin un *hocus-pocus* năsdrăvan, adevărul în neadevăr, şi absurdul în plauzibil.

S'a întâmplat totuşi o minune, la care nimeni nu se aştepta.

Gregor Itelson, ca oponent, s'a purtat frumos. A fost cuminte, a fost disciplinat, a fost protocolar.

S'a declarat mulţumit, pur şi simplu, de răspunsul candidatului la obiecţiile nedomiririlor şi hipotezelor lui. Şi n'a spus nici măcar, la sfârşit, acel obişnuit cuvânt al lui dela discuţiile de seminar:

— Und doch!...

Ba chiar a terminat, în mod surprinzător, cu formule de laudă şi de felicitări colegiale.

VII.

IN MOMENTE DE MARI EMOȚII

1. **La trecerea doctoratului în filosofie la Berlin.**
2. **La prima conferință publică, ținută la Iași.**

I.

LA TRECEREA DOCTORATULUI IN FILOSOFIE LA BERLIN.

Felul său de a fi nu și-l cunoaște omul decât din experiență.

Ce mi-a revelat experiența, ca manifestare activă, în momente de mari emoții? In așteptarea unei clipe grele apropiate, emoție puternică, nestăpânită, turburătoare până la sfârșanie. După ce a bătut ceasul acțiunii, perfectă stăpânire de sine, liniște desăvârșită a mișcărilor, limpezire de spirit și concentrare activă.

Așa „m'am descoperit" pe mine însu-mi — căci orice moment de cunoaștere de noi-înșine este o curată descoperire empirică — în două cazuri însemnate din viața mea.

Intâiul caz este *când am trecut examenul de doctorat la Berlin,* în 1887.

Al doilea, *când am ținut prima mea conferință publică la Iași,* ca tânăr profesor, abia numit la Universitate.

Aceeași stare de suflet, cu absolut aceleași manifestări, emotive și active, în amândouă împrejurările, la distanță de cinci ani una de alta.

In ziua fixată pentru examenul de doctor, mult timp înainte de a pleca de acasă, am fost cuprins de o emoție aproape paralizantă. Simțiam că mă sfârșesc. Parcă trebuia să mă duc la spânzurătoare. Nu mai puteam să vor-

besc, nu mai puteam să răsuflu. Nu mai eram stăpân pe mişcări. Am fost nevoit să stau culcat pe pat, ca să-mi liniştesc bătăile inimei.

Nu ştiam cum o să pot să merg pe drum, să ajung la Universitate, să urc scările, să păşesc spre sala de examen.

Când am socotit că e timpul să plec, n'am voit să iau trăsură; am simţit nevoia unei descărcări de nervi, umblând pe jos.

Ajuns în mica sală de aşteptare, până să-mi vină rândul să mă cheme, mă uitam, fără să-i văz, la cei de faţă, cărora le venia rândul înaintea mea. Şi mă miram că mai pot vorbi între ei, că mai pot râde, şi că nu cad de-a'npicioarele jos pe scânduri, când şi-aud numele chemat... la spânzurătoare. Şi mă întrebam, cu sfială, în sinea mea: oare eu o să pot să mă scol depe scaun când m'o chema? O să pot deschide uşa sălii de examen? O să pot intra în sală, fără să cad?

Ciudată revelaţie! Ciudată taină a resorturilor ascunse ale sufletului!

Când mi-am auzit numele chemat la examen, cine a săvârşit, deodată, minunea neaşteptată a transfigurării mele interne? Cine a întors cheia de intrare a unui alt suflet în fiinţa mea? De unde venia acel suflet nou, care parcă şezuse ascuns, aşteptând să mă cheme, ca să năvălească brusc, nerăbdător, grăbit în conştiinţă, dând în lături pe cel înfricoşat, pierdut, paralizat?

Un alt om s'a ridicat depe scaunul pe care şezuse până atunci timidul ce venise greu deacasă. Şi când am deschis uşa marii săli de examen, şi m'am îndreptat, cu paşi siguri, spre masa examinatorilor mei — căci mai erau şi alte mese pentru alte examene — spre colţul din stânga al uneia din ferestrele de răsărit, mergeam senin, liniştit, zâmbitor, aproape ca la o invitaţie amicală de ceaiu.

M'am aşezat, perfect stăpân pe mine, pe scaunul ce mi s'a indicat de examinatorii mei. Şi aşteptam curios

începerea „convorbirii", a cărei inițiativă regretam că nu mi-i dat s'o iau eu.

Dintre cei patru examinatori, doi, filosoful Dilthey și economistul Wagner erau, prin natura lor, „gentili". Cu un fond de amabilitate obișnuită, care, în acele clipe, prețuia cât o adevărată umanitate creștinească, parcă dinadins căutau, și prin atitudine, și prin ton și prin modul de formulare a întrebării, să te pună *à ton aise.*

Ceilalți doi, filosoful Eduard Zeller și filologul romanist Tobler, deși mai „dificili", câteodată chiar „hapsîni", n'au putut să-mi tulbure echilibrul și m'am luptat biruitor cu obstacolele surprinzătoare ale unor întrebări puse parcă numai ca să te încerce dacă ești orientat și asupra unor puncte secundare, dela periferia sferei vaste a culturii filosofice și speciale.

Luasem, ca materii de examen, pe lângă obiectul principal *(Hauptfach)*, care era filosofia, alte două *obiecte secundare (Nebenfächer)*, cerute de regulamentul examenului, dar lăsate la libera alegere a candidatului. Și eu îmi alesesem *Economia politică* și *Literatura* și *limba franceză.*

Cu toate că Tobler mă cunoștea personal mai bine decât ceilalți trei examinatori, căci fusesem pela el, pe acasă, invitat odată la ceaiu cu alți vreo doi-trei tineri, și mă chemase de câteva ori ca să-i citesc românește din cărți, din ziare, spre a prinde accentul curat al limbii românești, ba avusese bunătatea să mă recomande ca profesor de limba română la soția unui prieten al său, care avea nu știu ce afaceri în România, cu toate aceste raporturi personale, sau poate tocmai din cauza și în ciuda lor, examenul lui Tobler a fost cel mai... ciudat, aș fi putut să-l numesc greu și buclucaș, dacă nu s'ar fi întâmplat să fiu bine orientat, din lecturile mele obișnuite, asupra literaturii franceze și asupra vieții marilor ei scriitori.

M'a întrebat, între altele, despre *Diderot,* chestii din

intimitatea vieţii lui familiare, cu nevasta, etc. Am fost surprins de ele şi mi s'a părut nostim că, o clipă, examenul a luat înfăţişarea unei „sindrofii", fără dulceaţă şi cafea, dar cu multe mahalagisme „istorice" picante. Pe cât am fost eu de mirat că mă întreabă astfel de mărunţişuri, pe atât o fi fost, probabil, şi el de mirat că le ştiu.

Nu tot aşa de gata la replică am fost, natural, la unele chestii prea speciale de filologie. Ceeace desigur i-a făcut mult mai multă plăcere decât erudiţia mea în daraverile vieţii intime ale lui Diderot, cu nevasta lui incultă şi cu alte femei mai culte.

M'a felicitat la urmă, ca şi ceilalţi examinatori, şi ne-am despărţit, cu toţii... buni prieteni. Şi am eşit din sală mulţumit, ca dela o adevărată şezătoare academică, de un interes pentru mine chiar „palpitant", în care am stat de vorbă, într'o plăcută, deşi serioasă familiaritate cu patru mari savanţi de o reputaţie mondială în lumea ştiinţifică.

II.

LA PRIMA CONFERINȚĂ PUBLICĂ, ȚINUTĂ LA IAȘI..

E al doilea caz memorabil, în care mi-am cunoscut, din experiență, felul temperamentului. Absolut aceleași manifestări și constatări, ca la examenul de doctorat dela Berlin.

Mai trecusem, între timp, prin situații cari ar fi putut fi emoționante. Fără a pomeni de altele, trecusem, nu de mult, în toamna anului 1888 concursul de profesor pentru catedra de *Psihologie, Pedagogie* și *Estetică* dela Universitatea din Iași. Avusesem de luptat cu doi candidați, din cari unul susținut franc și pe față de ilustrul Alex. Odobescu, membru influent în comisia concursului. Și era doar o luptă pentru asigurarea unei cariere în viață, nu o simplă eșire pe scena publicității, fără urmări și sancțiuni serioase. In tot timpul concursului, nu m'a tulburat absolut deloc emoția, care, firește, n'a lipsit. Dar, la cele trei disertații publice, nimic din acele tulburări deprimante cari au precedat intrarea în acțiune la examenul dela Berlin.

La prima conferință publică, însă, ținută în marea sală de festivități a vechii Universități — să-i zicem *aulă* — s'au repetat întocmai sfârșenia fizică, mortificarea sufletească, obstruarea funcțiunilor mintale, scăderea totală

a vitalității generale, încercate în ziua examenului de doctor. Tot așa, ca atunci, nu mai puteam sta în picioare de tulburare; tot așa mi se înneca respirația; tot așa nu mai eram în stare să-mi potolesc palpitațiile. Tot așa, a trebuit să stau culcat, întins, pe pat, câtva timp înainte de a pleca spre locul conferinței.

Era o zi de început de primăvară. Zi cu soare. Se topia zăpada. Am pornit spre Universitate mai de vreme de ora conferinței, înainte de ora 2 d. a. — oră *fixă*, nu numai prin afiș, ci devenită sacrosantă prin lunga tradiție a conferințelor publice, ținute odată la Iași de societatea culturală, literară, „Junimea", tradiție, care, câtva timp întreruptă, își propusese, în acel an, Xenopol s'o reia, unindu-se cu mine și cu Mihai Vlădescu, un alt tânăr profesor, abia suit pe catedra universitară ieșană.

Conferințele celor trei profesori erau anunțate, din vreme, că se vor ține la interval de o săptămână una după alta. Xenopol vorbise înaintea mea. După mine urma, în săptămâna viitoare, Mihail Vlădescu.

Subiectul conferinței mele era: *Există acțiuni desinteresate?*

Mergând spre Universitate, pe un drum mai de ocol, ca să-mi descarc puțin nervozitatea prin umblet, vedeam lumea cum se îndrepta, cârduri-cârduri, către Universitate, cu cât mă apropiam de ea. Publicul era deprins să vină exact la timp, căci, din obiceiul bun al *Junimei*, știau toți că și conferențiarul intră *exact* la ora anunțată. Xenopol ținuse să ne spună de mai multe ori:

— Să știți. Când o bate ciasornicul ora 2, ușa sălii de conferință se deschide și conferențiarul trebue să intre. Nici un minut de întârziere.

Sala de *așteptare* a conferențiarului era sala consiliilor de facultate, și cancelaria Rectorului, poreclită sala *„potcoavei"*, cu masă mare, întoarsă la capăt în formă de potcoavă, care ocupa toată sala.

Când am intrat în cancelarie, am găsit acolo pe Vlădescu, aşteptând, aşezat la o masă mică, în colţul de intrare al sălii de conferinţă.

După ce ne-am dat mâna, eu am început să mă plimb de colo până colo, uitându-mă din când în când la ciasornicul din perete. După câtva timp, Vlădescu, contagiat poate de emoţia mea sau de gândul că-i vine şi lui rândul să ţie prima lui conferinţă, după mine, săptămâna viitoare, îmi zise:

— Te rog, Găvănescule, mai stai jos, că-mi face rău...

Când a bătut ora *două,* eram cu mâna pe clanţă. Am intrat.

Din clipa ce m'am văzut în faţa publicului, în marea sală înţesată de lume, ca prin o vrajă misterioară toată emoţia a dispărut, toată nervozitatea s'a dus, ca la suflarea de trezire a unui descântec. Prietenii cari au fost de faţă, îmi spuneau că n'au băgat de seamă nici măcar o tremurare a glasului în pronunţarea primelor propoziţii introductive.

In public nu era numai o simplă curiozitate de a vedea pe tânărul profesor şi de a-i judeca puterile şi darul de expunere, era, cum mi s'a spus mai târziu, şi oarecare... spirit de ostilitate. Ostilitatea venia, mai întâiu, fireşte, dela prietenii şi cunoscuţii foştilor mei concurenţi, amândoi Moldoveni. Dar un vag sentiment de nemulţumire mai venia şi din o nelămurită rămăşiţă a unui vechiu resentiment, încă neperimat, deşi nemărturisit, rămas din deosebirea, ştearsă prin Unire, dintre „Muntean" şi „Moldovean".

O bună parte din conferinţă, deşi formulată, înadins, pe înţelesul tuturor, a fost primită cu răceală. Simţiam o atenţie încordată, dar glacială. O tăcere desăvârşită, ne-

întreruptă de cel mai mic semn de încurajare, de aprobare. In fața mea, în șirul de cucoane din înalta societate ieșană, o doamnă mă examina, cu mare băgare de seamă, ținându-și la ochi „pince-nez"-ul. In fund, un tânăr înalt, cu ochi mari, aprinși ca focul, ascultând încordat, făcea nervos semne unor tovarăși de alături, să nu-l distragă. Era studentul Nicolae Iorga, cum mi s'a spus că-l chiamă, când l-am văzut după aceea, și a venit în raporturi cu mine, de student și profesor.

Trecuse aproape o jumătate din timpul conferinței, și încă luptam cu ghiața sufletească a publicului, care însă nu m'a înghețat pe mine, nu m'a descurajat. Din contră. Din adâncuri insondabile eșiau, fără să le caut, mici rachete de imagini, de exemple, de glume, de comparații, menite a topi indiferența.

Deodată, au început să apară pe unele fețe zâmbete, semne de interes viu, de mulțumire simpatică.

Indată au început și aplausele. Ghiața se rupsese. Ș' căldura sufletească crescătoare, a unui entusiasm contagios, a cuprins treptat toată sala.

La urmă au curs ropotele de aplause, manifestând aproape proporțiile unei mici ovațiuni.

Vlădescu îmi mărturisea după conferință:

— Am scăpat de un coșmar. Când vedeam frumusețile conferinței tale ascultate cu atâta răceală, pe când la Xenopol se aplaudau cele mai palide glume, mă gândiam la ce mă așteaptă pe mine.

Cu prilejul acesta am făcut o importantă observație psihologică, instructivă, asupra technicei ținerii unei conferințe publice.

Am constatat, din experiență, că ideia viu născută, *atunci*, în forma ei liber improvizată, are *priză* imediată, mișcătoare, asupra spiritului auditorului. *Starea „nascentă"* a ideilor are un dinamism psihic puternic asupra spiritelor.

In partea întâia a conferinței mele, căutasem, pentru siguranța expunerii, să reproduc unele *formulări* de idei din memorie, așa cum mi le notasem.

In partea doua, am lăsat la o parte tot materialul de forme scrise de mai înainte, și am dat drumul gândirii să-și caute atunci, liber, expresiunea sub îmboldirea trebuinței momentane.

Prima procedare coincide cu partea întâia a conferinței, ascultată cu atenție, dar cu răceală.

A doua procedare coincide cu mișcarea sufletească a publicului din a doua parte a conferinței.

Să fie o simplă coincidență?

Cred că nu. Cred că e și o legătură cauzală, care explică fenomenul.

VIII.

IN POLITICĂ

1. Cum am intrat în politică.
2. Candidatura mea la Colegiul Universității din Iași.
3. Primele mele raporturi cu partidul conservator.

I.

CUM AM INTRAT IN POLITICĂ.

Cum am intrat în politică?

Și ce am făcut în faza aceasta a vieții mele de activitate publică?

Un punct principal trebue mărturisit și notat, ca esențial: atitudinea mea generală inițială, starea mea de suflet dominantă față de „politică".

Am avut o adâncă aversiune contra „înregimentării" în partide și organizațiuni politice.

Nici timpul, nici dispozițiile mele personale nu mă îndemnau. Nici respectul de mine. Mi se părea incompatibil cu demnitatea mea personală să figurez formal în o înjghebare politică, la ale cărei hotărîri de acțiune publică nu puteam lua parte și contribui îndeajuns, ca să justifice partea de răspundere ce trebuia să cadă asupra mea din cauza lor.

Am alunecat totuși în făgașul politic, întâiu, din recunoștință către Partidul Conservator, care a realizat programul meu cultural, cu care m'am prezentat în 1905 la alegerile pentru locul de Senator al Universității.

Ce m'a împins în politică și m'a legat de acest partid a fost latura culturală a vieții sociale, în special universitare.

Să arăt, în scurt, împrejurările și modalitățile intrării mele în politică.

In Octombrie 1904, Regele Carol I, venit la Iași pentru mai multe serbări culturale, cu toată Curtea Regală și cu întreg Guvernul, a asistat la *solemnitatea deschiderii Universității*, care s'a desfășurat cu mare fast în Aulă.

Cuvântarea, obișnuită la începerea anului universitar, fusesem însărcinat s'o țin eu, de data aceasta. Imi luasem ca subiect: „Ființa și Menirea Universității".

Desvoltată în esența ei logică, în originile și evoluția ei istorică, în aplicațiile ei la starea noastră culturală, în cerințele realizării ei în viața națională, conferința a făcut un efect puternic, destul de vizibil, asupra Suveranului și publicului numeros și select. Suveranul a stat după conferință, pe estrada „Aulei", mult de vorbă cu mine despre ideile expuse; colegii la eșire se îndesau să-mi strângă mâna cu entuziasm.

— „Te-ai întrecut pe tine însuți".

Mai ales accentuarea necesităților vitale ale Universității române și cererea imperioasă a satisfacerii lor neîntârziate, le-a mers la inimă.

— Bravo! Ai salvat situația!

Și multe de astea, care voiau să exprime ecoul convingerilor tuturor în acord cu fondul cuvântării mele.

După câteva zile mă pomenesc cu o vizită a lui Alecu Bădărău · care acum făcea politică în cadrul Partidului Conservator, alături, în Iași, de Dimitrie Greceanu, șeful local al partidului.

Pe Alecu Bădărău, numit în urmă „marele elector" al Iașilor, ba al Moldovei, îl cunoscusem puțin înainte. Imi fusese concurent la catedra dela Universitate pe care o ocupase ca suplinitor, adică se înscrisese la concurs fără să se prezinte, și a fost, după rezultatul examenului, primul care mi-a trimis o telegramă de felicitare.

Gest elegant, care m'a impresionat și nu l-am uitat niciodată, chiar în momentele când am rupt, mai târziu, relațiile.

Avusesem cu el, într'un timp, scurte și trecătoare întâlniri, ca aderenți ai grupării lui Gheorghe Panu, al cărui colaborator apropiat, „locotenent", era.

După ce grupul lui Panu s'a disolvat, el și cu alții au trecut la Conservatori. Eu am rămas fără nici un fel de legătură politică, mai liber și independent chiar decât colegul meu dela Științe, Mihalache Vlădescu, prieten intim dela începutul carierei universitare, cu care simpatizam, mai de departe, grupul lui Panu și care a trecut, în urmă hotărît și pe față, în partidul conservator.

Pe atunci era la putere, în momentul de care vorbesc, partidul liberal; și după obiceiul alternării la guvern a celor două partide, liberal și conservator, singurele partide politice în acele vremuri, se vorbia și se aștepta ca în curând să ia cârma partidul conservator, care se afla în opoziție.

In vederea acestei schimbări politice, pe care unii, se vede, o credeau apropiată, a venit la mine Bădărău să-mi facă vizită.

Vizita lui m'a surprins. Și m'a surprins și mai mult când mi-a spus pentruce a venit.

— Găvănescule, mi-a spus el, în esență, cuvântarea ta dela Universitate, ținută în fața Regelui, a fost admirabilă. Ne-a impresionat pe toți.

„Ideile tale trebue să facem să se realizeze".

— Minunat! Dar cum?

— Așteaptă, să vezi cum. In curând se vor face noi alegeri parlamentare. Tu să-ți pui candidatura la locul de Senator al Universității, pe baza ideilor desfășurate la solemnitatea deschiderii Universității. Noi, partidul con-

servator, îţi dăm tot concursul, fără a-ţi cere nimic în schimb.

„Iţi vei păstra independenţa ta politică. Noi îţi asigurăm însă locul de Senator.

— Şi crezi că încercarea va avea succes?

— Cred. Noi, partidul conservator, în numele căruia vorbesc, facem *cartel* cu tine.

— *Cartel* cu mine? Ce *cartel?* „Cartelul“ se obişnueşte între partide sau grupări politice. Dar eu...

— Tu ai mai mulţi prieteni la Universitate, prieteni personali, dar şi de idei, colegi cari, ca şi tine, nu fac politică de partid, sunt liberi şi independenţi... Or să te voteze nu ca liberali sau conservatori, ci ca prieteni şi ca oameni de convingeri. Ideile cuvântării tale îi vor apropia în mod necesar de tine, de candidatura ta.

— Bine. Condiţiile îmi convin. Fără nici o obligaţie politică faţă de partidul conservator. Liber şi independent, acum şi după alegere, presupunând că va avea rezultat pozitiv. Imi pun candidatura — la care nu m'aş fi gândit — şi mi-o pun pe baza unui program universitar, extras din cererile practice formulate în cuvântarea mea, cu legământul de a le susţine în Senat, — dacă zici că mă asiguri că cererile vor fi realizate.

Ne-am înţeles.

Nu ştiu exact data când liberalii au căzut dela putere şi când conservatorii le-au luat locul. Dar la începutul anului 1905 s'au făcut nouile alegeri parlamentare.

Alegerea senatorului Universităţii din Iaşi a fost fixată la 11 Februarie 1905.

Mi-am alcătuit un program de îmbunătăţiri universitare, prima dată când — după câte ştiu — s'a prezentat

un candidat la scaunul de senator al Universității pe baza unui program. L'am trimis tuturor colegilor, însoțit de o scrisoare, în care le ceream să-l susțină prin votul lor în ziua de 11 Febr. 1905 [1].

---

1) Programul universitar cu scrisoarea se găsesc publicate în revista mea de atunci *„Cultura Română“*, în Nr. 4, An. 2 dela 15 Febr. 1905. Tot în acea revistă să găsește tipărită și disertația mea din 5 Oct. 1904, în Nr. 10, An. I dela 15 Oct. 1904.

Această cuvântare, trasă în broșură, s'a trimis alăturată, ca document de temelie la *Programul Universitar*, fiecărui profesor universitar, în vederea alegerii pentru care le ceream votul.

II.

CANDIDATURA MEA LA COLEGIUL UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI.

Dintr'un interes, în parte documentar-istoric, și dintr'un interes chiar mai larg cultural, cu laturi de actualitate, nu cred fără folos a reproduce acel program universitar, justificat, înainte de toate, ca parte din amintirile mele.

Stimate coleg,

In ziua de 11 Februarie 1905, colegiul universitar e chemat să-și aleagă un reprezentant al său în Senat. Subsemnatul, solicitând onoarea încrederii D-voastră pentru acest loc, pe care îl consider, pentru Universitatea noastră, ca mijlocul legal cel mai efectiv de afirmare a aspirațiilor sale culturale și a menirii sale istorice în desvoltarea neamului românesc, cred de datoria mea să vă expun aci, pe scurt, ideile și credințele pe temeiul cărora îmi permit a cere votul D-voastră.

Ele se găsesc schițate, în linii mari, în cuvântarea inaugurală ținută, în ziua de 5 Octombrie 1904, înaintea M. S. Regelui, cu ocazia solemnității de deschidere a cursurilor Universității noastre, și al cărui cuprins îmi permit a-l împrospăta în memoria D-voastră, prin broșura intitulată „Ființa și Menirea Universităților".

Accentuând punctele principale din acea disertație inau-

gurală și reducând pe unele din ele la anume cerințe culturale, cari le precizează înțelesul, iată, onorate coleg, vederile cu cari mă prezint înaintea D-voastră și pe cari doresc să am prilejul a le susține în parlament, ca mandatar al D-voastră, și să caut, cu tot devotamentul ce dă convingerea adâncă, a le aduce la îndeplinire.

1. Universitatea, ca cea mai înaltă instituție culturală a țării, să ocupe, în atenția și solicitudinea statului, locul de prioritate pe care îl are după ordinea firească a lucrurilor, în mecanismul și functiunea învățământului public, căci cum vor fi universitățile, așa va fi întreg învățământul unei țări.

2. Să se păstreze neatinsă ideia Universității unitare și complecte, cu toate facultățile la un loc. In niciun caz și sub niciun cuvânt să nu se admită desfacerea Universității în facultăți împărțite între București și Iași.

Considerațiile logice și istorice ale acestui deziderat sânt indicate în „Ființa și Menirea Universităților", p. 2 și 3.

Ca aplicare practică a principiului urmează, pentru Universitatea Ieșană, dorința de a fi complectată prin adăugirea facultății de teologie, care ne lipsește.

3. Universitatea să fie pusă în posibilitate de a-și realiza pe deplin menirea, atât în ce privește comunicarea științei cât și înaintarea ei.

Pentru acest scop, să se complecteze facultățile cu obiectele de studii necesare ce le lipsesc, și să se înzestreze catedrele experimentale dela facultățile de științe și medicină cu laboratoare și clinici în condiții de a putea lucra cu spor pentru știință, iar cele dela facultățile de litere și drept cu seminarii pentru familiarizarea studenților cu metodele de investigare științifică.

In această ordine de idei, amintesc că *facultății noastre de litere*, bunioară, îi lipsește o catedră așa de esențială ca aceea de literatură română! Observ asemenea că studenților dela litere ar fi natural a li se da ocazia să asculte un curs de limba și literatura germană — obiect ce figurează în programul învățământului secundar și lipsește din acel al Universității — precum și un curs de limbile slavice, a cărui însemnătate pentru studiile filologice și istorice nu mai trebue să fie demonstrată.

Facultății de drept ar fi de dorit să se caute a i se aduce o așa complectare de catedre și forțe științifice didactice, încât să fie împuternicită a emite și diploma superioară de *doctorat*. Cu pletora de doctori în drept, cari ne aduc din străinătate deprinderea și metoda muncii științifice, credem că țara noastră a ajuns azi la momentul de a putea, și în ramura dreptului, ca în cea medicală, să dea în universitate învățăturile înalte ce îndreptățesc obținerea titlului de doctor.

Pentru facultatea de medicină, apoi, avem de exprimat atâtea dorințe! Voim să avem o facultate de medicină înfloritoare din toate punctele de vedere, care să corespunză valorii netăgăduite a corpului ei profesoral și să dea rezultatele țintite de ostenelile lor sârguitoare și așteptate de societate.

Catedrele și clinicile ei să fie complectate, să se înzestreze cu toate mijloacele de lucru, de investigație și demonstrație științifică, și cu tot personalul auxiliar necesar, spre a funcționa efectiv, în conformitate cu scopul facultății și cu spiritul metodei de cercetare moderne. Cu gândul mai mult la astfel de lipsuri, ziceam în cuvântarea inaugurală: „In lupta pentru cucerirea unui drept de cetate în arena civilizației omenești, legiunea oamenilor noștri de știință stă uneori ca eroii fără arme în fața vrăjmașului, cu ochii țintiți asupra gloriei ce le arată de departe coroana biruinței“.

Incă de mult, consiliul facultății de medicină, unit cu senatul universitar (în ședința dela 27 Ianuarie 1904), a formulat nevoia de a da bacteriologiei, clinicii mintale și psihiatriei, precum și farmacologiei, locul ce li se cuvine pentru complectarea studiilor medicale la universitatea noastră.

Când aceste lipsuri se vor îndeplini și când se va chibzui un mijloc de îndulcire a relațiilor dintre facultatea noastră de medicină și Epitropia Sfântului Spiridon, prin restabilirea raporturilor firești dintre ele, vom fi și mai asigurați, că prin încordarea forțelor unite armonic ale celor două instituții, ce tind spre acelaș scop, vor câștiga enorm atât știința cât și societatea, pentru gloria culturii naționale.

Este, afară de aceasta, de netăgăduit că însuși localul facultății de medicină se găsește nepotrivit și neîndestulător față de natura lucrărilor și de creșterea vieții interne a științelor medicale, și stă în contrast deprimant alăturea de clădirea splendidă care adăpostește ființa Universității ieșene. Singur Institutul de anatomie spune, în adevăr minții, prin înfățișarea și alcătuirea sa, că se află înaintea unui monument destinat cultului științei. Dar și dânsul are nevoie să crească, spre a putea cuprinde, sub aripi noui, întinderea noilor lucrări de anatomie topografică și medicină operatoare.

Sunt dar atâtea dorințe, eșite din trebuințele vitale ale facultății, și cari merită să pătrunză în lumina conștiinței publice și să atragă asupra lor atenția și solicitudinea statului.

In aceeași categorie de cerințe organice, adânci și serioase, relevăm, *la facultatea de științe*, evidenta nevoie a unui laborator pe lângă catedra de Geologie și înființarea, tot așa de urgentă, a unei *grădini botanice*, care, proiectată de atâta vreme, așteaptă să devină o realitate,

atât de indispensabilă pentru normala funcţionare ştiinţifică a Universităţii.

După cum am mai spus-o, „azi, corpul profesional universitar, aşa de bine pregătit pentru sarcina ce şi-a luat; înarmat, ca şi semenii săi din ţările apusului, nu numai cu ştiinţa modernă, dar şi cu metodele noi de investigaţie, şi însufleţit de entusiasmul pentru ştiinţă şi adevăr, aprins de dorul muncii intensive şi spornice — nu are decât o cerinţă de formulat ţării: *daţi-ne mijloacele necesare şi suficiente de lucru, ca să putem dovedi lumii că inteligenţa şi ştiinţa română ştiu să menţină renumele României la înălţimea de strălucire pe care i-a câştigat-o vitejia regimentelor*".

4. Deosebit de aceste îmbunătăţiri de cuprins, neapărat necesare, indicăm una cu deosebire esenţială, privitoare la fiinţa formală a Universităţii.

Legăturile actuale dintre facultăţi, ca părţi integrante ale Universităţii, sânt aşa de slabe, încât funcţiunea totală a instituţiei nu s'ar resimţi mai de loc dacă ar lipsi una sau chiar mai multe din facultăţile ei. Trebue să tindem a realiza unitatea organică a Universităţii, stabilind între facultăţi raporturile fireşti ale sprijinului intelectual reciproc, şi asigurând ştiinţei libera circulaţie dela o facultate la alta, aşa de necesară pentru fructificarea inteligenţelor.

Câteva exemple de aceste legături logice între facultăţi am dat în „Fiinţa şi Menirea Universităţilor" (pag. 3, 4, 5).

La realizarea ţintei propuse ar contribui mult şi cursuri de generalizare, cari s'ar ţine fie de profesori şi agregaţi, fie poate mai degrabă de docenţi sau maiştri de conferinţe, cursuri deosebite de cele destinate specialiştilor şi cari ar avea de scop orientarea sumară, dar sistematică, a auditorilor în cuprinsul unei ştiinţe, aşa

cum se prezintă aceasta în ultima fază a cercetărilor și rezultatelor ei.

Aceasta ar necesita o reglementare generală a studiilor universitare, într'un spirit mai larg, care să permită studentului, fără supra-încărcare, atât putința specializării sale, cât și însușirea acelor cunoștințe auxiliare, luate din alte ramuri, cari prezintă fie apropieri logice cu obiectul său special, afinități psihologice dictate de înclinațiile particulare ale individualității intelectuale a cercetătorului.

5. O astfel de regulamentare ar veni și în ajutorul unei însemnate tendințe noi a Universității noastre, în special. Supunându-se la inspirația marii legi de biologie socială, că numai acele instituții trăesc și prosperează cari servesc ca organe de conservare fizică și morală a societății și neamului, Universitatea din Iași a inaugurat în anul 1903, din inițiativa profesorilor dela facultatea de științe, cursuri de științe aplicate, în cari se dă atenție specială problemelor ce ne interesează în străduința țării noastre pentru utilizarea naturii înconjurătoare.

E neapărat necesar să se înlesnească acestei tendințe practice sănătoase posibilitatea de a pătrunde mai adânc în mecanismul activității universitare, chibzuind o alcătuire a studiilor, care să permită studenților urmarea cursurilor aplicate, fără a fi expuși la consecințele dezastruoase ale supra-încărcării.

In aceeași ordine de idei stă chibzuirea unei legături mai naturale între studiile universitare pur teoretice și școlile speciale înalte, cari pregătesc pentru anumite cariere practice, cerute de nevoile societății noastre.

6. Prin legarea organică a facultăților între ele s'ar mai asigura în deosebi celor două facultăți, de litere și științe, rolul lor cultural firesc în funcțiunea științifică a Universității, scoțându-l astfel din pericolul fluctuațiilor ne-

prevăzute, la cari ar rămânea supuse, dacă ar continua a fi considerate numai sub raportul necesității lor pentru cariera profesoratului secundar.

Aci se indică de asemenea o problemă capitală pentru soarta întregii Universități.

7. Intru cât pregătirea tehnică pentru cariera didactică este încredințată unei instituții, „*Seminarului pedagogic universitar*“, prin ale cărui lucrări teoretice și practice trebue să treacă toți aceia ce se destină profesoratului secundar, este natural să se pună această instituție universitară în condiții de a-și îndeplini menirea cum se cade. Seminarul nostru pedagogic, care, la înființarea lui, a fost înzestrat absolut la fel ca și cel din București, abia a scăpat de primejdia desființării totale, ca să fie apoi lăsat sistematic în lipsuri de tot felul. Din cauza anilor grei de criză financiară, a funcționat cu mijloace de tot insuficiente, pe când în timpul acelorași „ani grei de criză financiară“, se punea la dispoziția instituției similare din București, pe fiece an, mijloace noi de lucru, deopotrivă necesare pentru ambele seminare ale țării.

Numai spiritului de sacrificiu, ce a însuflețit pe profesorii seminarului nostru, se datoresc rezultatele îmbucurătoare cari au isbutit să dovedească tuturor utilitatea și necesitatea acestei instituții în organismul învățământului.

Una din cerințele Universității ieșene, impuse de demnitatea ei și de conștiința binelui general al școalei române, este ca Seminarul său pedagogic universitar să fie pus din nou pe acelaș picior de egalitate ca și cel de pe lângă Universitatea din București, după cum a cerut formal și Senatul nostru universitar prin încheierea ședinței sale dela 23 Iunie 1904.

8. Atingând chestia raportului Universității cu profesoratul secundar, nu pot să uit și să nu relevez un neajuns

destul de însemnat ce decurge pentru Universitatea noastră, din faptul că, în perioada examenelor de capacitate, instituită pentru recrutarea corpului didactic secundar, cele două facultăți de litere și științe rămân aproape complect fără cursuri regulate, din cauză că, după o dispoziție cam nedreaptă pentru noi, aceste examene, ale căror comisii sunt alcătuite din profesori dela ambele universități, se țin toate numai în București.

Trebue să se revină la vechia normă de a se egala și sarcinile și onorurile celor două universități ale regatului român.

9. Trebue mai ales, și mai întâiu și mai presus de toate, corectat punctul de vedere fundamental și rătăcit din care isvoräsc toate măsurile de inegalitate în defavoarea Universității din Iași. Trebue îndreptat spiritul greșit, care privește cu ușurință asupra noastră, fie din nepriceperea însemnătății învățământului superior într'o țară, fie din necunoaștere și mai ales din îngrijitoarea ignorare *a rolului menit centrului cultural ieșan în viața și evoluția neamului românesc.*

Vă mărturisesc, stimate coleg, că ceeace mă încălzește mai mult și îmi dă curaj în cererile de înălțare a instituției noastre, este credința adâncă și convingerea neclintită că *Universitatea Ieșană este și trebue să fie o fortăreață a culturii naționale, așezată în minunata ei poziție strategică pentru luptele de afirmare ale românismului.* Cine nu mai vede azi că elementul străin a ajuns în Moldova la un grad de extensiune și putere mult mai îngrijitor decât în celelalte părți ale României? Și unde trebue întreținută mai vigilent energia sufletească, prin încordări conștiente, dacă nu acolo unde presiunea potrivnică este mai simțitoare? Universitatea își are rolul său preponderant în determinarea direcției educative și în

desvoltarea ideii naționale. Iar universitatea din Iași are, din acest punct de vedere, o însemnătate excepțională, care nu poate să scape nici unui spirit cu prevedere politică, nici unei inimi cu sentimente românești. Dejur împrejurul ei, mai mult decât oriunde, stau suflete de frați despărțiți material prin înjghebările istorice ale trecutului, dornici însă de a se simți trăind împreună, măcar în acea unitate ideală de gândire și de aspirații ce alcătuește unitatea firească a personalității unui suflet etnic și care va servi istoriei de forță naturală, spre a dicta viitorului evenimentele fatale ale reconstituirii reale a neamului.

Universitatea din Iași, centru puternic de lumină și de simțire națională, e menită, prin posiția ei, a fi un factor de prima însemnătate în izvodirea visurilor românismului. De aceea, după cum am spus-o într'o împrejurare solemnă, „orice întărire a ei însemnează o fortificare prevăzătoare a sufletului etnic; orice atingere a ei, un atentat inconștient în contra idealului nostru național".

De acest adevăr trebue să se pătrunză toată lumea noastră politică, fără deosebire de partide.

El trebue propovăduit în toate ocaziile și mai ales în cercul adunărilor ce reprezintă, după constituție, voința poporului: în parlamentul țării.

Și aceasta este unul din punctele esențiale ale programului cu care mă prezint înaintea d-voastră.

Stimate Coleg,

Dacă socotiți că e bine și potrivit cu demnitatea colegiului universitar ca reprezentantul său în senat să fie trimis acolo pe baza unui program, alcătuit din interesele, cerințele și aspirațiile Universității, ca instituție de înaltă cultură;

Dacă găsiți că în programul de față se află, măcar în

parte, aceea ce gândiți ca mai esențial și mai de nevoe acum pentru Universitatea și cultura noastră superioară, în diferitele ei ramuri;

Dacă credeți că aceste idei și dorințe merită și trebue să fie aduse la îndeplinire, și că, pentru realizarea lor, e necesar și folositor să poată fi susținute și propagate statornic cu temeiuri pur obiective izvorîte numai din dragostea curată de Universitate și de neam;

Dacă, în fundul cugetului d-v aveți credința că ceeace subsemnatul a spus, în prezența Suveranului țării, în discursul inaugural dela 5 Octombrie 1904 — când nici nu putea fi vorba de niscai-va apropiate alegeri — a pornit din o convingere adâncă, pe care o împărtășiți și d-voastră;

Imi permit, ca, pe baza celor expuse și în acel discurs și în programul de față, să vă rog a da expresiunea acestui sentiment sincer al conștiinței d-voastră de om al științei și al culturii, în votul ce vă cer în calitate de candidat la colegiul universitar, care este chemat în ziua de 11 Februarie 1905, să aleagă din sânul său un reprezentant în Senat.

Al d-voastră coleg devotat,

15 Ianuarie 1905.

III.

PRIMELE MELE RAPORTURI CU PARTIDUL CONSERVATOR.

In adevăr, prietenii mei, între cari Paul Bujor, Victor Costin și alții, precum și toți aceia cari fugeau de politica de partid, au primit bucuroși candidatura mea, pusă pe baza unui program de îmbunătățiri universitare, și au făcut o caldă propagandă pentru isbânda ei.

Era clar, evident, sincer, adevărat o candidatură independentă, în afară de orice legătură cu vreun club politic, pentru care și eu și amicii mei aveam oroare.

Ce se întâmplă însă? Bădărău, care a mai venit, între timp, la mine, să mă pună și să se pună în curent cu situația și cu mersul candidaturii, încântat de perspectiva unui viitor succes sigur, nu și-a putut stăpâni bucuria. Și mândria instinctului său de mare elector al partidului conservator, l-a făcut să trâmbițeze la club, în adunările de consfătuiri ale luptei electorale, siguranța isbândei mele dela Universitate, care, adaugă el, va fi sprijinită hotărît de partidul conservator.

Atât a fost destul ca toată aureola independenței de partid politic a candidaturii mele să se spulbere, ca ruptă și suflată de un uragan înverșunat de patimi.

Tot ce a spus sau o mai fi spus Bădărău despre ca-

racterul independent al candidaturii, a căzut în discredit, ca o farsă ticluită de șiretenia luptei electorale.

Partidul liberal, care pusese la Universitate candidatura unui om de mare autoritate și prestigiu, atât în lumea universitară cât și în cea politică, în genere, candidatura profesorului *Petre Poni,* a început să strige:

— Candidatura lui Găvănescul, ca independentă și liberă de orice legături politice de partid? Minciună! E candidatura partidului conservator. A mărturisit-o însuși Bădărău la întrunirea clubului conservator din Iași!

Intrigăria, fără rezerve și scrupuluri, și-a dat drum liber, fără nici un frâu de adevăr și de temeiuri ale realității. Instigațiile, ironiile au tăbărît pe capul bieților mei prieteni.

Degeaba îi asiguram pe cei cari mă întrebau, pe cei cari mă căutau ori îi întâlneam întâmplător.

— Ei, doar a spus-o pe față Bădărău la club, li se răspundea.

Unii, indignați, și-au retras promisiunile de vot, pe față,

Mi-aduc aminte că atunci am primit dela Paul Bujor, un vechiu și sincer prieten, un om de inimă, o scrisoare patetică, în care, cu durere, îmi mărturisia ruperea relațiilor lui cu mine.

I-am răspuns liniștit și liniștitor, că deosebiri de vederi politice, chiar dacă ar fi, nu pot rupe niște relații vechi de iubire, de stimă, de frățietate sufletească, de atâtea amintiri prietenești scumpe.

Așa a și fost.

După ce a trecut furia momentului și, mai târziu, s'a convins de credința și nesdruncinata mea sinceritate în acțiunea culturală pentru binele Universității, vechile noastre relații afectuoase și-au reluat, în mod spontan, firul. Și aceasta, cu toate deosebirile noastre de concepții și atitudini politice, ulterioare.

Dar, deocamdată, atunci, în fața urnei universitare,

pentru reușita candidaturii mele la locul de senator al Universității, cu tot programul meu universitar, el și alți prieteni m'au părăsit.

Partea mea de „cartel“, cum numise Bădărău, la început, pactul electoral cu partidul conservator, s'a dus pe gârlă. Din cauza lui. Numai din a lui?

Din felul neleal cum se ducea, în deobște, lupta electorală. Adversarul îți caută cel mai mic punct descoperit, o aparență de rărime în țesătura zalei tale de apărare în luptă și, ca în călcâiul lui Achile, își îndreaptă acolo ținta loviturilor.

Bădărău, văzând „gafa“ involuntară, poate inevitabilă, a tacticei lui, și-a încordat puterile, a recurs la toate mijloacele meșteșugului lui electoral, — să evite dezastrul.

Ceiace făcuse să se piardă din voturile independenților politici, devotați candidaturii mele universitare, a căutat să câștige din numărul acelora, cari, fie independenți or înregimentați, puteau fi convinși să voteze un program pur universitar, pe care partidul dela putere își lua angajamentul să-l aducă la îndeplinire.

Avea, dealtfel, ca elector, o justificare onorabilă, de data asta cel puțin: O candidatură pur universitară, cu nici o altă obligație din partea partidului, decât aceia de a îndeplini cerințele formulate în programul universitar al unui candidat independent, neînscris în club și partid, program *aplaudat cu puțin înainte, de toată lumea universitară*, când a fost expus, în temeiurile lui logice, istorice, științifice, în fața Suveranului.

Rezultatul ultim a fost, că în ziua de 11 Febr. 1905, la alegerea de Senator al Universității, înalta instituție ieșană și-a exprimat voința de a se realiza deziderațele nevoilor ei vitale, încredințându-mi sarcina de a susține în parlament punctele înscrise în programul meu.

Când s'a pronunțat hotărîrea definitivă a urnei, P. Poni

s'a sculat, țeapăn, de pe scaun și a plecat îmbufnat, rece, mut, fără să se uite să vază nici în dreapta, nici în stânga, și a eșit din sală, cu mersul lui domol, măsurat, aproape absent și abstract.

Principalul, acum după succesul alegerii, era să-mi îndeplinesc promisiunile din program.

Ceeace mi se putea cere, în definitiv și pe drept, era, firește, să susțin din toate puterile, în fața reprezentanților Țării, realizarea cerințelor Universității, formulate de mine și votate de Colegiul Universitar. Și, la urma urmelor, dacă nu voi fi ascultat, să trag consecințele, să mă retrag din Parlament.

Realizarea programului meu atârna, evident, de bunăvoința guvernului conservator, și de buna lui credință către mine și către corpul electoral universitar, cărora ne făgăduise aducerea lui la împlinire.

Din norocire era atunci, la conducerea partidului conservator și la cârma țării, un om de mare corectitudine și lealitate, *George Cantacuzino*, șeful partidului și al guvernului.

Și am mai avut norocul ca, la ministerul Instrucției, să fie un prieten al meu personal, Mihalache Vlădescu.

Punctele din program, anume, în special, cele cu caracter practic, s'au realizat pe rând, aproape în întregime.

Colegii care mă urmăriau, în mod natural, cu o curiozitate legitimă, dar, desigur, cu sentimente diferite, unii din simpatie, alții din invidie sau ciudă, neîncredere, poate și din dorința unui „fiasco", n'au avut ce zice. Și faptul că *n'au avut ce zice* și că nu au zis nimic, e mult. E, în unele împrejurări, singurul mod de a se arăta mulțumirea.

Starea lor de suflet a fost, odată, exprimată cinstit de un om de treabă și de omenie, C. Climescu, care, deși liberal, întâlnindu-mă pe strada Carol, când urca încet, cu pasul lui măsurat, cerut de îngrijirile unei slăbiciuni de cord, spre casă, cam în dreptul Universității, s'a oprit.

Ne-am dat mâna, și-a zis:

— Ai scăpat!

Din cauza asta, cel puțin în parte, am fost poate reales a doua oară, cu altă ocazie, ca reprezentant al Universității în Senat.

Un sentiment de recunoștință pentru partidul care îmi primise programul de îmbunătățiri universitare și mi-l îndeplinea aproape în întregime, un sentiment de mare stimă și respect pentru G. Cantacuzino, care mi-a arătat tot mai multă binevoitoare afecțiune în decursul anilor, un sentiment de prietenie și simpatie pentru unii colaboratori din minister și din organizația politică locală și centrală, m'au făcut să mă simt în societatea acestor oameni „ca la mine acasă", ca în o familie de luptători pentru acelaș scop de bine obștesc.

Și astfel am intrat în mod firesc în partidul conservator și am rămas în rândurile lui, până când a venit în discuție marea chestie a exproprierii.

Atunci, neîmpărtășind atitudinea partidului conservator, am trimis o scrisoare, prin care mă consideram retras din partid.

Asta n'a împiedicat însă continuarea raporturilor mele personale cu unii membri marcanți ai partidului, ca Nicolae Filipescu, bunăoară, ba chiar colaborarea cu ei în acțiuni de interes general național.

IX.

CLIPE DIN VIAȚA LUI EMINESCU ȘI MAIORESCU

I.

AMINTIRI DESPRE EMINESCU.

Notele ce urmează nu au fost scrise anume cu prilejul marii serbări de comemorare a acelei *Junimi*, care a exercitat o înrâurire atât de puternică asupra vieţii noastre publice, mai întâi literare şi culturale, apoi chiar politice.

Sunt bucăţi scoase din cadrul unor *Amintiri*, pe cari le-am notat pentru mine, ca să-mi fixez impresiile avute în unele momente memorabile ale vieţii.

Importanţa subiectivă, care mi-a dictat notarea lor, îşi poate găsi un echivalent obiectiv în faptul că ele adaugă o trăsătură, cât de mică, la portretul cât mai veridic al unor realităţi trecute.

Ele nu vor fi fără folos pentru cel care va căuta a reconstitui chipul vremurilor şi al oamenilor.

Dacă cele ce privesc oameni de seamă, ca Eminescu şi Maiorescu, s'au impus a nu fi lăsate pradă uitării, e că sunt scăpărări de lumină ale unor apariţii geniale, care cer să fie adunate cu pietate.

Primul moment. Eram încă în liceu, sau în preajma bacalaureatului.

Mă dusesem să ascult o conferinţă a lui Maiorescu la Ateneu, în sala acelui local din gura Cişmigiului, unde se află astăzi Teatrul Liric. Mă aşezasem într'un cap de

bancă, dinspre intrare. Maiorescu, care înlănţuia atenţia auzitorilor cu şirul logic al ideilor, cu timbrul fascinant al glasului său muzical, cu măsurata expresivitate a gestului de o sobrietate clasică, nu despreţuia, în cursul desvoltării subiectului, podoaba retorică a comparaţiilor. Imaginile exemplelor, în arta lui oratorică, erau ceva mai mult decât simple flori stilistice recreative, erau adevărate concretizări plastice ale gândirii. Atunci, pentru lămurirea unei idei, anume a ideii „cercului luminos al conştiinţei", Maiorescu recursese la figura unei închipuiri sugestive, al cărei cuprins, dacă nu şi întreaga formă, mi-a rămas în minte.

Inchipuiţi-vă pe marginea unui râu, o salcie, care îşi apleacă, deasupra undelor limpezi ale apei curgătoare, ramurile ei pletoase. In mijlocul umbrei aruncate pe apă, un cerc de lumină face să se vază trecând prin el undele, câte încap în el, din masa apei curgătoare. Astfel, din valurile vieţii noastre sufleteşti vedem în noi numai cât trece şi încape în „cercul luminos" al conştiinţei.

Această imagine era, fireşte, desvoltată, era înflorită, era întrucâtva dramatizată cu muzicalitatea intonaţiei măiestrite a glasului, cu fineţa expresivă a gestului sugestiv ca o evocare de intuiţie.

Dar ce m'a impresionat atunci, ca cevà neaşteptat, care îmi excita curiozitatea, era o atitudine inexplicabilă a conferenţiarului. Pe când formula această comparaţie poetică, Maiorescu, întors puţin în partea sălii despre intrare, fixase cu privirea pe un auditor din banca întâia.

Am urmărit direcţia privirilor lui Maiorescu şi am descoperit, din spate, capul unui tânăr cu un păr frumos, negru ca abanosul şi tăiat ca o chică artistic rotunjită. Şi ce m'a izbit şi mai plăcut, sub chica lui de artist, o ceafă de o splendidă armonie sculpturală ne mai văzută. Un gât de zeu.

Mă întrebam în mine: cine o fi tânărul ăla? Dece s'o fi

uitând așa Maiorescu la el, cu unele înțelesuri, parcă, de zâmbitoare familiaritate intimă în privire?

La terminarea conferinței, mi-a spus cineva, care a întrebat și el pe altul:

— E un scriitor.

— Ce scriitor?

— Eminescu... Poetul Eminescu.

Poetul Eminescu, pe atunci, era puțin cunoscut în rândurile generației mele.

Al doilea moment. Eram student la Facultatea de Litere din București, înscris și la Drept, după ce „pierdusem", cum spunea cruzimea ingrată a tinereții, sau după ce „făcusem", cum ar spune modestia mai acomodantă a bătrâneții, un an la medicină.

Unul din profesorii mei, Petre Cernătescu, un devotat politic al lui Dumitru Brătianu, m'a recomandat ilustrului său prieten pentru ziarul „Națiunea" pe care, atunci (1882—1883), marele patriot Dumitru Brătianu îl scosese ca să lupte în contra altui mare patriot, contra fratelui său Ion Brătianu, care îi succedase la cârma Țării, ca șef de guvern.

La ziarul „Națiunea", unde mi-am făcut eu prima (și ultima) școală de gazetar — căci curând, chiar în timpul activității mele la acel ziar, în 1883, am plecat la studii în străinătate — am cunoscut, între alți redactori mai de seamă și mai în vârstă, dela care am plăcute amintiri, și pe unul mai tânăr, Simionescu Râmniceanu.

Dela Simionescu (Râm.), mulțumită prieteniei lui, am o amintire prețioasă. El avea legături cu mulți colegi de presă. Intre alții, cu Mihai Eminescu, dela *Timpul.*

Prin el am cunoscut întâia oară personal pe marele poet, a cărui valoare covârșitoare de azi, nu se afirmase, pe atunci, prin recunoaștere obștească, desăvârșită, deși ajunsese în culmea ascensiunii lui creatoare. Dar primul

volum de poezii, publicat de Maiorescu în 1883, nu apăruse încă. Nu se adunaseră încă în mănunchiu solar multiplele raze geniale, la a căror strălucire nu mai era dat altuia să se ridice.

Era socotit, totuşi, chiar atunci, printre confraţii cari îl cunoşteau personal, ca o „minune" a timpului, şi, din fericire, ca o minune abordabilă. Şi căutau să se folosească, să se bucure, pe cât puteau, de această favoare a împrejurărilor şi a norocului.

Simionescu îmi spuse într'o zi, eşind împreună dela ziar:

— Hai să luăm o cafeluţă cu Eminescu la Raşca.

Raşca era o cafenea-berărie, cu grădină de vară, pe str. Academiei, ceva mai departe de colţul Bulevardului, aproape în faţa străzii ce ducea la Capşa în Calea Victoriei.

Il găsim pe Eminescu singur la o masă înăuntrul cafenelei.

Impresia ce mi-a rămas, clară, întărită mereu de mirare, în decursul timpului, a fost vasta memorie şi erudiţia uimitoare a poetului. Simionescu îl întreba lucruri in diverse domenii de cunoştinţe, pe cari nu le poţi presupune, gata, prezente în minte, nici la specialişti totdeauna.

Mi-aduc aminte, bunăoară, de întrebarea, sugerată de nu ştiu ce mers al conversaţiei:

— Oare cam pe când să fi apărut vioara, ca instrument muzical, în lume? Şi Eminescu să caute, pe baza datelor evoluţiei istorice a muzicei, să-şi dea o părere aproximativă! Şi tot aşa de extraordinară mi s'a părut orientarea lui precisă în domeniul astronomic. Cunoştea şi spunea, în cifre, distanţele dintre corpurile cereşti, între ele, şi depărtarea lor de pământ.

Din aşa fond sufletesc de idei şi convingeri, răsărea poezia, publicată, după vreo trei ani:

La steaua care-a răsărit
E-o cale atât de lungă.
Că mii de ani i-a trebuit
Luminii să ne ajungă...

Al treilea moment. Era prin 1888. După ce obţinusem doctoratul la Berlin, în August 1887, şi mă întorsesem în Ţară, suplineam catedra de filosofie la liceul Matei Basarab din Bucureşti, până să ocup prin concurs, la Decembrie 1888, catedra de psihologie, pedagogie şi estetică dela Universitatea din Iaşi.

Am întâlnit, atunci, de vreo două ori pe Eminescu în cancelaria liceului. Nu ştiu pentru ce venea. Fusese bolnav. Peste marele lui suflet trecuse groaznicele mutilări barbare ale fatalităţii. Ruinile lor se oglindeau înspăimântător de jalnic în chipul lui bolnav, în ochii lui stinşi. Parcă din adâncul supra-umanei lui conştiinţe învăluite în haos, auzeai ecoul acelui geamăt din versul ce nu îndrăznesc să-l citez întreg:

„Ah organele's sfărmate“...

Când l-am văzut în 1883, era în culmea ascensiunii lui, încă necoprinsă de înţelegerea timpului. Curând, şi blestemul destinului avea să-şi strecoare otrava distrugerii lui. Acum, ajunsese, pare-se la gradul din urmă al descompunerii. Şi totuşi, din „organele lui sfărmate“ tot mai licăreau, câteodată, scânteile geniului.

Am stat de vorbă cu el. Auzisem că boala lui avusese nuanţe de manie religioasă. Parcă-l văd cum sta pe scaun, cu bustul drept, cu amândouă mâinile întinse pe genunchi, în atitudinea unei incarnaţii a lui Osiris, sub chipul vreunui Faraon Egiptean.

Aflând că m'am întors dela Universitatea din Berlin, pe care o frecventase şi el, o rază de vie curiozitate i-a însufleţit privirea.

M'a întrebat de mulţi profesori pe care îi audiase.

Intre cei dintâi, de marele egiptolog Lepsius, pe care eu nu l-am apucat. M'a întrebat de Curtius, directorul Muzeului de Antichităţi din Berlin, profesorul a cărui vervă erudită şi fantezie de artist da viaţă şi înţeles simbolic gesturilor încremenite în gips ale zeilor şi eroilor greci din Muzeu.

Vorba lui înceată şoptea domol, ca'n vis, — ecou nestăpânit al comorii sufleteşti nepătrunse, care, în curând, la 1889, avea să se scufunde în întunericul de veci — ba să se înalţe în apoteoza nemuririi.

II.

AMINTIRI DESPRE MAIORESCU.

Cu Maiorescu am avut, fireşte, relativ mai multe clipe de contact. Din fiecare s'ar putea desemna o trăsătură caracteristică a personalităţii lui. Din toate ar răsări acea nesdruncinabilă atitudine protocolară, care se cristalizează, *sub specie aeternitatis*, cum obişnuia el să spună, chiar în împrejurări neprielnice, cum l-am văzut, bunăoară, la o şedinţă a Academiei Române. E cea mai veche amintire a mea despre Maiorescu.

Abea eşisem din liceu. Era în 1880. Se discuta în Academie, sub preşedinţia Regelui Carol I, proectul de reformă a ortografiei române. Maiorescu susţinea, ca raportor, proectul unei ortografii, combătut cu înverşunare de marele luptător transilvănean *August Treboniu Laurian*, reprezentantul curentului latinist.

Situaţia lui Maiorescu nu era uşoară. Cel care se ridicase în contra proectului nu era un om de a doua mână. Invăţatul autor al însemnatei opere *Tentamen criticum*, apărute la Viena 1840, în acel timp profesor de limba şi literatura latină la Universitate (l-am apucat şi eu, cu puţin înaintea morţii lui), avea un prestigiu mai presus de sfera multelor lui titluri, destul de înalte, dar relativ abordabile. August Treboniu Laurian, fruntaşul revo-

ției dela 1848 din Transilvania, fusese președinte, cu rol conducător dominant, al Academiei Române, la începuturile ei, și, ca încoronare a tabloului, fusese profesorul regelui Carol, care presida atunci ședința Academiei. Și încă, apoi, ca circumstanță care complica situația, marele luptător, avea un temperament de o impetuoasă combativitate agresivă.

In toiul discuției, întărâtat de un argument a lui Maiorescu, care apăra principiile noiei ortografii, Laurian, care își vedea amenințat sistemul său de cugetare filologică, latinistă, a strigat înfuriat, rupându-și fraza, de care mi-aduc aminte aproape textual, cu un fel de interjecție rămasă, probabil, ca un tic de tuse, din o boală de a lui de gât.

— Apoi dacă nu mai vrem să judecăm — mna! — atunci s'o spunem pe față, mai bine, curat românește —mna! — că fiecare e liber să scrie așa cum o vrea — mna!

Maiorescu, dela masa lui de raportor, așezată sub tribuna prezidențială, la fiecare — mna!, ca la răsbufnetul unei lovituri de măciucă, se înclina politicos:

— Mersi!... Mersi!...

Cei care l-or fi cunoscut mai bine decât mine, pe atunci, i-or fi zărit eșind, automatic, finele lui ghiare și ascunzându-le repede, cu voință; și i-or fi văzut mijind, sub zâmbetul afabilității de circumstanță, colții ascuțiți ai ironiei mușcătoare. Nimic din impulsiile lăuntrice n'a străbătut de sub decorul convențional al ședinței solemne.

*
* *

Nu pot să adun acum celelalte cazuri împrăștiate în textul notelor.

Mă mărginesc la un moment în care se evidențiază marea lui plasticitate mintală, extraordinara lui putere de memorizare.

Se sărbătoria scoaterea la pensie a ilustrului profesor.

pentru limită de vârstă, limită care nu coincide totdeauna cu limita puterilor de muncă. Maiorescu a dovedit-o strălucit, în curând, prin energia activității lui în politică: culminând ca șef de guvern (1912) și ca președinte al conferinței păcei dela București (1913).

Ca unul care a fost profesor al Universității ieșene și îndrumător al atâtor instituții culturale din capitala Moldovei, el a fost sărbătorit și la Iași. Din partea Universității, ca delegat al Facultății de Litere, i-am ținut eu cuvântarea omagială, în aulă. Ca să fiu mai protocolar, cuvântarea nu am rostit-o liber. I-am citit-o,

După mine au mai vorbit alții, în numele diferitelor instituții.

Intre vorbitori a fost și Petre Rășcanu, pentru Institutele-Unite, mi se pare.

La toți le-a răspuns la urmă Maiorescu. A vorbit liber, fără a se servi de nici o notiță. In cursul cuvântării, s'a raportat odată la ce am spus eu, odată la ce a spus Rășcanu.

Indată după terminarea manifestațiilor de omagiu, cari au ținut mai toată ziua, în diferite părți ale orașului, a venit la mine cineva dela *Evenimentul*, dacă nu mă înșel D-l Rudolf Suțu, să-mi ceară, pentru ziar, discursul pe care văzuse că îl aveam scris gata.

— Mi l-a dat și D-l Maiorescu, adause el.

— Când?

— Ceva mai înainte. L-am și dus la redacție.

— Când l-a scris?, întrebai mirat.

— Nu știu.

— Aș vrea să-l văd și eu.

Am promis să aduc eu însumi la ziar cuvântarea ce o citisem în aulă.

O problemă psihologică mi se formula în minte. Când a scris Maiorescu cuvântarea? După ce a spus-o? Ori înainte de a o rosti?

Sunt tipuri de memorizare și de un fel și de celălalt. Din repetată experiență, cunosc primul caz: al meu.

Ajuns la redacția ziarului, caut să văd cum e redată cuvântarea lui Maiorescu în scris. O citesc cu atenție. Era întocmai, absolut întocmai cum o rostise. Dar, ca să văd în ce caz ne aflăm, caut pasajele unde oratorul se raportase la ce am spus eu și la ce a spus Rășcanu. Acelea nu puteau fi prevăzute și scrise înainte.

Sunt or nu amintite? Și cum? Le-am găsit! Intr'un loc: „cum a spus D-l Găvănescul", în altul „cum spunea D-l Rășcanu". Dar aceste raportări erau adăugate pe deasupra, printre rânduri, scrise mai mic. Incolo, tot discursul era scris curat, citeț, aproape caligrafic, fără nici o îndreptare, fără nici o ștersătură.

Dovada era făcută. Maiorescu rostise, cu o exactitate excepțională, cu o spontaneitate captivantă, textul cuvântării festive, scris de mai înainte. Și stabilise, prin improvizarea de moment, apropierile de idei ce legau vorbirea lui de spusele mele și ale lui Rășcanu.

Aceasta nu însemnează deloc că Maiorescu nu era în stare să improvizeze o expunere de argumente și considerații înlănțuite mai lung. A profesat doar avocatura, a fost doar deputat și ministru militant și a știut să răspundă imediat, *stante pede*, adversarilor, cu un talent recunoscut, de temut. Dar libertatea de care se putea servi la barou și la tribună, unde, de altfel, spontaneitatea improviației era o necesitate ineluctabilă a cuvântului intrat în arena luptelor zilnice, nu voia să și-o îngăduiască la catedră.

*

* *

Din puţinele mele amintiri personale despre Maiorescu, am povestit şi s'au publicat câteva în volumul *Comemorarea „Junimii" la Iaşi* [1]. Cu cele ce mi-au mai rămas, adânc săpate în suflet, am răspuns bucuros amabilei solicitări a unor simpatii cari se îndeletniciau cu adunarea însemnărilor omagiale închinate centenarului naşterii omului ce ocupă un loc aşa de însemnat în cultura ţării noastre. Le amintesc aici. Rândul expunerii lor nu e motivat de ordinea lor strict cronologică.

Sunt unele clipe trăite, cari au raţiunea lor psihologică să ceară întâietatea.

1. Cum să nu-mi aduc aminte, înainte de toate, bunioară, că *Titu Maiorescu* a fost acela care, în 1888, ca Ministru al Instrucţiei, a semnat adresa de numire a mea ca profesor la Universitatea din Iaşi, în urma concursului depus pentru catedra, intitulată pe atunci, de *Psihologie, Pedagogie* şi *Estetică?*

Iscălitura lui, în trăsături lămurite, subţiri, puţin cam ascuţite, mi-a rămas în minte cu înţelesul consfinţirii unui moment memorabil al carierei mele, deşi el nu făcuse parte din comisiunea concursului, care a hotărît-o.

Cu prilejul acesta, pelângă obişnuitele felicitări ocazionale, mi-a dat, binevoitor, în intimitatea biroului său din minister, unele orientări asupra oraşului în care aveam să-mi trec mai toată viaţa mea de muncă. Mi-a recomandat să caut a cunoaşte anumite persoane, toţi profesori, prieteni sau foşti colegi ai săi.

2. Odată — n'aş putea preciza anul — am lucrat cu Maiorescu într'o comisie la Universitatea din Bucureşti.

---

1) *Comemorarea „Junimii" la Iaşi, Maiu 1936.* — Tip. Concesionară Al. A. Ţerek, 1937, Iaşi.

Din timpul acestei colaborări, mi-au rămas în minte două momente. Deşi de natură deosebită, impresia lor vie le-a scris, subliniindu-le pe amândouă cu linii apăsate, în plasticitatea memoriei de atunci.

Unul din ele, mai ales, îmi revine în amintire cu îndărătnicia tenace a unei obsesiuni. Incep cu el, ca să-mi uşurez gândul de o imagine ce nu vrea să iasă din câmpul „cercului luminos“ al conştiinţei.

Era o iarnă grea, cu zăpadă multă. După terminarea lucrărilor unei şedinţe a comisiunii, Maiorescu ceru să i se aducă o sanie. Coborîţi jos din camera de lucru, când ne dădurăm mâna pentru despărţire, Maiorescu, zărind sania care aştepta, îmi zise:

— Nu vrei, Domnule coleg, să-mi faci plăcerea, să mergi cu mine?

Şi-mi făcu, graţios, un semn de invitaţie la sanie.

Mi-a fost greu, să-l refuz. N'aveam nici un motiv. Şi mi s'ar fi părut nedelicat. Apropiindu-ne de sanie, văzurăm, şi unul şi altul, că în săniuţa aceia, prea de tot strâmtă şi mică, cu greu am fi putut încăpea amândoi. Fără să stau o clipă pe gânduri, m'am îndreptat, să mă urc pe locul dela spatele săniei.

Dar Maiorescu, ghicindu-mi gândul:

— A, nu! Pardon. Eşti invitatul meu.

Şi, cu o mişcare mai repede decât a mea, se şi urcă la spatele săniei.

Am protestat. M'am rugat. Am insistat. De geaba.

El, amabil, dar serios, hotărît:

— Te rog, iea loc...

M'am gândit: casa lui nu e departe de Universitate. M'am aşezat în sanie. Pornirăm. Atunci mă întrebă:

— Unde stai?

— O, nu... Vă rog... Vă însoţesc numai până acasă la D-voastră.

— Asta, Domnule coleg, nu e răspuns la întrebarea mea... Te rog, unde stai?

I-am spus. El repetă birjarului adresa mea.

Ştiindu-l în picioare, la spatele meu, eram jenat, foarte jenat, penibil de jenat. Mi se părea că drumul nu se mai isprăveşte. Şi în adevăr, drumul nu s'a mai isprăvit... nici acum!

Da, fireşte, în lumea asta sensibilă, a lucrurilor, s'a isprăvit, mai curând sau mai târziu. Am ajuns, în cele din urmă, acasă. Maiorescu s'a dat jos dela spatele săniei, eu din năuntrul ei. I-am mulţumit. Ne-am despărţit. Dar, în lumea ideilor, nu s'a isprăvit încă nimic... *El,* Magistrul, e, încă, tot în picioare, pe mica platformă dindărătul săniei. Şi eu, cu o greutate în suflet, îl văd parcă mereu acolo, la spatele meu, în picioare.

Şi asta, până când? — Lumea ideilor nu are sfârşit...

3. Celalt caz de amintire din timpul lucrărilor mele cu Maiorescu, în comisiunea dela Universitate, este de altă natură.

Comisiunea, prezidată de Maiorescu, avea să se pronunţe asupra cererii unui tânăr de a fi abilitat ca docent universitar. Al treilea membru din comisiune era I. Crăciunescu, care mi-a fost profesor de filosofie la Universitate, în acelaş timp cu Ion Zalomit. Ca celui mai tânăr din membrii comisiunii, mi s'a încredinţat mie sarcina de a face raportul asupra lucrărilor, pe baza cărora trebuia să se judece meritele candidatului şi să se hotărască asupra cererii lui. Aproape nu cunoşteam personal pe candidat şi eram străin de felul raporturilor lui cu cercurile şi cu oamenii de cultură din Bucureşti. Am crezut că e un act de dreptate să se dea unei inteligenţe active, tinere, prilejul de a se manifesta în ogorul ştiinţei, deschizându-i drumul ce ducea la o catedră universitară. Concluzia raportului, pe baza lucrărilor analizate, era să se admită cererea de abilitare a candidatului.

Cunoscând mai demult și mai de aproape pe fostul meu profesor Crăciunescu, m'am dus să-i citesc raportul, înainte de a-l prezenta oficial comisiunii. Poate să aibă vre-o observație de făcut, îmi ziceam.

Lui Crăciunescu i-a plăcut raportul, și, ca dovadă că-l aprobă și că și-l însușește, întocmai, l-a și iscălit. Nu era necesar să facă asta, atunci, și nici nu i-o cerusem. Dar nici nu vedeam ce l-ar fi putut opri să o facă.

In comisiune, Maiorescu, dupăce a ascultat raportul și l-a văzut semnat de doi din cei trei membri, a avut un moment de hezitare. A ridicat, în tăcere, de câteva ori din sprâncene. Apoi, cu un gest, elocvent cât un discurs, a luat condeiul.

— Ei, haide!... Bine... Fie!

Și l-a iscălit și el.

Curând după aceea am înțeles, din unele informații, hezitarea lui Maiorescu. El avea oarecari rezerve asupra candidatului. Nu-mi spusese nici o vorbă înainte, și nici după aceea nu mi-a spus nimic. Nici o indicație, nici un semn. Și el nu era doar din oamenii cari nu știu să zică *nu*, când vor. Ba încă ce fel de *nu* știa să zică Maiorescu, când i se părea că trebue.

Se povestea că, odată, întâlnind prin culoarele Camerii pe Take Ionescu, ministru al Instrucției, i-ar fi spus în treacăt, scurt, cu vocea lui sonoră, subliniind tăios vorba cu gestul, în o chestie de numire, sau așa ceva, a unuia:

— Take... Știi... *Cutare*... (Și i-a spus numele), *Nu!*

Probabil de data asta, în cazul abilitării docentului, sensibilitatea antenelor lui de percepere, aproape telepatică în timp, a firii oamenilor, nu-și fixase impresiile în o hotărîre precisă. O șovăire a indicațiilor ei a lăsat să treacă momentul pronunțării sentinței. Sau să-l amâne...

Și cred că Maiorescu n'a avut de ce să regrete, în urmă, gestul concesiv de atunci. Iar fostul candidat care, în de-

cursul anilor, a făcut, treptat, o frumoasă ascensiune universitară, și care, probabil, citind aceste rânduri, nici n'o fi bănuind despre cine e vorba în ele, a avut de ce să-i fie recunoscător lui Maiorescu.

4. In altă împrejurare, am avut ocazia să constat la Maiorescu, și apoi să verific, justeța clarviziunii lui despre valoarea oamenilor, și aș putea zice, acea „televiziune" în timp a evoluării lor sufletești, care l-a călăuzit în devinarea geniului lui Eminescu și în distingerea atâtor eminenți elevi, — remarcabila lui „școală", — o podoabă a elitei noastre intelectuale, ca profesori universitari, ca scriitori, unii din ei ajungând cu destoinicie la cârma educației publice a țării, ca d-nii P. P. Negulescu și I. Petrovici.

Era în anul ieșirii lui Maiorescu la pensie. El a fost sărbătorit atunci și la Iași de școli și instituții culturale, cum am amintit mai sus. Din partea Universității, am fost eu însărcinat să-i țiu cuvântarea omagială în *aulă*.

Când sărbătoritul, la plecare, a fost petrecut la gară, s'a întâmplat ca, în salonul gării Iași, plin de prieteni, să fiu un moment numai cu el, într'un colț, spre fereastră, având lângă noi pe unul din foștii lui elevi, D-l I. Petrovici, care, pe atunci, tânăr-tinerel, nu-și desfășurase încă sborul talentului și capacității sale.

Maiorescu, arătându-mi-l de aproape, îmi spuse în auzul lui.

— Nu-l cunoști. încă. Sunt în el comori de sentiment și de inteligență... O să vezi.

Și, în adevăr, am văzut. Am văzut, treptat, în multe și variate manifestări intelectuale. Dar am văzut, mai ales, când, în lumina vie a unei impresii de reviviscență afectivă, i-am ascultat, la Radio, frumosul discurs rostit

pentru comemorarea lui Titu Maiorescu, în Academia Română, la serbarea solemnă a centenarului dela naşterea ilustrului profesor, a puternicei personalităţi de educator, prin cuvânt şi exemplu, a criticului de cuceritor bun simţ, şi a fruntaşului — respectat şi ascultat — între fruntaşii culturali ai unei epoce.

Şi ascultând discursul luminos de dreaptă judecată şi vibrător de o emoţie stăpânită, mi-au venit în minte cuvintele din salonul gării Iaşi. Iar amintirea lor, în acel moment, am simţit-o ca un semn tainic al unei mulţumiri *d'outre tombe*, care se cerea mărturisită.

5. Li s'a părut unora că laudele ce s'au adus lui Maiorescu, la centenarul naşterii lui erau exagerate. Poate şi criticile ce i se aduceau or fi fost exagerate. Nu stau să judec între ele. Fac aici numai notarea unor *amintiri* concrete, unor fapte.

Şi poate nici nu e timpul potrivit să se fixeze măsura justă a valorii lui Maiorescu. Exagerările, în bine şi în rău, cari or fi pornite, şi cât or fi pornite, din sentimente sau resentimente, cu trecerea timpului, se vor supune treptat unei acomodări la raţiunea imanentă a realităţii obiective.

Firea lui Maiorescu, deosebit de fondul ei real constructiv, avea, în funcţiunea ei obişnuită, particularităţi ce puteau provoca, chiar involuntar, efecte şi de un fel şi de altul. Am cunoscut, în acţiune, unele din ele, în o împrejurare. O însemnez, ca una din amintiri.

Odată, nu ştiu cu ce ocazie, am făcut o vizită lui Maiorescu acasă, în str. Mercur. Data exactă nu pot s'o fixez, dar, una aproximativă, ar fi între 1891—95, puţin după apariţia primului volum al *Istoriei* mele pentru învăţământul secundar, anume *Evul Antic*, pentru clasa întâia. Căci mi-a vorbit de el.

Eram numai amândoi în salon, la o masă relativ mică. Păstrez rostul convorbirii și ideia ce a deschis-o și i-a întreținut interesul.

Ca inspector școlar, vizitând școlile, văzusem că tocmai în predarea unui studiu cu atâtea puteri de însuflețire și de educație a omului, ca *istoria*, se grămădiau tot felul de greutăți inutile și plicticoase: nume peste nume, date peste date, fără vieață, fără interes.

În special pentru copiii abia eșiți de pe băncile claselor primare, nicio legătură între cunoștințele lor din școala primară și cele cu cari începeau școala secundară. Li se vorbia, deodată, de întâmplări petrecute cu 5000 de ani înainte de Hristos unor ghighilici cari de abia țineau minte să scrie pe hârtie că ei trăesc în anul, să zicem, 1895 după Hristos. Un *hiatus* care le prefăcea învățarea istoriei în chinul unui fel de basm plicticos. Cum puteau ei să-și închipue depărtarea, în timp, dela 5000 ani *înainte* de Hristos la 1900 *după* Hristos?

Ca să le înlesnesc, cât de puțin, închipuirea distanțelor în timp, prin o impresie concretă, am conceput, și am pus la începutul volumului „Evul Antic", *o unitate de măsură a timpului*, înfățișată ca o liniuță care ar reprezenta întinderea numărului de ani ai vârstei unui còpil din clasa întâia secundară. Insemnând această *liniuță-măsură* pe linia timpului dela 5000 înainte până la 1900 după Hristos, se putea vedea cât e de mică măsura vieții unui copil; de câte ori intra ea în linia cea mare a vieții omenirii istorice. In elaborarea volumelor următoare, *Evul Mediu* și *Modern*, am urmărit o altă preocupare: legătura evenimentelor istoriei universale cu acelea ale vieții neamului românesc. Dar asta e altă chestie. Se vede că aceste volume din urmă nu apăruseră încă, de vreme-ce Maiorescu mi-a vorbit numai de cel dintâiu. Și, interesant pentru înțelegerea structurii lui sufletești,

lăudându-mi ideia, pe care o găsia practică și originală, a adus vorba, ca din întâmplare, de un alt coleg universitar, pe care îl osândia că n'a făcut nimic:

— Iacă, dumneata, mult mai tânăr, ai gândit, ai lucrat, ai adus ceva nou, ceva folositor pentru școală... Ce a făcut el, mă rog, până acum?

Și judecata critică, distructivă, continua.

Astfel intrau, pe rând, în funcțiune cele două din însușirile fundamentale, caracteristice, ale firii lui Titu Maiorescu. De o parte, adorabila formă de sociabilitate umană, distinsă, intrată în deprinderile câștigate din nobilele tradiții protocolare ale Theresianului; și, de alta, spiritul clarviziunii analitice a criticului care, prin instinct nestăpânit, de neadormit detectiv al neajunsurilor omenești, caută, din o trebuință organică imperioasă, tot ce se poate contrazice, nega, eventual amenda în om.

Poate că amândouă funcțiunile acestea se puneau în mișcare în acelaș timp; și că, pecând te lăuda, spiritul lui iscoditor vedea și umbrele rezervate negației. Dar, prin puterea catalitică a prezenței, ieșiau în evidență și se formulau, elogios, numai acelea ce constituiau fondul bun, laturea lăudabilă.

Efectul catalitic încetând, începea automatic, firește, funcțiunea negativă a criticului.

In cazuri extreme, ca să-și formuleze gândul, el își căuta refugiul la un statornic confident, ascultător, discret: caetul de *Insemnări* 3).

---

3) Mărturisesc cu părere de rău că, până în momentul când scriu aceste rânduri, nu cunosc încă „*Insemnările*" lui Maiorescu, apărute până acum. Ele merită să fie cunoscute de ori cine, dar mai ales de aceia cari au stat, cât de puțin, în contact cu Maiorescu.

Cine știe ce surprize le rezervă lectura lor?

6. Cu prilejul acestei vizite — sau poate cu altul, indiferent — Maiorescu m'a invitat să vin la o ședință a „Junimii“, care se aduna în casele lui. Nu făceam parte din societate. M'am dus ca invitat al lui personal. E curios că, din acea primă și ultimă participare a mea la întâlnirile salonului literar al *Junimii*, nu mi-a rămas mai nimic în minte: nici persoanele ce s'au adunat, nici dacă s'a cetit ceva și ce anume. Și mă întreb: ce face oare de se uită unele lucruri interesante, ca acestea, și se păstrează câte un amănunt fără importanță, cum a fost, bunioară, la sfârșitul vizitei povestite mai sus, cazul unei clipe care cere stăruitor s'o notez numai decât. Și mă supun... La plecare, când îmi puneam paltonul, în sălița intrării, văzând prin geamuri lumina acelei zile senine și reci de iarnă, am exclamat:

— Soare cu dinți!

Și Maiorescu:

— Ce vorbe plastice avem în limba noastră!

Merită să păstrez oare acest fapt mărunt, neînsemnat, și să uit tot cuprinsul de viață al unei întruniri literare?

Dar nu. Ceva tot mi-a rămas din ceasurile acelei ședințe: o amintire, — una și bună. Atunci am cunoscut întâia dată pe Caragiale. Retrăgându-ne deoparte, la o măsuță de lângă peretele din dreapta intrării în salon, am avut amândoi o lungă convorbire. Și, din această convorbire, mi-a rămas numai impresia unei surprinzător de variate bogății spirituale și a unei risipe nemăsurate de paradoxe bizare ce țișneau, ca niște rachete de spirit, strălucind în tot felul de culori schimbătoare, din o fantezie uimitoare, de o excentricitate originală inegalabilă, fermecătoare. Am cunoscut apoi, altădată, în alte împrejurări, în casa amicului Vlăhuță, bunioară, un alt Caragiale. Dar, mai ales, am cunoscut odată, în tren, în o altă convorbire lungă, un Caragiale cu totul nou, o inteligență versată în

mânuirea ideilor abstracte. M'am minunat de solida lui orientare în unele probleme filosofice, ca bunioară în aceea a teoriei cunoașterii, de care ne-am întreținut atunci împreună.

7. Amintirile notate mai sus au fost scrise din memorie. Deosebit de ele, aș mai găsi altele, dacă aș căuta în sărtarele și caetele mele de *însemnări*, la cari m'am gândit abia acum, în urmă.

Nu le pot căuta acum, în graba momentului.

Numai adunate mai multe, dacă nu toate, la un loc, pot da o idee întreagă despre rostul și înțelesul lor. Unele sunt de un interes politic-cultural: câteva scrisori de ale lui Maiorescu. Apoi, mai multe pagini într'un caet de *însemnări* din 1910, în cari discutam argumentele lui Maiorescu în contra ideii lui Bărnuțiu de a se alunga Evreii din țară. In fine, niște note, simple indicații scurte de gesturi caracteristice, demne de reținut.

Dintre scrisorile lui Maiorescu, am la îndemână numai una, din 1908. E un răspuns la o scrisoare a mea, al cărui concept, dacă o fi fost, trebue să se găsească în vre-unul din caetele păstrate în pachete nedesfăcute încă. Se raportează la mijloacele socotite de el ca mai potrivite, spre a „readuce pe învățătorii din sate la adevărata lor misiune în școală", dela care tindea, intenționat sau nu, să-i depărteze acțiunea măsurilor ministrului liberal de atunci, — sau, cum le numia Maiorescu, *„alotriile" d-lui Haret*. Chestiunea se considera atunci de o însemnătate covârșitoare. Invățătorii fuseseră învinuiți de unii că n'au fost străini de cauzele ațâțătoare ale răscoalelor țărănești din 1907. Și se atribuia mentalitatea lor subversivă influenței făcute asupra lor de propaganda lui Haret prin *broșuri*.

Părerea mea era că, fața de o rătăcire de moment, cu

efecte dezastruoase repezi, imediate, trebue pornită o contra-propagandă cu efecte de un ritm tot așa de rapid. Probabil ideea aceasta a fost formulată în scrisoarea mea, judecând după primele rânduri ale răspunsului lui Maiorescu. „Nu văd o altă propagandă cuviincioasă, zice el, decât prin profesorii Școalelor Normale și prin studenții noștri, cari vor deveni profesori... A răspândi broșuri printre învățătorii din sat? D-l Haret o face, și rău face. Etc." 4).

Dacă privitor la mijlocul de combătut răul putea fi o deosebire între noi, asupra gravității răului de combătut eram de perfect acord. Ca reprezentant al Universității în Senat, Maiorescu ținuse un discurs celebru în contra acelei cunoscute *activități „extra-școlare"* a învățătorilor.

In revista mea *Cultura Română*, în care apăruseră, și mai înainte, articole în contra greșitei direcții culturale ce ne îngrijora, am reprodus, comentându-l, bună parte din acel discurs memorabil 5).

*

Am pomenit de niște pagini din caetul de note dela 1910, în cari discutam argumentele lui Maiorescu în contra propunerii lui Bărnuțiu de expulsare a Evreilor. Mărturisesc că am fost surprins de existența lor, când am dat peste ele. Le uitasem cu totul. Au rămas până acum necunoscute. Și nici lui Maiorescu, personal, nu i le-am comunicat. Pe calea comunicării personale, am procedat, în cazuri asemănătoare, cu unii distinși literați, publiciști, mai tineri decât mine, ca să nu tulbur armonia senină de amabilități reciproce dintre noi, prin o discuție publică, — de care, dealtfel, nu m'am ferit niciodată, când împrejurările

---

4) Vezi rubrica *„Fărâme de lumină"* din *Convorbiri Literare*.

5) *Cultura Română*, anul VI, nr. 2, Dec. 1908. Articolul: *Iarăși activitatea „extra-școlară". Ridicolul și pericolul ei.*

In acelaș număr, un alt articol, privitor la aceleași probleme social-culturale vitale: *Spre disoluție sau spre despotism?*

o făceau necesară, chiar dacă trebuia să iea forma unei polemici cu încrucișări de floretă — nu totdeauna cu vârful ascuns în vată.

Dar raporturile mele cu Maiorescu erau de o natură deosebită. Totdeauna de o strictă și perfectă colegialitate, le-a lipsit însă frecvența unui contact mai obișnuit, și temeiul unor legături mai vechi sau unei vârste mai apropiate, deci prilejul înfiripării unei intimități care să îngădue destăinuiri de acest fel sau de oricare altul.

Dar, dacă ideia comunicării directe a acelor pagini era exclusă, dece nu le-am publicat? Aveam doar la îndemână o revistă proprie, *Cultura Română*. Motivele se găsesc în primele rânduri, introductive, ale notiței din caet. Le reproduc aci.

„NAȚIONALISMUL" LUI MAIORESCU.

„In revista N. R. R. dela 10 Feb. 1910,... după — și ca — „Omagiu d-lui Titu Maiorescu", se publică, sub titlul „Naționalismul", un extras din *Critice* (Vol. II, ed. Minerva, pag. 240, 242), în care se văd unele idei exprimate odinioară de d-l Titu Maiorescu asupra naționalismului.

„Citatul trebue controlat în totalitatea ideilor din care este luat, ca să i se vază înțelesul complect. Și ideile din el, trebuesc puse în legătură cu alte manifestări — cugetări și acte — ca să se poată spune ce convingeri a avut sau are d-l Titu Maiorescu în această chestie vitală".

Acel control nu s'a mai făcut în urmă, nici măcar în prima lui parte, adică a legăturii citatului cu totalitatea contextului din care făcea parte. Și, cu timpul, tot cuprinsul însuși al paginilor din însemnările mele a fost dat uitării. Chestiunea, fireşte, nu și-a pierdut actualitatea. Rămâne deschisă. Dar, înțelege oricine, la locul și timpul său.

*

* *

Am mai pomenit și de niște notițe, conținând simple indicații scurte de gesturi caracteristice, bune de reținut pentru conturarea chipului moral al lui Maiorescu.

Iată unul: bunioară, gestul frumos, de o nobilă simpatie umană superioară, făcut de Maiorescu, ca autor didactic al unui manual de *Logică*, la apariția unui alt manual de Logică, de un alt autor, pentru aceleași școli în cari se întrebuința, cu folos netăgăduit, singura Logică existentă până atunci, aceea a marelui profesor universitar și fruntaș al culturii, Titu Maiorescu.

Cu o delicateță de o rară distincție, Maiorescu, ca să nu intimideze, parcă, pe tânărul autor nou, — care nu-i era nici măcar elev al său —, și să nu-l sperie cu superioritatea autorității lui sdrobitoare, i-a făcut, elegant, încurajator, loc, dându-se oarecum în lături, și ridicându-se, demn, deasupra oricărei atitudini și bănuieli de... concurență [6]).

Omul își zugrăvește singur, prin acțiunile sale, portretul sufletesc pentru posteritate.

Și nimeni n'a fost mai conștient, ca Maiorescu, de această lege a vieții morale, și nu și-a supraveghiat mai cu grijă manifestările în afară.

UN MOMENT SOLEMN DE MĂRTURISIRE A OMAGIULUI CUVENIT LUI TITU MAIORESCU.

Ca o complectare a caracterizărilor de până aci ale lui Titu Maiorescu, și, în o privință, ca o sinteză a valorificărilor lui ca maestru al catedrei și ca factor original în

---

6) Conținutul biletului lui Maiorescu, din 1905, ca răspuns la primirea cărții noui de Logică, bilet reprodus, după mai bine de un sfert de veac, în o ediție din 1932, se găsește și în ultima ediție, a XX-a din 1942, a *Logicei* d-lui *Alex. Valeriu*. („Cartea Românească").

crearea culturii superioare a epocei, adaug cele ce i-am spus în omagiul ce i-am adresat, când a fost sărbătorit cu ocazia ieșirii lui la pensie.

Domnule Maiorescu,

Omagiul Universității și în special al Facultății de Litere din Iași, al cărei învățământ filosofic l-ați ilustrat, ca și pe al celei din București, vi se cuvine pe drept și pe deantregul. Când însă un om, care, ca Dumneavoastră, aparţine istoriei românești întregi, este sărbătorit, și încă sărbătorit în orașul plin de amintirile tinereții sale, acolo unde s'a revărsat, întâi, din belșug, prisosul bogat al energiilor sale exuberante, în atâtea frumoase manifestări intelectuale, gândul se duce și colindă pe departe și suntem ispitiți a vorbi de multe.

Ne dăm seama de sigur că nu a sosit momentul în care să se poată scrie, în istoria desvoltării noastre moderne, interesantul capitol: *Titu Maiorescu*. Spiritul Domniei Voastre superior, pe care Dumnezeu l-a așezat într'un fundament fizic viguros, se găsește în plină activitate de creație și expansiune.

Abia dacă, surprinși și constrânși de împrejurări, ne încumentăm să privim astăzi, ca ceva încheiat, o singură latură a manifestării D-voastră publice, și încă și aceea cu sentimentul că încheerea ei este prematură — anume, activitatea D-Voastre oficială ca profesor, operă ce ați săvârșit dela înălțimea catedrei, ca slujbaș însărcinat de stat cu răspândirea luminii în spiritul tinerimii din țara românească, ale cărei mari interese vitale și culturale statul e chemat să le servească, prin organele autorității sale publice.

Și ce splendidă operă ați desfășurat, Domnule Maiorescu, ca profesor, înaintea și în admirația țării!

O privesc în acest moment, nu ca să analizez și să caracterizez cuprinsul de idei și directiva lor dominantă, ci ca să ne dăm seama de *efectul ei* colosal asupra sufletelor.

Și mă întreb: în ce a stat oare secretul acelui farmec neîntrecut pe care l-ați exercitat de pe catedră?

Multe sunt cauzele.

Mai întâi este una, în care stă orice putere a sufletului asupra sufletului, ba și asupra naturii, una care s'a identificat cu geniul însuși: *concentrarea minții*. Asupra lucrului Domniei-Voastre universitar, asupra prelegerilor Domniei-Voastre, ați concentrat toate puterile sufletului. Ziua de curs V'a fost todeauna o zi sfântă. Și când Vă cufundați spiritul în contemplare îndelungată a ideilor, spre a pregăti oficiarea lor, nimic nu Vă putea distrage. Erați inaccesibil lumii de toate zilele. Și când duceați la catedră lumina scoasă din adâncimea cugetării, ca un dar sfânt cules din lumea ideilor, veneați cu sentimentul înalt al preotului credincios, care urcă treptele altarului.

Aceasta se simțea de auditori și sufletul lor se punea în unison cu al Domniei-Voastre.

Iată o cauză. Și, în legătură cu dânsa, alta.

N'ați propagat numai o filosofie; ați făcut ceva mai de seamă: *ați trezit simțul filosofic*. Ați pus inteligențele auditorilor deadreptul în fața marilor probleme ale vieții și lumii, în așa fel, încât să treacă prin sufletul lor acel fior sublim, aproape tragic, născut din sentimentul vešnicilor lupte ale geniului omenesc cu necunoscutul. Ați dat cea mai înaltă emoție ce poate înfiora un cuget de om: acea a gândirii. *Ați fost un artist și un poet al catedrei* românești.

Și să nu se uite încă o cauză a puterii Domniei-Voastre. *Nu v'ați închis spiritul în abstracțiile reci ale unei științe*, ce se izolează de mișcările vieții înconjurătoare.

Ați dovedit că și cea mai aridă știință iese din realitatea vie și se poate întoarce asupra vieții reale, ca o lumină călăuzitoare. Logica formală, cu figurile ei atât de potrivite a încărca aparatul de plictiseală al pedantismului, se transforma pe catedra D-Voastre într'un *tribunal viu al rațiunii*, înaintea căruia veniau să-și dea seama, în o defilare uneori dramatică, alteori comică, totdeauna plină de interes și de învățăminte, mai toate manifestările mai de seamă ale vieții publice contemporane, cu producțiile ei literare, artistice, științifice, uneori social politice. Intrebările conștiinței nedomerite ale timpului își găsiau astfel răspunsul cuminte, în înțelepciunea catedrei D-Voastre.

Și de aceia, marele public nu mai încăpea în sălile D-Voastre de curs.

Ați legat știința cu viața, și prin aceasta, ați legat universitatea cu lumea, al cărui organ intelectual este.

Și, ca și cum atâtea cauze de ascendent puternic n'ar fi fost deajuns, ați avut la îndemână încă una, cu efect vrăjitor.

Dupăcum în templele religioase, preoții, ca să cheme sufletele și să le înalțe către divinitate, trimit înaintea lor solia dumnezeiască a artei, ca să le vorbiască în limba muzicii, a picturii, a sculpturii, a frumosului întreg, tot așa și D-voastră, ați adunat în templul științei lumea cu glasul fermecător al unui strălucit talent oratoric.

Ați pus frumosul în serviciul adevărului.

Ba ați făcut ceva mai mult. Cu atât, ați fi izbutit numai să realizați o remarcabilă operă de profesor ideal. Dupăce ați pus frumosul în serviciul adevărului, ați îndeplinit, Domnule Maiorescu, și pasul suprem: *ați pus adevărul în serviciul Binelui.*

Cu asta v'ați înălțat la rolul de educator în stil mare. Și ați izvodit gândul neperitor al lui Platon. Ați arătat cum *Binele,* în lumea ideilor, este ca soarele în lumea fizică: nu numai le face vizibile ochiului minții, cum face soarele vizibile lucrurile sensibile, dar le dă viață și realitate.

Sub inspirația Binelui, ați înțeles că înrâurirea adevărului numai depe catedră, merge prea încet, când nu e nesigură. Și, cu sufletul plin de Eros intelectual, v'ați aplecat spiritul mai direct, mai aproape de acela al tinerimii. Casa D-voastre a fost totdeauna deschisă studenţimii; sfatul, îndemnul, sprijinul totdeauna gata.

Și fiindcă ați înțeles, mai departe, că cea mai efectivă predică este acea *a exemplului,* și că acela ce voește să formeze sufletele, trebue să exercite, mai întâi asupra lui însuși, cel mai strict și sever control, ați aplicat asupra Domniei-Voastre, cu o consecvență și o stăruință extraordinară, principiul imperativului categoric al lui Kant, în toată rigoarea lui, până la cele mai mici amănunțimi ale manifestării publice. La tot pasul, întrebarea ce V'ați pus, a fost: cum s'ar prezenta în tablou complect, înfățișat lumii de azi și posterității, acest act, acest cuvânt, acest gest, dacă s'ar generaliza și ar deveni trăsură caracteristică, sau, după expresia favorită a D-Voastre, cum s'ar privi *sub specie aeternitatis?*

Și de aceea orice rând scris, orice frază pronunțată, orice cuvânt, orice gest, orice mișcare s'a supus legii rațiunii și măsurii, au trebuit să prezinte o normă ideală, au tins și au isbutit să devie *clasice.*

Și deaceia ați ajuns *un model viu.*

De aceea, toți câți au simțit în ei impulsul perfecțiunii, dorul și putința de a se îndrepta spre ideal, au căutat să se apropie *de modul D-Voastre de a fi,* cu voie sau fără

voie, în virtutea acelei puteri de care vorbeşte Aristotel, puterea formei desăvârşite şi a scopului asupra lucrurilor, asupra materiei, în formaţii pornite către realizarea unui scop.

Şi de aceia aţi făcut, Domnule Maiorescu „Şcoală", în înţelesul cel mai plin al cuvântului. Cine a stat în afară de cercul influenţelor D-Voastre directe, — şi aceştia sunt foarte puţini, iar între aceştia are regretul de a fi şi cel care Vă vorbeşte — poate să-şi dea seama şi mai bine de întinderea şi de gradul, în care „Şcoala" D-Voastre a prins rădăcină în viaţa noastră intelectuală.

Şi acum, ce fericit trebue să vă simţiţi, Domnule Maiorescu, în zilele acestea de solemnă sărbătoare publică a intelectualităţii române, când Vă priviţi opera în mijlocul entuziasmului unei ţări întregi recunoscătoare, aş putea zice al unui popor întreg!

Nu poate fi vorba aci de fericirea amorului propriu, care ţine să vadă gloria, încredinţând chiar contemporanilor să le pună pe frunte coroana, lăsată de ordinar posterităţii, pentru încununarea celor aleşi. Nu. Ci de o fericire mult mai curată şi mai mare: aceea că vedeţi înflorind în suflete, şi la noi, *floarea cea mai frumoasă a naturii omeneşti: admiraţia recunoscătoare* pentru luminătorii conştienţi, — semnul adevăratei culturi a spiritului şi a inimii.

Ce mulţumit trebue să fie patriotismul D-Voastre, de înălţimea morală la care s'a ridicat sufletul românesc, când vedeţi acest universal acord de entuziasm, ieşit din tot ce este simţire în adevăr cultă, pentru *sărbătorirea unei virtuţi;* căci *asta* înseamnă sărbătorirea D-Voastre, — a D-Voastre care sunteţi întruparea datoriei împlinite.

Astfel că puteţi zice, privind cu încredere viitorul ţării: *este ceva sănătos în sufletul românesc.*

X.

ALTE CÂTEVA CHIPURI DIN ALBUMUL DE AMINTIRÌ ȘI IMPRESII

1. **Eduard Zeller.**
2. **Wilhelm Wundt.**
3. **B. P. Hașdeu.**
4. **Iuliu Poenaru.**
5. **Alecu Lupașcu.**
6. **Ion Caragiani.**
7. **Anton Naum.**
8. **Coco Dimitrescu-Iași.**

I.

EDUARD ZELLER

Eduard Zeller, unul din făuritorii spiritului filosofic al Universității din Berlin, marele istoric al filosofiei Grecilor, a închis ochii de veci, la 19 Martie 1908, în pacinica lui retragere dela Stuttgart, în vârsta înaintată de nouăzeci și patru de ani.

El a fost unul din acele spirite, de cari omenirea nu vorbește numai în panegirice de ocazie. Intrate încă din timpul vieții în plină nemurire, moartea lor fizică este un simplu accident trecător și fără importanță. Cugetarea lor, care a pătruns în atâtea conștiințe, își îndeplinește mai departe rolul ei de cauză modificătoare a minților. Viața lor stă încheiată armonic dinaintea privirilor uimite de frumoasa ei unitate artistică, și creează, după chipul ei, ca un vecinic Prometeu, atâtea alte vieți sufletești, atrase către ea de admirație imitativă.

Deși influențat în tinerețea lui de *Hegel* și de filosofia speculativă, *Ed. Zeller* a fost dintre cei dintâi gânditori care a formulat acea renumită lozincă a inteligenței germane din a doua jumătate a secolului 19-lea: *Indărăt la Kant!*

Spiritul timpului, rătăcit în labirintul caprițios al fanteziilor metafizice, cari voiau să explice și să construiască

lumea din rațiune pură, și descurajat de pustietatea abstracțiilor întunecoase, ce sunau a gol, a luat strigătul lui Zeller — *„Zurück zu Kant!“* — ca revelația la timp a glasului unei călăuze, ce chiamă îndărăt la punctul de plecare pe niște excursioniști, pe cari i-a apucat noaptea pe drumuri necunoscute, în păduri neexplorate.

Dacă n'ar fi făcut decât atât: să întoarcă spiritul contimporanilor la luminișul cugetării Kantiene, să economisească omenirii timpul pierdut cu bâjbâielile zadarnice în domeniul incunoscibilului, să îndrepteze geniul filosofic către punctul de întâlnire al reflexiei abstracte cu experiența — meritul lui *Zeller* tot ar fi enorm.

Filosofia n'a ieșit din discreditul în care căzuse pela jumătatea secolului 19-lea, decât după ce a părăsit calea speculațiunilor fantastice și arbitrare ale rațiunii pure. Onoarea recucerită azi în lumea intelectuală se datorește apropierii și împăcării ei cu științele, cari i-au recunoscut din nou dreptul la domnie și i-au redat sceptrul pierdut de dânsa, în timpul rătăcirilor ei prin pustiuri depărtate de realitate, unde a pribegit ca într'un exil de bună voie.

Și această nouă întronare a filosofiei și nouă eră de prosperitate intelectuală nu ar fi fost cu putință, fără întoarcerea, măcar provizorie, la *Kant*, pentru orientarea minții în problemele lumii și ale vieții, de pe culmea luminoasă a geniului filosofului din Königsberg.

Dar și în alt mod a contribuit *Zeller* la reabilitarea filosofiei contimporane.

Intr'o epocă, în care opinia publică a intelectualității și a investigatorilor serioși nici nu voia să auză de filosofie, *Zeller* a găsit mijlocul de a face lumea gânditoare să vină în contact direct cu filosofia și să-i asculte vorba. Și acesta era singurul mijloc, grabnic și efectiv, de a săvârși împăcarea și împrietenirea cu dânsa.

Din instinct, filosoful a recurs pentru aceasta la armele savantului.

Dacă discreditul întâmpina pe filosoful ce venia cu sisteme proprii de gândire, curiozitatea spiritelor, doritoare de a înțelege lumea, nu putea să nu se trezească la gândul de a vedea, ca într'un muzeu de antichități, expuse creațiile trecute ale geniului filosofic, în ordinea lor cronologică și logică, dispuse în categorii, după caracterele lor de asemănare, ca familiile și clasele unor animale împăiate. Secolul, în care științele pozitive și istoria naturală dăduseră minții ideia evoluției pentru aperceperea lumii, cum era să nu asculte cu atenție aceea ce i se părea că este o istorie naturală a concepțiilor filosofice?

Sub forma de *istorie a filosofiei*, era dispusă inteligența timpului să auză vorbindu-se de filosofie. Și sub această formă a vorbit *Zeller* contimporanilor săi; și cei cari l'au urmat în „muzeul vechiturilor" cugetării omenești, au simțit, vrăjiți de puterea evocatoare a istoricului, că stau în fața unor probleme vii, palpitante. Muzeul lucrurilor moarte se prefăcu deodată în o lume vie, atrăgătoare, interesantă.

Opera de căpetenie a lui *Zeller* este *Filosofia Grecilor, considerată în dezvoltarea ei istorică* [1]), în 5 volume.

Rar s'a văzut probitatea *spiritului istoric* manifestată mai desăvârșit, ca în această monumentală operă. Tendința hegeliană de a privi dezvoltarea lumii ca desfășurarea unei rațiuni imanente în acțiune, tendință redusă la proporțiile judicioase ale „dezvoltării" și „creșterii", care

1) *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, 5 Bände. — Deosebit de această operă, mai citez din scrierile lui *Zeller*: *Platonische Studien* (1839); *Das theologische System Zwinglis* (1853); *Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibnitz* (1872); *Vorträge und Abhandlungen* (1865, 1877, 1884); *David Friedrich Strauss* (1874); *Friedrich der Grosse als Philosoph* (1886), etc.

alcătuește fondul conceptului evoluției și al istoriei, i-a dat elementele cerute pentru înțelegerea filosofică a trecutului, dar nu i-a paralizat puterile de intuiție concretă a realităților individuale și a particularităților caracteristice.

Nu știi ce să admiri mai mult: înălțimea cugetării și vastitatea orizontului, care îmbrățișează, cu o privire sintetică, nemărginite întinderi de prefaceri desfășurate și înlănțuite în timp, sau precisiunea amănuntelor, a faptelor și datelor, ce individualizează caracterul distinctiv al epocelor și sistemelor, în elementele lor naționale, politice, religioase, morale, sufletești, culturale.

Simțul istoric îi dă toată puterea vizualității obiective. Asta lipsește multora din așa zișii *istorici*, numiți așa doar fiindcă se ocupă cu *trecutul*. Nu categoria fenomenelor, cu cari te ocupi, îndreptățește denumirea specialității intelectuale, ci spiritul în care te ocupi cu acele fenomene. Câți pretinși istorici, nu sunt în realitate decât niște simpli politiciani, cari privesc trecutul prin ochelarii patimelor personale și-l judecă tot așa de subiectiv, de unilateral și părtinitor, ca și prezentul, în care se agită, mânați de interese practice, fie acestea oricât de ideale li s'ar părea lor!

De cele *ne*-ideale, nici nu se cade să vorbim aci.

Citind pe *Zeller*, simți printre rânduri transpirând dragostea lui sinceră pentru adevăr. Trecutul, așa cum a fost, în toată personalitatea lui inimitabilă, așa cum l'a dat natura odată pentru totdeauna, cu genialitatea lui proprie, cu problemele lui particulare, și cu modul lui de a concepe, de a formula, de a înțelege și deslega problemele vecinice ale minții omenești; cu inspirațiile și sugestiile lui speciale, cu experiența și credința lui determinată, — așa îți ese înaintea spiritului, înțelept sau rătăcit, caprițios sau cuminte, totdeauna adevărat și real,

totdeauna *el*, viu, concret și sincer — o adevărată personalitate captivantă, pe care n'o confunzi cu alta.

In linia desvoltării istorice a cugetării omenești, înțelegi tot ce trăiește din geniul antic în spiritul modern, alcătuind firul continuității intelectuale a genului omenesc, dar vezi bine și în ce se deosebesc fazele desvoltării istorice, vezi trăsăturile caracteristice ale fiecăreia.

Asta constitue profunda intuiție psihologică a istoricului în sufletul particular a epocelor dispărute. Și asta alcătuește adevăratul *simț istoric*, care se complace în a zugrăvi și prezenta realitatea în toată particularitatea ei distinctă, *sine ira et studio*. Sau dacă e stăpânit de vre-o pasiune, e numai de acea nobilă pasiune a adevărului.

Cu câtă dragoste mânuește *Zeller* materialul enorm de fapte și date pentru construirea tabloului intelectual al epocei sau oglindirea exactă a sistemului de gândire a filosofilor!

Câtă muncă, inspirată de dorul științei — ce nu obosește și nu plictisește niciodată — în căutarea de noi amănunte, de noi probe!

Toate mijloacele îi stau la îndemână: teologia ca și filologia, până la migăloasele cercetări critice de texte. In paginile încărcate de note instructive, documentele oricărei afirmații îți sunt aduse înainte, puse la îndemână. Dacă, eventual, părerile și concluziile istoricului nu-ți convin, el îți dă cinstit toate informațiile, de cari ai nevoe, ca să cauți singur adevărul, să controlezi, să verifici, să te convingi.

Dar ce farmec intelectual, când lași la o parte controlul, pe care poți să-l exercitezi în orice minut, și urmărești povestirea și argumentațiile scriitorului! Ce stil curgător, ce mișcare elegantă a perioadelor bogate, ce lumină crescătoare dela o frază la alta, dela o pagină la alta; ce sinceritate de artist și ce căldură comunicativă de creator înamorat de opera gândului său!

Aceleași însușiri eminente le arăta *Zeller* și ca vorbitor. Când am ascultat prelegerile lui, între anii 1883—1887, la Berlin, era destul de înaintat în vârstă [1]). Povara celor șapte-zeci de ani nu lăsa totuși să se vază nici o urmă de oboseală în activitatea lui profesorală. Vorbia, stând în picioare, cu o vigoare sufletească, din care s'ar fi putut presimți, poate, că geniul lui mai are înainte încă drum lung de cel puțin un sfert de veac. Aceleași perioade își desfășurau în vorbire, ca și în scris, ondulațiile ridicate de tonul convingerii, ce scăpăra lumini de orientare în urmărirea orizontului lor întins și bogat.

Relieful cam unghiulos al chipului său uscățiv îți amintea figura osoasă a lui *Kant*, cioplită par'că de dalta gândirii schematice, așa cum e înfățișat autorul Criticilor Rațiunii, cu gestul lui de dialectician, enumerând argumente, în convorbirea cu Lessing, eternizată în grupul ce împodobește bas-relieful statuei echestre a marelui Frideric II de pe Unter den Linden, din fața Universității.

Masca expresivă a fisionomiei, turnată pe tiparul însușirilor lui dominante, te lăsa să citești deschis bunătatea și afabilitatea inimei lui sensibile în vecinicul zâmbet cristalizat împrejurul gurii, cu o fină nuanță de ironie superioară, îmbinată în lumina curată a umanității lui adânci, — o sensibilitate candidă, care s'auzia câte odată îngânându-se în glasul înnecat de emoție și se zăria strălucind în ochii înrourați de lacrămi. Și în acelaș timp, din crețurile frunții, strânse între sprincene, aproape cu aerul unei încruntături severe, te întâmpina gravitatea gânditorului, încordat în căutarea adevărului.

Parcă îl văz intrând în scuarul curții din fața universității, cu redingota lui neagră, lungă, călcând măsurat, cu pasul mare, în mers liniștit, puțin săltat, și lăsându-și

1) *Zeller* s'a născut la 22 Ianuar 1814, în satul Kleinbottwar din Würtemberg.

mâna dreaptă într'o mişcare liberă de legănare ritmică. Un aer de energie senină însoţia, ca o atmosferă ideală, întreaga lui înfăţişare. Privindu-l în trecerea lui, cam distrat, prin mulţime, îţi venea în gând: *„Da wandelt ein Unsterblicher“*. Printre atâţia „nemuritori“, cari împodobiau cu lumea cugetărilor cea mai înfloritoare universitate germană, *Zeller* strălucia cu nimbul omului consacrat de posteritate în regiunea istoriei şi care îţi apărea ca venind de dincolo de turbureala timpului ce curge şi trece.

Simplu şi demn, apropiat şi distins, intim şi nobil, caracterul lui atrăgea şi impunea. Ceva din „categoricul imperativ“ al lui *Kant* simţiai că se degajează din preajma fiinţei lui morale; dar respectul, ce-ţi stăpânia totdeauna sufletul, nu te împiedeca de a descoperi şi acea însuşire, pe care *Schiller* n'o găsia în ideea imperativului Kantian: graţia.

Aşa a fost ca om, aşa ca gânditor: profund şi clar, serios şi ademenitor, grav şi drăguţ, senin şi puternic, liber în manifestările lui până la graţie, în cadrul rigid al datoriilor înalte.

La curs, vorba lui, răspicată şi lămurită, apropia de mintea auzitorilor, fără să le „coboare“, cele mai complicate sisteme ale cugetătorilor mari. Preocupările lui pedagogice, de profesor, mergeau până acolo, că dicta cuprinsul prelegerilor, alternând dictarea cu explicare, ca să asigure auzitorilor un text garantat de note exacte, când nu avea însuşi un text tipărit în acea materie. Iar când operile lui erau prea voluminoase, ca să poată servi ca bază a unui curs sumar semestrial, grija lui de munca folositoare a studenţilor îl făcea să tipărească rezumate din acele opere, reduse chiar de el la simple manuale. Aşa a făcut, bunăoară, cu vasta lui „Filosofia Grecilor“. Pentru călăuzirea studenţilor la curs, a redus cele 5 volume mari la un simplu „Grundriss“.

Ce de amintiri se deşteaptă în mine, când mă transport cu închipuirea în sala mare din grădina universităţii berlineze, (*„Garten-Auditorium“)*, unde l'am ascultat întâiu pe ilustrul profesor şi filosof, şi când răsfoiesc condensatul lui „Grundriss“, însemnat pe margini cu unele din notele culese dela explicaţiile lui magistrale.

Am vrut, la început, să scriu aci numai o scurtă notiţă, notând moartea lui. Dar condeiul mi-a luat înainte, rebel hotărîrii conştiente, şi a urmat îndemnul tainic al inimii, care îmi cerea un cuvânt mai mult, de omagiu, pentru fostul meu profesor. Şi acum, deşi văz că am scris mult mai mult decât aveam de gând, simt că am spus totuşi aşa de puţin faţă de însemnătatea omului şi de adâncimea sentimentelor ce se trezesc în mine la amintirea lui.

II.

WILHELM WUNDT

HUMORUL SERIOS AL PROFUNDULUI GÂNDITOR.

Cunosc pe *Wundt* numai din scrierile sale; și chipul lui numai din fotografia pusă în fruntea monografiei scrise despre dânsul de Ed. König in „Frommann's Klassiker der Philosophie" (Vol. XIII).

Chipul n'are, la prima vedere, nimic simpatic. Mai degrabă crezi că descoperi în expresia ochilor, printre ochelari, ceva din severitatea pedantismului rece al „schulmeister-ului", ceva care te depărtează și te îngheață. Și întreaga înfățișare a fizionomiei lunguețe, dreptunghiulare, cam prognate, unghiulare, cu obrajii scofălciți, cu barba stufoasă, nu are nimic care să corige impresia. Totuși, împrejurul gurii, ascuns în părul mustăților și al barbei, mijește parcă un fel de început de râs stăpânit, care își prelungește în sus, pe obraz, reflexul luminos și, întâlnind raza privirilor, dă și ochilor o expresie ciudată de scrutare incisivă, cu o nuanță nedeslușită de veselie, născută parcă din satisfacția înțelegerii pătrunzătoare a lumii.

Ceea-ce, la început, îți făcea impresia de seriositate pedantă, acum, când privești de sub unghiul luminii radiate din zâmbetul reținut al gurii, ascuns sub vălul stufos al

părului, ți se pare liniștea profundă a unei existențe împăcate cu sine, mulțumită cu plăcerile înalte ale inteligenței. Și expresia ochilor, ce se uită fix pe sub ochelari, se schimbă: ți se pare că râde discret de ceva ce numai dânsul vede și pricepe. In cadrul general de seriositate, parcă vezi chipul unui moșneag înțelept, sfătos și glumeț, care'ți povestește lucruri cu haz ce te fac să mori de râs, fără ca el să râză de loc. Un fel de „Pince-Sans-Rire“.

Nu știu dacă fotografia îi seamănă și dacă interpretarea ei se apropie de fondul sufletesc real al temperamentului filosofului, când îl cunoști de aproape, în carne și oase. Știu însă un portret mai exact decât toate fotografiile din lume: acela pe care și-l zugrăvește omul singur, fără voie, în operile lui. Felul subiectivității personale și-l așterne ori-ce scriitor în scrierile sale, în mod fatal. Humorul lui Wundt, un humor sănătos, născut din o tainică veselie datorită cenestesiei sufletești generale, din acordul fericit al funcțiunilor înalte ale minții, se desemnează din plin în scrisul lui, ca și în fotografia lui. Ba și mai lămurit. Nu fotografia m'a făcut să regăsesc spiritul „glumei serioase“ în paginele bătrânului filosof; din contră: după ce l'am cetit, am descoperit în chipul lui trăsăturile psihice manifestate așa de splendid în opera lui.

Cetind interesantul lui studiu *Metaphysik*, în „Die Kultur der Gegenwart“ (Theil I, Abtheilung VI, pag. 103, sq), am dat, pe neașteptate, de unele locuri la cari, fără voie, am râs singur cu o poftă, cum n'am avut de mult la cele mai reușite comedii superioare. Un studiu serios, profund și erudit de *metafizică* să te facă să petreci intelectual, să te amuze ca cea mai delicioasă distracție spirituală, iată ceva puțin obișnuit. Nu e așa? Sunt sigur că lectura lui a făcut acelaș efect asupra ori-cărui ce-

titor atent; asupra unora mai mult, asupra altora mai puţin.

Ba mă înşel grozav. E şi mai sigur că asupra unora studiul lui Wundt trebue să fi făcut un efect cam tragic de tot.

Nu vorbesc, fireşte, de aceia cari nu sunt în stare să ducă până la sfârşit lectura unui articol serios, despre chestii mai abstracte şi de cea mai înaltă importanţă, articol gândit adânc şi scris în stilul sobru al cugetătorului ce n'are timp de pierdut în vorbă de clacă, mereu preocupat de căutarea adevărului, mereu împins la muncă grea şi stăruitoare de imboldul ştiinţei. Ci mă gândesc la mulţimea oamenilor de ştiinţă din toată lumea — şi dela noi — cari trăesc încă în concepţia positivismului pur empiric, lepădându-se cu oroare de ori-ce spirit filosofic, jurându-se să nu facă metafizică, nici-un fel de metafizică, în cultivarea ştiinţei lor speciale, să nu recurgă la ipoteze, să adune numai fapte, numai material pentru construirea ştiinţei. Mă gândesc la toţi admiratorii lui *Haeckel*, mai ales, tipul omului de ştiinţă care nu vrea să ştie de ce au gândit, înaintea ori în timpul lui, filosofii despre natură, despre lume, despre om, despre vieaţă.

Asupra acestora, paginile lui Wundt au trebuit să producă un efect dezastruos. Numai de râs nu le-o fi fost pofta, citindu-le.

Humorul renumitului filosof din Lipsca se desfăşoară splendid în capitolul VI, întitulat: „Metafizica în ştiinţele naturale de azi [1]". In nu mai mult de 10 pagini, analizează cugetarea a trei însemnaţi naturalişti ai prezentului: *Haeckel, Ostwald* şi *Mach* şi găseşte în ea reprodu-

1) Pag. 122: „Die Metaphysik in der Naturwissenschaft der Gegenwart".

cându-se, fără voia și știrea savanților, niște vechi, arhivechi sisteme de filosofie, foarte cunoscute.

Studiul lui Wundt, după ce definește, în partea introductivă, metafizica — încercarea de a ajunge, pe baza conștiinței științifice întregi a unei epoce sau pe baza unor date mai esențiale ale ei, la o concepție despre lume, care să unească elementele științelor speciale — caracterizează cele trei tipuri de metafizică, găsite de dânsul în istoria filosofiei: metafizica poetică a Ionienilor, metafizica dialectică a lui Socrate, Platon, Aristotel, și metafizica critică, reprezentată mai ales în filosofia modernă prin Kant și alții. Apoi arată cum s'a renăscut, în cugetarea secolului 19-lea, metafizica dialectică (Hegel, etc.); și trecând dela sistemele filosofilor contimporani, recunoscuți ca atari și cari nu se sfiau nici nu se rușinau să se dea ca filosofi: *Schopenhauer, Eduard von Hartmann, Gustav Theodor Fechner, Friedrich Nietzsche* (la cari, spre a fi complect, s'ar fi putut adăuga, firește, *Lotze, Paulsen* și neapărat însuși *Wundt),* face în cap. II, o categorie nouă de filosofi, numită, pe atât de just și de fericit pe cât de sarcastic: „metafizicieni fără voie“, filosofi în afară de filosofie, între cari naturaliștii ocupă locul întâi.

Aceștia sunt rebelii, cari s'au răsvrătit în contra filosofiei, n'au mai vrut să auză de ea; au fost de părere s'o desființeze. Au rupt, în persoana lor, firul continuității istorice cu tradiția filosofică. Mintea lor s'a desfășurat în voia liberă, în mod spontan, în contact numai cu faptele, fără sprijinul educativ recunoscut al vr'unei filosofii.

Și ce se 'ntâmplă?

Lucru ciudat, foarte instructiv pentru psiholog și pentru istoricul cugetării omenești! Tocmai în construcțiile de idei, născute astfel liber, ca o generație spontană, din spiritul acestor naturaliști anti-filosofici, reapare, în mod miraculos, aproape întreaga metafizică de până acum,

dovedind de o parte neputința de a desrădăcina instinctul filosofic din natura inteligenței și, de altă parte, numărul relativ restrâns al posibilităților de concepții despre lume.

In *Hoeckel (Welträisel)* se regăsește metafizica poetică și speculația mitologică a vechilor Ionieni. In operele lui *Ostwald („Vorlesungen über Naturphilosophie“)*, își arată chipul metafizica dialectică a unui Aristot. In *Mach*, cea critică.

Cazul cel mai nostim e al lui *Haeckel*, care este și cel mai nou și totodată și cel mai popular.

Dacă se lasă la o parte *expresiile* moderne, iată ce se găsește, după *Wundt*, în cugetarea celebrului naturalist din Jena. „Toate lucrurile sunt alcătuite din materie și forță. Materia constă din masă grea și eter ușor. Amândouă însă nu sunt moarte, ci forța lor lăuntrică se manifestă în sensație și voință, sau, cu alte vorbe, în simțire și tendință. Acestea sunt legate de mișcările materiei: atomii simt plăcere în condensarea, neplăcere în expansiunea și dilatarea materiei“, etc.

Dar asta e filosofia primilor fizicieni ionieni, zice Wundt. Tot așa gândia și *Empedocle*. Numai că el, în loc de simțire și tendință, în loc de atracție și repulsie, zicea iubire și ură. Iar pentru discuția unei astfel de concepții nu e nevoe deloc de încordare nouă. *Democrit* a combătut-o de mult.

Ca reproducere nevoită a fazei primitive de a filosofa, a fazei metafizicei poetice, Wundt se grăbește a acorda, cu tot seriosul, ideilor lui *Haeckel* o *„valoare tipică“*. „Ele arată, într'un exemplu admirabil, că atunci când unul, fără să se închieteze de ce a produs istoria cugetării până la el, se apucă, liber și independent, să-și croiască o concepție despre lume după pofta sa, totdeauna o iea dela început, de acolo de unde a pornit și filosofia în trecut, adică dela poezie și mit“.

Fenomenul acesta cultural, ivit în cugetarea contimporană în destule exemplare, ne interesează în mod deosebit. Istoricii filosofiei s'au și pus pe lucru, să caute acele exemplare, să le determine, să le compare și clasifice după caracterele lor, punându-le în categoria respectivă a diverselor sisteme de filosofie înregistrate în istorie.

Critica sobră, plină de humor filosofic sănătos, a lui Wundt te recrează. Contrastul dintre aerul grav, doctrinar, al scriitorului, când formulează și dovedește aceste afirmări, și între cuprinsul nimicitor al sentențioaselor sale constatări, e de un efect comic adorabil.

Deliciul intelectual a fost, pentru mine, mărit de amintirea unor note ce luasem însumi, pela 1902, din analiza unor cărți de știință: manuale de fizică românești (Bacaloglu, Poni), lucrări de psihologie (Höffding) și de științe naturale (Huxley).

Arătam acolo cum, fără știrea și voia autorilor, ba la unii chiar *în contra voii* lor, apar concepții filosofice în opere de știință ce se prezintă cu un caracter de posivitate așa de pronunțat, încât nu admit, în constituirea lor. intervenirea nici unui fel de spirit metafizic.

III.

D. P. HASDEU

NOTE ȘI AMINTIRI.

Găsesc într'un caet de note, cu data de 26 Octombrie 1903, următoarea caracteristică, scrisă din fuga condeiului, nu mai știu în ce împrejurare și sub ce impresii:

Dacă printre spiritele, câte s'au manifestat pe terenul literaturii românești contimporane, este unul care să merite, fără discuție, epitetul de *geniu*, acela e *Hasdeu*. In politică, singurul ce i s'ar putea pune alăturea, ar fi *Cogălniceanu*.

In el sunt mai mulți oameni. Un amestec de contraste. Cel mai complex suflet contimporan. La vârsta la care se găsește azi — aproape șaptezeci de ani — e acelaș ca cel de acum douăzeci și mai bine de ani: vibrând din toate coardele vieții lui multiforme. Nu are bătrânețe, nu are moarte.

Natură trainică, Hasdeu a fost din acelea în cari răscolirile adânci sufletești, grijile morale tulburătoare trec fără să lase urme. Vecinic senine, ele trăesc în adâncimea liniștită a naturii lor, la adăpost de furtunile preocupărilor apăsătoare, ca și adâncimile nepătrunse ale oceanului.

Toate le a luat uşor, în diletant, ca artist de geniu. Fără efort de niciun fel, s'a delectat de sentimentul forțelor sale uriașe, în exercițiul lor liber și spontan. Și a revărsat prisosul energiei, jubilând de darul exuberanței intelectuale. Nicio disciplină supărătoare, nici o piedică de reglementare. Un primitiv genial, în liberă creștere și desfășurare a marii sale personalități.

In convorbire, acelaș spirit vioiu, limpede, neastâmpărat; în viață acelaș epicureu, iubitor de mâncări alese și scumpe, gustând, cu moderație prudentă de înțelept grec, vinișorul delicios, din pivnițe renumite. Aci pornograf, cu anecdote și povești pipărate, aci liric exchis, luându-și avântul de poet în regiuni albastre.

*

* *

Sentimentalitatea lui? Capacitatea lui de iubire sinceră și pioasă? Iți vorbește fără să roșească de multe lucruri cari te fac să roșești. După cinci minute te întreabă.

— Ai văzut portretul nevesti-mi? Vino să ți-l arăt.

Te duce să ți-l arate. Ii laudă frumusețea; îți vorbește de ea, ca și cum ar trăi. Iți deschide ușa camerei unde a murit ea.

— Iacă aci e întocmai ca în ziua și în ciasul când a murit nevastă-mea. Nimic nu s'a schimbat dela locul său. Nu las nici servitoarea să intre ca să măture. Aci în patul acesta a închis ea ochii. In patul acesta vin de mă culc regulat odată pe săptămână, mercuria. Și nici odată nu mă simt mai odihnit ca în noaptea când dorm în locul unde a răposat ea.

Mistic!

Religia ce și-a făcut împrejurul fiicei sale — un cult întreg, cu tot felul de practice la mormânt, în frumosul cavou, adevărată capelă bisericească — altă dovadă de sentimentalism pios.

A scos de curând o cărticică: *„Relațiile dintre vii și morți“* — sau așa ceva.

Spunea că, după ce terminase cartea, nu găsia concluzia. Într'o noapte gândind, a găsit-o și s'a sculat de a scris-o. Baza științifică a spiritismului ar fi marea lege a evoluției. Cum omul a evoluat din forme materiale grosolane, va putea mai departe să ajungă la forma subtilă, rafinată, eterică a unei ființe pur spirituale. Abia terminase de scris aceste idei pe o pagină și jumătate, când îi aduce dimineața curierul două volume englezești de Meyer, editate de familie după moartea autorului. „Găsesc acolo dezvoltată întocmai teoria mea, adesea aproape cu aceleași expresii. Parcă aș fi plagiat-o după Meyer“.

Nu e și asta o dovadă de corespondență între vii și morți?

*

Defectele autodidactului. Fără pregătire sistematică, s'a ridicat la probleme mari, peste *mijloacele* minții sale, nu peste *puterile* ei. Ne posedând instrumentele științei metodice, care se capătă în ucenicia treptată a unei „școale“ prealabile, și-a „întins“ facultățile imaginative, ca să cuprindă cu ele complexitatea chestiilor. Adesea a „devinat“ cu ele, ceeace ar fi putut găsi și vedea cu aparatul unei metode de cercetare sistematică. Adesea, negreșit, a rătăcit alăturea și cam departe de calea adevărului.

Spirit nedisciplinat, lipsit de controlul călăuzitor al unei educații premergătoare, a vagabondat în dibuiri personale, în explorări capricioase, sărind când în o direcție, când în alta, fără plan de acțiune. Indrumat, geniul lui ar fi depășit orice hotar, pe un drum larg, mergând tot înainte, în o direcție. Lăsat spontaneității și propriei inspirații a individualității sale neastâmpărate, s'a revărsat când într'o parte când într'alta, după atracția și sugestia momentului, risipindu-se în sărituri pe diferite raze ale unui cerc de îndeletniciri variate.

Şi, pentru forţele omeneşti, diametrul cercului de energii e cu atât mai redus, cu cât conţine mai multe feluri de manifestări într'o singură unitate personală.

*
* *

Aci se sfârşesc notele mele din 1903.

S'a scris ceva şi se va scrie cu timpul tot mai mult despre Hasdeu ca stilist, învăţat, filolog, istoric, polemist, gânditor, om de spirit, metafizician, spiritist, etc.

Sub una sau alta din aceste feţe, voiu căuta poate şi eu să-l privesc mai de aproape, odată. E aşa de mult de văzut în această natură complexă de om extraordinar!

Acum vreau să notez numai câteva amintiri personale despre Hasdeu.

*

Ultima dată, când l-am văzut pe *Hasdeu*, a fost cam prin 1905, la ministerul de finanţe. Venise să-şi iea pensia mai înainte de termen şi avea nevoe de viza comptabilului general al statului. Ne-am întâlnit în cabinetul comptabilului, un coleg al meu de liceu. Mi-a vorbit de G. v. Gizycki. De câte ori ne întâlneam, rar uita să readucă vorba şi de regretatul etician german, fostul meu profesor la Universitatea din Berlin. Işi scriseseră odată unul altuia.

Parcă îl văd, în redingota lui neagră, lungă, umblând puţin plecat înainte. Nu ştiu cum găsesc imaginea lui fizică în minte. Cam ciudată. Parcă hainele-i negre, fără să fie prea largi, lăsau un spaţiu prea mare între ele şi trup. Făceau impresia că trupul acela material, ce se mişcă pe pământ îmbrăcat în doliu, e o fiinţă ce se desmaterializează, sau un spirit ce s'a înfiripat de curând în puţină masă de materie fină. Mâinile şi mai ales picioarele mici, mici de tot, păreau şi mai mici, după aşteptările ce îţi sugera înfăţişarea chipului său impozant, cu acei ochi mari, scânteetori, sub fruntea lui largă, şi cu

frumoasa lui barbă mare albă, şi cu părul lui de ordinar învălvoiat pe cap, aşa cum ni-l arată ultima fotografie răspândită în public.

*

Şi — curios, dar explicabil. Când mă gândesc acum la cea din urmă întrevedere a noastră, îmi răsare în minte o veche, foarte veche amintire despre Hasdeu: când l'am văzut pentru prima oară.

Eram pe atunci, încă şcolar de liceu, Hasdeu ţinea cursuri libere de seară la universitatea din Bucureşti, în sala de alături de rectorat. Câţiva liceeni, cari auzisem de cursurile ilustrului scriitor, cunoscut între noi ca savant mare, cu minte puternică, şi mai ales ca om de spirit, am venit să-l ascultăm. Am intrat în sală, păşind în vârful degetelor, încet, cu respect religios. Era devreme; lumea începuse să se adune. In curând sala fu plină. Mă uitam cu nerăbdare spre uşa pe unde avea să intre Haşdeu. Nu-l mai văzusem. Mi-l închipuiam în tot felul, numai cum era, nu. După oarecare aşteptare în tăcere, deodată se deschise uşa repede şi intră în sala puţin luminată, un om care mi s'a părut mare, cu deosebire cu umeri mari, îmbrăcat în o redingotă lungă neagră, mergând grăbit spre catedră, cu capul plecat înainte, cu trupul cam încovoiat.

Vorbia despre filologie, nu mai ţin minte despre ce anume. Mi-a rămas accentul lui, care m'a surprins: pronunţa mereu *tuote poporele* în loc de *toate* popoarele. Increţitura frunţii largi de gânditor. Ridicarea în sus a sprincenelor. Scrisul mărunt la tabelă. Glumele muşcătoare cari făceau pe auzitori să râză. Iată ce mai găsesc în registrul sufletesc, aproape şters, al momentului de atunci.

Compara pe nu ştiu cine cu mintea bătrânilor, pornită din fire mai mult spre critică. Omul, cât e tânăr, în desvoltare şi creştere, învaţă; matur, produce; bătrân, ne-

mai putând nici învăța nici crea — critică pe alții. Cugetarea asta o țin minte de atunci dela el.

*
* *

Alt moment, care mi se deslușește în memorie, este din primul an al întoarcerii mele dela studii din străinătate. M'am dus să-i fac, cum să zic, o vizită academică. Ședea la Arhivele Statului. M'a primit într'o sală mare, la o masă mare, încărcată cu cărți multe și cu multe hârtii în desordine, ca întreaga sală, de altminteri. Mi-a dat să fac o țigară. Fumam pe atunci, puțin — Sontagsraucher! S'a păstrat în minte acest fapt neînsemnat, fiind întipărit de unele impresii însoțitoare, nu tocmai obișnuite. După ce am fumat câtva timp, când am văzut că scrumul se grămădește la capătul țigării, am început să mă uit și să caut cu coada ochiului în toate părțile pe masă vreo scrumieră, ceva, ca să scutur țigara. Nu vedeam nimic. Nu-mi venea să mai fumez, ca să nu mai crească mereu scrumul și să cază cumva pe masă ori jos pe scânduri. Cu toată discreția căutării, Hasdeu observă mișcarea, o înțelese și zise liniștit:

— Dă-l jos.

Deși jenat, trebui să scutur scrumul jos pe scânduri.

Conversația era interesantă; dură mult; terminasem țigara de fumat. Nu știam ce să fac cu „mucul". Iar mă uitam cu coada ochiului să găsesc o farfurioară, un colț mai potrivit, ca să arunc restul de țigare. Hasdeu, văzându-mi mișcarea, înțelese și zise cu acelaș ton:

— Dă-l jos!

Cu o jenă și mai mare mă hotărâi să asvârl mucul de țigară jos pe scânduri.

Din multele chestii ce trebue să fi vorbit atunci împreună, de una îmi aduc aminte mai clar. Hasdeu mă întrebă de ce îmi scriu numele cu articol la urmă: Găvănescul, și nu Găvănescu. Ii spusei argumentele adoptate

dela fostul meu profesor de limba română din liceu, Eremia Circa:

U final nu s'aude, decât accentuat: *făcù;* sau precedat de *muta* cum *liquida: patru.* In alt caz, ca în pronunţarea populară *omu, u* nu este drept vorbind final, ci e urmat de articolul *l: omul.* Tot aşa la numele proprii în *escu,* cari de altfel în cărţile vechi şi la unele familii boereşti se scriau *escul: u* este în realitate *ul,* adică urmat de articolul *l,* care şi apare la vocativ: Ionescu*le,* ca şi omu*le,* precum şi în alte cazuri: *Văcărescului.*

La aceste argumente Hasdeu mi-a opus alte argumente de un radicalism isbitor prin consecuenţa lor curagioasă.

— Nu scriu Ionescu*l,* fiindcă zic Ionescu.

— Atunci ar trebui să scrii şi *omu,* iar nu *omul,* îi replicaiu.

— Da, fireşte.

— Şi cum deosebeşti cuvântul articulat de cel nearticulat?

— Foarte simplu: *om, omu,* răspunse.

— Atunci, care e articolul? *u?*

— Da, *u.* Asta este evoluţia limbilor. Şi articolul a fost supus schimbărilor ca toate cuvintele, şi putem zice, văzând faptele, că forma lui cea din urmă este aceasta: *u* la cuvintele de cari vorbirăm.

Am rămas uimit şi învins, dar nu convins.

Mă aşezasem pe terenul consideraţiilor raţionale de gramatică. Ar fi fost un teren mai inexpugnabil acela al simplului *aşa vreau.* La întrebarea:

— De ce îţi scrii numele cu articol? Articolul nu se aude în vorbire.

Răspunsul atunci ar fi fost:

— Numele propriu şi-l scrie fie-care *cum vrea,* nu după regulele comune ortografice şi gramaticale. Probă? Numele a doi mari filologi: *Hasdeu* se scrie *Hasdeu,* deşi se chiamă *Hâjdău; Philippide,* deşi este cel mai conse-

cuent fonetist, își scrie numele *Philippide* și cere să i se zică *Filipide,* iar nu *Pilipide.*

Adevărul e totuși că, de atunci, mai ales, ortografia numelui meu a continuat numai ca o chestie de deprindere și de fizionomie grafică individuală, mai mult decât ca aplicarea consecuentă a unor principii gramaticale, ceeace fusese desigur la început.

Când m'am ridicat să plec, se înserase; prin culuarele casei era întunerec. Hasdeu luă în mână un sfeșnic cu trei lumânări și mă conduse până la ieșire. Urmele unui strălucit apus de soare se mai vedeau în coloritul aprins al norilor. Am coborît dealul lui Mihai Vodă „încălzit" de focul discuției și urmărit de scăpărările spiritului lui Hasdeu.

*

* *

Inainte de această vizită, nu avusesem încă nici un raport personal direct cu Hasdeu. Indirect, da, și încă destul de *personal,* deși nu mă cunoștea decât din nume. Nu mult după ieșirea mea din liceu, am prezentat teatrului național din București o piesă istorică, o dramă în cinci acte. Când zic „am prezentat", mă exprim foarte nepotrivit: *nu eu* am dat-o teatrului, ci poetul G. Sion, membru în comitetul teatral, și aceasta fără să mă întrebe și într'un mod foarte ne-așteptat pentru mine.

Incă din cursul liceal, începusem piesa *Domnița Rucsandra,* subiect luat din poveștile d-lui N. Gane, și o terminasem în anul întâiu de universitate, pe când urmam la Facultatea de medicină. Am dat-o s'o citească bunului meu amic Demir Sion, cu care trăiam sufletește în cele mai strânse relații de idei. La Demir a descoperit-o tatăl său, poetul, membru în Comitetul Teatral, căruia i se păru demnă de a fi adusă pe scena teatrului național. Tot așa i se păru, se vede, și lui Ion Ghica, directorul teatrului,

pe atunci. Mare mi-a fost mirarea și spaima, când m'am pomenit chemat la comitetul teatral, ca să mi se indice unele schimbări de făcut în piesă, spre a se pune în studiu! Schimbarea esențială era, după părerea lui Ion Ghica, notată pe manuscris: „să se reducă la proporțiile obișnuite ale unei piese de 5 acte", căci, după cum îmi spunea el verbal, așa cum este, ar trebui vreo trei seri dearândul, ca să se poate reprezenta în întregime pe scenă.

Intâmplarea a făcut ca, tot atunci, să se prezinte Teatrului Național încă două piese cu acelaș subiect. Una din ele era de Hasdeu. Țin minte bine că Hasdeu, după ce a cetit în comitet o parte din drama sa, și-a retras-o, nemulțumit de oarecari aprecieri ce i se păreau nedrepte. Unii membri din comitet, ca să facă desigur sânge rău marelui scriitor, au pomenit și de piesa unui băiat necunoscut, care trata acelaș subiect. Modul cum s'a făcut apropierea comparativă a celor două lucrări — una a unui începător, alta a unui om ilustru — era firește jignitor pentru un Hasdeu.

Reducerea piesei mele la „proporțiile unei piese obișnuite de 5 acte" nu s'a putut săvârși; deci ea nu avu norocul să vază lumina rampei; în schimb, numele meu avu norocul să fie cunoscut de Hasdeu și încă bine păstrat în memorie, dar asociat cu semnul psihologic al ciudei născute în împrejurări, de cari eu nu eram deloc vinovat.

Parcă o fatalitate malițioasă a urmărit apoi prefacerea ciudei în supărare hotărîtă, care a încetat odată cu plecarea mea la studii în străinătate.

IV.

IULIU POENARU.

Ii ziceam „nene Iulie“. Era ceva mai în vârstă decât mine și mai eram și puțin rude, de departe, prin alianță. Familiaritatea o stabilise, însă, mai mult afinitatea noastră sufletească.

Se trăgea din familia lui Petrache Poenaru. Era un nepot al lui, mi se pare. Spirit fin, om de frumoasă cultură generală, urmăria cu interes viu și reală pricepere mișcarea intelectuală a timpului, în toate direcțiile, mai ales în cea literară.

Inzestrat cu bogate însușiri de artist, studiase în Italia, cu rezultate serioase, muzica.

Producția finală, care a consacrat oficial înzestrarea talentului său muzical, a fost distinsă cu onoarea reprezentării ei pe scena teatrului Scalla din Milano.

Dar nu s'a mărginit la studiul muzicii, în Italia. Firea lui de artist, cu imboldiri multilaterale spre orizonturile frumosului, nu l'a lăsat indiferent nici către artele plastice, în special către pictură.

Intors în țară, admirat, iubit și înconjurat cu respect de componiștii cunoscători, a rămas un *necunoscut* pentru marele public.

Nu-i plăcea sgomotul în jurul numelui său, avea oroare de reclamă, ura afișajul. Trăia singuratec și, în retrage-

rea lui, trăia intens deliciile artei *în el*, pentru el, și pentru cercul lui intim de prieteni.

Până mai acum în urmă, n'aș fi putut afirma pozitiv dacă a publicat ceva din compozițiile lui muzicale, nici care a fost, după moartea lui, soarta creațiilor lui pline de inspirație, de caracteristica personalității lui artistice. Că trebue să fi lăsat după el multe și adevărate comori de artă, ale unui suflet în vecinic neastâmpăr de creație, nu puteam să mă îndoesc.

Am cunoscut eu însumi câteva din ele. Mi le-a cântat încet din gură, cu glasul lui potolit, fără sonorități vocale puternice, sau la pian, pe unele de multe ori, rugat de mine, până le-am învățat pe din afară, și eu și mai ales fratele meu Pompiliu, un impresionant tenor, ce ar fi făcut efect pe o scenă de operă.

Mi-aduc aminte, acum, de un cântec plin de lirism, care îmi umple inima de lacrămi, compus pe o poezie a Matildei Cugler-Poni:

Lăsați-mă să cânt în pace,
Asta e tot ce am și eu.
Când voi aveți tot ce vă place,
Lăsați-mi mie cântul meu.

Nu-mi amintesc toată poezia. Sfârșitul, care avea în muzică o nuanță de o înduioșare adâncă:

. . . .
Căci tot ce-a fost mai scump, mai sfânt,
A fost un vis, și visul trece...
Lăsați-mă să mor cântând.

Imi răsună în amintire. Parcă aș fi în stare să reproduc tristele note de jale, lungi, monotone ale cuvintelor... *„și visul trece"*, urmate sguduitor de strigătul

înnecat în plânsul ultimelor vorbe: *„Lăsați-mă să mor cântând“*.

Dar mi-ar fi teamă să nu le deformez frumusețea.

Și în cântecul acestei dureri, ca și în alte compoziții ale lui Iuliu Poenaru, răsună ceva din timbrul tonalității muzicale a simțirii românești.

Unde sunt toate aceste creații, de străvechi sonorități ancestrale, înviate în forme noi emoționante de geniul lui Iuliu Poenaru?

Unde sunt? Ce au devenit după moartea lui?

Imi pun aceste întrebări, nu din spiritul rece al unei cercetări cerute, dorite, de o simplă curiozitate trecătoare.

Mi le pun cu gând de dojană, aproape cu expresia unei mustrări de cuget. Cum de nu m'am interesat mai de mult de soarta lor?

Sub imboldul unui fel de sentiment de răspundere, am căutat, în timpul din urmă, să descoper pe cineva din familia lui, apropiată sau mai depărtată, pe cineva din cunoscuții lui, din prietenii lui, cari știam că-i veniau prin casă, din vecinii lui chiar, să-i întreb dacă nu știu ceva despre soarta operelor lăsate după moarte, sau pe cineva care să poată da o cât de puțină îndrumare: la cine, *cui* să mă adresez?

Rudele i-au murit, prietenii s'au risipit, unii s'au dus și ei pe lumea cealaltă. Vecinii s'au schimbat.

Eram în o mare încurcătură ce-mi apăsa sufletul.

Dar vorba: „caută și vei afla“, „bate și ți se va deschide“, nu e fără rost.

Mi-am adus aminte că el a avut un bun prieten, încă de pe timpul pe când studiau împreună în Italia, unul artele, cellalt dreptul: pe *Basile Livianu*, fostul secretar general la Ministerul Instrucțiunii, pe când Conta era ministru.

Ştiam că Livianu murise. Dar mai ştiam că el a avut copii, pe cari, în treacăt, i-am cunoscut şi eu, pe când mă duceam să-l vizităm cu Nenea Iuliu, nu departe de locuința acestuia din Cuza Vodă.

N'o fi trăind vre-unul din copiii lui Livianu? De unde să știu? Cum să aflu?

Caut în cartea de telefon și, în adevăr, găsesc unul cu numele de Livianu.

Dar o fi având acesta vre-o legătură cu familia pe care o caut?

Să încerc, la un noroc. Voiu cere scuze, dacă am greșit și deranjat.

Mare mi-a fost bucuria, când cel la care am sunat, și i-am spus cine sunt, și dece îl deranjez, mi-a răspuns cu glas mişcat de veche, străveche cunoştinţă, spunându-mi:

— Da, Domnule Găvănescul, eu sunt Livianu, fiul lui Basile Livianu, prietenul Domnului Iuliu Poenaru.

Ce sguduitoare descoperire!

I-am spus că mă interesez să aflu dacă a rămas ceva, pe undeva, din operile lui Nenea Iuliu, — căruia el îi zicea când tot „nenea Iuliu", ca mine, când domnul Iuliu.

— Am chiar eu câteva, puţine... Am şi de muzică şi de pictură. Dar cele mai multe, — vorbesc de compoziţiile lui, — ba chiar toate, s'au prăpădit...

— Cum?

— Au fost arse de văduva lui, după moartea lui!

— E posibil?... Dece?

— Şi din greşală, că, fiind oarbă, a aprins cu ele focul, fără să vază cu ce. Dar şi de nevoe, că, fiind săracă, mai încălzia soba şi cu ce hârtii găsia la îndemână...

O calamitate!

Domnul Virgil Livianu a avut apoi amabilitatea de a veni să mă viziteze. Mare mi-a fost surpriza, când am văzut intrându-mi în casă, în loc de vechiul copil al lui

Basile Livianu, un om aproape bătrân. Şi dureroasă mi-a fost surpriza, când i-am văzut trupul slăbit de boală şi infirmitate.

Nu mai isprăviam amândoi să ne spunem amintirile despre extraordinarele calităţi de spirit şi de inimă ale lui Iuliu Poenaru.

Mi-a spus că are dela el trei tablouri de pictură şi vre-o trei din compoziţiile lui muzicale, din cari una tipărită, două în copie.

A rămas hotărît, ca într'o zi, convenabilă pentru amândoi, să mă duc să le ascult la piano, şi să văz tablourile puse în salon.

A trecut câtva timp la mijloc, până să se poată realiza hotărîrea noastră.

Când m'am dus (în ziua de 21 Noemvrie 1943) la Domnul Virgil Livianu, acasă, mi-a făcut surpriza să-mi arate şi o fotografie a lui Poenaru, depe când era tânăr, promiţând s'o reproducă şi să-mi dea şi mie una.

Am văzut tablourile: două peisagii, admirabile, din cari unul reprezintă o vedere din *Cişmigiu*, una din punţile depe lac, anume cea din dreptul lui Monte Carlo. Şi o natură moartă, nişte fructe.

Am ascultat o frumoasă, drăguţă, romanţă, pentru voce şi piano, pe cuvinte franţuzeşti de *Frédéric Damé*: „Le don d'amour".

Şi un *menuet*, plin de graţie. Deşi executarea la pian nu era de o mână deprinsă a unui artist, frumuseţile compoziţiilor ieşiau destul de lămurit şi mişcător la iveală.

Amândouă aceste opere muzicale ar merita să fie cunoscute.

Am mai ascultat încă o compoziţie, mai lungă, atunci descifrată: *Cântece fără cuvinte*.

Perlele acestea de artă trebuesc scoase la lumină. E păcat să rămână îngropate în uitare şi întuneric.

L'am cunoscut pe acest om, pe Iuliu Poenaru, de aproape, aşa de aproape, că sufletele noastre se uniseră în o trebuinţă de viaţă nedespărţită până la moarte.

Când a trebuit să mă mut la Iaşi, după luarea prin concurs, a catedrei dela Universitatea de acolo, Iuliu Poenaru, cu toate opoziţiile obiceiurilor lui de om supus deprinderilor vieţii sedentare, se frământa cu gândul, adesea, cum ar face să vină şi el la Iaşi, să stăm aproape, undeva împreună.

Proectul dragostei noastre nu s'a realizat. Şi nici nu s'ar fi putut realiza.

Nu era singur. Era cu mama sa, pe care o adora, şi pentru care, ca să nu-i tulbure liniştea şi rosturile bătrâneţii, aducându-i în casă o femee străină, nu s'a căsătorit decât după moartea ei.

Dispunea de oarecare avere, modestă, dar aproape destulă ca să mulţumească trebuinţele vieţii lui şi ale mamei sale, o bătrânică adorabilă, de o bunătate vecinic zâmbitoare, care umplea de lumină nu numai casa lor bătrânească, dar însenina de înţelepciune şi fapte bune toate inimile, abătute şi amărîte din vecinătate. Era în tot cartierul îngerul milosteniei şi al mângâierii.

Fără voe mi se opreşte gândul asupra acestui frumos şi venerabil suflet.

Acestei fiinţe, de o evanghelică icoană a blândeţii, i-am închinat eu prima lucrare, după întoarcerea mea în ţară: *„Există acţiuni desinteresate“?* subiectul primei mele conferinţe publice ţinute la Iaşi, la începutul carierei mele de profesor. O aveam înaintea mea, ca un model viu al gestului desinteresării, al iubirii simple şi curate de oameni.

Locuitorii mahalalei îi ziceau, cu respect, *cucoana Elpida*. Noi, ai casei, cu dragoste supusă, *ţaţa Elpida.*

Fără de chipul ei de îngerească fineţe umană, nu-mi

pot închipui casa lui Iuliu Poenaru — a lui Nenea Iuliu — nici mediul lui sufletesc, nici atmosfera muncii și inspirației lui.

De câte ori n'am văzut mânuțele ei mici, slabe, așezate delicat pe clapele pianului și călcând ușor, cu simțire fină, notele unei bucăți muzicale care îi plăcea, și care știa că ne place și nouă, din Mozart. Parcă o auz. Și parcă îl văd pe fratele meu Pompiliu, îndrăgostit de muzică, încântat, bătând cu drag tactul încet, ca să participe măcar cu atât la executarea frumoasei compoziții, ce-i aducea aminte totdeauna de țața Elpida.

In seninătatea aceasta de zâmbet și iubire, de cântec și de frumos, își trăia Iuliu Poenaru singurătatea în care se retrăsese. Neputând suferi atmosfera de intrigărie și de mediocritate, plină de fumuri, a celor cari s'ar fi pretins să-i fie confrați și colegi de artă, el și-a creat în mediul restrâns al caselor lui părintești, din Cuza Vodă, o atmosferă morală respirabilă pentru sufletul lui nobil, rafinat, doritor de largi și variate orizonturi intelectuale.

Işi trăia creațiile lui de artă în muzică și pictură, pentru el și pentru prietenii intimi, pe cari îi iubia și cari îl prețuiau și îl adorau.

*

* *

Printre îndeletnicirile frumosului, cari alcătuiau esența de toate zilele ale vieții și talentelor lui, se perinda, în preocupările lui, strălucirea valorilor spirituale ale timpului în literatură, în poezie.

Era în curent cu producțiile de seamă ale epocei.

Și ceva mai mult, nu se mulțumia numai cu delectarea receptivă a frumuseților lor, exercita asupra lor judecata unui spirit critic din cele mai clar-văzătoare, apreciind cu îndreptățiri judicioase calitățile, remarcând cu o sensibilitate cumpănită neajunsurile, umbrele, defectele, subliniindu-le uneori indulgent și blând, alte ori sever și tăios.

Firea lui, în necontenită fierbere de creație, da uneori criticii forma unei producții literare, în care se vedea, în oglinda unei parodii spirituale, cusururile observate de el în particularitățile caracteristice ale stilului și modei literare dominante.

Observase, bunăoară, că unor poeți, nu fără valoare, le place, în născocirea de rime noui, să recurgă la despărțiri de cuvinte, punând o parte la sfârșitul unui rând și alta la începutul celui următor, și s'a amuzat să facă și el o strofă în felul acesta.

Mi-o aduc aminte. O dau aici:

Ușoară ca un fulg de gâscă
și albă ca și dânsul ești,
Dar vai! n'ai suflet,
Tu eri ai râs că
Plângeam, în loc să mă căești.

A scris o nuvelă, destul de lungă, ca să-i poți zice un mic roman, *Tudora*, publicată în revista amicului său Livianu, tot sub inspirația duhului său de humor critic, căutând să imite, parodiind, unele apucături stilistice ale lui Delavrancea, cu vorbe rare din limba populară, după „Sultănica" și altele.

Trebuința lui de a găsi forme potrivite pentru exprimarea gândrii și impresiilor, pentru descrierea naturii și a stărilor sufletești și-a mulțumit-o și perfecționat-o, traducând în românește cunoscutul roman al lui Fenimore Cooper, „Ultimul dintre Mohicani".

Cu cât interes de intuiție psihologică urmăria și definia nuanțele de concepție asupra lumii, ale personagiilor romanului, vorbind de ei ca de niște persoane cunoscute, uneori persiflându-le cu gluma, alteori compătimindu-le aproape cu lacrămi în ochi. Trăia cu ele, lua parte la luptele lor, la nenorocirile lor.

Sufletul lui Iuliu Poenaru era mai complex decât ar putea rezulta din notele de până aici. Ştiu bine că n'aş desăvârşi portretul lui psihologic, dacă aş mai adăuga două trăsături caracteristice; dar am impresia că, dacă ar lipsi, asemănarea lui cu originalul, pentru cine l'a cunoscut, ar fi prea depărtată.

Artistul acesta te surprindea, nu numai prin larga lui orientare în literatura şi în toată mişcarea culturală a timpului, dar şi prin meşteşugite lucrări practice în viaţa intimă a gospodăriei, de o ingeniozitate tehnică deosebită.

Găsise un mijloc să facă a se curăţi aerul camerelor de fumul de ţigare pe care îl grămădea, în mod insuportabil, obiceiul lui de mare fumător incorigibil.

Era un pătimaş al nicotinei. Nu fuma numai în timpul zilei, neîngăduit de mult. Dar se trezia şi noaptea, la anumite ore, să-şi mulţumească cerinţa acestei trebuinţe devenite organică, deşi vătămătoare.

De patima aceasta l'a tămăduit un bun prieten, doctor, care, pentru o mică operaţie, scurtă, de apendicită, sau aşa ceva, l'a ţinut în supravegherea spitalului său, atâta timp, fără ţigări, până l'a făcut să uite de fumat.

Deosebit de invenţia lui practică de a purifica aerul camerii de fumul de ţigară, spiritul lui tehnic a mai găsit şi alte mijloace ingenioase pentru cultura plantelor şi florilor din jurul chioşcului în care lucra mai toată ziua în timpul verii.

A doua trăsătură caracteristică este humorul lui fin, ascuns adesea în aparenţa unei mari seriozităţi şi în aerul naivităţii glumeţe al unui „pince sans rire". Câteva probe s'au văzut din modul lui de a ironiza unele particularităţi, ce i se păreau ciudate, în stilul literar al timpului.

V.

ALECU LUPAŞCU.

Primul boer moldovean, pe care l-am cunoscut mai deaproape. Mi-a rămas în minte atitudinea lui distinsă, delicată, de o amabilitate aproape timidă, cu o grijă superioară de a nu jigni şi de a căuta să-şi arate atenţia plină de prevenire faţă cu oamenii.

Era Administratorul Domeniilor Statului, slujbă înfiinţată de curând, atunci.

Primul antisemit, dela care am auzit, spuse blând, cu accent moldovenesc, adorabil prin gingăşia, aproape feminină, a celui ce-ţi vorbia, consideraţii despre pericolul jidovesc.

— „Un popor care îşi păstrează cu sfinţenie legea, obiceiurile, familia, dar propagă anarhia morală, politică, religioasă, la alţii, ca să dizolve societatea şi statul, familia şi credinţa lor, şi să ajungă stăpâni pe ţară, pe cârma şi bogăţiile ei".

Astfel caracteriza el sumar, poporul evreu.

Il ascultam cu drag şi cu multă atenţie, dar nu prea credeam.

Mi se păreau exagerări, inexplicabile, pe atunci.

Era totdeauna îmbrăcat solemn, în haine negre, cravată neagră.

Când intra în sala de lucru, saluta cu multă politeţe pe funcţionarii prezenţi, se aşeza la biroul lui şi lucra discret, vorbia molcom cu slujbaşii veniţi sau chemaţi cu lucrări de serviciu.

De câte ori ne întâlniam, se îndrepta repede să-mi ia mâna, mi-o strângea afabil, și mă întreba prietenos:

— Șe mai fași mata?

Am făcut cunoștință cu el, desigur, prin D-na Miller-Verghi, Directoarea Institutului de Domnișoare, unde am dat lecții, recomandat de profesorul meu Eremia Circa, încă pe când eram elev de ultima clasă a cursului superior.

D-na Miller era sora D-nei Lupașcu, o femee vioae, de altfel ca și directoarea Institutului, care se distingea însă prin o largă inteligență, plină de humor, hrănită de multă literatură.

Alecu Lupașcu a fost tatăl a două personalități feminine cunoscute: Henrieta, măritată cu Ștefan Sihleanu, profesor universitar, fostul secretar general la Ministerul Instrucțiunii, și Maria, căsătorită cu Delavrancea și care a fost directoarea Liceului de fete „dela Icoana".

Amândouă au fost elevele mele la Pensionatul D-nei Miller.

Le-am preparat de bacalaureat, pe când eram încă în ultima clasă de liceu.

Amândouă domnișoarele Lupașcu, Henrieta și Maria, împreună cu D-na Pereț, căsătorită în urmă cu Virgil Arion, și alte eleve ale mele dela pensionul Miller-Verghi, au fost *primele bacalaureate din țară*.

Intre ele, dacă nu mă înșel, a fost și soția Ministrului României la Paris, în timpul răsboiului, Lahovari, care, în urmă a fost permutat la Roma. Această doamnă Lahovari, când m'a văzut la Paris, invitat de soțul ei, împreună cu alți compatrioți, mi-a arătat o atenție deosebită, inexplicabilă la început, până mi-a spus că mi-a fost elevă la Pensionul D-nei Miller-Verghi.

Dacă a fost și dintre cele preparate de mine pentru bacalaureat, nu mi-aduc aminte.

VI.

ION CARAGIANI.

Colegul meu de limba și literatura greacă dela Universitatea din Iași, Caragiani, era un om de o cultură aleasă și adâncă, om cu inima bună, bun coleg. M'am împrietenit mult cu el și am fost în dese și plăcute raporturi apropiate, personale, dela om la om, și dela familie la familie.

Cunoștea, până în cele mai mici amănunțimi, nu numai operele scriitorilor, dar și ale filosofilor vechi. A tradus „Odiseea“ din Omer, a tradus „Pasiunile“ din Retorica lui Aristotel. Și vorbia despre autorii clasici ai literaturii și filosofiei eline cu atâta aer de intimitate, că parcă i-ar fi cunoscut personal; spunea povești din viața lor, din întâmplările și legăturile lor cu lumea, ilustrându-le cu anecdote nostime și instructive, cari îți apropiau și îți concretizau o epocă întreagă.

Cultura lui nu era numai de carte și de memorie, era trăită.

Era un povestitor plin de farmec, și, mai ales, un anecdotist neîntrecut, original și inventiv.

Anecdotele lui nu erau numai vechi întâmplări, adevărate or închipuite, erau de multe ori născocite atunci, *ad hoc,* potrivite cu momentul povestirii, ca să concretizeze

teorie, o concepţie, o părere a lui proprie despre o situaţie, despre o direcţie culturală.

De una din astea mi-aduc aminte, spusă de el la prima noastră întâlnire în Iaşi.

Caragiani era atunci Decan al Facultăţii de Litere. Nu-l cunoşteam. Dar, ca profesor nou venit la Facultatea al cărui Decan era el, trebuia să mă duc să-i fac obişnuita vizită protocolară, de prezentare.

Şedea la etajul al doilea al unei clădiri depe strada Lăpuşneanu, cam peste drum de Hotel Binder şi Farmacia Konia. Nu era uşor de găsit acasă. Nu sunt sigur dacă locuia acolo singur sau cu familia. Mai târziu ştiu că şedeau cu toţii în o casă din curtea Universităţii, unde s'a instalat, după el, un Seminar de Facultate.

In etajul unde locuia atunci, în strada Lăpuşneanu, l-am găsit singur în o cameră, la care am ajuns după ce am străbătut nişte săli laterale, dosnice.

Am bătut în uşă. Mi-a deschis chiar el, îmbrăcat cam sumar, în costum de lucru.

I-am spus cine sunt. M'a poftit bucuros să intru, şi m'a întrodus din săliţa intrării, în odaia de alături, chiar odaia lui de culcare.

Mi-a oferit un scaun, lângă pat, şi el s'a aşezat pe marginea patului, simplu şi intim, ca şi cum ne-am fi cunoscut de cine ştie câtă vreme.

A făcut, cu tutun din tabachere, două ţigări groase, şi mi-a dat şi mie una. Şi, din vorbă în vorbă, ajunserăm repede la filosofie.

— Filosofia modernă! Fireşte, te ocupi cu ea. Nu-i aşa?

— Da.

— Interesantă. Am început şi eu s'o cunosc.

Şi văzând că ţin ţigara între degete, fără să fumez:

— Dar dece nu fumezi? S'a stins, poate?

— Ba nu, dar fumez încet... Nu prea obişnuesc.

— Să-ți spun ce mi s'a întâmplat odată, reluă el, în o vară, la o stațiune balneară dela noi din țară:

„Suferiam de o insomnie groaznică. Și, ca să-mi mai trec o parte din noapte, cum mă culcam, luam câte o carte și cetiam; ca să-mi obosesc mintea și s'adorm mai repede. Dar degeaba, cetiam fără folos. Nu-mi venia somnul. Și după ce cetiam cât cetiam, sau isprăviam cartea, stingeam lumânarea, și mă învârtiam în pat, când pe o parte când pe alta, până se întâmpla norocul să ațipesc puțin despre ziuă.

„De atâta citanie în timpul insomniei mele fără leac, isprăvisem de cetit toate cărțile ce adusesem cu mine, ba și toate cărțile ce se mai găsiau în stațiune, dela unii, dela alții.

„Nu știam ce să mai fac. Mă rugam de toți să-mi dea o carte, întrebam pe toți cine are să-mi dea o carte. Nu găsiam la nimeni.

„Auzind un domn necunoscut că întreb și caut o carte să citesc numai decât, a venit la mine și foarte amabil:

— „Uite, Domnule Profesor, am o carte, dacă vrei și te interesează...

— „O, Domnule, îți mulțumesc din suflet.

„Fericit, cum eram, nici nu m'am uitat la titlul ei. Era seara. Am pus-o grăbit la subțioară, și m'am dus acasă, am pus-o pe pat.

„Inainte de culcare, am pus o lumânare nouă, întreagă, în sfeșnic. Și așezându-mă în pat, am început să citesc.

„Nu știu cât oi fi cetit. Când mă trezesc dimineața, lumânarea arsese toată până la sfârșit în sfeșnic, lumina zilei bătea în fereastră. Și nu-mi dam seama ce s'a întâmplat cu mine. Am dormit? Da, am dormit. Iacă lumânarea a ars toată lângă mine. Dar ce-am făcut eu? Mă uit în toate părțile. Văz o carte căzută jos, lângă pat.

„A! Mi-aduc aminte. Aseară am venit acasă cu o carte dată de Domnul ăla și am început s'o citesc. Și numai

decât am adormit. Ce carte minunată! Ia s'o văz. Cum îi zice?

„O ridic de jos. Abia cetisem o pagină și ceva. Mă uit la titlu:

— „*Premiers Principes* de *Herbert Spencer.*

„Dar este e o comoară! N'o vrea domnul ăla să mi-o vânză?

„Când am eșit dimineața din casă, cu cine mă întâlneam și mă întreba cum o duc cu insomnia, și chiar dacă nu mă întrebau, le spuneam.

— „Domnule, am găsit leacul insomniei. E o carte, Dumnezeu să-i dea sănătate cui a scris-o, *Premiers Principes* de *Herbert Spencer*. Cum citești din ea o pagină, mult două, adormi îndată, și dormi, și dormi și dormi dus, toată noaptea. E o binefacere a omenirii, domnule. N'ai idee. Face s'o cumperi, s'o ai în casă. Mie mi-a împrumutat-o domnul cutare. Dar, dacă o vrea să mi-o vânză, îi dau cât mi-o cere. Prețuește cât o avere.

„Și tot spunând așa unuia, altuia, a ajuns vorba mea și la auzul domnului cu cartea.

„Când m'am întâlnit cu el, eu, de departe:

— „Domnule Cutare, îți sunt foarte recunoscător pentru cartea ce mi-ai împrumutat... Te-aș ruga foarte mult, dacă ești bun...

„Dar n'am isprăvit ce aveam de spus, și el, încruntat și îmbufnat...:

— „Lasă, lasă, Domnule Profesor, nu e nevoe să-mi spui mai mult. Am auzit de vorbele și laudele Domniei tale....

„Și a plecat furios.

— „Pardon, stai, Domnule, vream să te rog să-mi lași cartea.

— „O las...

— „Și chiar, dacă se poate...

— „Știu... Asta nu... N'am cărți de vânzare...

„Şi s'a depărtat, fără să mai întoarcă nici capul.

„Aşa am păţit-o cu filosofia modernă, termină el, râzând înfundat, fără sgomot.

Am râs şi eu, fireşte, deşi puţin cam jenat.

Modul fermecător, cum povestea Caragiani, era unic, de neuitat. Intâmplările povestite erau oarecum puse în scenă, cu o artă discretă. Nu i se vedea jocul natural, care te răpia pe nesimţite, şi nu te mai întrebai dacă e adevăr or născocire. Te lăsai dus de vraja închipuirii. Făceai haz de glumele lui pentru nostimada lor. Obiectul sau obiectivul lor rămânea pe al doilea plan, în umbră.

Unde apărea Caragiani, se făcea cerc împrejurul lui, fie că era la „Junimea“ or că era la o masă de cafenea. Prietenii, cunoscuţii se uitau la el, aşteptând să spună ceva.

Când avea chef, nu aşteptau mult. Se întâmpla însă, câteodată, să nu fie bine dispus. Mai rar, dar tot se întâmpla şi asta.

Atunci, dacă vr'un nerăbdător, imprudent, îl stârnia:

— Spune-ne ceva, Domnule Caragiani.

— Nu sunt lăutarul vostru, răspundea supărat.

Anecdota era, pentru dânsul, forma naturală, obişnuită, la care recurgea gândirea, ca să-şi găsească expresiunea.

Când avea să spună ceva, în o împrejurare, ideile se aşezau în mintea lui în forma unei poveşti, unei întâmplări.

Mi-a spus singur un caz. E simplu, dar tocmai de aceea se vede în el procedarea spiritului lui. E tipic.

A intrat odată într'o frizerie, să se tunză.

După ce s'a aşezat pe scaun, cum să spună frizerului să lucreze mai cu atenţie? S'a întors să se uite prin prejur, pe lângă scaun, prin prăvălie, prin toate părţile.

— Ce voiţi, Domnule Caragiani?

— Unde e căţelul?

— Ce căţel?

— N'aveţi un căţel în prăvălie?

— N'avem.

— Cum se poate? E necesar.

— De ce?

— Apoi, de, se 'ntâmplă, din distracţie, să taie foarfeca vr'un vârf de ureche, şi atunci căţelul are şi el partea lui.

— Asta nu se 'ntâmplă la noi, Domnule Caragiani.

— Se poate. Imi pare bine. Dar, uite, la frizerul la care mă duceam înainte, cum mă aşezam pe scaun, se aşeza şi un căţel lângă scaun, aşteptând, cu ochii la stăpânu-său, să cază din foarfeca lui vr'un vârf de ureche.

Râdea frizerul, dar îşi trezia mai cu atenţie spiritul la treabă.

*

Cu tot aerul lui de glumă veselă în raporturile lui cu lumea, Caragiani era un mare muncitor serios, pe care lucrul de migală şi de preciziune nu-l speria, ba parcă îl atrăgea. Calităţile acestea şi le-a dovedit nu numai în traducerile lui din Omer — *Odiseea* — şi din Aristotel — *Pasiunile* — dar şi în lucrările lui didactice de specialitate. A lucrat un curs complect de gramatică elină: o Sintaxă şi o Etimologie.

Ca Român din Macedonia — se născuse la *Avela* — îşi îndreptase interesul cercetărilor sale intelectuale şi asupra Românilor din partea locului său de origine, şi rezultatul l'a expus în lucrarea sa: *„Studii istorice asupra Românilor din Peninsula balcanică"*.

Tenacitatea de voinţă şi de energie a românului din Macedonia, combativ din fire, a arătat-o cu prilejul unei polemici, provocate de Neculai Iorga.

Ghiarele ironistului, de ordinar ascunse sub învelişul convenţional al mănuşilor glumei vesele, de societate, şi

al anecdotei amuzante, au rupt puţin din stratul izolator şi au intrat mai direct şi usturător în funcţiune cu dârzenia lor macedoneană.

O POVESTE A LUI CARAGIANI

In notele mele de pe la 1911 găsesc următoarea însemnare:

Azi, Caragiani la dejun.

Inainte de masă, în salon, poveşti. Notez una:

„Şoarecele peţind fata celui mai mare şi mai tare din lume“.

S'a dus întâi la lună.

— Uite, mi-a venit vremea să mă însor şi eu, şi fiindcă suntem din neam mare, ne tragem din guzganii celebrii, m'am gândit să vin să cer fata Domniei-voastre. Domnia-voastră sunteţi cel mai mare şi mai tare din lume.

— Ne-ar fi plăcut, răspunse luna, să nuntim cu aşa flăcău voinic şi viteaz. Dar, păcat, ne pare rău. Nu suntem noi cei mai mari şi mai tari din lume. E soarele. Noi dela el luăm lumină.

— Aşa? Ne scuzaţi.

Şi s'a dus la soare.

Acolo acelaş dialog.

Soarele: Nu suntem noi cel mai mare şi mai tare din lume.

Şoarecele: Nu? Dar cine?

Soarele: Sunt norii. Că ei dacă trec prin faţa noastră şi ne astupă lumina, nu se mai alege nimic de noi.

— Aşa? Ne scuzaţi.

Şi a plecat. S'a dus la nori.

Acelaş dialog.

Norii: Ne pare rău. Dar nu suntem noi cel mai mare şi mai tare din lume.

— Nu? Dar cine?

— Vântul. Că el când suflă, ne mână unde vrea el, ne desparte, ne împrăștie, ne nimicește.

— Așa? Ne scuzați.

Și s'a dus la vânt.

Acelaș dialog, în care șoarecele, la început, mai adaogă povestea încercărilor lui.

— Am fost și la lună. Dar luna mi-a spus că nu este cea mai tare, m'a trimis la soare. Am aflat acolo însă că nici soarele nu e mai mare și mai tare, și că sunt norii. Și norii m'au trimis la Domnia-voastră. Și fiindcă noi ne tragem din neamul mare al guzganilor, vrem să ne înrudim tot cu ceva mare și tare, cu cel mai mare și mai tare din lume. Și de aceia am venit la Domnia-voastră.

Vântul: Ni-ar fi părut bine să ne înrudim cu un neam așa de vestit, și Domnia-ta ne placi, un tânăr așa voinic ca Domnia-ta e un dar ceresc. Dar păcat, ne pare rău, nu sunt eu cel mai mare și tare din lume.

— Dar cine?

— E zidul. Că dacă ne stă în cale, noi nu putem trece.

— Așa? Scuzați.

Și s'a dus la zid.

Acolo acelaș dialog.

Zidul, la urmă:

— Păcat, nu sunt nici eu cel mai tare din lume. Se găsesc la temelia mea niște făpturi cari încetul cu încetul mi-o rod și mi-o surpă. Viața mea stă în mâna lor.

— Cine sunt?

— Guzganii.

— Așa? Va să zică tot neamul meu e cel mai mare și mai tare din lume. Scuzați.

*

Caragiani, ca totdeauna, o grădină de om. Și glumeț și serios; plin de snoave, erudit, delicat, omenos.

VII.

ANTON NAUM

Poetul Naum, colegul meu de Literatura franceză dela Universitatea din Iași, „pudicul“ Naum, cum îl numiau cei dela „Junimea“, era un om drăguț, de o delicateță extremă, fin și apropiat, distins și de o serioasă ținută morală.

De când l'am cunoscut, era cu părul alb.

Avea, ce e drept, aproape vre-o 25 de ani mai mult decât mine. Dar întreaga lui vigoare sufletească nu îndreptățea parcă bătrânețea albeții părului. Iți făcea impresia că așa cu părul alb trebue să fi fost de când era copil. Căci nimic în atitudinea, în mișcările lui nu'l justifica, nici când l'am cunoscut. Cadrul părului alb avea parcă numai rostul unui decor și unei oglindiri a curățeniei frumosului lui suflet de feciorelnică nevinovăție.

Dela prima lui arătare, îți făcea plăcere să-l privești, să te apropii de el, să-l cunoști. Totdeauna îngrijit îmbrăcat, „ca de vizită“, simplu și totuși elegant, de o eleganță sobră, discretă, el eșia în evidență cu aerul lui modest și demn. Prin nimic bătător la ochi, distincția înfățișării și fondul lui sufletesc eșiau la iveală, ca o strălucire de comoară ce străbate învelișul care o ascunde privirilor.

Nu știu când și în ce împrejurare ne-am cunoscut și încă mai puțin cum s'au apropiat sufletele noastre în o intimitate de care mi-aduc aminte ca de un farmec.

Nu mai uit gestul lui de caldă, sinceră atenție prietenească, de câte ori ne întâlniam. Totdeauna privirea lui, plină de dragoste, observa cu atenție și-mi potrivia delicat legătura cravatei, care, oricât ar fi fost de normală, lui tot i se părea că ar putea fi și mai fără cusur. Desigur, perfectă ca a lui nu putea fi niciodată.

*
* *

Primele noastre raporturi personale, mai susținute, n'au fost, în ordine cronologică, cele de colegi la Universitate.

Cariera lui universitară a început destul de târziu în viața lui, cam pela șaptezeci de ani. Era cunoscut și apreciat ca om de litere, ca poet. Scrisese poema eroico-comică *„Povestea Vulpii“*. Tradusese din autorii clasici francezi: *Lafontaine, Boileau,* etc. Era cunoscut ca academician. Dar profesor la Universitate a ajuns aproape la bătrânețe, ca o consacrare a valorii lui intelectuale în domeniile literilor.

Intârzierea aceasta a urcării lui pe catedra universitară, la care era natural să se fi găsit de mult, a dat naștere, odată, la un echivoc aproape vesel.

Curând după numirea lui la Universitate, s'a întâmplat să vină la Iași Regele Carol I și Regina Elisabeta, pentru solemnitatea inaugurării unor clădiri, din cari și una universitară. Regina Elisabeta, Carmen Sylva, văzându-l, la recepția profesorilor, așa de bătrân, cu păruì alb colilie, între ceilalți profesori universitari ce i se prezintau, îi spuse cu tonul ei sentimental:

— Ce fericit trebue să fiți Domnia Voastră, care ați albit muncind în condițiile de strâmtoare ale vechii clă-

diri, că vă puteţi desfăşura de acum înainte activitatea în frumoasele încăperi ale nouii instalaţii.

Cât de jenată trebue să se fi simţit sensibilitatea pudicităţii lui Naum în acea situaţie care trezia zâmbirile, de altfel simpatice, ale colegilor.

*

* *

Raporturile noastre personale mai strânse începuseră mai înainte de a deveni colegi de Universitate.

Dela un timp, ne întâlniam regulat la şedinţele Comitetului de Lectură al Teatrului Naţional, unde eram amândoi membri, împreună cu Nicu Gane şi un actor. El era din partea Academiei, Gane din partea Primăriei, eu din a Universităţii, actorul, în ceasul la care mă gândesc, State Dragomir, din partea Societăţii dramatice. Director era, în o vreme, d. Mihai Sadoveanu.

Anton Naum, oprit, câtva timp, de a eşi din casă, din motive de precauţie dictate de interesul sănătăţii, Comitetul de Lectură şi-a ţinut un şir de şedinţe acasă la el.

Ce casă, Doamne Sfinte! Un cuib de farmec, eşit din dalta închipuirii unui artist, pentru un suflet închinat muzelor. O strofă de armonie, într'un frumos sonet de inspiraţie poetică.

Din strada Gafencu, care, eşind din strada Păcurari, porneşte la vale spre Gară, intrai, la stânga, pe o poartă, în curtea locuinţei, ridicată pe un fel de promontoriu, cu spatele la stradă, cu faţa spre orizonturi largi, neacoperite de niciun obstacol în dreptul vederii libere.

Inaintea căsuţei albe, a poetului, celelalte case învecinate se plecau, prevenitoare, pe povârnişul ce cobora treptat la vale, lăsându-ţi să priveşti panorama deschisă despre gară şi dealurile depărtate.

Intrând în casă, lumina de afară şi priveliştea zărilor panoramice, intrau cu tine pe ferestrele mari, largi şi

înalte cât ferestréle camerii sale de lucru. Și mai intra, venind, nu știi de unde, brâul de verdeață al unei edere, care înconjura, ca o coroană de zâmbitoare bună dispoziție primitoare, toată partea de sus, spre tavan, a pereților.

Te simțiai într'un colț al naturii ales de geniul inspirațiilor, ca sălaș privilegiat al coborîrilor lui pe meleagurile pământești.

Aici primia Anton Naum nu numai vizitele Muzelor, dar și ale bunilor săi prieteni.

Aici descindea totdeauna, când venia la Iași, Petre Carp, găzduit în ospitaliera gospodărie a poetului, cu care era cam de o vârstă, și legat prin veche intimitate.

Aici, în cadrul acestui birou de lucru, cu orizonturi largi, în o ședință a Comitetului de Lectură, am cetit eu odată, prin anul 1914—15, piesa mea de teatru „Neamul", în trei acte, în care se punea în acțiune dramatică vie două probleme ale vieții noastre naționale, problema judaică și a comunismului, cu ecouri atingătoare din situația Ardealului, înainte de marea Unire.

Piesa s'a reprezentat, la un sfârșit de stagiune, în Februarie 1915. Și a stârnit în lumea semită, care reprezintă, în delegație ideologică, și pornirile comunismului, o furtună răscolitoare de patimi, revărsate în nesfârșite coloane de ziar ale presei iudaice. Cel care conducea campania era cunoscutul publicist Rodion (Steuermann).

Jidovimea din toată țara, alarmată, a luat poziție și a trezit atenția șabățgoimilor camuflați, de prin unele citadele politice și culturale.

Reprezentarea piesei pe scena vr'unui teatru românesc oficial, a întâmpinat, apoi, rezistența mută a unei oprelişti, care trecea peste capul autorităților teatrale.

*

* *

Amintirile mă împing la preciziuni.

Scot o dovadă din o scrisoare a profesorului de Estetică literară dela Universitatea din Cluj, Ion Paul, talentatul autor al frumoasei nuvele „Florică Ceterașul", membru în comitetul Teatrului Naţional din Cluj.

Iată ce-mi scria el, la 9 Octomvrie 1924, cu prilejul răspunsului la întrebarea: Ce crede despre ideia mea de a publica piesa „Neamul", pe care o cetise.

„...Cu toată scumpetea tiparului, sunt convins că „Neamul" are să-şi scoată cheltuiala, fiindcă e cerut de spiritul nostru public din zilele acestea, când, cu toată primejdia ce ne ameninţă, autorităţile nu se îngrijesc să oprească puhoiul de lăcuste, care ne inundă toată ţara.

„Afară de aceia, piesa în sine, abstracţie făcând de tema pe care o tratează, e o minunată operă de artă, de care nu prea avem în literatura noastră. Intre altele, mie mi-a rămas la inimă stilul acela de o clasică simplitate, sprinten, elegant şi susţinut, — cum zice Alexandrescu al nostru: „Inalt cu deslușire, simplu fără de a cădea.

„Apoi încleştarea dramatică a sentimentelor e de o forţă şi o creştere, care te răpeşte orb înainte până la sfârşit.

„Dacă totuşi, din pricina diplomaţiei stupide a autorităţilor, nu va putea fi imediat reprezentată la teatrele noastre, sunt convins că în scurt se va impune de sine şi pe scenă.

„Eu şi Bogrea, care suntem în comitetul teatral, vom încerca totuşi să o punem în repertoriul nostru viitor, şi dacă autorităţile ne vor opri, cu atât mai rău pentru ele. Ruşinea n'are să fie a noastră".

Buna intenţie şi dorinţa comitetului şi conducerii teatrului din Cluj, nu s'au putut realiza. Ruşinea, cum scria Paul, n'a fost de partea lor.

In două rânduri, totuși, piesa era cât p'aci, pe punctul de a se reprezenta pe scena Teatrului Național din București. Au fost două momente scurte din triumful trecător al naționalismului militant integral: unul în timpul guvernului Goga, celălalt în alt guvern de esență naționalistă dinamică. Amândouă de scurtă durată.

Dar asta mă depărtează, fără voe, de punctul de plecare al cetirii piesei mele în mediul plin de lumină al biroului poetului Naum.

Au asistat la lectură pe lângă Naum, gazda, deliciosul nuvelist și povestitor Nicu Gane, și actorul State Dragomir, un spirit cult și entuziast român naționalist din Basarabia. Imi aduc aminte de călduroasele lor bune aprecieri, pline de simpatie și de pricepere literară și scenică. Unele din ele semănau cu cele ce mi-a comunicat, mai târziu, Ion Paul în scrisoarea lui din 1924, la interval de zece ani.

Intorcându-mă acum cu mintea la mediul plin de atâta farmec și inspirație al căsuței albe a poetului Naum, îmi șoptesc, în sinea mea, tainic, observația: dintr'un astfel de cuib de poezie, nu se putea să nu se nască alte suflete de poeți.

Fiii poetului Naum sunt și ei poeți, Alexandru și Teodor Naum.

Numai că ei au luat-o mai de timpuriu cu activitatea carierii universitare. Unul la Academia de Arte, altul la Universitatea din Cluj-Sibiu. Amândoi muncitori intelectuali talentați.

Urmăresc cu interes și drag activitatea lor rodnică.

VIII.

COCO DIMITRESCU-IAŞI.

A fost profesor, mai întâi la Universitatea din Iaşi, dela care i-a rămas, la sfârşitul numelui, determinativul localităţii, ca un mijloc de identificare personală a unui nume. Apoi a fost profesor la Universitatea din Bucureşti, până la sfârşitul carierii.

La Iaşi a ţinut catedra pe care, după el, am ocupat-o eu, prin concurs, la 1888. La Bucureşti, aceeaşi catedră, sau, mai târziu, modificată în conţinutul ei, coprinzând şi *Etica.*

Numele lui întreg, oficial, era C. Dimitrescu-Iaşi.

Dece i se zicea *Coco?* Poate dintr'o alintare de familie, luată ca nume de cercul colegilor din copilărie şi de mai târziu, de prieteni, şi adoptat apoi de toată lumea.

Când se vorbia de el, i se zicea, scurt şi simplu, *Coco.*

Sub acest nume, ocupa şi conducea un număr mare de instituţii culturale. Coco a influenţat direct sau indirect, o bucată bună de vreme, mersul culturii noastre. Indirect, superficial şi trecător, s'ar putea zice; dar, în unele cazuri, destul de accentuat şi durabil.

Amintesc, din aceste cazuri din urmă, unul.

In timpul reformei şcolare de sub Spiru Haret, Coco a fost cel care a convins lumea din jurul şi din capul reformei că trebue să se şteargă din programul învăţământului

secundar un obiect de studiu, ca inutil și fără bază științifică solidă, *Etica, Morala.*

Au trebuit, după aceea, multă trudă și luptă de propagandă, ca, după multă vreme, să se repare această mare lacună în orientarea spirituală a generațiilor tinere, destinate a forma pătura conducătoare a țării.

Intinderea razei de influență a lui Coco asupra mentalității oficiale a timpului său se poate bănui din multele lui ocupațiuni publice.

Coco era Rector al Universității, era Președintele Consiliului Permanent al Ministerului Instrucțiunii; era Directorul Bibliotecii, era Directorul Seminarului Pedagogic Universitar, era Președintele mai tuturor comisiilor examenelor de capacitate pentru învățământul secundar, câte se țineau în București.

Mai era, cu toate că era ateu, profesor de filosofie la Seminarul Teologic *Nifon,* pentru formarea preoților bisericei noastre creștine.

Şi ce mai era? Desigur uit din locurile de conducere ce mai ocupa Coco. Imi mai vine în minte unul: Președinte al unei societăți filosofice, *Enciclopedica,* numită scurt și familiar *Cioclopedica.* Am luat și eu parte, de câteva ori, la ședințele ei. Ba am și discutat acolo, parentetic și cam *à batons rompus,* cu președintele ei, Coco, valoarea argumentelor *materialismului,* susținut de Coco.

La una din puținele ședințe la cari am luat parte, îmi aduc aminte de un moment amuzant, pe care tocmai mai târziu l'am înțeles.

Către sfârșitul ședinței, l'am văzut pe Meissner sculându-se discret depe scaun, ca și cum ar voi să caute ceva, și, treptat-treptat, apropiindu-se pe furiș de ușă, apoi, cu precauție, uitându-se să nu-l vază nimeni, eșind repede pe ușă, ca unul care furase ceva.

Intrebând încet, pe cineva de lângă mine, acesta îmi explică tainic, arătându-mi cu gestul privirii pe Coco.

— Meissner a fugit, ca să nu-l prindă Coco, la eşirea din şedinţă şi să-l ia cu el la bodegă, de unde nu scapă până la ziuă. Şi spunea că are de lucru, mâine dimineaţă.

In urmă am aflat că, în adevăr, Coco obişnuia să-şi piarză adesea nopţile prin berării şi bodegi.

Nu era, cum spuneau unii răutăcioşi, la necaz, „un beţivan". N'am simţit niciodată, când am venit mai des în contact cu el, cel mai mic semn al vr'unul efect caracteristic al alcoolului asupra vorbirii sau creerului.

La un pahar două de vin, spuneau cei cari îl frecuentau, stai cu el de vorbă toată noaptea.

Era un „causeur" fermecător. Nu-l egala, dintre contimporanii cunoscuţi, decât Anghel Demetrescu, care, poate, îl şi întrecea, în o privinţă: anume temeinicia documentară a materialului conversaţiei. Şi în faptul că n'avea nevoe, ca îmboldire la vervă, să se vază numai decât *inter pocula.*

Prelungirea obişnuită, până târziu după miezul nopţii, a convorbirilor lui interesante, a dat naştere, spuneau prietenii, la o glumă cu haz, care circula fără răutate, între dânşii.

Chelnerii, când se apropia ora 2 din noapte, ameţiţi şi ei, dar mai mult de somn, începeau, vorbind cu el, „s'o dea pe moldoveneşte". In loc să-i mai zică *Domnul Dimitrescu-Iaşi,* ca înainte, îi ziceau: *Domnul Dimitrescu Ieşi.*

De întârzierile lui la şezători de noapte în bodegi, am aflat odată prin un caz nostim şi interesant.

Pecând eram încă inspector şcolar, îmi vine dela Minister un plic cu un caet gros, însoţit de o adresă. Caetul era manuscrisul unui manual didactic de limba germană. In adresă mi se cerea să-l citesc şi să raportez, dacă poate fi aprobat pentru şcolile secundare.

Când am văzut cine era autorul, m'am dus cu manuscrisul repede la Minister și am spus că n'am timp să-l citesc, fiindcă trebue să plec în străinătate, să caut, după dorința Ministrului, la Berlin, un tânăr german de valoare, recomandat de lumea universitară, care să fie numit pedagog la Liceul Internat, întemeiat de curând.

Secretarul general, care era atunci, Mitică Laurian, profesorul de filosofie dela Liceul S-tul Sava și distinsul publicist cunoscut, m'a întrebat:

— Cui să dăm, în cazul ăsta, manuscrisul să-l citească și să raporteze?

Am căutat amândoi o persoană competentă, care să știe bine și limba germană, și ne-am oprit amândoi asupra lui Coco.

Laurian a trimis manuscrisul, cu adresă oficială, D-lui C. Dimitrescu-Iași, profesor universitar, etc.

Eu am plecat la Berlin. Era la începutul vacanței celei mari de vară. Mi-am îndeplinit la Berlin însărcinarea. Am angajat, după recomandarea profesorului de Literatură germană dela Universitate, Schmidt, pentru Liceul Internat, pe Richter, un tânăr recunoscut ca înzestrat cu excelente însușiri de om de știință și de scriitor.

Când m'am întors în țară., cam în apropiere de redeschiderea anului școlar, mă pomenesc că vine la mine autorul manuscrisului manualului didactic de limba germană, care fusese încântat că-mi fusese trimis mie, la început, manuscrisul să-l citesc:

— Vai, Domnule Găvănescul, ce mi-ai făcut?

— Ce ți-am făcut, Domnule „Cutare"?

— N'ai vrut să-mi citești textul manualului meu!...

— Pardon, am fost nevoit, n'aveam timp, trebuia să plec în străinătate...

— Dar știi ce s'a întâmplat?

— Ce s'a întâmplat?

— Ministerul l-a trimis D-lui Coco Dimitrescu-Iași...

— Păi, bine a făcut. E un om de valoare...

— O fi cum zici Dumniata, Domnule Găvănescul. Dar n'a făcut raportul nici până acum. Și iacă se apropie începutul anului școlar. Când să-l tipăresc? Când să-l recomand profesorilor?

— Ai răbdare, Domnule „Cutare". Du-te și Dumniata de-l caută pe Domnul Dimitrescu-Iași, vorbește-i și roagă-l să se grăbească.

— Am să fac cum mă înveți.

După câtva timp, mă pomenesc iar cu el.

— Am fost de mai multe ori acasă la Domnul Dimitresc-Iași, și nu l'am găsit.

— Numai acasă? Mai du-te și Dumniata pe unde are ocupații. Cercetează. Caută-l la Minister, la Universitate, la Bibliotecă, și pe unde mai lucrează.

— O să fac și așa.

Nu trecu mult timp și iar m'am pomenit cu el.

— Ce să mă fac, Domnule Găvănescul, păcatele mele! M'am dus pretutindeni pe unde mi-ai spus. Și nu l'am găsit. Unde-l căutam, mi se spunea că acum nu-i acolo, că-l așteaptă și ei. La Universitate îmi spune să-l caut la Bibliotecă, la Bibliotecă îmi spune că-l caut la Seminar. Unde-l căutam îmi spunea să-l caut în altă parte, și l'am căutat în toate părțile și nu l'am găsit nicăiri. Ce să mă fac, vai de mine? Uite, școlile or să înceapă ca mâine.

— Ei, nu se poate să nu-l găsești, Domnule „Cutare". Mai caută-l. Ai răbdare.

Plecă omul disperat. Și după ce l'a mai căutat cât l'a căutat, iar a venit la mine.

— Domnule Găvănescul, ce mi-ai făcut... Vai de mine.

— Tot n'ai dat de el?

— Ce să dau de el, păcatele mele! Știi Domnia ta ce mi s'a spus, în cele din urmă, de mai mulți?... Mi s'a spus că nu-l găsesc sigur decât într'un loc.

— Unde?

— La bodega Kosman.

— Păi, du-te acolo.

— Cum să mă duc acolo, Domnule Găvănescul? Că mi s'a spus că și acolo, ca să-l găsesc sigur, trebue să mă duc pela 2 din noapte. Apoi decând sunt eu pe lume, n'am stat până la ora 2 din noapte.

Cu toată mutra lui disperată, abia mă puteam ține de râs.

Așa mi s'a confirmat, prin o întâmplare trăită a unui om, prin mărturia chinului și suferinței lui, adevărul celor spuse despre nopțile de bodegă ale lui Coco.

Dar cum mai putea omul acesta să-și îndeplinească îndatoririle atâtor însărcinări publice. Și, mai ales, cum putea să-și îndeplinească profesiunea lui științifică? Când mai studia o chestie pentru cerințele catedrei?

Printr'o echilibristică — desigur adesea riscată — Coco găsia în toate un fel oarecare de *modus vivendi.*

Cunosc din experiență un caz relativ la prima întrebare.

Făceam parte, cu Dl. P. P. Negulescu, din comisia unui examen de capacitate pentru învățământul secundar, sub președinția lui Coco.

Tot timpul a fost pentru mine și colegul Negulescu, un chin de contrarietate și de răbdare, din cauza lipsei totale de punctualitate a președintelui.

Dacă ora fixată pentru începerea lucrărilor era, bunăoară, ora 4 d. a., el venia la 5, la $5^1/_2$, la 6, și chiar după 6.

Uneori credeam că nu mai vine și ne gândiam să plecăm. Atunci, după vreo 2 ore de întârziere, intra deodată și el în sală, radios, zâmbitor și elocvent. Și totdeauna găsia câte o explicație nouă a întârzierii. Ba că servitorul n'a găsit trăsură, ba că în momentul când se cobora pe scară să vină la comisiunea noastră, a sosit, cu o chestie urgentă, cineva pe care nu putea să-l refuze; ba că l'a chemat, tot pentru o chestie urgentă, la Minister ori la Universitate, ori la Bibliotecă, etc.

Colegul Negulescu, într'un rând, enervat și revoltat:

— Eu îmi dau demisia. Nu pot să perd mereu atâta timp cu așteptări de astea.

— Nu. Am face un rău candidaților. Să procedăm altfel. Să venim și noi mai târziu, după ora fixată.

Am încercat și așa. Ba ne-am gândit la gluma să-l facem și noi odată să ne aștepe el pe noi.

A fost imposibil. Oricât ne-am silit noi să venim mai târziu, n'a fost chip să-l întrecem.

In alte comisii de examen am auzit că s'au întâmplat buclucuri mai mari cu dosarele examenului, din distracția și marea neglijență a președintelui, care era totdeauna Coco.

Dar de astea, oricât de amuzante și de ciudate, fiind cunoscute numai din povestirile altora, nu pot vorbi. M'am restrâns numai la cele cunoscute prin mine însumi.

Mai interesantă este întrebarea, cum mai putea omul ăsta să se ție în curent cu știința, pentru catedră?

E și aici un efect de echilibristică minunată.

Cetia în reviste dările de seamă, cât de scurte, despre cuprinsul ultimelor lucrări apărute.

Cu acest material, mai mult terminologic, via lui inteligență știa să dea convorbirilor — și probabil, și prelegerilor — de altfel rare — coloritul unui spirit în curent cu ultimele curente în problemele filosofice și în cercetările științifice.

La o cercetare contradictorie de fond nu se înfigea. O eșire spirituală, „prin tangentă", din discuție îl scăpa din încurcături.

De altfel, era cât se poate de conciliant și de concesiv, la strâmtoare.

* * *

Odată am fost împins de împrejurări să-l provoc la discuție publică asupra unei probleme filosofice pe care a pus-o el însuși pe tapet, în mod impresionant.

A scris în revista sa „Filosofie și Pedagogie“ un articol „Două Morale“, care a stârnit vâlvă prin ideile lui mai mult decât excentrice.

L'am combătut în revista mea „Cultura Română“, în numărul 8 din Iunie 1908, căutând să explic, dela început, ce mă face să mă ocup așa de aproape de ideile cuprinse în acel studiu al lui Coco Dimitrescu.

D-l C. Dimitrescu-Iași, spuneam eu în „Cultura Română“, a publicat în „Revista“ sa „de Filosofie și Pedagogie“, în anul 1906, un studiu intitulat: *Două Morale*, care a produs oarecare impresie.

Imprejurarea că autorul articolului este un profesor universitar, titularul catedrei de Morală, deci reprezentantul oficial al acestei științe în România, adică tocmai al științei de care amintea titlul articolului; împrejurarea că dânsul ocupă sau a ocupat, în conducerea instituțiilor culturale din țară, un rol preponderant: rector al Universității, director al unui Seminar Pedagogic pentru formarea viitorilor profesori secundari, președinte al consiliului permanent de pelângă Ministerul Instrucției și Cultelor, profesor de filosofie la un seminar pentru formarea viitorilor preoți, președinte al comisiilor constituite pentru recrutarea corpului didactic de liceu și gimnazii, directorul unei reviste periodice, a cărei periodicitate, ce e drept nu e încă bine determinată, membru marcant al unui partid de guvernământ, etc. etc., a făcut firește, ca studiul său, anunțat cu un titlu sugestiv și provocător, să fie cetit, discutat, comentat, în convorbiri, în ziare.

Am căutat și eu să-l citesc, de cum a apărut. Introducerea m'a întâmpinat, însă, cu prea multe afirmații contrazicătoare și formulări arbitrare și inadmisibile. Ca să o pot descurca, îmi trebuia s'o analizez cu încetul, să notez ideile, înțelesul și legătura lor. Imi trebuia timp. Am amânat lectura.

In urmă, am auzit că articolul *„Două Morale“* a fost tras în broșură de *„Revista Ideii“*, în 1907, cu știrea și voia autorului probabil, în aceeași bibliotecă și alături cu broșurile lui *Kropotkin:* „Către tineri“, „Vremuri noi“, „Pușcăriile“, etc., și cu broșurile de propagandă, ca cele intitulate: „Cum se explică anarchiștii‘, „Emanciparea femeii“ „Școala liberă“, „Socialismul“, „Rusia revoluționară“, etc.

N'am crezut, până n'am văzut broșura. Am găsit în fruntea ei o prefață a directorului „Revistei Ideii“, pe care o comunic aici, ca document:

„Prea frumos studiul acesta, al D-lui C. Dimitrescu-Iași, pentru a nu-l reproduce în broșură aparte, spre a pătrunde în cercuri înțelegătoare mai largi. E de altfel o plăcere nespusă, când te poți apropia de cugetători prețuiți chiar de lumea *așa numită oficială,* care *îi ține și 'n rang,* cugetători cu cari, tu care ți-ai făcut din independență un cult, nu sperai niciodată să te poți întâlni și mai cu seamă să te poți *uni în păreri“.*

„Din „Revista de Filosofie și Pedagogie“, unde a fost publicat mai întâi, trecând prin „Revista Ideii“, studiul acesta se încadrează în paginele broșurii de față, ca să înceapă călătoria mai lungă, pentru care fără îndoială a fost menit, pentru a merge să dea sprijin celor ce au încercat să scruteze realitatea și cari nu au mers poate tocmai până 'n adâncul ei...“.

In anul școlar 1907—908, încredințându-mi-se suplinirea catedrei rămase vacantă prin moartea colegului meu Leonardescu, și făcând cursul de *Etică,* prelegerile acestui curs m'au dus, în mod firesc, și la problema *scepticismului în morală.* Și pecând mă ocupam cu expunerea critică a unei forme de scepticism moral, anume cu sistemul lui *Nietzsche,* teoria filosofului german despre *cele două morale,* morala domnilor și morala robilor, îmi aduse

aminte din nou de studiul D-lui C. Dimitrescu-Iași. Simpla curiozitate, nesatisfăcută când am încercat a-l ceti în „Revista Ideii“, se schimbă atunci în *datorie* de a-l ceti pentru orientarea mea exactă în ideile morale preconizate în țară *ex officio.*

După titlul „Două Morale“, mă așteptam să găsesc în el filosofia lui *Nietzsche,* sau așa ceva. Mi se rezerva altă surpriză: am găsit în el *teoria anarhismului!*

Din punct de vedere abstract științific — care este punctul de vedere principial, aproape exclusiv, și al acestui articol — am avut față de studiul D-lui C. Dimitrescu-Iași atitudinea botanistului, care determină clasa unei plante, amintind însușirile ei practice, dacă e bună de hrană ori otrăvitoare, aproape tot atât de obiectiv și rece, ca și dacă e albă ori roșie. Nu doar că însușirile practice l'ar lăsa pe botanist indiferent. Și botanistul e doar om. Dar a stărui asupra urmărilor practice ale unor proprietăți iese din atitudinea lui pur teoretică și trece în acea a higienistului și medicului.

In cazul de față, în acea a omului politic.

Am căutat să prinz înțelesul articolului și l'am pus alături de teoria lui *Nietzsche,* în clasa *scepticismului moral.*

Greul a fost până am analizat labirintul contrazicerilor, confuziunilor din introducere, unde s'a voit, pare-se, să se adune în sistem ideile mai generale ale autorului.

Restul articolului e destul de limpede: se vede *ideea anarhică* până în fundul lui.

După analiza articolului, spuneam:

Las la o parte acum *desvoltarea deducțiilor* traduse din principiul fundamental, desvoltare ce nu poate să aibă decât valoare literară și culturală sau politică, nu filosofică. D-l C. Dimitrescu-Iași insistă însă tocmai asupra lor, cu oarecare lux de artificii retorice, menite să atragă deosebita atenție asupra lor. Este, drept vorbind,

partea cea mai interesantă a articolului. Parcă excursia filosofică, istorică, ar fi fost un pretext, iar scopul direct ar fi fost să inspire dispreț și ură pentru actuala organizare socială, cu toate urmările practice ale acestor sentimente.

Se dau lovituri proprietății, familiei, religiei, patriotismului, până și educației, ca mijloc de socializare și disciplinare a individului, pentru adaptarea lui la marile interese generale și de stat. Rolul și funcțiunea lor autorul le vede numai ca mijloace prin cari „ipocrizia claselor stăpânitoare „afirmă duplicitatea normelor vieții".

„Religie, artă, știință, educație, organizație politică" totul e putred, totul e fals, căci toate lucrează „pentru unul și acelaș scop: menținerea privilegiilor claselor stăpânitoare".

Ca director al unui „*Seminar pedagogic universitar*", unde se formează spiritul viitorilor educatori ai claselor cârmuitoare, este cu deosebire interesantă eșirea D-lui C. Dimitrescu-Iași în contra idealurilor sociale ale educației. Arta, zice d-sa, pervertită de ipocrizia dominantă, trebue *să amețească* spiritele *cu idealuri în cari să se apoteozeze* abnegația, „*sentimentul datoriei*, respectul puterilor constituite. *Sistemul pedagogic* trebue să consiste în dreptul maselor populare pentru supunere și ascultare; *disciplina socială* cere ca masele să fie guvernabile, *educația trebue să-și facă datoria*, pregătindu-le în acest sens . . . . ".

Rândul de puncte de suspensie aparține citatului. Spun și punctele ceva. Ele sunt mimica stilului.

Era natural ca astfel de concluzii îndrăznețe să stârnească entuziasmul presei amețite de idei și tendințe revoluționare și anarhice.

Dar nu și asupra acestor efecte vreau să insist, adăugam eu ca încheere, deși, în fond, tocmai aceste efecte

mă îngrijiau mai mult la analiza şi combaterea articolului, nici asupra spiritului în care îndrumează mentalitatea tinerimii una din cele două Universităţi ale ţării. „Studentul", aşa cum s'a văzut că-l înţelege ţărănimea în răscoalele din 1907, să fie oare concretizarea halucinatorie a sistemului de gândiri anarhice profesate oficial de pe o catedră universitară?

Las aplicaţiile principiului, şi subliniez ideea lui esenţială, nu ca să o combat, căci argumentaţia sistematică nu are ce combate acolo unde nu se găseşte nici un fond filosofic, ci ca să-l prezint mai precis, înlăturând nebulozitatea ce-i ascunde chipul plin de contraziceri şi nonsensuri.

Am întitulat acest articol polemic, în care analizam, în 13 pagini de revistă, ideile morale ale lui Coco Dimitrescu: *Anarhismul „ex catedra" în România.*

Mă aşteptam la un răspuns. Coco spunea la toţi din jurul lui că-mi va răspunde.

Critica mea, obiectivă, dar necruţătoare, a trebuit, desigur, să-l impresioneze. Ea a avut darul să precizeze linia de demarcaţie a două tabere, cu tendinţe sociale politice opuse. A rupt vălul care acoperia acţiunea de subminare dusă de spiritul anarhic, sub diferite forme, în mentalitatea epocei noastre, fără să se bage de seamă, fără să se dea alarma.

Imi amintesc de explozia de simpatie a solidarităţii din tabăra prietenilor. Am primit scrisori cari aplaudau strigătul de alarmă ce eşia din tonul, de altfel plin de obiectivitate filosofică, al articolului meu.

O astfel de scrisoare mi-a venit dela venerabilul G. G. Cantacuzino, şeful partidului conservator.

Cu data de 2 Iulie 1909, el îmi scrie din Floreşti.

„Am cetit cu o deosebită plăcere remarcabilul Domniei-voastre articol întitulat *„Anarhismul «ex catedra» în România"*.

„Cele arătate de Domnia-voastră într'însul sunt de necrezut. Şi o ţară, în care fapte de asemenea natură se petrec, se află pe un povârniş care o poate duce la abis".

Şi adauga că e o „datorie a se pune stavilă puternică unor asemenea elucubraţiuni, şi de a feri tinerele noastre generaţiuni de contagiunea morbidă a teoriilor nesănătoase menite a le otrăvi sufletele nevinovate cu o precugetare criminală".

Dela Coco nici un semn, de nici un fel. Aşteptam mereu răspunsul trâmbiţat printre prietenii lui.

Intre timp se întâmplă însă ceva, care m'a pus în mare încurcătură.

Am fost numit membru în o comisie de examen de capacitate care trebuia să lucreze sub preşedinţia lui Coco.

Prima mea mişcare a fost să refuz. Să-mi dau demisia. Mă gândiam să nu am neplăceri. Mă gândiam la mutra acră ce va face, când va da întâi ochii cu cel ce l'a denunţat ţării ca pe unul ce, din locurile de conducere ale atâtor instituţii publice, împinge, cu sofisme periculoase, sufletele pe povârnişul destrăbălării morale. In corul de osanale al presei de extrema stângă, eu voiu fi, astfel, pentru el, vocea discordantă care îi strică armonia fericită a triumfului.

Totuşi, nu m'am retras din comisiune.

Nu face nimic, îmi ziceam. Fie ce-o fi. La mutră, voiu răspunde cu mutră; la vorbe, cu vorbe; la gest, cu gest. Şi, de va trebui să-mi dau demisia din comisie, ea va fi motivată de ceva vizibil.

Şi ce a fost la întâlnirea noastră? Ce s'a întâmplat? Surpriza unei strălucite figuri de echilibristică, cu totul neaşteptate. Doar nu m'a sărutat, când m'a văzut.

Eu care mă dusesem înarmat, până'n dinţi, cu tot felul de replici bătăioase, pentru ori ce fel de atitudini duşmă-

noase, am rămas lipsit de orice replică la o atitudine de o prietenie neprevăzută.

Nici o vorbă de articolul meu apărut, nici o vorbă de... răspunsul lui proectat. Nici o schimbare în felul raporturilor noastre. Ba s'a produs o schimbare. S'a accentuat o afabilitate cu totul surprinzătoare. Coco a căutat să-mi arate, ca niciodată înainte, o simpatie caldă, plină de atenţiuni măgulitoare. In orele de lucru la el acasă găsia timp de spovedanii intime, mi se plângea de intrigile ce se ţes, de unii şi de alţii, în jurul lui.

Il ascultam nedumirit, dar cu interes şi aproape cu înduioşare — o înduioşare controlată involuntar de gândul frământat de întrebări nelămurite şi înlănţuit de rezerve mintale nestăpânite.

Ce putea să fie?

Incercări de captaţie? Abilitate diplomatică? Echilibristică de salturi mortale între situaţii logice inconciliabile?

Personal, între mine şi el se contura cazul unei probleme morale, pline de răspunderi.

Aş fi preferat un răspuns categoric, plin de îndrăzneaţă sfidare făţişă ori de pocăită convertire înţeleaptă, la articolul meu de gravă obiectivitate şi de credinţă adâncă: *Anarhismul „ex catedra“ în România.*

Aceasta n'a făcut-o cel care, deşi ateu, a putut fi profesor la un Seminar de preoţi creştini.

Ii plăcea mai bine să sboare în balonul echivocului, îngăduit de indiferenţa inconştienţei publice, cârmuind curentele distrugerii, cu zâmbiri afectuoase, către aşezările ţintite a fi distruse.

XI.

AMINTIRI DIN TIMPUL INSPECTORATULUI ŞCOLAR

1. **O anchetă.**
2. **Amintiri despre Teodor Costescu.**
3. **Rezultatul unei inspecţii. Un caz instructiv.**

I.

O ANCHETĂ.

Nu prea îmi plăcea să mă duc în anchete, ca inspector școlar. Imi plăcea mai mult să vizitez școlile, ca să văz modul de predare și de educare al profesorilor. In legătură cu cele observate, țineam apoi, cu ei, conferințe didactice, cu caracter mai general. Asta cadra mai mult cu profesiunea mea universitară de profesor de pedagogie.

Dar, firește, nu puteam fi scutit cu desăvârșire nici de sarcina de a face unele anchete, în chestii mai delicate.

De una din ele mi-aduc aminte, caracteristică prin obiectul ei și, mai ales, prin sfârșitul ei hazliu.

Ministru al Instrucției era atunci Take Ionescu, și secretar general, fostul meu prieten Virgil Arion. Zic *fostul*, fiindcă, mai târziu, pe când era președinte al *Ligii Culturale*, am avut de luptat în contra lui împreună cu Xenopol, pentru atitudinea lui incompatibilă cu directivele principiale specifice ale *„Ligii pentru unitatea culturală a tuturor Românilor“*, atitudine care s'a accentuat după intrarea României în răsboiul pentru întregirea Neamului.

Pe vremea când eram inspector școlar, eram însă buni prieteni, ca și pe vremea când eram colegi, studenți la aceeași facultate a Universității din București.

Primesc dela Minister însărcinarea să fac o anchetă la Târgul-Jiu, de unde curgeau plângeri în contra direc-

torului gimnaziului de acolo că bate, în mod barbar, școlarii.

Mă duc. Și nu mi-a fost greu să-mi fac, pe deplin și documentat, convingerea, că plângerile erau întemeiate.

O dovadă — un fel de *corpus delicti* — am găsit-o chiar în cancelarie, în dulapurile ce erau destinate a servi de bibliotecă a școlii.

Acolo, în locul cărților ce nu se prea vedeau, ce am găsit?

Nuelele cu cari directorul bătea elevii. Destul de multe și de variate în grosime și lungime.

Pentru fiecare vină, se alegea o nuia, potrivită, după mărimea ei, cu mărimea vinei.

Intre ele, cea mai mare și mai groasă, purta și un nume, numele celui mai blând educator al copiilor, numele unui mare pedagog, popular și în sfera învățătorimii și profesorimii noastre, — numele lui *Pestalozzi*. „Pestalozzi" era groaza copiilor dela gimnaziul din Târgul-Jiu.

Când auziau copiii pe director poruncind servitorului:

— Adu-mi pe „Pestalozzi"; ori când îl vedeau pe director venind cu el în mână, înlemniau. Cel vinovat se simția ca dus la eșafod.

Inumană și needucativă mi se părea, prin ea însăși, bătaia, ca mijloc de educare a ființei omenești, ca mijloc de fasonare a voinței și de desvoltare a sentimentului demnității copiilor. Și constatarea simplului fapt al barbariei întronate oficial, ostentativ, în „biblioteca" școlii din cancelaria profesorilor, ar fi fost prea de ajuns pentru stabilirea vinovăției directorului și pentru necesitatea de a-l „amenda" într'un chip și fel oarecare.

Dar faptul batjocoririi unui nume slăvit al celui mai uman educator de oameni, pus să însemneze o nuia groasă și glodurosă pentru torturarea copiilor, întrecea toate motivele de revoltă, și trecea peste toate marginile îngăduinței.

Am făcut, fireşte, un raport fulgerător de indignare. Dar pe atunci era epoca înfloritoare a „democraţiei", când cuvântul hotărîtor îl avea „electoralul".

Marele elector al ţinutului Gorj, însoţit de argumentul prezenţei unui mare număr de colaboratori şi de alegători fruntaşi, a încovoiat voinţa Ministrului.

Prevedeam rezultatul ăsta, din momentul când i-am prezentat raportul.

— Ei, cum stă ancheta, m'a întrebat ministrul.

— Plângerea în contra directorului e întemeiată.

Take s'a uitat lung la mine, cu o privire învolburată parcă de o ceaţă a unor preocupări ce-l făcea să nu prea vază bine şi chiar... să n'auză bine.

— Eşti sigur?, m'a întrebat într'o doară, cu gândul aiurea, distrat.

— Da, mai mult decât sigur. Veţi vedea cele arătate în raport.

S'a uitat repede, fără să citească pe foile raportului.

— Bine. Lasă-l aici.

Când am eşit dela el, cu Virgil Arion, care asistase la convorbire, acesta îmi spuse, în şoaptă, mergând spre biroul lui:

— Se vede că e susţinut de cineva.

Aşa a fost.

Nu-mi aduc aminte, dacă directorul a primit măcar un avertisment. Cred că nu. A rămas la locul lui, neclintit, şi aproape încurajat, prin lipsa de o sancţiune oarecare.

Tare pe poziţie, directorul a mers mai departe. Ba încă şi-a perfecţionat sistemul, complectând numărul nuelelor cu încă una, mai mare decât a lui Pestalozzi.

In adevăr, ca răspuns la raportul meu, ştiind că şi eu, ca profesor de Pedagogie la Universitate, reprezintam, la noi, ceva din ramura de îndeletniciri a lui Pestalozzi, mi-a făcut cinstea, în parţialitatea lui de bun român, să nu-

miască nuiaua cea nouă, mai groasă și mai gloduroasă de decât a lui Pestalozzi, cu numele meu: *Găvănescul.*

Groaza cea mare a copiilor trecuse acum dela numele unui pedagog străin la numele unuia român.

Isprava directorului s'a aflat cu repeziciunea unei surprinzătoare sfidări a autorității.

A fost trimis Dr. Istrate să constate îndrăzneala.

Revolta Ministrului n'a mai putut fi înfrântă.

Directorul și-a primit pedeapsa.

II.

AMINTIRI DESPRE TEODOR COSTESCU.

Pe când era director la Liceul din Severin, Teodor Costescu, se primiau la Ministerul Instrucției mereu plângeri pentru asprimea lui în conducerea școlii.

Am fost trimis să fac anchetă.

Am constatat că, în adevăr, directorul era un om de „mână forte“, dar severitatea lui era totdeauna la locul ei, bine justificată, și cu rezultate vizibile pentru întemeierea unei discipline exemplare.

Și autoritatea lui strașnică nu și-o stabilia numai prin mijloace penale, ca aresturi, carceră, opriri dela câte o distracție, și, la nevoe, câte-o urecheală părintească, însoțită de explozia revoltei în cuvinte de mustrare, ci mai ales prin un întreg regim de neadormită supraveghere, de nepărtinitoare cârmuire, dojenind și pedepsind, fără excepție și cu aceeași măsură pe orice elev vinovat, chiar dacă ar fi fost copilul vr'unui politician influent, și lăudând, iarăși, deopotrivă purtarea bună a oricărui elev, indiferent dacă era fiu de boer, de țăran or de servitor.

Nu avea înaintea ochilor lui alt criteriu, aplicat fără șovăire, decât meritul, silința la învățătură, respectul ordinei.

Energia lui neînduplecată a răspândit, e drept, poate, un fel de teroare, dar era teroarea regulei și legii egale pen-

tru toţi, teroarea dreptăţii şi, întru câtva, şi acea teroare specifică a lui *fiat justitia, pereat mundus.*

Pentru acţiunea lui educativă, l'am lăudat, în loc să-l mustru, cum s'ar fi aşteptat duşmanii; şi, recunoscându-i bunele rezultate ale procedării lui, căutam, în convorbiri particulare, să precizez raţiunea pedagogică a normelor de conducere.

Asta o făceam cu drag, că vedeam limpezimea spiritului, bunele intenţii, dreapta judecată în alegerea mijloacelor şi în fixarea scopului.

Teodor Costescu, pentru caracterul lui hotărît şi cinstit, îmi devenise simpatic. Şi când mă mai duceam în inspecţie pela Liceul lui, îl tratam cu o deosebită afecţiune.

Odată, fiind cu el în curtea şcolii, mă făceam că mă uit în toate părţile să caut ceva.

— Ce voiţi să vedeţi, Domnule Inspector?

— Caut să văz unde ai instalat spânzurătorile, îi spuneam râzând.

Ii ziceam prieteneşte, intim, *Stambulov,* pe atunci omul zilei în politica statului vecin dela sud.

Treptat, toată lumea a trebuit să recunoască şi să admire calităţile remarcabile ale acestui om, care era un necunoscut înainte de a fi Director al Liceului din T.-Severin.

S'a distins şi s'a făcut celebru prin meritele lui ca director al Liceului. Şi multă vreme, când se vorbia de el, înainte de a se ilustra ca om politic, prin activitatea lui de admirabil administrator al intereselor publice de tot felul, în oraşul şi judeţul lui, i se adăuga la nume, ca un titlu de recunoaştere şi identificare:

— Costescu, fostul director al Liceului din T.-Severin.

*

Valoarea morală a caracterului lui Teodor Costescu s'a confirmat și verificat mai târziu, treptat, în toate manifestările lui în viața publică.

Muncitor, întreprinzător, neobosit, urmărind mereu binele obștesc, a lăsat după el numai amintiri de fapte bune.

Din Vânjuleț, un sătișor lângă Severin, a făcut un sat model, înzestrându-l cu școli speciale apreciate.

In Turnu-Severin, prin ostenelile și stăruințele lui, a făcut să se ridice un teatru, o bibliotecă și alte monumente frumoase de cultură.

Numele lui a rămas pentru toată lumea, nu numai din orașul și județul lui, numele unui om de bine, de muncă cinstită, devotată, și de jertfă pentru interesele obștești.

Raporturile noastre, după ce el a încetat de a fi director de liceu, iar eu inspector școlar, au devenit, firește, mai rare. Dar tot ne căutam sufletește unul pe altul. Și când se întâmpla să ne întâlnim, cum a fost odată la Constanța, nu știam cum să facem ca să fim cât mai des, mai nedespărțiți, împreună.

Asta a fost în o vacanță de vară, la băile dela Constanța, unde hotărîrăm să luăm regulat dejunul împreună. In restul zilei eu eram prins mai ales cu redactarea unuia din volumele de *Istorie Universală* pentru cursul secundar.

Din convorbirile noastre din timpul mesei, Costescu și distinsa lui soție, îmi aduceau aminte și făceau haz de o vorbă ce le-am spus-o la amândoi, când discutau asupra felului de educație ce credeau că trebue să dea copiilor lor.

Nu se prea înțelegeau. Și au făcut apel la părerea mea.

— Câți copii aveți, i-am întrebat eu, făcându-mă că nu știu.

— Ei, copii n'avem încă...

— Apoi, faceţi mai întâiu un copil, şi apoi să discutaţi şi să-mi cereţi şi părerea mea.

*

Dar când mi-a dovedit Costescu, cu toată discreţia, adâncimea fondului de omenie şi de bunătate a inimei lui ,a fost în o împrejurare care a însemnat un moment greu în viaţa mea.

In anul 1925, luna Mai, mi s'a întâmplat un accident serios la Severin, unde mă dusesem pentru un proces la Juraţi.

Toată lumea, în frunte cu cel mai bun doctor din Severin, priveau în acel accident un caz foarte grav, cu urmări fatale pentru restul vieţii.

Doctorul mi-a prescris şederea în pat, în desăvârşită linişte, pentru multă vreme.

Eram în gazdă la o familie de Greci amabili, îndatoritori, plini de toate atenţiile. Totuşi, eu şi soţia mea, care m'a îngrijit, ca totdeauna, cu un devotament de înger, ne simţiam jenaţi să rămânem cine ştie cât timp la nişte străini. De plecat acasă la Iaşi, era cu desăvârşire exclus. Nici chiar până la Timişoara, unde locuia atunci fratele meu, Generalul Găvănescul, nu era cu putinţă să ne ducem, deşi era mult mai aproape de Severin decât Iaşii.

Ne aflam în o mare încurcătură.

In aceste grele împrejurări, mă pomenesc, în o zi, cu o vizită a lui Teodor Costescu.

L'am primit bucuros, ca pe un vechiu prieten dorit.

Vizitele, după cerinţele doctorului, când nu se puteau evita, ceeace ar fi fost de recomandat, trebuiau să fie cât se poate mai scurte.

După câteva cuvinte de introducere, văz pe Costescu că deschide o servietă şi scoate din ea mai multe fotografii mari. Mai toate reprezentau o casă din mai multe aspecte, şi împrejurimele ei.

M'a întrebat dacă îmi place.

— Da. Casa e un fel de vilă sau castel, în frumos stil românesc. A cui este?

— A mea.

— Te felicit.

— N'ați dori s'o vedeți? E aproape, foarte aproape de Severin.

— Mi-ar plăcea, firește. Dar n'am voe să mă mișc din pat.

— O! N'o să fie greu. Te luăm pe sus din pat, te așezăm în automobil, și mașina va merge încet, foarte încet, să nu simțiți nici cel mai mic sdruncin. Drumul n'o să dureze mult, și odată acolo, dacă v'a plăcut casa, ne-ați face o deosebită cinste și o nespus de mare plăcere, mie și soției mele, dacă ați voi să rămâneți în casa noastră, tot timpul cât aveți nevoe de repaus și liniște, după recomandarea doctorului, care îmi este bun prieten. Nu vă va deranja nimeni. Veți avea toate îngrijirile unei gospodării, ai căror stăpâni vor fi foarte rar vizibili, ca să nu vă deranjeze cu nimic, deși vor fi totdeauna pe aproape, ca să rostească totul.

Eram mișcat. Ezitam.

— Vă rugăm și eu și soția mea, să nu ne refuzați. Am și vorbit cu doctorul, care a consimțit, cu anumite condiții, pe cari le vom îndeplini cu sfințenie, ca să nu aveți cel mai mic prilej de oboseală sau deranjament.

Pentru situația mea, nu era altă ieșire. Omul ăsta era un adevărat trimis al lui Dumnezeu.

Am primit, cu sufletul plin de un sentiment greu de definit și de numit. Era în el ceva din taina nepătrunsă a destinului.

Am fost dus, așa cum promisese Costescu, pe nesimțite, la Vânjulețul lui, în vila lui turnată în poezia stilului românesc, cu cerdacuri, în o curte gospodărească și cu o grădină cu tot felul de pomi roditori.

Am stat acolo o lună întreagă, odihnindu-mă, întins,

adesea în un scaun-fotel lung, chaise- longue, pe care îl așezaseră în o verandă cu geamuri, ce da în grădină.

In tot timpul șederei mele în casa lui ospitalieră, nu știu dacă l'am văzut pe Costescu de două-trei ori. Se ținea strict de consemnul ordonat de doctor, să nu mă obosească nimeni cu vizite și convorbiri.

Acestui regim, rânduit parcă de o putere providențială, se datorește, în mare parte, că urmările accidentului meu, considerate ca fatale, au putut fi treptat atenuate și, în cele din urmă, definitiv îndepărtate.

Când am plecat din Vânjuleț, am comandat la școala de meserii, întemeiată acolo de Costescu, un chaise-longue la fel cu cel pe care șezusem întins la odihnă în veranda despre grădină a casei. L'am luat cu mine, și mă servesc și azi de el.

Inainte de a părăsi Severinul, Costescu a ținut să fixeze în o fotografie amintirea șederii noastre în gospodăria lor prietenească.

Am fost fotografiați amândoi cu soțiile, noi doi la mijloc, Doamnele de-o parte și de alta, lângă noi. Mă uit adesea cu sufletul în lacrămi la această amintire plină de tristețe. Din cei patru, n'a rămas azi decât unul să poarte sarcina vieții, tot mai grea, prin singurătatea apăsătoare ce o înconjoară.

Dec. 1943.

III.

REZULTATUL UNEI INSPECŢII. — UN CAZ INSTRUCTIV.

Din timpul inspectoratului meu, îmi vine în minte un caz, care merită să fie cunoscut.

Se pot scoate din el două învăţăminte.

Unul, că instinctul, să-i zic, în general, al bunului simţ şi dreptei judecăţi, călăuzeşte în toate direcţiile vieţii practice, pe calea cea justă, care duce la ţinta hotărîtă a unei îndeletniciri speciale.

Al doilea, că aptitudinile cele mai remarcabile în anumite îndeletniciri intelectuale, ştiinţifice, artistice, de orice specialitate, nu pot asigura nimănui o justă înţelegere a problemelor din o sferă de preocupări speciale străine de sfera propriei sale specialităţi, — fără o prealabilă orientare sau fără o întâmplătoare intuiţie de origine instinctuală.

Am dat odată, întâmplător, în inspecţiile mele, la liceul din Craiova, de un profesor de matematici, care m'a uimit prin admirabila lui procedare educativă în predarea obiectelor catedrei sale.

Am asistat la o lecţie de geometrie. Fără să se dea jos depe catedră, a chemat un elev şi i-a spus să facă o figură geometrică. I-a dictat să scrie datele necesare

pentru demonstrarea unei teoreme, și, prin întrebări, l'a făcut să ajungă singur, sau cu ajutorul clasei, la „ceeace era de demonstrat".

Şi tot așa, la altă clasă, la o lecție de aritmetică sau de algebră.

Cu datele cunoscute de elevi, din lecțiile precedente, sau comunicate atunci, ocazional, mintea elevilor era pusă la lucru să ajungă singuri a demonstra o teoremă sau a deslega o problemă.

Acest profesor — Mateescu, dacă nu mă înșel — nu trecuse prin nici o școală pedagogică pregătitoare. El realiza, din instinct, o parte din cerințele învățământului educativ integral, anume educația inteligenței, la care studiile matematice se pretează în primul rând, admirabil. In instituția pedagogică universitară dela Iași, organizată și condusă de mine, destinată pregătirii profesionale a viitorilor profesori, se căuta, prin mijloace anumite, să se realizeze și educația sentimentului și a voinței. La atingerea acestui scop al educației complecte, se tindea, printr'un sistem de procedări dictat de principiile pedagogice cunoscute sub denumirea de *corelație, humanism, activism.*

De aceste preocupări, firește, nu se zăria nici o urmă la profesorul eminent dela Craiova. Cel puțin atât cât l'am putut cunoaște în timpul observațiilor inspecțiilor mele. Dar, în ce privește, în special, educația *inteligenței,* de care ceilalți profesori nu aveau nici o idee, el o îndeplinea în mod surprinzător de dibaciu.

Nu mi-aduc, acum, precis, aminte, dacă am consemnat constatarea și mulțumirea mea în vre-un raport scris. Dar impresia și mirarea, ca om de meserie al științei și artei pedagogice, am spus-o prietenilor și colegilor de inspectorat, pe cari i-am întâlnit, după întoarcerea dela Craiova. Intre aceștia, mi se pare că era și Meissner.

Nu mult după aceasta, lipsind câtva timp din București, când am revenit, am aflat, din cancelaria Inspectoratului de un caz, care ar putea servi ca exemplificare al punctului al doilea din învățămintele puse, la început, ca urmări ale inspecției mele dela Craiova.

Un coleg de inspectorat, om de mare competință științifică, de altfel, a făcut și el o inspecție la liceul din Craiova, și a asistat și la lecțiile minunatului profesor de matematici.

Pentru el, procedarea acestui admirabil artist al educației intelectuale, a fost o surpriză, de altă natură, decât a mea.

A rămas indignat, revoltat! Și cum s'a întors la București, așezându-se la masă, hotărît să-și scrie raportul lui de aspră dojană în contra profesorului de matematici dela liceul din Craiova, îndată ce-a intrat în cancelarie primul coleg, și-a întrerupt scrisul ca să-și povestească revolta.

Era un om plin de nervi, sincer, expansiv, energic. Ii plăcea să vorbească și vorbea mult, cu accente tari de convingere. Tuna și fulgera în contra profesorului, ca să aibă plăcerea de a face și asupra altora impresia revoltei lui.

— Inchipuiți-vă un dascăl de matematici, care, de lene, nici nu se dă jos depe catedră, ca să ia creta în mână să explice, la tablă, lecția ce vrea să dea elevilor. Inchipuiți-vă, chiamă pe un elev, apoi pe altul, ca să demonstreze ei la tablă teorema ce venia la rând. Apoi, dacă elevii ar fi în stare să explice ei singuri lecția, ce li se dă, ce nevoe mai e de profesor?

Și, pe tema asta, un potop de considerații acuzatoare.

In timpul ăsta, după cum mi s'a spus, s'a întâmplat să intre, un inspector, bun cunoscător în ale pedagogiei și școalei, Meissner.

Auzind despre ce este vorba, și văzând că colegul lui,

revoltat, era gata să facă chiar un raport în contra acestui dascăl „leneș“, l-a oprit.

— Stai, frate, că omul acela nu-i tocmai așa de vinovat, cum spui Domnia ta. După cum arăți Domnia ta că proceda, în facerea lecției de matematici, apoi, dă-mi voe să spun că nu proceda rău, deloc. Tocmai așa trebue să procedeze pentru captivarea atenției și stimularea inteligenței. Așa învățăm noi, în pedagogie.

Atunci, unii din ei, și-au adus aminte că tot așa am spus și eu, lăudând tocmai pe bietul profesor eminent, condamnat ca „leneș“, pentru metoda lui excelentă.

Inspectorul, gata să-și scrie raportul, a rămas mirat. Dar, om de bun simț, a pus tocul jos, și-a strâns hârtiile, ca să se mai gândească.

Și s'a gândit, până s'a convins că ar face o adevărată „gafă“ profesională, ca inspector școlar, dacă s'ar încăpățâna în impresiile lui.

Și n'a mai făcut raportul.

XII.

AMINTIRI DIN „CERCETĂȘIE”

XII.

AMINTIRI DIN „CENCETĂŞIE".

Dela „Cercetăşie", care, în Iaşi, a fost organizată şi condusă de mine, înainte şi în timpul războiului, până am plecat la Paris, cu echipa universitară de propagandă, am multe amintiri. Am expus câteva din ele în o cuvântare ţinută la Teatrul Naţional, la un festival organizat de cohorta cercetăşească a *Şcoalei Normale „V. Lupu"*. Titlul conferinţei era: *Amintiri din vechea Cercetăşie şi sugestii pentru cea nouă.* Reproduc din ea, ca însemnare a acţiunii mele în această direcţie.

Văd sala Teatrului plină de tineret, spuneam atunci, începând dela copiii de şcoală de diferite grade, până la dragii mei studenţi universitari. Mă bucur de această asistenţă plină de avânt tineresc, ce inspiră nădejde în viitorul ţării şi însufleţire celui ce vă vorbeşte.

Când a venit, în numele cohortei cercetăşeşti a *Şcoalei Normale „Vasile Lupu"*, să mi se propună să vorbesc la acest festival, s'au răscolit în mine sentimente mai puternice decât greutăţile covârşitoare ale ocupaţiilor mele profesionale. Mi s'a adus aminte că am fost preşedintele Asociaţiei cercetăşeşti, în prima ei formaţie.

Ceeace m'a atras, dela început, către această organizaţie de suflete tinere, a fost că găsiam în ea unele preocupări ale mele de educaţie, în special ceva original: acea pornire de viaţă, care, cu toate silinţele mele de a o intro-

duce în felul de funcționare al școalei, era inadaptabilă felului tipic al acesteia de organizație tradițională. Era anume acel *spirit de inițiativă*, care caracteriza pe cercetași în activismul tuturor specialităților lor, începând dela conducător și până la călăuză. Era principiul de a pune tineretul în fața caprițiilor de moment ale vieții adevărate, de a-l familiariza cu acel risc neprevăzut ce dă naștere la atâtea situații noui, și care cere o aplicație necontenită a ideii de a fi „gata oricând“ să primești surprizele vieții.

O admirabilă școală a voinții, a caracterului, a personalității.

Acestea m'au atras. Și în felul cum a fost organizată la noi și în toată țara Cercetășia, înainte de răsboiu, rostul ei s'a desfășurat normal, căutând să îndeplinească condițiunile de viață ale timpului, în toată plinătatea lor.

N'am de gând să fac istoricul Cercetășiei în țara noastră. Vreau să vorbesc numai de *amintirile mele personale*, pe cari le-am trăit. Acestea nu se raportează numai la grupul și cohorta de cercetași din Iași, ci *la întreaga cercetășie a României.*

Aici în Iași, cercetașii din întreaga țară, în vremurile grele și triste de ocupație străină, au desfășurat o activitate de o importanță istorică, scriind, cu faptele și jertfele lor, o pagină din cele mai impresionante, dureroase și agitate ale vieții noastre naționale.

Este vorba de acel mare moment istoric din timpul răsboiului, cu aspecte tragice, *al refugiului* în Moldova și mai ales aici în Iași, când, în urma nenorocirii cunoscute, părăsind capitala țării, au trebuit să vină și să se așeze în Iași, Regele, Regina, toată familia regală, guvernul, parlamentul și toate autoritățile; când fosta capitală a Moldovei, devenită capitala României, reprezenta inima strânsă de durere în care se acumula toată energia neamului.

Era firesc ca tinerimea din părţile cutropite de dușmani să vină în partea liberă a ţării, să prefere mai repede moartea, decât să cadă în mâna dușmanului și să fie întrebuinţată, ca de obiceiu, la unele servicii în contra ţării lor.

Atunci tinerimea a venit rând pe rând în Moldova, mai ales în Iași.

Aceia dintre tineri, cari erau cercetași, ştiau că, venind aici, nu sunt străini, că au o gazdă, o adresă, o ţintă. Abia ajunși, cum se zice, „cu traista în băţ", sărmanii tineri, după drumuri grele, îndelungate, periculoase, rupţi de oboseală, întrebau unde-i sediul cercetășiei din Iași. Sediul cercetășiei era în localul Seminarului Pedagogic Universitar. In ziua întâia ne-am pomenit cu doi-trei cercetași, istoviţi și flămânzi.

I-am primit, le-am dat o sală de clasă — devenită în urmă sala laboratorului, de lângă cancelaria instituţiei. S'au culcat pe bănci. Le-am dat de mâncare ceva din proviziile casei. A doua zi, a treia, a patra zi, au început să vină tot mai mulţi și, neîncăpând în acea primă sală, le-am pus la dispoziţie alte săli mai mari, așternându-le pe jos straturi de pae pe care să se culce.

Dar tot înmulţindu-se numărul cercetașilor refugiaţi și intrând cu toţii, împreună cu mai toţi tinerii, în organizaţia cercetășească din Iași, această organizaţie a sporit în mod uriaș. Merindele gospodăriei mele nu mai erau suficiente. S'a organizat o cantină.

In curând s'a stabilit în Iași și comandamentul superior, cu membri din comitetul central al Cercetășiei.

Timpuri grele pentru ţară și glorioase pentru Cercetășie! Vrăjmașul înainta. Toată funcţionărimea: dela poștă, dela telegraf, dela autorităţi, era mobilizată. Răniţii, aduși depe câmpul de luptă, se înmulţiau. Spitalele nu mai dovedeau.

Cercetașii atunci au făcut toate serviciile publice lipsite de slujbași: au fost curieri telegrafici, curieri poștali, au manipulat telegrame, au făcut servicii sanitare în spitale, etc. Erau ceruți și chemați la toate autoritățile, îndeplinind însărcinările de agenți de legătură între ele. Fără ei, nimic nu se făcea. Erau de o extremă necesitate pentru întreaga noastră viață publică.

Cercetașii au făptuit lucruri care merită să fie reținute spre cinstea organizației cercetășești, în general. Nu mai vorbesc de sacrificiul vieții date de ei acolo unde a fost nevoe, cum a fost acela dat de reprezentanta eroismului femeesc: cercetașa *Ecaterina Teodoroiu*. Poate că Dv., cari sunteți aici, vă amintiți de multe fapte memorabile din acea epocă. Ar fi de dorit să se noteze și să se transmită amintirea acelei vieți eroice de sacrificiu.

Deosebit de cele ce se realizau aici în Iași, cercetașii răspundeau la nevoile întregii țări. Se găsiau cercetași în diferite orașe; formau echipe pela ferme, lucrau terenuri, părți de moșie, se îngrijeau de animale, de drumuri, de poduri, etc. Astfel, tot programul din cartea cercetașului, cu diferitele lui specialități practice, era pus în aplicare. Pretutindeni se vedeau cercetașii puși în slujba vieții, ca personalități formate sub junghiul nevoii imediate, atât a lor cât și a națiunii. Pretutindeni cercetașii se afirmau ca elemente de muncă și de producție ale întregii noastre țări.

*

* *

Aceasta a durat, până când a venit un moment mai groaznic, când dușmanul înainta și nu se știa unde se va opri. Sub imboldul acestei clipe teribile, s'a căutat să se salveze tezaurele țării, trecându-se dincolo de Prut, spre a nu cădea în mâinile dușmanilor. Dar ce erau tezaurele materiale, sau fie și artistice, pe lângă acele tezaure de forțe vii, ale sufletelor românești, cari, dacă ar fi că-

zut în mânile dușmanilor, ar fi însemnat cea mai ireparabilă pierdere?

Atunci s'a născut gândul, de care nu știu dacă cineva din sală are cunoștință .L-au cunoscut puțini, și aceia nu sunt aici de față. Intre acei puțini am fost și eu și câțiva din conducătorii superiori ai cercetașilor. Gândul nostru era ca tinerimea, viitorul țării, nădejdea noastră cea mai scumpă, să fie scăpată, pusă la adăpost, până când vor trece clipele teribile, de vifor pustiitor, ale groaznicului răsboiu.

S'a intrat atunci în tratative cu căpeteniile militare rusești, ce se găseau aici în Iași, și cari au venit la mine să întrebe de numărul cercetașilor. Numărul cercetașilor era mare, dar nu cuprindea toată tinerimea. Iar Rușii puneau condițiuni că nu vor primi în hotarele lor decât cercetași, decât tinerime supusă disciplinei și steagului cercetășesc, destinându-le un loc de refugiu la Cherson.

Atunci, deodată, steagul cercetășesc și-a desfășurat faldurile deasupra întregii tinerimi, devenind ocrotitorul binecuvântat al unui moment tragic al vieții noastre naționale.

Fiindcă se auzise că această tinerime a țării se va așeza într'un colț al Rusiei, formând acolo oarecum o nouă țară, care avea nevoe, firește, de o organizație, de o conducere socială, culturală, economică, educativă, câte persoane n'au venit să se înscrie pe lista noastră, stăruind să fie trecute în numărul „instructorilor", cu toate că unii din ei abia auziseră până atunci de cercetășie!

A dat Dumnezeu să scăpăm și de acest vis groaznic, să treacă și acest coșmar sdrobitor al conștiinței noastre de atunci.

Ne gândim și azi cu înfiorare ce ar fi fost, dacă, sub imboldul acelui sentiment firesc de grijă pentru tinerime, am fi trecut-o dincolo peste Prut, în terenul care ascundea în adâncimile lui clocotul erupției revoluționare, cu

prăpădul haotic al anarhiei rusești? Ar fi fost o jale și un dezastru mai cumplit decât ce se proecta cu „triunghiul morții“.

Și odată trecută furia panicei, odată vrăjmașul fixat pe loc la Siret — Mărăștii și Mărășeștii scriind acel sublim „pe aici nu se trece“ — lucrurile au intrat din nou în o fază de relativă liniște.

Ce s'a mai întâmplat, în detaliu, după aceea, nu știu direct. Trimis, cu vreo câțiva colegi, în misiune culturală de propagandă națională, în Franța, am pierdut contactul cu viața cercetășească.

*
* *

După încheerea păcii, Cercetășia a căutat să-și reia viața. Deși solicitat, n'am mai putut să reiau activitatea mea dinainte, în conducerea ei.

Singurul lucru ce aș putea spune, din proprie experiență, e că țara s'a arătat recunoscătoare pentru sacrificiul desfășurat de cercetași în timpuri de neuitat.

Aceasta am constatat-o, când am văzut pe foștii cercetași venind să ceară dovadă dela noi, că au făcut acest serviciu, ca să poată obține anumite recunoașteri și recompense.

Nu știu dacă alți conducători ai cercetașilor au dobândit și ei aceiași dreaptă recompensă din partea țării. Cunosc însă un caz concret — spre a nu pomeni decât unul — acela al distinsului meu colaborator, *Mihail Ionescu,* care a cerut și el această favoare, acordată altora, dar a închis ochii, tot așteptând-o, în zadar, să-i sosească.

*
* *

O viață nouă începe în România Mare, și deci *o nouă Cercetășie* se arată, pe care o salut cu bucurie.

Cohorta care m'a invitat să vorbesc, îmi este dragă. Nu le cunosc pe celelalte unități ale nouei organizații, cunosc însă principiul lor de vieață.

Dacă mi-aş permite, pe baza experienţei mele, să dau oarecare sugestii nouei Cercetăşii, aş începe mai întâiu cu una: *o riguroasă alegere a celor cari intră în rândurile ei.* E prima condiţie, dela care atârnă multe. Nu numărul interesează, ci calitatea sufletelor cari compun cohorta ori legiunea cercetaşilor.

Cercetăşia, închegată pe anumite principii de viaţă sufletească, se poate considera ca un organism moral. Şi, ca orice organism, ca să poată trăi şi ca să poată fi sănătos, trebue mai întâiu să se consolideze trainic pe baza principiilor lui de vieaţă. Numai astfel va putea fi în stare de a asimila nouile elemente intrate în structura lui. Şi asimilarea acestor noi elemente se îndeplineşte numai dacă se primesc treptat-treptat, nu mulţi deodată, şi dacă la primirea lor se exercită o alegere serioasă.

Cine caută numai numărul, este expus să ajungă sigur la desiluzii.

Când am organizat cercetăşia în Iaşi, am fost foarte riguros în ce priveşte felul tinerilor admişi ca cercetaşi. Am rezistat până la sfârşit, şi desfăşurarea evenimentelor a dovedit că bine am făcut. O spun aceasta azi, ca o concluzie a unei experienţe cunoscute şi recunoscute în urmă de toţi.

Pe baza unor ideologii abstracte, cei din Bucureşti au primit, în organizaţia cercetăşiei de acolo, şi buni şi răi, şi români şi străini, căutând să aibă *un număr cât mai impresionant.*

S'au dovedit, în urmă, în sarcina elementelor străine, cazuri de excrocherii, de furtişaguri, de spionaj, cari au silit comandamentul să recurgă la măsuri energice de purificare, eliminând pe capete din Cercetăşie elementele compromiţătoare.

A venit atunci la mine un membru al comitetului central ce stăruise pe lângă mine să primesc pe toţi străinii,

răposatul profesor Murgoci, spunându-mi: „Domnule Găvănescul... am venit să fac *mea culpa*. Noi a trebuit să facem trista experiență de a elimina din mijlocul nostru multe elemente rele, pe care Dv., cu drept cuvânt, n'ați vrut să le primiți, din capul locului".

Din această dureroasă experiență, reiese că, pentru ca organizația cercetășească să aibă trăinicie, trebue o riguroasă selecție a elementelor ei.

*

* *

Nu cunosc mai de aproape organizația nouă a cercetașilor, dar am impresia că un aer nou, de *militarizare*, o străbate, ceeace pentru mine este o garanție că va merge pe cale mai sigură.

Inainte, cercetășia era dată pe mâna instructorilor numai civili. Nu m'aș teme, ba chiar aș dori ca acest spirit milităresc să meargă cât mai departe. N'am face prin aceasta decât un gest la fel cu gestul de apărare al altor neamuri. La vecinii noștri din răsărit instrucția militară în școli se face pe o scară întinsă.

Am o broșură din care se vede cum își construesc acolo școlarii tabere, și cum se pregătesc pentru a fi gata în orice moment, în caz de războiu.

Am fi astfel în acord și cu directivele pe care Ministerul Armatei le inspiră și Universităților, cerând ca o fază de pregătire militară să se introducă și pentru studenții noștri.

Și nu este destul să se realizeze o *militarizare* a cercetașilor, a tinerimii în genere. Timpul nostru cere o *disciplină largă militară a sufletelor*. Se impune să se realizeze *soldatul datoriei și al ordinei sociale*, căci fiecare epocă are nevoile ei, și în aceasta de acum suferim de *slăbirea morală a vieții*.

Mă adresez tuturor cercetașilor țării, nu numai celor dinaintea mea, ai cohortei „Vasile Lupu".

Intr'un discurs ținut în Cameră, un deputat de seamă a accentuat, mai zilele trecute, grozava situație morală a țării: cum țăranul părăsește ogorul, cum este o debandadă și o rupere a tuturor legăturilor de disciplină sufletească în toate păturile, și cum se legiferează, în fond, pentru o țară care se prăbușește, pentru o țară care ar trebui mai întâiu ridicată din punct de vedere moral.

Acest moment al vieții noastre publice e al idealurilor noi, cari se găsesc în parte întrupate în rațiunea de a fi a Cercetășiei: *„gata oricând, pentru țară, pentru jertfă"*.

Nu vedeți cum își arată clipa istorică chemarea ei? Ce auzim în fiecare zi? Ce vedem și ne revoltă pe toți? Când într'un loc, când în altul apar cuiburi de spionaj; când într'un loc, când în altul se descopere câte un complot în contra siguranței statului și țării.

Oare în mișcarea nouă a cercetașilor n'ar putea intra în combaterea acestor idei bolnave?

Când ne plângem, apoi, de părăsirea muncii, oare n'ar putea cercetașii să pună în practică acea *gimnastică a muncii*, de care vorbesc în principiile directive ale educației, și care repetă multe din gesturile făcute la cosit, la tăiatul lemnului, etc.? De ce nu s'ar face aceste mișcări, săvârșind chiar gesturile muncii reale? Adică *muncind*, chiar deabinelea, săvârșind, astfel, o gimnastică creatoare și de vigoare personală și de valori sociale.

Au trecut, dragii mei, timpurile idilice, când se făceau sezători vesele și distractive; au trecut acele vremuri de liniște, de huzur și de fericire. Acum începe o vreme nouă, în care greutățile de înfruntat se întețesc și cer tuturor încordare bărbătească eroică, pentru a ne ridica deasupra nevoilor. Căci, cum a zis poetul:

„Viaţa este luptă grea
Şi laşii se 'ngrozesc de ea“.

Da, luptă grea este viaţa acum, Domnilor, şi iubiţi cercaşi. Da, acum bântue răsboiul zilnic de apărare în contra mizeriei fizice şi morale. Şi de nu vă treziţi cu toţii, când prăpastia e aproape, vă veţi trezi mai târziu în fundul ei.

Să realizaţi, ca soldaţi ai muncii, ai datoriei şi ai ordinei, ceeace spune Paul Déroulède, în apologia soldatului francez:

Dans la France que tout divise,
Quel Français a-pris pour dévise:
Chacun pour tous, tous pour l'état?
Le soldat.

Dans nos heures d'indifférence,
Qui garde au coeur une espérance.
Que tout heurte et que rien n'abbat?
Le soldat.

Tradusă liber în graiul şi sentimentul nostru, ea poate suna ca un apel, ca o apologie, dacă vreţi, pentru *cercetaş.*

In România noastră Mare,
Când egoismul o sugrumă,
Ce suflet strigă prin graiu şi faptă:
„Gata oricând“ toţi pentru ţară?
E cercetaşul!

In aste vremuri de nepăsare,
Cine ridică steagul credinţei,
Al muncei, jertfei şi vitejiei?
E cercetaşul!

CUPRINSUL

IV.

AMINTIRI DIN INTERNAT.

V.

IN GAZETĂRIE.

VI.

DIN TIMPUL STUDIILOR LA UNIVERSITATEA DIN BERLIN.

VII.

IN MOMENTE DE MARI EMOȚII.

VIII.

IN POLITICĂ.

IX.

CLIPE DIN VIAȚA LUI EMINESCU ȘI MAIORESCU

X.

ALTE CÂTEVA CHIPURI DIN ALBUMUL DE AMINTIRI ŞI IMPRESII.

XI.

AMINTIRI DIN TIMPUL INSPECTORATULUI ŞCOLAR.

XII.

DIN LUCRĂRILE ACELUIAŞ AUTOR:

I. Cultural — politice:

1. *Imperativul momentului istoric;* Iaşi, 1928.
2. *La o răspântie a Istoriei Naţionale;* Iaşi, 1923.
3. *Caracterizarea partidelor politice prin ele înşile;* Iaşi, 1905.
4. *Fiinţa şi menirea Universităţilor.* (La solemnitatea deschiderii cursurilor Univ. din Iaşi, în prezenţa Regelui Carol I, 1904).
5. *L'âme roumaine dans la guerre.* (Conferinţă, Paris, 1918).
6. *Solidaritatea Naţională.* (Conferinţă pentru fondul orfelinatului din Ardeal,1916).
7. *Să fim gata.* (Conferinţă la şcoalele militare de Infanterie, 1923).
8. *Din luptele Românilor din Transilvania şi Revoluţia dela 1848.* (La împlinirea a 50 ani dela moartea lui Simion Barnuţiu, 1914).
9. *Despre Sufletul românesc şi Cultura Naţională.* (Conferinţă la Ateneul Român, 1939).
10. *Chestii vitale pentru România de azi,* Iaşi, 1911.
11. *Zigzaguri şi popasuri:* în lumea ideilor şi a lucrurilor Din caetul de note şi reflexii. Trei serii, Iaşi, 1929-1932.

II. Filosofie, Ştiinţă, Pedagogie.

1. *Educaţia eroică.* (Din cursul de Pedagogie ţinut la Universitatea din Iaşi în anii 1914—1915); Iaşi, 1926.

... pedagogice ale lui John Locke, studiu critic de sistematizare, 1899.

3. *Etica*. Curs universitar. (Partea I-a, București, 1922. Partea II-a, în manuscris).
4. *Pedagogia Generală*. Curs universitar. București. Ed. II, 1923.
5. *Didactica Generală. Principii de educația inteligenții*. Curs universitar, București, Ed. II, 1929.
6. *Istoria Pedagogiei*, 3 vol. Epuizate. (vol. IV, în manuscris).
7. *Două Rapoarte asupra organizării și funcționării Seminarului Pedagogic Universitar din Iași*, 1900.
8. *Chestiuni filosofice de Estetică, Etică, Psihologie*. (Ereditatea ca element al tragicului. — Există acțiuni desinteresate?— Meditațiile poetului Gr. Alexandrescu. — Psihologia mulțimii. — Etc.). București, 1929.
9. *Une idée en marche*. Contribution au problème de la formation des professeurs. Après vingt-cinq ans d'expérience, Iași, 1926.
10. *Pentru educația morală. Incercări și sugestii*. Iași. 1932.
11. *Principiile educației moderne* și funcțiunea „Seminarelor pedagogice universitare", București, 1907.
12. *Paedagogia militans*, Iași, 1932.
13. *Suflet de copil*. Contribuții la psihologia copilului și sugestii pentru educarea lui, Iași 1932.

III. **Didactice.**

1. *Psihologia*, ediția 25-a.
2. *Istoria universală*, în 3 volume: *a)* Evul antic; *b)* Evul mediu; *c)* Evul modern.
3. *Manual de Instrucțiune și educație morală.*
4. *Istoria Pedagogiei*, volum rezumativ.
5. *Noțiuni de Pedagogie.*

6. *Declinațiile substantivelor în limba română* (Studiu). București 1895.
7. *Gramatica limbii române.*

IV. **Literare.**

1. *Gura Lumii;* Piesă în 4 acte reprezentată pe scena Teatrului Național din Iași (1900—1908).
2. *O cartă de vizită,* piesă în 1 act, idem, 1898, reluată repetat.
3. *Ursita.* Povestea unei dimineţi de primăvară. Alegorie într'un act. (Reprezentată la Teatrul Național din Iași, cu prilejul serbărilor jubiliare ale Universității din Iași, Sept. 1911).
4. *Neamul.* Dramă în 3 acte. Reprezentată pe scena Teatrului Național din Iași, (în manuscris).
5. *Fără leac.* Comedie în 3 acte, idem (în manuscris).
6. *Prin munții și văile Moldovei,* Insemnări de călătorie. București, 1943.
7. *Henrik V* de Shakespeare. Din Prinț de Coroană un mare Rege. Psihologia unei metamorfoze. Studiu.

